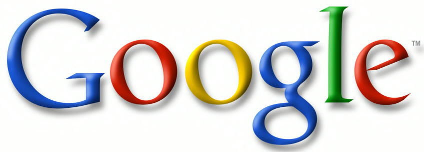
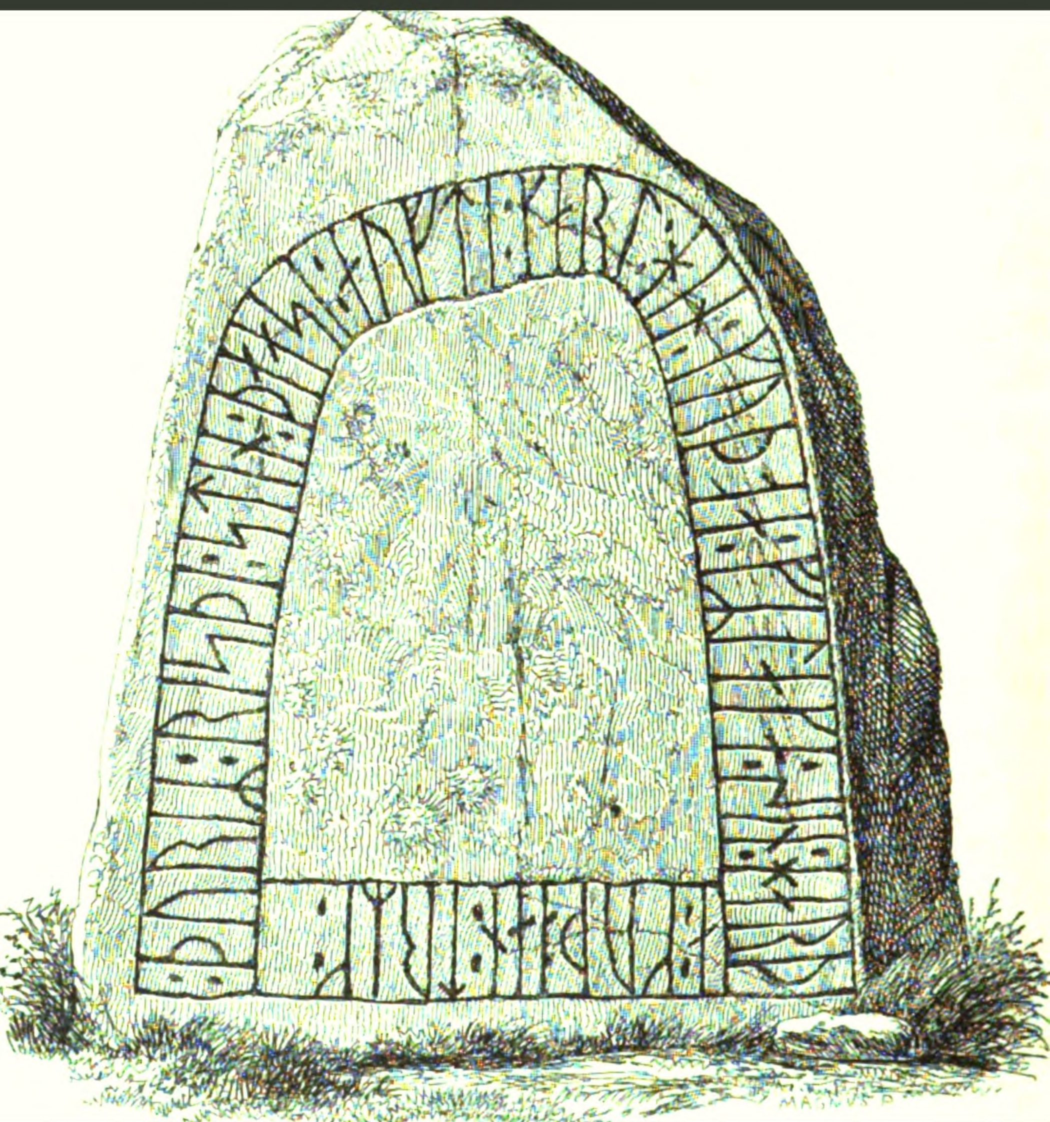
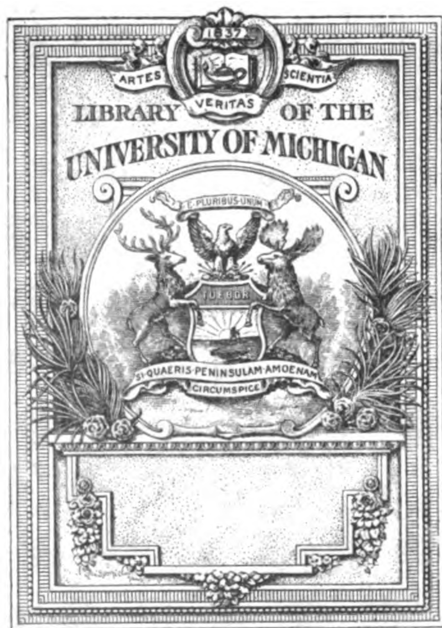
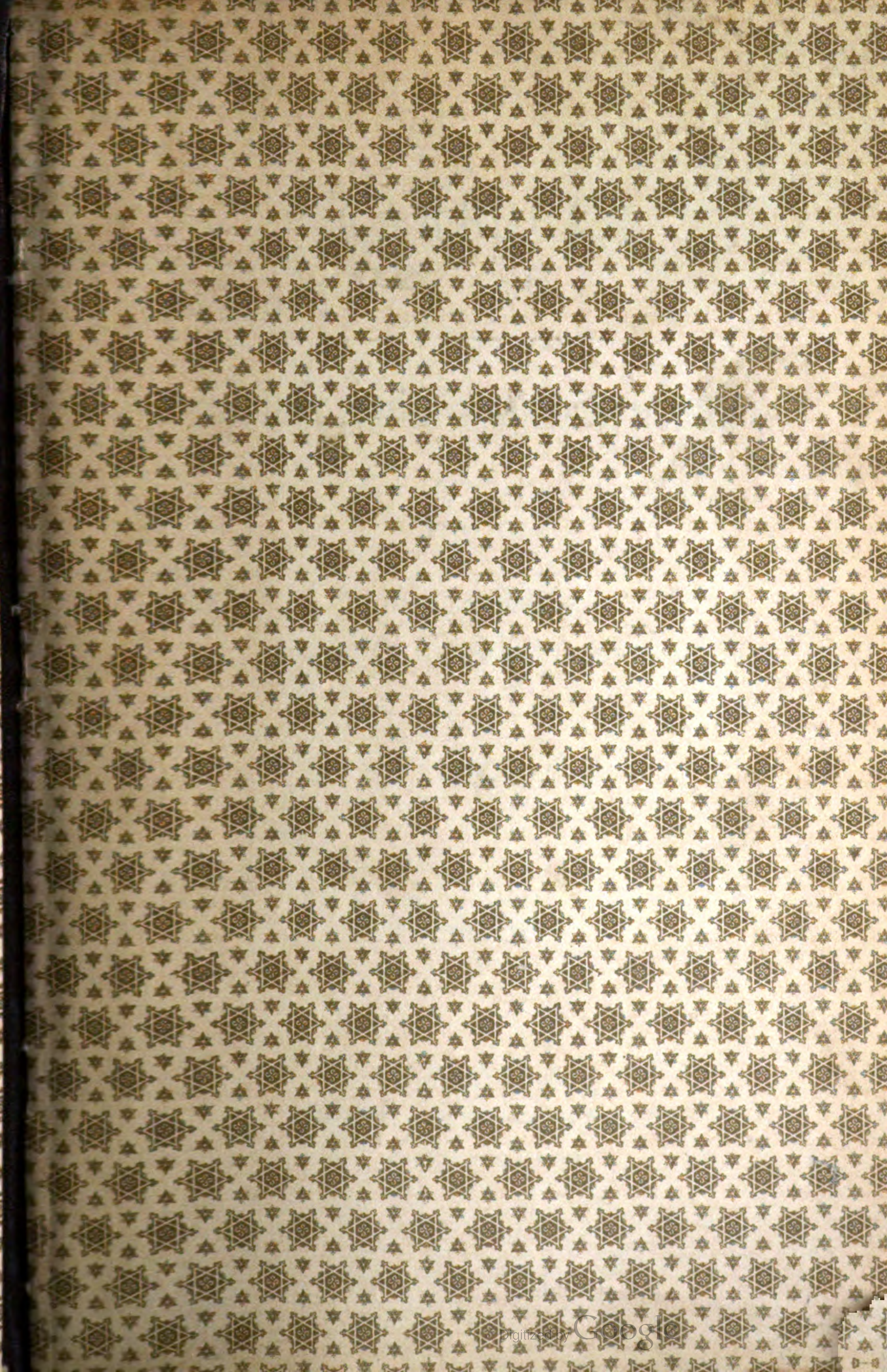

Aarbøger for nordisk oldkyndighed og historie

Kongelige Nordiske oldskriftselskab (Denmark)

1837
ARTES
VERITAS
SCIENTIA
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
E PLURIBUS UNUM
TUEBOR
SI QUAERIS PENINSULAM AMOENAM
CIRCUMSPICE

AARBØGER

FOR

NORDISK OLDKYNDIGHED OG HISTORIE.

UDGIVNE AF

DET KONGELIGE

NORDISKE OLDSKRIFT-SELSKAB.

1874.

KJØBENHAVN.

I COMMISSION I DEN GYLDENDALSKE BOGHANDEL.

THIELES BOGTRYKKERI.

INDHOLD AF AARGANGEN

1874.

I Texten findes følgende Afbildninger:

S. 397. Klemme for Roskilde Kapitel; 423 og 427. Billeder fra Højalteret og fra en af Nicherne i Roskilde Domkirke; 428 til 439. Forskjellige Sigiller m. m.

S. 443—445. Gravsteder og en Bautastens-Plads ved Forstheim mellem Carlskrona og Ronneby.

Alle Illustrationerne ere udførte af Herr J. Magnus Petersen.

RUNESKRIFTENS OPRINDELSE OG UDVIKLING I NORDEN.

AF

LUDV. F. A WIMMER.

I tidligere årgange af dette tidsskrift så vel som i min afhandling om navneordenes böjning i ældre dansk (1868) har jeg på forskellige steder fremsat min opfattelse af forholdet mellem sprog og skrift i Norden i den ældre og yngre jærnalder, i det jeg har søgt at hævde, dels at sprogformen på de yngre runestene var en ligefrem udvikling af sproget i indskrifterne fra den ældre jærnalder, dels at tegnene i de yngre indskrifter efterhånden havde udviklet sig af det ældre alfabet (sml. f. eks. årb. f. nord. oldk. 1867, s. 40 f., s. 57 f., s. 62 f.; 1868, s. 60—61 og især s. 303—310).

Da jeg senere oftere er kommen tilbage til disse undersøgelser, og derved yderligere er bleven bestyrket i rigtigheden af min opfattelse, har jeg anset det for hensigtsmæssigt i sammenhæng at behandle forholdet mellem sprog og skrift i den ældre og yngre jærnalder. De rent sproglige undersøgelser, af hvilke jeg har haft lejlighed til at fremstille enkelte hovedpunkter i et foredrag i det kgl. nordiske oldskriftselskabs møde i marts 1872, agter jeg imidlertid at give i en anden sammenhæng, hvorved de vilde kræve större plads, end jeg tör göre regning på i dette tidsskrift. Derimod ønsker jeg her at fremsætte de resul-

tater, hvortil jeg er kommen med hensyn til skrifttegnenes oprindelse og udvikling i Norden fra jærnalderens begyndelse til dens ophør.

Af de tre perioder, i hvilke oldforskerne har inddelt tiden i Norden för kristendommens indførelse, sten-, bronce- og jærnalderen, adskiller som bekendt den sidste sig fra de to andre også derved, at vi først i den træffer spor til bogstavskrift. Medens sten- og broncealderens mindesmærker ikke fremviser en eneste indskrift med virkelige bogstaver — ti de såkaldte »hällristningar« fra broncealderen indeholder i det höjeste en slags billedskrift, til hvis rette tolkning det næppe nogensinde vil lykkes at finde nøglen —, har vi sådanne indskrifter fra de ældste fund i jærnalderen og ned gennem hele denne periode. Først i den vil vi derfor — så fremt det da er os muligt at tolke disse indskrifter — være i stand til med bestemthed at sige, hvilken eller hvilke stammer der har bot i Norden, medens vi med hensyn til de to første perioders beboere må nöjes med gisninger, som er höjst usikre.

Ved de store mosefund, der er gjorte i Danmark i de senere år — de af Engelhardt beskrevne fund fra Thorsbjærg- og Nydam-mose i Slesvig, fra Vi- og Kragehul-mose på Fyn — blev der lagt en ny og sikker grundvold for bestemmelsen af jærnalderens begyndelse hos os. Efter de hidtil gjorte opdagelser kan vi med störst tryghed regne denne periode fra omtr. år 250 til omtr. år 1000 efter Kr., skönt jeg anser det for sandsynligt, at den er begyndt endnu et par hundrede år tidligere, eller omtrent ved Kristi fødsel, hvor også Worsaae i sin afhandling om »Ruslands og det skandinaviske Nordens Bebyggelse og ældste Kulturforhold« (årb. f. nord. oldk. 1872, s. 309 ff.) sætter grænsen mellem bronce- og jærnalderen. De 7 til 800 år, som jærnalderen

således i det mindste omfatter, har danske oldforskere delt i tre perioder: den ældre jærnalder (250—450), mellemjærnalderen (450—omtr. 700) og den yngre jærnalder (omtr. 700—omtr. 1000), så at hver afdeling kommer til at indeslutte 2 til 300 år. Oldforskerne har naturligvis væsenlig lagt det karakteristiske ved oldsagerne til grund for denne inddeling. For sprogforskeren, som må lægge hovedvægten på den sprogform, der findes i indskrifterne, vil der vel blive en modsætning mellem sproget i den yngre jærnalder og i den forud gående tid; men en skarp grænse mellem en ældre og en mellem-jærnalder vil han ikke kunne påvise. Jeg skulde derfor fra et rent sprogligt standpunkt være mest tilböjelig til at dele jærnalderen i to perioder, af hvilke den ene, som jeg vilde kalde den ældre jærnalder, omfattede tiden fra omtr. 200 til omtr. 650, den anden, den yngre jærnalder, tiden fra omtr. 800 til omtr. 1000. Imellem begge disse perioder ligger altså et tidsrum af 150 år (650—800), der kunde betragtes som mellem-jærnalderen i sproglig henseende. Desværre er kun yderst få skriftlige mindesmærker hidtil komne for dagens lys, som med sikkerhed lader sig henføre til denne tid; men uagtet deres ringe antal er de af den allerstörste vigtighed for os, da de tydelig knytter den ældre og yngre jærnalder sammen og viser overgangen fra den ene periodes sprog til den andens. Det følger af sig selv, at dette forhold har en overordenlig betydning, når vi skal give svar på det spörsmål, om det er den samme eller forskellige stammer, der har bot i Norden fra jærnalderens begyndelse til dens slutning.

Sammenligner vi nemlig umiddelbar den ældre jærnalder med den yngre uden at tage overgangsleddene tilbørlig i betragtning, vil der både for old- og sprogforskeren vise sig temmelig store forskelligheder. Det kunde jo derfor være muligt, at en ny indvandring var sket til Norden i den yngre jærnalder, hvorved den ældres præg pludselig var bleven forandret eller modificeret i væsenlig grad, og det

har navnlig tidligere i oldforskningen været et yndet middel, som også i vore dage spiller en ikke ubetydelig rolle, at forklare forskellighederne i de forskellige tider ved hjælp af indvandringstheorier. Det skal heller ikke nægtes, at det ofte kan være fristende at anvende dette middel, da man derved i reglen uden videre hovedbrud på en tilsyneladende let og naturlig måde reder sig ud af mange vanskeligheder. Finder man store forskelligheder, kan man jo lade et helt forskelligt folk fortrænge det tidligere; er forskellighederne mindre, kan man nöjes med et stammebeslægtet folk. Når man blot kunde give os lidt sikrere underretninger om, hvorfra disse nye folk er komne, og hvad der under de ved folkevandringerne opståede brydninger er blevet af de gamle! Men så længe man ikke formår det, er indvandringstheorien kun et middel, hvorved man overhugger den knude, som man ikke formår at løse, og det anvendes så ofte, at det let kan göre os mistænkelige lige over for alle de indvandringer, som ikke kan støttes ved andre beviser end den trang, man føler til at føre et nyt folk frem, hver gang man opdager eller tror at opdage större kulturforandringer. Hvad særlig modsætningen mellem den ældre og yngre jærnalder i Norden angår, kunde den, forekommer det mig, forklares på en langt naturligere og simplere måde end ved at lave en folkevandring, om hvilken man i virkeligheden ikke véd det allermindste, skönt det ikke er mig ubekendt, at forfattere selv i den nyeste tid har påtaget sig ikke blot at vise, hvilke stammer der ved overgangen fra den ældre til den yngre jærnalder er indvandrede i Norden, men endogså nöjagtig at angive den vej, hver stamme er gået. Hvor sindrig alt dette end kan være udtænkt, bliver det dog kun digt, ikke historie. Lige over for denne folkevandringstheori stiller jeg dristig den påstand, at modsætningen mellem den ældre og yngre jærnalders oldsager, selv om den var endnu langt större, end den i virkeligheden er, dog ingenlunde med nødvendighed vilde bevise en ny

indvandring. Det er jo nemlig indlysende, at der i det tidsrum af mindst 5 til 600 år, som ligger mellem den ældre og den yngre jærnalders begyndelse, ikke blot kan være, men med rimelighed er foregået gradvise forandringer i kulturen, ligesom det er en selvfølge, at sproget må have lydt anderledes år 800 end år 200. Hertil kommer, at nye kulturströmninger kan udviske eller forandre den tidligere kultur, så at den næsten bliver ukendelig. Men formår folket under sådanne forhold at bevare sit sprog, har det tillige bevaret det sikreste tegn på sin herkomst; ti vel er også sproget i tidens løb underkastet store forandringer; men disse forandringer følger altid bestemte love, som det er muligt for sprogforskeren at efterspore og påvise. Hvor vi derfor som netop i jærnalderen har sproglige mindesmærker bevarede fra de ældste til de nyeste tider, tror jeg, at man langt snarere af sprogforskningen end af oldforskningen tör vente sikkert svar på de ethnografiske spörsmål, da det står klart for mig, at forholdet mellem sproget i den ældre og yngre jærnalder har en ganske anden betydning for bedömmelsen af stammeslægtskabet, end vikingetidens »skålformede spænder« og de andre beviser, man har villet hente fra modsætningen mellem oldsagerne i de tvende perioder.

Jærnalderens sprog er os overleveret i de såkaldte runeindskrifter, af hvilke vi på stene (gravmindesmærker) og løse genstande i de nordiske lande finder to forskellige arter; den ene møder vi i de vel bekendte indskrifter fra den yngre jærnalder. Efter tiden, hvori de optræder, er vi derfor berettigede til at kalde disse runer de yngre. Indskrifter med et i flere henseender forskelligt alfabet, de ældste runer, finder vi derimod på genstande fra den ældre jærnalder (og oldforskernes mellem-jærnalder). Fælles for indskrifterne i begge disse runearter er det, at de sjælden indeholder mange ord, og at deres indhold aldrig — når vi undtager et par af de yngre indskrifter —

giver os nogen mærkelig historisk oplysning, i det de som oftest kun fortæller os »navnet på en mand, som ingen kender, og som hans vigtigste bedrift, at han er død«. Uagtet dette tarvelige indhold hører runeindskrifterne dog til de uvurderligste mindesmærker både for sprog-, historie- og oldgranskeren. I det de nemlig taler til os i et sprog, der ligger århundreder forud for vore ældste håndskrifter, og i det de viser os dette sprog på forskellige udviklingstrin, der står i den nöjeste indbyrdes sammenhæng, leverer de et uomstødeligt bevis for, at overgangen fra den ældre til den yngre jærnalders sprog må være foregået i Norden selv ved simple naturlige forandringer i tidens løb, og gendriver derved tillige alle theorier om indvandringer af nye folk ved overgangen fra den ældre til den yngre jærnalder. — Men også selve runetegnene i de ældste indskrifter er, således som vi senere skal påvise, en kendsgærning blandt mange andre, der tjæner til at vise de kulturströmninger, som har virket stærkest på Nordens befolkning ved Kristi fødsels tid.

Alle de nordiske runeindskrifter fra jærnalderen falder altså i to store hovedgrupper, hvis tid ved hjælp af deres sprog og runeformer kan bestemmes således:

I. Det ældste runesprog (c. 200—650) i indskrifterne med det længere alfabet fra den ældste (og mellemste) jærnalder. Vel er ikke blot skrifttegnene, men også sprogformerne i alt væsenligt de samme i alle nordiske indskrifter fra denne periode. At vi ikke kan påvise större forskelligheder, ligger imidlertid, som jeg tidligere (årb. f. nord. oldk. 1868, s. 308; den historiske sprogforskning og modersmålet, s. 52) har fremhævet, deri, at det sprogstof, der står til vor rådighed, er så ringe, og vi tör naturligvis ingenlunde heraf drage den slutning, at sproget i hele denne tid har holdt sig uændret i Norden. Desuden finder vi på Istaby-stenen, der tilhører periodens slutning og kan sættes omtr. til år 650, både i rune- og sprogformer enkelte

forandringer, som yderligere udvikler sig i tiden fra omtr. 650 til omtr. 800, der danner overgangen til

II. Det yngre runesprog (c. 800—1000) i indskrifterne med det kortere alfabet fra den yngre jærnalder. Til de ældste mindesmærker af denne gruppe hører navnlig Helnæs-stenen fra Fyn, som kan sættes til år 800, og de dermed omtrent samtidige danske stene fra Kallerup (Höjetostrup), Snoldelev og Flemløse; alle disse stene viser nemlig endnu både ved enkelte runetegn og sprogformer tilknytningen til de ældste indskrifter og den gradvise overgang til den store mængde af de yngre, hvor alfabetet efterhånden har antaget en fast fra det ældre temmelig forskellig skikkelse, således som vi f. eks. træffer det på de berömte Jællinge-stene, der giver os et sikkert holdepunkt med hensyn til tidsbestemmelsen.

Når jeg her ligesom i årbøger f. nord. oldk. 1868, s. 308 ff. (den histor. sprogforskning, s. 52 ff.) har søgt at fastsætte et bestemt årstal for Istaby- og Helnæs-stenen, følger det af sig selv, at disse bestemmelser kun tilnærmelsesvis kan ramme det rette. Dog tror jeg ikke, at de, når alle forhold tilbørlig overvejes, vil kunne forandres i nogen væsenlig grad, således at der f. eks. kan lægges 50 år til eller trækkes lige så meget fra, og det har derfor glædet mig at se, at også S. Bugge, til dels ad anden vej, er kommen til de samme tidsbestemmelser (årb. f. nord. oldk. 1871, s. 215).

En sammenligning mellem det ældre og yngre runesprog viser, som jeg andetsteds har søgt at godtgöre navnlig for navneordenes vedkommende, at det yngre ligefrem har udviklet sig af det ældre, og at vi på selve mindesmærkerne kan påvise den gradvise overgang fra de ældre til de yngre former. Men hvad der gælder sproget selv, gælder også de tegn, hvormed det er skrevet; det yngre alfabet har nemlig efterhånden udviklet sig af det ældre, og også her kan vi på mindesmærkerne selv forfølge de gradvise overgange.

At fremstille dette i det enkelte vil være en hovedgenstand for denne afhandling. För end vi imidlertid går over til at behandle forholdet mellem det ældre og yngre runealfabet, eller runeskriftens udvikling i Norden, rejser et andet spörsmål sig, som vi vil søge først at besvare, nemlig spörsmålet om selve runeskriftens oprindelse.

I. RUNESKRIFTENS OPRINDELSE.

Spörsmålet om runernes alder og oprindelse er blevet fremsat så ofte og besvaret på så mange forskellige måder, at man næsten kunde fristes til at sige, at alle mulige både tænkelige og utænkelige meninger er komne til orde. Man har på den ene side gjort runerne lige så gamle som syndfloden, på den anden side yngre end kristendommens indførelse i Norden; man har tænkt sig dem opfundne af de nordiske folk selv uden noget fremmed alfabet som forbillede, og man har søgt at udlede dem fra en mængde ældre og yngre alfabeter. Det er en meget stor literatur, som her foreligger; men kvaliteten står desværre i omvendt forhold til kvantiteten.

Ansete svenske lærde i 16de og 17de årh. (Joh. Magnus, Olaus Magnus, Olof Rudbeck o. a.) betragtede som bekendt adskillige runestene i Sverrig som mindesmærker fra tiden »för (!) og kort efter syndfloden« og anså runerne for en opfindelse af de gamle Sveo-Gother[1]. Endnu ved overgangen til det 18de årh. antog Joh. Peringskiöld, at runerne var bragte fra Asien til Sverrig af Japhets sön Magog, hvis gravsten han fandt mellem de svenske rune-

[1]) Historia Joannis Magni de omnibus Gothorum Sveonumque regibus, Romæ 1554, lib. I, c. 7. — Historia de gentibus Septentrionalibus, avtore Olao Magno Gotho, Romæ 1555, lib. I, c. 36. — Olf Rudbeks Atland eller Manheim etc. (også med latinsk titel: Olavi Rudbeckii Atlantica sive Manheim etc.), (I) Upsalæ 1675, c. 38 § 4.

stene, ligesom han ved hjælp af en anden indskrift (Ärja-stenen) påviste Nordboernes forbindelse med Tyrus og Sodoma[1]. Selv midt i det 18de årh. finder disse fantastiske forestillinger en ivrig talsmand i Joh. Göransson, som 1750 udgav Bautil, der endnu i vore dage ved sine 1173 afbildninger af runemindesmærker er et af de vigtigste værker for runestudiet. Rigtignok anser han det for tvivlsomt, om der ved Sodoma på Ärja-stenen menes det Sodoma, »som vid verldenes år 2100 förstördes«; men han henfører uden betænkning nogle af de svenske runestene til år 2000 f. Kr. (fortalen til Bautil § 3 og no. 52—53, s. 15), og hans standpunkt betegnes klart ved titlen på den bog, han 1747 udgav om runernes oprindelse: »Is Atlinga; Det är: De Forna Göters, här uti Svea Rike, Bokstäfver Ok Salighets Lära, Tvåtusend Tvåhundrad år före Christum, utspridde i all Land; Igenfunden af Johan Göransson. Stockholm 1747«. Efter i almindelighed at have omtalt, hvorledes runerne er opfundne af »en ganska vis Mästare, som dock haft Hebreiska Alphabetet at rätta sig efter« (§ 3), og at Grækerne, Etruskerne og Romerne har fået deres bogstaver fra de 16 nordiske runer (§ 4), angiver han nærmere tiden for denne opfindelse: »Runorna äro upfundne, icke af någon Hedning, utan af en Gudagtig, ok af Guds Heliga uppenbarade ord Högtuplyst, ok vis Guds man, som dock nödvändigt häruti Landet gjort detta sit dyra Mästarstycke; ok lefvat vid pasz på verldenes år 2000, samt tvifvels utan varit Gomer« (§ 7).

Af ældre danske lærde er det egenlig kun Ole Worm, der har gjort spörsmålet om runernes oprindelse til gen-

[1]) Vita Theoderici regis Ostrogothorum et Italiæ, autore Joh. Cochlæo. Cum additamentis & annotationibus etc. opera Joh. Peringskiöld, Stockholmiæ 1699, s. 355; 402—4. Sml. E. J. Bioerner, Prodromus tractatuum de geographia Scandinaviæ veteri, et historiis Gothicis etc., Stockh. (1726), s. 6—10; s. 51.

stand for særlige undersøgelser. I sit bekendte værk ᚱᚢᚾᛁᛦ seu Danica Literatura antiquissima, vulgo Gothica dicta. Editio secunda auctior & locupletior, Hafniæ 1651, fol. (1ste udg. 1636, 4to) fremsætter han den mening, at runerne för indvandringen til Evropa blev dannede i Asien efter de hebraiske bogstaver (s. 107), hvilket han derpå søger at påvise i det enkelte. Som en anerkendt sandhed, der ikke trænger til bevis, stiller han følgende sætning i spidsen for sine undersøgelser: »Ut gentes omnino omnes ab Hebræis ortum traxere, ita & lingvæ ac literæ, quæ antiquitatem aliquam præ se ferunt« (c. 21 beg., s. 109). Det er kun tidens almindelige mening om det hebraiske sprogs og alfabets ærværdige ælde, der her kommer til orde. Han er imidlertid ikke blind for, at også de græske og latinske bogstaver frembyder lighed med runerne; men han forklarer overensstemmelsen deraf, at alle disse alfabeter er udgåede fra samme kilde (s. 111); derimod udleder han ikke, som Bredsdorff har påstået (»Om Runeskriftens Oprindelse« s. 6), den græske og latinske skrift fra runerne, skönt han rigtignok anser runerne for langt ældre end de græske bogstaver (s. 113).

Disse overdrevne forestillinger om runeskriftens ælde vakte dog tidlig modsigelse hos mere besindige og kritiske forskere, og lykkedes det dem end ikke selv at give et tilfredsstillende svar på spörsmålet, har de i al fald den fortjæneste at have bragt undersøgelsen ind på andre og sikrere veje. At de svenske runestene ikke blot ikke indeholdt minder om Magog eller om Tyrus og Sodoma, disse »mera geographica et historica portenta«, men at de i det hele taget endogså var yngre end kristendommens indførelse, påviste Olof Celsius, der havde arvet interessen for runestudiet fra sin fader Magnus Celsius, hvem det var lykkedes (1675) at finde nøglen til Helsingerunernes tolkning. Samme vej som O. Celsius i bedömmelsen af runeindskrifternes alder gik også N. R. Brocman og Sverrigs store sprogforsker

Joh. Ihre[1]. Med hensyn til runeskriftens oprindelse var Ihre på grund af alfabetets ejendommelige orden mest tilböjelig til at betragte den som en opfindelse af de »skythiske« folk, för de endnu ved krige og ad fredelig vej var komne i nærmere berøring med de øvrige evropæiske folk (Glossarium Suiogothicum I, Upsaliæ 1769 fol. under bogst. A). Desuden antog han (De Runarum patria), at runeskriften gennem de saksiske folk havde udbredt sig til Norden, i det han ligesom senere W. Grimm (Ueber deutsche Runen s. 149 ff.) lagde særlig vægt på de af Hrabanus Maurus omtalte »markomanniske« runer, der imidlertid kun er et af de sædvanlige oldengelske runealfabeter i noget forvansket skikkelse. För Ihre havde E. Benzelius derimod søgt at udlede runerne fra »de ældste græske eller ioniske bogstaver«[2], en mening, som senere har spillet en betydelig rolle.

De af disse mænd fremsatte anskuelser vandt efterhånden temmelig almindelig indgang, og de ædrueligere meninger kom også til orde allerede i Dalins og senere i Lagerbrings

---

1) O. Celsius, Monumenta quædam Sveo-Gothica suis temporibus reddita (i Acta Literaria Sveciæ, edita Upsaliæ, 1726—34). Desuden udgav han faderens skrifter om Helsingerunerne: Magni Celsii de runis Helsingicis oratio habita, cum rectoratum academicum deponeret anno 1675, Upsaliæ 1707, 8vo, samt Oreades Helsingicæ redivivæ (I—II), Upsal. 1710, 8vo. Hertil slutter sig et stridsskrift mod Bioerner: Runæ Medelpadicæ ab importuna crisi breviter vindicatæ, auctore O(lao) C(elsio), Upsal. 1726, 4to. — N. R. Brocman, Sagan om Ingwar Widtfarne etc. och Undersökning om wåre Runstenars Ålder, Stockholm 1762, 4to. — J. Ihre, De Runarum in Svecia antiquitate, Upsaliæ 1769, 4to; De Runarum patria et origine, Upsal. 1770, 4to; De Runarum in Svecia occasu I—II, Upsal. 1771—73, 4to.

2) Periculum Runicum quod ... præside ... Fabiano Törner ... eruditorum examini modeste submittit Ericus Benzelius, Upsaliæ 1724, 8vo (sé navnlig s. 28 ff.).

svenske historie[1]. Med Benzelius antager Dalin, at runerne nedstammer fra de græske bogstaver, og at de er bragte til Norden med Skandinaviens ældste indbyggere; som aldeles falsk afviser han den mening, at de ikke er ældre end kristendommen, eller at de er opfundne af Vulfila, som tvært imod dannede sine bogstaver ikke blot ved hjælp af græsk og latin, men også ved hjælp af runerne. Lagerbring vil derimod ikke påtage sig at afgöre de lærdes strid om runernes oprindelse; men han siger træffende: »Frågar man nu vidare, hvem som lärdt våra Nordiska folk at skrifva, vore det kan hända ej så orimligt, om man svarade, at man vet det intet«, og hans følgende bemærkninger viser, at han fortræffelig forstod at skælne mellem det, man vidste, og det, man ikke vidste om denne sag.

Også i vort århundrede har runeskriftens oprindelse været genstand for mange lærdes undersøgelser; men enigheden strækker sig sjælden videre end til den almindelige sætning, som ligeledes blev anerkendt af de fleste ældre, at runerne på en eller anden måde må være i slægt med de gamle sydevropæiske alfabeter eller den kilde, hvorfra disse er udgåede. Når man derimod har søgt nöjere at bestemme dette slægtskab, viser det sig, at meningerne er gåede i meget forskellige retninger, og lige til de nyeste tider har de forskelligste anskuelser fundet talsmænd.

Kun undtagelsesvis træffer man hos det 19de århundredes lærde den påstand, at runerne ikke er udgåede fra noget af de bekendte alfabeter, men opfundne af de gotiske folk uden noget fremmed forbillede. Således antager G. Brynjulfsen, at den »gotho-kaukasiske stamme« har opfundet runerne, og at de øvrige folks bogstavskrift efterhånden er udviklet deraf, eftersom runealfabetet er det

---

[1]) Olof Dalin, Svea Rikes Historia. I, Stockholm 1747, 4to, s. 231 ff. — (Sven Bring), Svea Rikes Historia. I, Stockholm 1769, 4to, s. 449 ff.

simpleste og »følgelig« det mest primitive af alle. Den af runestudiet höjtfortjænte Joh. G. Liljegren finder — ligesom tidligere Ihre —, at både runernes orden og form taler imod at udlede dem af et andet bekendt alfabet; derimod tror han, at de stavløse Helsingeruner ligger til grund for de almindelige runer, der senere ændredes således, at de nærmede sig den latinske skrift. I nyere tid har også Weingaertner og Dietrich udtalt den mening, at runeskriften fra først af er dannet uden fremmed forbillede [1].

---

[1]) Gislius Brynjulfi fil., Periculum Runologicum. Havniæ 1823, s. 68—69. — Joh. G. Liljegren, Run-Lära, Stockholm 1832, s. 65—69; sml. s. 35—39. Allerede M. Celsius havde for øvrigt erklæret Helsingerunerne for de ældste (Oreades Helsingicæ, s. 48 f.). — W. Weingaertner, Die Aussprache des Gothischen zur Zeit des Ulfilas, Leipzig 1858, s. 20: »Wir sehen die Runen der germanischen Völker als ein den germanischen Dialekten entsprechendes direkt aus dem asiatischen Stammland mitgebrachtes Erbgut an, welches ganz analog den germanischen Sprachen selbst neben der klassischen Schrift sich hinzieht, bis es mit ihr zunächst vorübergehend sich verbindet, dann aber mit den übrigen Errungenschaften des Alterthums den Völkern des Nordens ganz und vollständig anheim fällt, um sich selbständig bei ihnen fortzuentwickeln. Jene erste innige Verbindung der griechisch-römischen und germanischen Schrift ist unsere Gothische, als deren Erfinder Ulfilas also nur insofern angesehen werden darf, als er griechische Lautbezeichnungen nach eigenem Gutdünken in die heimischen Schriftzüge mengte«. Sml. hermed s. 17: »Meiner Ansicht nach haben die Runen der Gothen in Folge der engen Verbindung des Volkes mit Rom einerseits, mit Konstantinopel andererseits, sich schon lange vor Ulfilas dem Charakter der griechisch-römischen Schrift genähert«. — F. Dietrich, Ueber die Aussprache des Gothischen während der Zeit seines Bestehens, Marburg 1862, s. 6: »Ferner ist jetzt [1862!] wenig bezweifelt, dass die Runen nicht aus dem phönicisch-griechischen Zeichen entstanden, sondern bei den germanischen Stämmen einheimisch gewesen sind, woraus ferner mit Wahrscheinlichkeit abzunehmen ist, dass sie bei ihnen unabhängig, und wie alle graphischen Zeichen andrer Völker aus einer Bilderschrift her-

Medens de her nævnte forfattere altså søger grunden til ligheden mellem runerne og de andre gamle alfabeter enten deri, at disse sidste er udgåede fra runeskriften, eller deri, at denne først senere har nærmet sig den græske og latinske skrift, forklarer de fleste andre ligheden deraf, at runealfabetet er dannet efter et ældre alfabet. Men ved bestemmelsen af dette alfabet er man gået meget forskellige veje.

Ikke få har villet udlede runerne umiddelbar fra de semitiske bogstaver. Det er dog ikke mere som i 17de og 18de årh. det hebraiske, men nærmest det fönikiske eller et endnu ældre alfabet, man betragter som det grundalfabet, hvorfra runeskriften er udgået. Denne mening, som allerede Sjöborg udtalte (1805), har blandt nyere forfattere U. W. Dieterich og Olde — rigtignok på meget forskellig måde — søgt udførligere at begrunde, ligesom Fr. Lenormant på forskellige steder har antydet den samme opfattelse [1].

---

vorgegangen sind. In der That sprechen auch dafür die altnordischen Namen ...«.

[1]) N. H. Sjöborg, Litteræ Gothicæ, ab Asia oriundæ, ad Scandinavos hospites deductæ, Londini Gothorum 1805, 4to: »Neque alphabetum Jonicum ut matrem, Goticum vero ut filiam, sed potius ambo, sorores filiasque germanas ab antiquissimo Phœnicum Ægyptiorumque alphabeto ortas existimamus« s. 7; sml. s. 13. — U. W. Dieterich, Enträthselung des Odinischen ᚠᚢᚦᚬᚱᚴ durch das semitische Alphabet, Stockholm und Leipzig 1864. — E. M. Olde, Om de skandinaviska runornas omedelbara ursprung från det äldsta feniciska alfabetet, Lund 1871. — Fr. Lenormant i Revue archéologique, vol. XVI (Paris 1867), s. 332. Både hans antydninger her og hans fremstilling af de forskellige runealfabeters indbyrdes forhold i 1ste bind af hans store værk Essai sur la propagation de l'alphabet phénicien dans l'ancien monde I, Paris 1872, tavle 3, no. 5 viser imidlertid, at man ikke tör vente sig meget af den behandling af runeskriften, som er forbeholdt et af de følgende bind. — Mest som et kuriosum og tillige som støtte for min udtalelse, at alle mulige både tænkelige og utænkelige men-

Af alle gamle alfabeter har dog intet tiltrukket sig så stor opmærksomhed som det græske. Allerede i forrige årh. henviste, som vi foran har bemærket, E. Benzelius til den mærkelige lighed mellem de ældste græske bogstaver og runerne og antog som følge deraf runeskriften for at være udgået fra det ældste græske alfabet. Den lige til de nyeste tider gentagne fabel om et oprindeligt græsk alfabet på 16 bogstaver, der altså i tegnenes antal på en mærkværdig måde faldt sammen med de 16 nordiske runer, bidrog meget til at styrke denne mening, som senere mange har sluttet sig til. Efter Bredsdorffs ytring (»Om Runeskriftens Oprindelse« s. 9 not.) skal også Rask have udtalt sig herfor, og Finn Magnusen siger ligeledes (»Runamo og Runerne« s. 8): »I al Fald er det vist, at Runebogstaverne i Formen meget nærme sig til den ældste græske Skrift, — og jeg kan for min Deel, efter de Oplysninger, som endnu haves, ikke andet end antage denne Mening overhoved for den sandsynligste«. I noten på samme side synes han dog allerede at have fået store betænkeligheder. Runeskriftens græske herkomst antages også af F. J. Lauth, Das germanische Runen-Fudark, München 1857, s. 180; 185 f. Som oftest har man imidlertid ladet sig nöje med vage og ubestemte antydninger uden at påvise lighederne i det enkelte. Når man forsøgte dette, viste det sig også, at sammenligningen på mange punkter bristede. I steden for at udlede runerne umiddelbar fra de græske bogstaver, tog man derfor sin

---

inger er komne til orde, skal jeg anføre, at Dieterich i det her nævnte skrift udleder de 16 nordiske runer af et gammelt semitisk alfabet (som han selv laver) på 16 tegn. således at ᚠ er dannet af *aleph*, ᚢ af *beth*, ᚦ af *gimel* o. s. v. Det er unægtelig også en udvej til at løse det vanskelige spörsmål om runernes orden i sammenligning med de andre ældre alfabeter. (En antydning af noget lignende, dog kun for de tre første runers vedkommende, findes for øvrigt allerede hos Brynjulfsen, Periculum Runologicum, s. 93 not.).

tilflugt til »en fælles kilde« for begge alfabeter. Dette antydes allerede i en anmældelse af Bredsdorffs og Brynjulfsens skrifter om runerne i Dansk Litteratur-Tidende for 1823 no. 46—47, s. 726 [af P. E. Müller], og bestemtere udtales denne tanke af N. M. Petersen, Danmarks Historie i Hedenold, III[2] (1855) s. 263 ff: »Påfaldende er især overensstemmelsen med de ældste græske bogstaver«, hvormed han dog ikke vil påstå, »at de ældste nordiske runer ere tagne umiddelbar af de græske bogstaver, men de vise, at begge folk have deres skrift fra samme ældre kilde«. Sandsynligvis mener C. C. Rafn det samme, når han siger: »Ces caractères [de 16 nordiske runer] que le mythe attribue à Odin, dérivent indubitablement de l'ancienne patrie asiatique des habitants du Nord. Comme les anciens caractères grecs proviennent également, selon toute probabilité, de la même partie du monde, il est très curieux de remarquer la conformité que nous présentent les deux alphabets« (Antiquités de l'Orient, monuments runographiques interprétés par C. C. Rafn, Copenhague 1856, s. 44). Desværre har ingen forsøgt nærmere at påvise denne »fælles kilde«, hvorfra både de græske bogstaver og runerne skal være udgåede; den står indhyllet i et mystisk slør, som man ikke har formået at løfte, og man har derfor måttet lade sig nöje med tågede og ubestemte antydninger.

Også fra de gamle italienske alfabeter har man søgt at udlede runerne. K. Weinhold (Altnordisches Leben, Berlin 1856, s. 407 ff.) tænker nærmest på det etruskiske eller et andet italiensk, men ikke-latinsk, alfabet. Dog vover han ikke at udtale nogen bestemt mening, men sammenfatter sine undersøgelser i følgende resultat: »Wir halten also an dem Satze fest, die Runen sind Abkömmlinge des phönicisch-europäischen Alphabetes. Auf welchem Wege sie den Germanen zukamen, wagen wir nicht zu entscheiden, doch scheint derselbe über Italien und die etrurischen Gebiete gegangen zu sein« (s. 412).

Afgörende har derimod A. Kirchhoff udtalt sig for runeskriftens oprindelse af det latinske alfabet i de første århundreder efter Kr. fødsel, en mening, som han har søgt at godtgöre for de enkelte tegns vedkommende i fortalen til 2den udgave af »Das gothische runenalphabet«, Berlin 1854, 8vo [1].

Et temmelig enestående forsøg har endelig J. H. Bredsdorff gjort på at udlede runeskriften af de vulfilanske bogstaver [2], medens de fleste nyere er enige om, at omvendt runealfabetet i större eller mindre grad ligger til grund for det vulfilanske.

Denne udsigt over de forskellige meninger, der har

---

[1]) Derimod indeholder 1ste udg. (Berlin 1851, 4to) ikke undersøgelsen om runeskriftens oprindelse. Helt forskellig fra Kirchhoffs mening er naturligvis den forestilling, som undertiden er kommen til orde hos ældre forfattere, at runeskriften ikke var andet end en fordrejelse af middelalderens latinske bogstaver (sé f. eks. Leibnitz, Collectanea Etymologica i Opera omnia VI, 2, Genevæ 1768. s. 197. Ligeledes udtaler U. F. Kopp, Palæographia critica III, Mannhemii 1829, efter at have bemærket, at intet runemindesmærke er ældre end 10de årh., i forbigående: »hoc autem loco monere sufficiat, illas quidem Runas originem traxisse a corruptis Romanorum literis, quas virorum doctorum plurimi omnino ignorant, quasque e Britannia in Scandinaviam transvectas esse utique verisimile sit« s. 236).

[2]) J. H. Bredsdorff, Om Runeskriftens Oprindelse, Kbh. 1822, 4to, hvortil slutter sig: »Bemærkninger i Anledning af Recensionen [af P. E. Müller] i Litteraturtidenden [ɔ: Dansk Litteratur-Tidende for 1823] No. 46« (8 sider, der som tillæg fulgte med no. 51 af litteratur-tidenden), samt: »Om Forholdet mellem det skandinaviske Rune-Alphabet og det gothiske Alphabet, som er anvendt i de neapolitanske Brevskaber« i Tidsskrift for Nordisk Oldkyndighed, II (1829), s. 59—62. Sml. ligeledes de to små afhandlinger: »Om de saakaldte tydske Runer; eller Bemærkninger ved Hr. W. C. Grimms Skrift: »Ueber deutsche Runen«« i Molbechs Nordisk Tidsskrift for Historie, Literatur og Konst, II (Kbh. 1828), s. 394—403, og »Om Guldhornsrunernes Oprindelse« i Barfods Brage og Idun, III (Kbh. 1840), s. 502—16.

gjort sig gældende med hensyn til runeskriftens oprindelse, kunde naturligvis betydelig forøges, og jeg kunde hertil föje en ikke lille række navne på forfattere, som i steden for at udtrykke sig klart og bestemt har foretrukket at give så vage og ubestemte antydninger, at det er meget vanskeligt og ofte aldeles umuligt at udfinde deres virkelige mening.

Hvad her er anført vil imidlertid være tilstrækkeligt til at vise, at dette spörsmål lige til de nyeste tider har fremkaldt höjst forskellige svar. Dette bliver dog mindre forunderligt, end det ved første öjekast kunde synes, når vi betænker, at alle de alfabeter, fra hvilke man har søgt at udlede runerne, jo viser tilbage til én fælles kilde; da de derfor alle har bevaret mere eller mindre af det oprindelige præg og i mange enkelte tegn stemmer nöje overens, har hver mening med lethed kunnet finde et eller andet at støtte sig til. Men man har ved disse undersøgelser foruden mange fejl i det enkelte begået den hovedfejl at sammenligne alfabeter fra helt forskellige tider med hinanden. Navnlig har man næsten altid benyttet det almindeligst bekendte kortere nordiske runealfabet som udgangspunkt ved sammenligningen med de ældre alfabeter, i det man er gået ud fra den falske forudsætning, at dette alfabet lå det oprindelige nærmest, medens det i virkeligheden viser sig at være en yngre, i de nordiske lande foregået, udvikling af et ældre runealfabet, der en gang var fælles for alle gotiske folk og er os overleveret på vore mindesmærker fra den ældre jærnalder. Da vi senere vil komme til at levere beviset herfor, kan der for os ikke være tale om at sammenligne det yngre runealfabet med andre alfabeter udenfor Norden; det finder sin nødvendige forudsætning og forklaring i det ældre, og spörsmålet bliver da, med hvilket alfabet dette er beslægtet. Kun ved at gå denne vej vil, som jeg håber, spörsmålet kunne finde en tilfredsstillende løsning. Men vi må ved bedömmelsen af de tidligere forsøg vel huske på, at først den nyeste tid har givet os de midler,

som var nødvendige til med tryghed at betræde denne vej. At det er lykkedes oldforskerne efterhånden at fremdrage en stor mængde mindesmærker med de ældre runer både i og udenfor Norden, og at den sammenlignende sprogvidenskab har været i stand til at påvise sprogformen i disse indskrifter, var nødvendige betingelser for at kunne give mere end famlende og usikre svar på spörsmålet om runernes alder, udbredelse og forhold til fremmede skrifttegn.

Da det nu er en kendsgærning, at runeskriften optræder i Norden samtidig med den ældre jærnalder, må vi for at finde dens slægtninge naturligvis først og fremmest vende os til de gamle sydevropæiske alfabeter (det græske, latinske, etruskiske og de øvrige italienske), og ligheden mellem dem og runerne vil da også straks på mange punkter vise sig så iöjnefaldende, at slægtskabet bliver utvivlsomt. Men hermed er det jo endnu ingenlunde afgjort, at runeskriften med nødvendighed må nedstamme fra et af disse alfabeter, og altså endnu mindre, fra hvilket blandt dem. Den kunde jo være udgået fra samme kilde som disse alfabeter og derpå have udviklet sig selvstændig; men den kan også være udgået fra et enkelt af dem, eller være dannet ved hjælp af flere på én gang.

Det er jo indlysende, at man for at kunne give et sikkert svar på disse spörsmål, først og fremmest må være på det rene med, hvilket forhold der finder sted mellem de gamle sydevropæiske alfabeter indbyrdes, og man forvirrer kun sagen ved, således som det ofte er sket og endnu daglig sker, uden nogen som helst methode i flæng at sammenligne tegn snart fra et, snart fra et andet alfabet med runerne. Uagtet nemlig udviklingen af de gamle græske og italienske alfabeter efter de nyeste opdagelser og undersøgelser foreligger temmelig klart ikke blot i hovedtrækkene, men også i de fleste enkeltheder, finder man hos de forskere, der har beskæftiget sig med runeskriftens oprindelse, kun

ganske undtagelsesvis kendskab hertil. Under alle de forvirrede forestillinger, der som følge heraf har gjort sig gældende, anser jeg det for umuligt at bringe undersøgelsen ind på det rette spor, når den ikke engang så at sige begyndes helt forfra. For altså at have en sikker grundvold at bygge på under de følgende undersøgelser om runeskriftens oprindelse, må vi forud for disse give en udsigt over udviklingen af og forholdet mellem de alfabeter, med hvilke man med större eller mindre grund har villet sætte runerne i forbindelse.

A) DET FÖNIKISKE OG DE GAMLE GRÆSKE ALFABETER.

At Grækerne har modtaget deres bogstavskrift fra Fönikerne, beretter allerede Herodot (V, 58); og også senere var dette den almindelige mening hos Grækerne, uagtet vi finder, at afvigende anskuelser tidlig gjorde sig gældende [1]. For at påvise de græske bogstavers fönikiske herkomst behøver vi imidlertid aldeles ikke at ty til den græske tradition, som i mange punkter er urigtig og forvirret. Et uomstødeligt bevis for det græske alfabets nedstammen fra det fönikiske lader sig nemlig føre ved den overensstemmelse, som findes dels mellem de græske og semitiske bogstavnavne [2], dels mellem de oldgræske og fönikiske bogstavformer.

---

[1]) Franz. Elementa epigraphices Græcæ, Berolini 1840, s. 12 ff.

[2]) Man sammenligne hebraisk *aleph*, *beth*, *gimel*, *daleth*, *waw*, *h̔eth*, *ṭeth*, *jod*, *kaph*, *lamed*, *qoph*, *taw* med græsk ἄλφα, βῆτα, γάμμα (γέμμα), δέλτα, ϝαῦ, ἦτα (ἧτα), θῆτα, ἰῶτα, κάππα, λάμβδα, κόππα, ταῦ.

Det gamle fönikiske alfabet bestod af 22 bogstaver, hvis navne og orden er bevaret i hebraisk [1]. Den ældste form af dette alfabet, som vi finder i de gamle fönikiske indskrifter, navnlig fra Sidon, har imidlertid udviklet sig af et endnu ældre fælles-semitisk alfabet, om hvilket man først i den nyeste tid har fået sikre oplysninger ved hjælp af den mærkelige indskrift fra 9. årh. för Kristi fødsel, der skyldes den moabitiske konge Mesa [2]. Da den moabitiske sten, når vi ser bort fra kileindskrifterne, uden tvivl fremviser den ældste af alle semitiske indskrifter og i al fald er det ældste hidtil opdagede mindesmærke med virkelig bogstavskrift, hvis tid vi er i stand til nöjere at bestemme, vil dens alfabet i fremtiden ved siden af det fönikiske danne udgangspunktet for alle undersøgelser om bogstavskriftens udvikling. For altså at give en fremstilling af de semitiske bogstavformer, der nærmest ligger til grund for det oldgræske alfabet, opstiller vi ved siden af hinanden alfabetet fra den moabitiske sten og fra den gamle fönikiske

---

[1]) Også de gamle hebraiske tegn, der endnu findes på mønter fra Makkabæernes tid, stemmer næsten aldeles med de fönikiske, men fortrængtes tidlig af den såkaldte »kvadratskrift«, medens Samaritanerne af had til Jøderne bevarede den gamle skrift. (Sml. alfabettavlen hos G. Bickell, Grundriss der hebräischen Grammatik, Leipzig 1869—70). — Den ældste fönikiske udtale af de 22 bogstaver må ligeledes have stemmet med den gamle hebraiske udtale, som i tidens løb undergik forskellige modifikationer, i det navnlig כ, ת, פ og ג, ד, ב ved siden af den hårde lyd *k*, *t*, *p*; *g*, *d*, *b* også fik den åndende udtale χ, ϑ, φ; γ, δ, β; desuden spaltede ש, *sin*, sig i de to lyd *s* (שׂ, *sin*) og *š* (שׁ, *schin*). Sml. J. Olshausen, Lehrbuch der hebräischen Sprache, Braunschweig 1861. § 6, § 23, § 30

[2]) Først bekendtgjort i: La stèle de Mesa roi de Moab 896 av. J. C. Lettre à M. le c^te de Vogüé par Ch. Clermont-Ganneau, Paris 1870. 4to. En ny og bedre afbildning gav de Vogüé i Revue archéologique, vol. XXI, Paris 1870. pl. VIII (derefter gengivet hos Th. Nöldeke, Die Inschrift des Königs Mesa von Moab, Kiel 1870).

indskrift (vistnok fra 4. eller slutningen af 5. årh. för Kr.) på den sidoniske konge Eschmunazars sarkofag [1]. I sarkofagindskriften forekommer hele det fönikiske alfabet fuldstændigt, hvorimod der i den del, som er bevaret af den moabitiske indskrift, intet eksempel findes på det til hebraisk ט, *teth*, svarende bogstav [2]:

---

[1]) Opdaget 1855 i nærheden af Saida (det gamle Sidon), nu i Louvre i Paris. Nöjagtig afbildet hos H. d'Albert de Luynes, mémoire sur le sarcophage et l'inscription funéraire d'Esmunazar, roi de Sidon, Paris 1856, 4to. Foruden hovedindskriften i 22 linjer på brystet af kongebilledet oven på sarkofagens låg findes en anden indskrift i $6\frac{1}{2}$ linje, som går om halsen på kongebilledet og i det hele er indhugget med smukkere og regelmæssigere træk end den store indskrift, men kun er en nöjagtig gentagelse af denne indtil det 29de bogstav i 13de linje, hvor den standser midt i et ord. Begge tekster kontrollerer således hinanden, og vi kan på 4 steder rette den store indskrift ved hjælp af den mindre, som kun indeholder én fejl, der ikke findes i den större. Jeg fremhæver dette af hensyn til dem, der så stærkt ivrer mod al mulig anvendelse af tekstkritik, hvor talen er om gamle indskrifter. Afbildningen hos de Luynes er oftere gengivet i mere tilgængelige værker, således hos S. Munk i Journal asiatique, Avril — Mai 1856; M. A. Levy, Phönizische Studien, Erstes Heft, Breslau 1856, tab. I; K. Schlottmann, Die Inschrift Eschmunazars Königs der Sidonier, geschichtlich und sprachlich erklärt, Halle 1868, tab. I—II; P. Schröder, Die Phönizische Sprache, Halle 1869, tab. I.

[2]) Også i sarkofagindskriften findes ט kun én gang, men meget stort og tydeligt, nemlig som det næstsidste bogstav i 11te linje. — For så meget som muligt at bevare den karakter, bogstaverne har i indskrifterne selv, er i alfabettavlen de moabitiske tegn med forsæt gjort finere og de sidoniske federe. De her fremstillede former må betragtes som grundtyper, medens ubetydelige og aldeles uvæsenlige modifikationer, som enkelte bogstaver undertiden fremviser, naturligvis ikke er medtagne.

			moabitisk:	sidonisk:	
1.	א	*aleph*	𐤀	𐤀	ʾ
2.	ב	*beth*	𐤁	𐤁	*b*
3.	ג	*gimel*	𐤂	𐤂	*g*
4.	ד	*daleth*	𐤃	𐤃	*d*
5.	ה	*he*	𐤄	𐤄	*h*
6.	ו	*waw*	𐤅	𐤅	*w*
7.	ז	*zajin*	𐤆	𐤆	*z*
8.	ח	*h̔eth*	𐤇	𐤇	*h̔*
9.	ט	*ṭeth*	..	𐤈	*ṭ*
10.	י	*jod*	𐤉	𐤉	*j*
11.	כ (ך)	*kaph*	𐤊	𐤊 𐤊	*k*
12.	ל	*lamed*	𐤋	𐤋	*l*
13.	מ (ם)	*mem*	𐤌	𐤌	*m*
14.	נ (ן)	*nun*	𐤍	𐤍	*n*
15.	ס	*śamech*	𐤎	𐤎 𐤎	*ś*
16.	ע	*ajin*	𐤏	𐤏	arab. ع
17.	פ (ף)	*pe*	𐤐	𐤐 𐤐	*p*
18.	צ (ץ)	*ṣade*	𐤑	𐤑	*ṣ*
19.	ק	*qoph*	𐤒	𐤒	*q*
20.	ר	*resch*	𐤓	𐤓	*r*
21.	ש	*sin (schin)*	𐤔	𐤔	*s (ś)*
22.	ת	*taw*	𐤕	𐤕	*t*

Hvor de moabitiske og fönikiske bogstavformer afviger fra hinanden, står det moabitiske alfabet gennemgående på

det oprindeligste trin [1], som det yderligere vil fremgå af den følgende undersøgelse om det græske alfabets udvikling. Således fremviser *zajin*, *kaph*, *qoph*, *mem* og *sin* former, der i modsætning til de sidoniske stemmer nöje med de ældste græske; de moabitiske former for *mem* og *sin* genfindes nöjagtig i en lille indskrift på 4 bogstaver på en gemme, som de Vogüé har udgivet i Revue archéologique, vol. XVII (1868), tab. XIV, no. 1, og som han netop på grund af disse bogstavformer var tilböjelig til at ansé for ældre end 7de, »ja endog end 8de årh.« (ibid. s. 433) [2]. Opdagelsen af den moabitiske indskrift har i det hele glimrende bestyrket den mening, som grev Vogüé allerede tidligere havde gjort gældende med hensyn til de gamle semitiske alfabeters udvikling [3].

Blandt alle bogstavformerne i den moabitiske indskrift fremhæver vi dog navnlig ◁ (*daleth*), der stemmer med græsk △ (*δέλτα*), medens dette bogstav allerede i de ældste fönikiske indskrifter har fået en forlængelse, hvorved det falder sammen med tegnet for *resch*. Höjst mærkeligt på grund af overensstemmelsen med græsk er også det moabitiske tegn for *s'amech*, hvorom mere nedenfor.

Allerede en sammenligning mellem de forskellige bogstavformer, der anvendes i de gamle græske indskrifter, gör det sandsynligt, at alle 22 fönikiske bogstaver fra

---

1) Den stærkt afrundede form, som enkelte bogstaver, navnlig *lamed*, fremviser i den moabitiske indskrift i modsætning til de almindelige fönikiske former, må dog snarere ansés for en tilfældighed end som tegn på ælde.

2) Foruden *mem* og *sin* forekommer *lamed* to gange i indskriften, og dets form stemmer ligeledes med den moabitiske, men mangler den stærke runding.

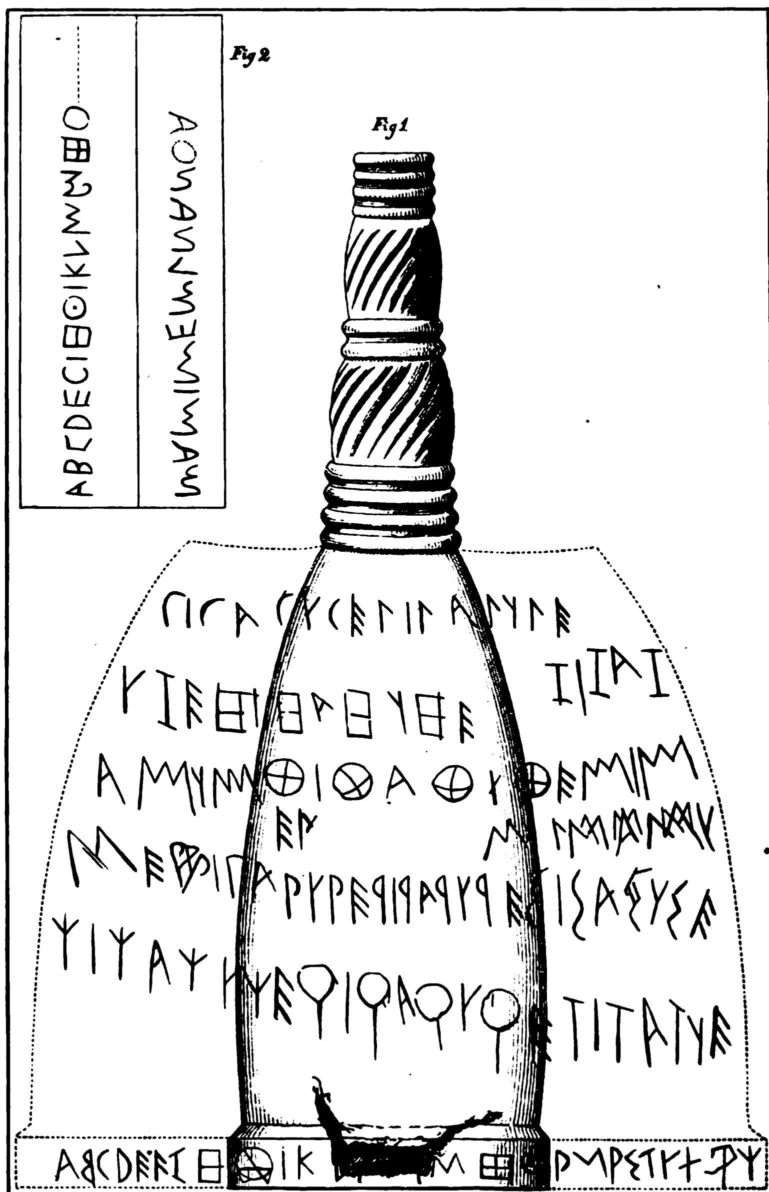
3) Sé navnlig hans afhandling »l'alphabet hébraique et l'alphabet araméen« i Revue archéologique, vol. XI (1865), s. 319—341 med pl. VIII—IX og som et supplement hertil »intailles à légendes sémitiques« i Revue archéol., vol. XVII (1868), s. 432—50 med pl. XIV—XVI.

først af blev optagne i græsk i den skikkelse, som de havde i det oldsemitiske alfabet; at også den semitiske orden og så vidt muligt de semitiske navne blev bevarede, viser det almindelige græske alfabet. Dog har det fulde bevis for omplantningen af alle fönikiske tegn i deres oprindelige orden på græsk grund først kunnet føres ved hjælp af det oldgræske alfabet, der findes på den såkaldte galassiske vase fra Cære, et lille kar af etruskisk arbejde, som blev opdaget af general Galassi i en etruskisk grav ved Cære sammen med vaser med etruskiske indskrifter og nu findes i det gregorianske musæum i Rom. Af dette vigtige mindesmærke, som vi også senere vil få brug for, meddeler vi s. 26 (fig. 1) en afbildning[1]. Indskriften, der løber om vasens bug, er et etruskisk syllabarium, som vi nedenfor nærmere skal omtale. Foreløbig behandler vi kun indskriften på foden, der indeholder det græske alfabet, i hvilket dog lidt af *λ* og så godt som hele *μ* er ødelagt; ved at indsætte *μ* fra syllabariet får vi altså følgende bogstavrække, hvor tegnene, som vi straks skal vise, har den her tilföjede betydning:

α β γ δ ε w ζ h ϑ ι κ λ μ ν – *ο π* (*σ*) *ϱ σ τ υ ξ φ χ*
A 8 C D 𐌄 𐌅 I 𐌇 ⊕ I K 𐌋 𐌌 𐌍 ⊞ ʘ P 𐌑 P 𐌔 T 𐌖 + 𐌘 Y

Et lignende græsk alfabet, som dog ikke er ganske fuldstændigt, i det det ender med *o*, havde man langt tidligere (1690 eller 98) fundet mellem etruskiske indskrifter og i forbindelse med et brudstykke af et etruskisk syllabarium på væggen af en etruskisk grav ved Colle i nærheden af Siena

[1]) Bekendtgjort af R. Lepsius i Annali dell' instituto di corrispondenza archeologica, vol. VIII, Roma 1886, tab. B (sml. s. 186 ff.). Derefter hos Franz, Elementa epigr. Græcæ s. 22 (ikke ganske nöjagtig), og i Corpus inscriptionum Græcarum, vol. IV, no. 8342 tab. VIII (sml. ibid. s. 212—13). Sé ligeledes A. Fabretti, Corpus inscriptionum Italicarum, Aug. Taurinorum 1867, no. 2408, s. CCVII og tab. XLIII (på tavlen har den urigtig fået no. 2405).

Fig 2
Fig 1

(sé s. 26 fig. 2)[1]. Når undtages et par afvigelser i bogstavformerne, der vistnok til dels må skrives på afskriftens regning, stemmer det i øvrigt med alfabetet fra Cære.

De nöjagtigste undersøgelser af disse alfabeter skyldes Th. Mommsen, hvem det først lykkedes at bestemme værdien af de enkelte tvivlsomme tegn (Die unteritalischen Dialekte, Leipzig 1850, s. 8 ff.).

Af de 25 bogstaver i alfabetet fra Cære svarer de første 21 til den gamle fönikiske række, af hvilken kun tegnet for *qoph*, *κόππα* (Ϙ) mangler foran *ρ*. At dette bogstav har været til stede på denne plads i det græske grundalfabet, er jo imidlertid klart, da det er almindeligt i de oldgræske indskrifter og selv i det almindelige græske alfabet holdt sig som taltegn; men det har altid haft en meget indskrænket anvendelse i sammenligning med *κάππα*, i det det navnlig brugtes foran *o*[2], mere sporadisk foran *υ* og medlyd.

Derimod finder vi, hvad der er det mærkeligste ved dette alfabet og af störst vigtighed for os, fire tegn for hvislelydene ligesom i fönikisk, nemlig ikke blot I (ζ) mellem *w* og *h* (η) og ≷ (σ) mellem *ρ* og *τ* som i det almindelige græske alfabet, men også tegnet ⊞ mellem *ν* og *o* (og dette vel at mærke både i alfabetet fra Cære og fra Colle) samt M efter *π*. Disse to sidste tegn svarer altså til fönikisk *s'amech* og *ṣade*; at det sidste i alfabetet fra Cære har fået den usædvanlige form M i steden for M, som er almindelig i de alleræld ste græske indskrifter, og som det rimeligvis har haft i alfabetet fra Colle, ligger i, at M i det første alfabet

---

[1]) Afbildet hos Bellori, Le pitture antiche etc., Roma 1706 (latinsk udg. 1738), Appendice tav. XI; Thomæ Dempsteri de Etruria regali libri septem, Florentiæ 1723—24. II, tab. 92; (Lanzi,) Saggio di lingua etrusca, Roma 1789, II, s. 512. Derefter hos Lepsius og Franz l. c. og i Corpus inscr. Gr., vol. III, no. 6183 (s. 874—75). Sml. Fabretti no. 449—51, s. L og tab. XXVIII.

[2]) Derfor også i en af de senest opdagede indskrifter fra Thera i forbindelsen ϘΗ (= χ) foran *o*.

er tegn for *ν*, ligesom *μ* har formen Ϻ, svarende til de ellers forekommende oldgræske former Ͷ (*ν*) og Ϻ (*μ*), der begge bruges i indskriften fra Colle [1].

De 4 sidste bogstaver i alfabetet fra Cære, der er tilföjede efter den gamle fönikiske række, opfattes netop på grund heraf almindelig som senere opfundne særlig græske tegn. Dette gælder dog ikke tegnet for *u*, der i virkeligheden, som vi straks skal vise, er udgået fra et af de gamle fönikiske bogstaver; at det er ældre end de 3 følgende tegn, viser sig ikke blot derved, at det har den første plads efter *τ*, men fremgår navnlig deraf, at tegnet for *u* ikke mangler i noget som helst græsk alfabet, hvorimod de ældste indskrifter fra Thera og Melos (tav. I, no. 1) ikke kender særlige tegn for *ξ*, *φ*, *χ*, men bruger *κσ*, *πh*, *κh*. Derimod fik man allerede i den ældste tid et eget tegn for *ϑ*, da Fönikerne ikke blot havde den almindelige *t*-lyd (*taw*), der blev benyttet til *τ*, men også en ejendommelig hård *t*-lyd (*teth*, arabisk ط, *tha*), der benyttedes til *ϑ*.

Det er således klart, at det ældste græske alfabet, hvis grundtype på det allernærmeste findes i de ældgamle indskrifter fra Thera, har benyttet de 22 semitiske tegn og i det höjeste tilföjet et nyt; at også den semitiske bogstavorden blev bevaret, viser overensstemmelsen mellem alfabetet fra Cære og det almindelige græske alfabet.

Uagtet denne store lighed med fönikisk finder vi dog i det ældste græske alfabet en væsenlig afvigelse fra det semitiske grundalfabet, der tillige så at sige betegner det sidste store fremskridt i bogstavskriftens udvikling. Medens nemlig det oldsemitiske alfabet endnu bevarer mindet om en oprindelig stavelseskrift, i det det kun har tegn for medlydene, således at ethvert medlydstegn både betegner med-

[1]) Formen af *ν* i alfabetet fra Colle beror naturligvis på en unöjagtighed enten i indskriften selv eller i afskriften, da den rigtige *ν*-form forekommer 2 gange i syllabariebrudstykket. (At tegnet for *ζ* har formen | for I, er også en simpel fejl).

lyden og den selvlyd, der dannede en stavelse i forening med medlyden, fik Grækerne ved optagelsen af det fönikiske alfabet tegn både for medlydene og for selvlydene. Dette opnåedes navnlig ved hjælp af de fönikiske gutturaler; af disse betegnede *aleph* og *he* en svagere beånding, det første svarende til Arabernes *hamze*, Grækernes *spiritus lenis*, der ellers ikke betegnes i de evropæiske sprog, medens *he* var et meget svagt beåndet *h*, som arab. *he*, fransk *h* i *haut* og lign. En meget stærk beånding betegnede derimod *k'eth* og *ajin*, svarende til Arabernes ح *(ha)* og ع *(ain)*, lyd, der meget sjælden frembringes i noget evropæisk sprog [1]. Til betegnelse af deres stærke åndelyd, *spiritus asper*, valgte Grækerne det fönikiske *k'eth*, som i de ældste græske indskrifter har formen B, senere H; men allerede i de ældste indskrifter fra Thera forekommer B tillige i betydning η, og som bekendt opgav man senere i det ioniske alfabet aldeles at betegne *h* og benyttede H udelukkende i betydning η [2]. De tre andre fönikiske gutturaler *aleph*, *he* og *ajin* optog Grækerne derimod fra først af som tegn for selvlydene *a*, *e* og *o*, således at de ikke blot betegnede de korte og lange lyd, men ε og ο tillige tvelydene ει og ου. Som vi ser af indskrifterne fra Thera, blev dog meget tidlig i enkelte egne forskellen mellem den korte og lange *e*-lyd udtrykt i skriften, i det man tildelte tegnet for *h* betydning η, så at altså også den fjærde fönikiske guttural endte med at blive selvlydstegn hos Grækerne. Senere indførte man også en adskillelse mellem den korte og lange *o*-lyd, i det man

---

[1]) E. Brücke, Grundzüge der Physiologie und Systematik der Sprachlaute, Wien 1856, s. 9—12; sml. s. 94—102 og *sammes* Über eine neue Methode der phonetischen Transscription, Wien 1863, s. 31 ff.; H. B. Rumpelt, Das natürliche System der Sprachlaute, Halle 1869, s. 102—7.

[2]) Langt senere indførte Grækerne igen ikke blot en betegnelse for *spiritus asper*, men dannede også (alene af alle evropæiske sprog) et tegn for *spiritus lenis*.

af det gamle *o*-tegn dannede en ny form for *ω*, som hos Ionerne tidlig optræder i formen Ω; derimod vedblev *ε* og *o* længe efter at være tegn både for *ε*, *o* og for tvelydene *ει*, *ου*. — Også selvlydene *i* og *u* udtrykte Grækerne ved hjælp af de fönikiske bogstaver. Til *i* anvendte man tegnet for den nærmest liggende fönikiske lyd, nemlig halvselvlyden *jod*, som Grækerne ikke havde brug for i den oprindelige betydning, da lyden *j* meget tidlig var tabt i græsk. Anderledes stillede forholdet sig derimod med hensyn til den anden fönikiske halvselvlyd, *waw*; det lå nær for Grækerne at benytte dette tegn til betegnelse af selvlyden *u*, ligesom *jod* blev brugt til *i*; men medens lyden *j* ikke længer fandtes i græsk ved bogstavskriftens indførelse, var lyden *w* endnu i fuld brug i al fald hos de fleste græske stammer, og det er vel næppe rimeligt, at den nogensteds har været aldeles tabt, skönt det ikke med sikkerhed lader sig bevise, da den aldrig findes i de ældste græske indskrifter fra Thera, hvor der netop meget ofte havde været anledning til at betegne denne lyd. I andre af de ældste græske indskrifter (f. eks. fra Korinth og Korkyra) finder vi derimod tegnet F ꟻ for halvselvlyden *w* og Y Y for selvlyden *u*. Samme form af *u*-tegnet (Y Y) har indskrifterne fra Thera. Da dette tegn viser en så stor lighed med moabitisk *waw*, medens det græske *w*-tegn har en mere afvigende form, nærer jeg ingen tvivl om, at vi netop i det ældste græske tegn for *u* har det fönikiske *w*-tegn, men at det græske *w*-tegn er en senere modifikation heraf. Fönikisk *waw* har altså hos Grækerne spaltet sig i to tegn, Y for *u* og ꟻ for *w*. Enten kan dette være sket samtidig med den fönikiske bogstavrækkes optagelse, og grunden til at man benyttede det gamle *waw*-tegn for *u*, men det nye deraf afledede tegn for *w*, kan da netop ligge i, at også *jod*-tegnet hos Grækerne straks optoges i betydning af selvlyden *i*; eller man kan i nogen tid have beholdt det til fönikisk *waw* svarende Y på den oprindelige plads både med betydning *w* og *u*; men da

man snart følte trang til at betegne begge disse lyd, dannede man af Y den modificerede form ꟻF, som man anvendte for *w* og bevarede på den gamle plads, medens det gamle tegn Y med betydning *u* blev flyttet hen i slutningen af alfabetet efter *ταῦ*, hvor det findes både på vasen fra Cære og i det almindelige græske alfabet, hvorimod *βαῦ* har samme plads som fönikisk *waw*. Som en analogi hertil skal jeg minde om, at vi i det ældste oldengelske runealfabet finder en af den gamle *a*-rune (ᚨ) modificeret form (ᚩ) på den plads, som oprindelig tilkom ᚨ, medens denne rune selv findes i slutningen af alfabetet mellem de nyere oldengelske tegn[1].

Den sidste antagelse, at adskillelsen mellem *w* og *u* ikke er samtidig med det fönikiske alfabets optagelse, men at Y oprindelig har været tegn for begge lyd, forekommer mig sandsynligst, skönt det ikke kan bevises. Er denne antagelse imidlertid rigtig, lader det sig ikke med sikkerhed afgöre, om indskrifterne fra Thera endnu står på det standpunkt, da Y både betegnede *w* og *u* og havde sin plads efter *ε*, eller om det som tegn for *u* har haft sin plads

[1]) Også fra græske alfabeter kan analogier hertil måske påvises. Medens nemlig Ionerne af O dannede de to tegn O = *o* (*ov*) og Ω = *ω*, af hvilke O blev stående på sin gamle plads, medens Ω sattes sidst i alfabetet, finder vi på Paros og det derfra koloniserede Thasos de samme to tegn, men med den modsatte betydning (Ω = *o* (*ov*), O = *ω*). Også på Melos har O tidlig spaltet sig i de to former O og C, af hvilke O betegner *ω*, C derimod *o*. Men vi véd ikke, hvorledes disse tegn er blevne ordnede i alfabetet, og det er naturligvis derfor heller ikke tilladt uden videre at antage, at det gamle O med betydning *ω* er blevet flyttet hen i slutningen af alfabetet på samme plads som det ioniske Ω, medens de nye tegn Ω, C stod på den gamle plads. Der er lige så stor sandsynlighed for, at O har beholdt sin plads, og at de nye tegn enten er stillede ved siden af det eller flyttede hen i slutningen af alfabetet.

efter τ[1]. Da imidlertid alle græske alfabeter, så vidt vi kan kontrollere dem, er enige i at have Ϝ (*w*) som 6te bogstav i rækken og at stille Υ (*u*) efter τ, synes dette i höj grad at tale for den antagelse, at adskillelsen mellem *w* og *u* må være ældre end den tid, indskrifterne fra Thera tilhører. Men i ethvert tilfælde er *waw*-tegnets spaltning i Υ (*u*) og ꟻ (*w*) den ældste afvigelse, som Grækerne har indført i den oprindelige fönikiske række[2].

Anderledes forholder det sig derimod med de tre sidste tegn, som forekommer i alfabetet på den galassiske vase efter *u*. Det er ikke blot nye særlig græske tegn, som senere föjedes til den gamle række efter *u*, og som endnu ikke forekommer i de ældste indskrifter fra Thera og Melos; men vi finder dem også i forskellige egne anvendte i forskellig orden og betydning, hvorved de gamle græske alfabeter falder i to store grupper, således som A. Kirchhoff har påvist i sine grundige og skarpsindige »Studien zur Geschichte des griechischen Alphabets« (2te Aufl. Berlin 1867). I den første hovedgruppe, til hvilken alfabetet på vasen hører, og hvis bogstavorden vi kender fra det, følger efter *u*: +✝X, ΦϘΦ, ΨↆΥ med betydning ξ, φ, χ. Det er det såkaldte »doriske« alfabet, som navnlig findes i indskrifter fra Euböa, Böotien, Phokis, Lokris, Achaia, Lakonien, samt de chalkidiske og achæiske kolonier i Italien (tav. I, no. 2—7). I den anden hoved-

---

[1]) I sidste tilfælde kunde *w* naturligvis meget godt, selv om det var forsvundet som lydtegn, have holdt sig på sin gamle plads som taltegn.

[2]) F. Lenormant har i sine Études sur l'origine et la formation de l'alphabet grec (i Revue archéol. 1867, vol. XVI, s. 273—78; 327—42; 423—39 med pl. XXII; 1868, vol. XVII, s. 189—206; 279—292 med pl. VI) ligeledes sét ligheden mellem fönik. *waw* og græk *u* (sé Revue archéol. 1867, s. 330); men det vigtige spörsmål om forholdet mellem de græske tegn for *w* og *u* omtaler han aldeles ikke. Også i andre henseender lider det flittige arbejde af store mangler.

gruppe derimod, hvortil foruden det almindelige græske (ioniske) alfabet også de gamle indskrifter fra Korinth og Korkyra, samt Argos hører, har disse tre tegn en anden orden og betydning (tav. I, no. 8—11). Medens nemlig på den galassiske vase og i de alfabeter, som slutter sig dertil, tegnene for ξ, φ, χ følger efter *v*, har det almindelige græske alfabet som bekendt efter *v* tegnene for φ, χ, ψ, hvorimod ξ står mellem *ν* og *o*. Tegnet for φ er det samme som i den første gruppe, men dennes tegn for ξ og χ betegner i den anden gruppe χ og ψ, medens vi i den første ikke finder noget særskilt tegn for den sammensatte lyd ψ[1] (så lidt som for ω, der jo også tidlig optræder i det ioniske alfabet efter ψ).

Grunden til den forskellige orden og betydning, som man således i forskellige egne tildelte de tre nye tegn efter *v*, står i nöje forbindelse med den måde, hvorpå de fire fönikiske hvislelyd, der optoges i det græske grundalfabet, efterhånden blev benyttede i de to hovedgrupper af græske alfabeter. På den galassiske vase fandt vi alle 4 tegn på deres oprindelige plads i alfabetet; men i virkeligheden havde man kun brug for de to: da fönikisk *z* (*zajin*) nemlig blev optaget som betegnelse for den græske lyd ζ[2], manglede man kun et tegn for den egenlige hvislelyd *s*. At *s*-lyden i forskellige egne af Grækenland kan have haft en noget forskellig udtale, er meget muligt; men efter alt hvad der foreligger, tyder intet på, at man samtidig i samme egn har følt trang til at betegne en forskellig udtale af hvisle-

[1]) Undtagelsesvis har dog det lokriske alfabet ved siden af +, Φ, V for ξ, φ, χ også dannet et nyt tegn Ж for ψ.

[2]) Nær ved den græske form ligger det moabitiske tegn; derimod er det græske navn ζῆτα dannet i lighed med ἦτα, θῆτα (fönikisk *zajin* måtte nødvendigvis omdannes i græsk, der ikke havde lyden *j*). På lignende måde er græsk μῦ (hebr. *mem*) dannet i lighed med νῦ (hebr. *nun*). Sml. Mommsen, Unterital. Dial. s. 5.

lyden ved forskellige tegn. Derimod var hos Fönikerne *s'amech*, *ṣade* og *sin* ikke blot forskellige i tegn, men også i lyd: den almindelige *s*-lyd var *sin*, medens *ṣade* udtrykte en hårdere *s*-lyd (ligesom arabisk س *sin* og ص *sad*), der forholdt sig til hinanden som *taw* til *ṭeth* (arab. *ta* og *tha*; sml. foran s. 28); en tredje modifikation af hvislelyden, som vi ikke med sikkerhed kan bestemme, betegnedes endelig ved *s'amech*. Når Grækerne nu i deres alfabet optog alle tre fönikiske tegn for hvislelyden, uagtet de kun benyttede ét som lydtegn, må grunden utvivlsomt søges deri, at den fönikiske bogstavrække fra først af ikke blot tjænte Grækerne som alfabet, men også som talrække med samme betydning som hos Fönikerne; af denne grund optoges ligeledes både fönikisk *kaph* og *qoph*, uagtet det ene af disse tegn fra Grækernes standpunkt var overflødigt som lydtegn. Af de tre fönikiske tegn *s'amech*, *ṣade* og *sin*, der således gik over i den græske bogstav- og talrække, optog man kun ét som tegn for lyden σ. Så vidt det er muligt historisk at forfølge udviklingen, synes *s'amech* aldrig at være brugt i denne betydning; det er altså kun bevaret på sin gamle plads i rækken på grund af dets talværdi. Derimod er *ṣade* og *sin* begge til forskellige tider blevne benyttede som tegn for græsk σ; i de allerældste indskrifter bruges regelmæssig det fra *ṣade* udgåede M; men det fortrængtes allerede tidlig overalt af et fra *sin* udgået tegn, som først optræder i formerne ʃ ʅ (sjældnere ʅ ʃ), senere overalt i formen ʅ. Det var uden tvivl en rent praktisk grund, som bevirkede, at *ṣade* efterhånden fortrængtes af *sin*; ved benyttelsen af det sidste tegn udsatte man sig nemlig ikke for forveksling med M, μῦ, som jo senere netop almindelig antog den form, der tidligere havde været ejendommelig for σ. För den tid må da M med betydning σ være forsvundet af alle græske alfabeter, og det er det eneste af de fönikiske bogstaver, som vi senere hverken finder i alfabetet eller i talrækken på den gamle plads.

Anderledes gik det derimod det 15de fönikiske bogstav (*s'amech*). Vi finder det endnu på sin gamle plads i formen ⊞ i alfabeterne fra Cære og Colle; men da det i virkeligheden er aldeles forsvundet af de indskrifter, der hører til denne gruppe, hvor det næppe nogensinde har været anvendt som bogstav, har det i alfabeterne ikke betydning som lydtegn, men kun som taltegn. Også i alfabeterne af den anden hovedgruppe blev dette tegn længe bevaret på sin oprindelige plads mellem *ν* og *ο* alene på grund af dets talbetydning; men senere optog man det her også som virkeligt lydtegn, i det man gav det betydningen *ξ* og det dertil knyttede nye navn *ξī*.

Medens *s'amech* således aldrig, så langt vi kan gå tilbage, har været brugt som tegn for *s*-lyden i græsk, viser dog den omstændighed, at det senere i sin oprindelige form og på sin oprindelige plads (men rigtignok med en forandret betydning som tegn for en sammensat lyd, hvoraf dog *s* dannede den sidste bestanddel) blev optaget som virkeligt bogstav i den ene gruppe af græske alfabeter, at det må have stået der fra gammel tid, hvilket jo også til overflod bestyrkes af alfabetet fra Cære, hvor *s'amech* ikke kan have været anvendt som lydtegn, da vi her netop finder det for denne gruppe af alfabeter ejendommelige nye tegn for *ξ* efter *υ*. At *s'amech* er blevet optaget i det oldgræske alfabet sammen med de øvrige fönikiske bogstaver, kan således ikke være tvivl underkastet. Foruden det allerede anførte har vi desuden endnu et bevis herfor, nemlig det græske navn på *s*-lyden; dette er i det almindelige græske alfabet *σίγμα*, og allerede Herodot anfører (I, 139), at *σίγμα* var det ioniske navn på *s*, men at Dorerne kaldte dette bogstav *σάν* (*τὠυτὸ γράμμα, τὸ Δωριέες μὲν σὰν καλέουσι, Ἴωνες δὲ σίγμα*). Af disse navne udgår *σίγμα* utvivlsomt fra fönikisk *s'amech*, medens *σάν* er fönikisk *sin*; navnet på *σ* hos Ionerne er altså taget fra det gamle *s'amech*, medens tegnet selv i den ældste form (M) udgik fra fönikisk *ṣade*,

i den yngre (ﾄ ﾎ) fra fönikisk *sin*. Rigtignok er Franz med Gesenius enig i, at både navnet *σίγμα* og tegnet ﾎ udgår fra fönikisk 𐤎, *s'amech*, og både navnet *σάν* og tegnet M fra fönikisk W, *sin* (hos dem *schin*)[1], og det samme gentages endnu efter Mommsens og Kirchhoffs undersøgelser af Lenormant (Revue archéol. 1867, s. 331 og tab. XXII); men den moabitiske indskrift viser, at den oprindelige form af *s'amech* var ǂ, og derfra kan kun græsk Ξ, *ξῖ*, ikke Σ, *σίγμα*, være udgået; det moabitiske *s'amech*-tegn lærer os tillige, at den ældste fællesgræske form for dette tegn ikke med Mommsen (Unterital. Dial., s. 11; 331) og Kirchhoff (Studien o. s. v., s. 73; 123; 130) må søges i tegnet ⊞ i alfabeterne fra Cære og Colle, men i tegnet for *ξῖ*, ǂ, der forekommer i gamle indskrifter fra Korkyra og Miletos; heraf er ved en ubetydelig forandring dannet Ξ, det almindelige tegn for ξ i indskrifterne af den anden hovedgruppe. Derimod må både ⊞ og argivisk ꟽ opfattes som sjældnere modifikationer af det oprindelige tegn[2].

Det er således klart, at græsk ﾎ som tegn for *σίγμα* ikke kan udgå fra det oldsemitiske *s'amech*-tegn; dette tegn stemmer aldeles med det oldgræske tegn, som findes på det tilsvarende sted i alfabetet, og som senere blev brugt som tegn for ξ. Spörsmålet er da kun, hvorledes det ældste græske tegn for *s*-lyden, M, og de tegn, der senere afløste det, ﾄ ﾎ, forholder sig til de semitiske tegn; ti at ikke blot, som vi har antaget, ﾄ ﾎ, men at også, som Gesenius, Franz og Lenormant mener, M efter formen kunde udgå fra fönikisk *sin* (W), lader sig naturligvis ikke nægte. Men den foran antagne udvikling, i følge hvilken M udgår fra *sade* og ﾄ ﾎ fra *sin*, bestyrkes til fulde ikke blot af alfabetet på den galassiske

[1]) Gesenius, Scripturæ linguæque Phoeniciæ monumenta, Lipsiæ 1837, s. 66; Franz, Elementa epigr. Gr. s. 16.

[2]) Det argiviske ξ er kun det oprindelige tegn, drejet om på siden; netop det modsatte forhold finder sted mellem det almindelige græske ﾎ og moabitisk W.

vase, men også af de gamle etruskiske alfabeter, der er komne til os; de mangler nemlig alle tegnet på *s'amechs* plads; men hvor alfabetet på vasen har de til fönikisk *ṣade* og *sin* svarende tegn, finder vi netop i de etruskiske alfabeter på første sted et tegn, der svarer til græsk M, og på det andet de til græsk ϟ ϟ svarende former (sé nærmere nedenfor). Når vi imidlertid i de gamle græske indskrifter altid møder ϟ som den ældre form, der først senere regelmæssig fortrænges af ϟ, uagtet det sidste tegn ligger nærmest ved semitisk W *sin*, er det jo ingenlunde afgjort, at ϟ i virkeligheden er ældre end ϟ; tvært imod må Grækerne, för ϟ optræder i indskrifterne med betydning *σ*, nødvendig have benyttet en anden form af dette tegn; i de allerældste indskrifter, der endnu bruger M for *σ*, har *ἰῶτα* nemlig ofte den gamle form ϟ; den gang kan *sin* (*σάν*) altså ikke have haft samme form, men må enten have været uforandret som semitisk W eller have haft formen ϟ ϟ, i det det semitiske tegn blev drejet om på siden (ligesom ≮ *aleph* blev A A *ἄλφα*). Da M forsvinder som *σ*, bliver også tegnet ϟ for *ἰῶτα* fortrængt af I, og først nu kan altså W eller ϟ omdannes til ϟ med betydning *σ*. Skönt ϟ optræder i yngre indskrifter end ϟ, er det altså i virkeligheden den ældre form, der bliver ført tilbage.

Det forekommer mig da klart, at vi med hensyn til de tre fönikiske hvislelyds skæbne i det græske alfabet må tænke os følgende udvikling: fra først af optog man alle tre tegn ǂ *s'amech*, *σίγμα*, M *ṣade* (hvis græske navn er ubekendt) og ϟ *sin*, *σάν* på deres oprindelige plads; *σίγμα* og *σάν* stod en tid lang i alfabetet, fordi de havde betydning som taltegn, men benyttedes ikke som bogstaver, hvorimod *ṣade* var det almindelige tegn for *s*-lyden. Endnu medens dette tegn brugtes for *s*, optog man imidlertid det gamle *σίγμα* som tegn for *ξ*[1], således som indskrifterne fra Korinth og Korkyra viser;

---

[1]) På lignende måde havde man jo allerede fra begyndelsen

men navnet *σίγμα* kunde følgelig ikke længer bruges for dette tegn, som fik det nye navn *ξῖ* (dannet som navnene på de særlig græske tegn *φῖ*, *χῖ*, *ψῖ*). Derimod overførtes navnet *σίγμα* på *ṣade*; men da *ṣade* efterhånden fortrængtes af *σάν* hos alle Grækere, beholdt kun Dorerne det oprindelige navn på dette tegn, medens Ionerne vel optog det nye tegn, men bevarede det gamle navn *σίγμα* [1]. Jeg mener altså, at vi kan påvise følgende tre udviklingstrin med hensyn til disse tegns anvendelse i det almindelige græske alfabet:

	s̓amech	*ṣade*	*sin*
I.	(ǂ taltegn)	M	(ϟ taltegn)
	σίγμα	?	*σάν*
II.	ǂ Ξ	M	(ϟ taltegn)
	ξῖ	*σίγμα*	*σάν*
III.	ǂ Ξ	—	ϟ ϟ
	ξῖ		*σίγμα*

Uagtet Ionerne således ikke optog *σάν* som bogstavnavn sammen med tegnet, forsvandt dette navn dog ikke aldeles, som tilfældet var med *ṣade*. Ved en senere omændring af talrækken indsattes nemlig *σάν* [2] som tegn for 900 allersidst i alfabetet efter ω, da *σίγμα* jo både som bogstav og taltegn stod på dets tidligere plads. Derimod holdt både *ϝαῦ*

---

af anvendt den fjærde fönikiske hvislelyd *zajin* som tegn for ζ.

[1]) Man må vel tænke sig, at M *σίγμα* og ϟ ϟ *σάν* en tid lang har været brugte i flæng som tegn for σ; det sidste tegn sejrede efterhånden, men antog det navn, som oprindelig tilhørte M.

[2]) Af sin form fik det senere navnet *σανπῖ*, ligesom F fik navnet *δίγαμμα*. Den senere form af taltegnet *σανπῖ* er jeg tilböjelig til med Mommsen (Unterital. Dial. s. 14 not.) at føre tilbage til det gamle *s*-tegn M *ṣade*. Så vilde vi i virkeligheden i de græske taltegn endnu have alle 22 fönikiske bogstaver bevarede.

og *κόππα* sig i talrækken på deres oprindelige plads, uagtet de som lydtegn længe havde været opgivne af Ionerne.

De fleste gamle græske alfabeter slutter sig til en af de her omtalte hovedgrupper, eftersom de til betegnelse af ξ enten benytter det gamle tegn for fönikisk *s'amech* på den oprindelige plads mellem *ν* og *o* eller anvender det nye græske tegn +X, som derimod i de andre alfabeter har betydning *χ*.

Kun enkelte alfabeter står helt eller til dels udenfor de to hovedafdelinger; til første art hører de gamle indskrifter fra Thera og Melos, der som allerede bemærket ikke anvender særegne tegn for ξ, *φ*, *χ*, *ψ*, men udtrykker disse lyd ved *κσ*, *πh*, *κh*, *πσ*[1]. En særegen stilling indtager det attiske alfabet (tav. I, no. 12), i det det mangler egne tegn for ξ og *ψ*, som betegnes ved *χσ* og *φσ*, men da det bruger X+ i betydning *χ*, slutter det sig altså nærmest til den 2den hovedgruppe[2].

Vi har hermed gennemgået udviklingen af de gamle græske alfabeter; de særlige ændringer, som enkelte tegn har været underkastede i forskellige egne, vil fremgå af alfabettavlen, uden at vi behøver nærmere at dvæle derved. Disse stedlige ejendommeligheder forsvandt jo hurtig, da det ioniske alfabet Ol. 94, 2 (403 f. Kr.) antoges i Athen og omtrent samtidig i det øvrige Hellas og derved ophöjedes til det almindelige græske alfabet.

Det grundalfabet, hvorfra alle græske alfabeter er udgåede, har altså bestået af 23 tegn, der stemmer nöje med de 22 fönikiske, kun med den afvigelse, at fönikisk *waw* hos Grækerne blev tegn for *u*, medens man for *w* dannede en ny deraf afledet form, som man stillede på samme plads

---

1) Derimod forekommer i yngre indskrifter fra Melos ΦX (senere også Ξ) i betydning *φ*, *χ* (ξ).

2) Med det attiske alfabet stemmer også indskrifterne fra Ægina og Naxos.

som det fönikiske *waw*-tegn, hvorimod *u* fik den 23de plads i alfabetet. Efter de gamle græske indskrifters vidnesbyrd må dette græske grundalfabet, i hvilket skriften som i fönikisk gik fra höjre til venstre, på det nærmeste have haft følgende form:

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23
A	8	7	Δ	∃	ꟻ	I	8	⊕	≀	ꓘ	⅃(Ր)	ᒧ	Ꮧ	≢	O	ᒉ	M	Φ	◁	≷	T	Y

De her anførte former, der alle kan påvises i de ældste indskrifter (undtagen M, som altid har formen M, og ≷, der først noget senere optræder som tegn for *s*-lyden), stemmer næsten aldeles med de oldsemitiske tegn på den moabitiske sten. De enkelte afvigelser kan for största delen betragtes som samtidige med det fönikiske alfabets optagelse. Hovedafvigelsen fra det semitiske grundalfabet består i, at *βῆτα* har antaget formen 8 for 9; dog må 8 vist betragtes som det fællesgræske tegn, og ꟻ i indskrifterne fra Korinth og Korkyra er en deraf afledet åben form, der blev nødvendig, fordi *ε* dér havde antaget formen B[1]. Noget afvigende fra fönikisk er også det til *sade* svarende ældste tegn for den græske *s*-lyd, M; den oprindelige form af dette tegn har vist været M, der altså var meget forskellig fra *μῦ*, ᒧ, i det bistregerne ikke blot vendte til forskellige sider, men *μῦ* også havde én streg mere end *sade*. Meget tidlig blev den höjre bistreg i *sade* imidlertid forlænget helt ned, M, og *μῦ* antog regelmæssig formen ᒧ (fra höjre til venstre) eller M (fra venstre til höjre), altså samme form som *sade* oprindelig havde haft. Disse former for *σ* og *μ* findes f. eks. i de ældste indskrifter fra Thera[2]. Da M forsvandt i be-

---

[1]) En afvigende form for *βῆτα*, C, forekommer dog også i indskrifterne fra **Paros** og **Thasos**; det er derfor meget uheldigt, at vi ikke kender formen af dette bogstav i indskrifterne fra Thera og Melos, hvor vi snarest måtte vente at finde den ældste græske form.

[2]) På alfabettavlen hos Kirchhoff (Studien o. s. v.) er *μῦ*-formen

tydning σ, antog μ også denne form. — Endelig har et par af de græske tegn fået en lille omdrejning i sammenligning med de fönikiske; dette gælder ἄλφα, og det samme har måske været tilfældet med det til fönikisk *sin* svarende tegn (sml. foran s. 37). Derimod er det meget tvivlsomt, om λάμβδα i det ældste græske alfabet har haft den til fönik. svarende form ᒪ eller har föjet bistregen til for oven (ᒋ); det almindeligst forekommende tegn er ᒋ/ᐱ, senere Λ, medens ᒪ bruges i Attika, Böotien og de chalkidiske kolonier i Italien; men da det på Euböa netop har formen ᒋ, må ᒪ i kolonierne i Italien vel antages senere igen at være opstået af ᒋ. Herom tör jeg dog ikke udtale mig bestemt og har derfor i det foran opstillede græske grundalfabet anført begge former, der måske endogså burde have haft bistregerne til den modsatte side (ᒧ,ᒣ), som vi finder det i de indskrifter, der går fra höjre til venstre. Meget tidlig må nemlig λ på græsk være blevet vendt til samme side som γ, selv om de oprindelig har været forskellige som i fönikisk[1]. Derved blev ligheden mellem de to tegn ofte meget stor, og γ-tegnet i én egn har hyppig samme form som λ-tegnet i en anden.

B) DE GAMLE ITALIENSKE ALFABETER.

Vender vi os nu til Italien, er det indlysende, at de gamle italienske alfabeter, som også romerske skribenter beretter[2], er udgåede fra græsk, ikke umiddelbar fra fönikisk. For at antage det sidste måtte man nemlig gå ud fra den höjst usandsynlige forudsætning, at Grækerne og de italienske

---

i det ældste alfabet fra Thera bleven unöjagtig, i det den höjre streg er forlænget helt ned.

[1]) Adskillelsen mellem ᒣ γ og ᒋΛ λ i de ældste indskrifter fra Melos (fra venstre til höjre) er for enestående til at bygge på.

[2]) Plinius Natural. histor. (ed. Sillig) VII, 193. 210; Tacitus Ann. XI, 14. (Med de romerske forfattere sml. Dionysius Halicarn. Antiqq. Rom. I, 33).

folk uafhængig af hinanden ikke blot skulde være komne til de samme resultater i deres forandringer af de oprindelige tegn (man sammenligne f. eks. fönik. 9 med græsk-italiensk 8B o. s. v.), men også ved et mærkeligt sammentræf have valgt de samme fönikiske tegn til at udtrykke selvlydene og hvislelydene.

De italienske alfabeters græske herkomst bliver imidlertid aldeles utvivlsom, når vi ser, at de ikke blot har de fra fönikisk lånte græske bogstaver, men også de særlig græske tegn, der senere föjedes til den gamle fönikiske række. Og den orden og betydning, som disse tegn har i de gamle italienske alfabeter, tjæner ikke alene til at bekræfte deres nedstammen fra et græsk alfabet, men viser tillige, at det græske alfabet, hvorfra alle italienske alfabeter udgår, efter *u* har haft tegnene for *ξ*, *φ*, *χ* og altså har tilhørt den første hovedgruppe af græske alfabeter, som vi jo også netop fandt i de chalkidiske og achæiske kolonier i Italien.

For at bestemme den oprindelige bogstavorden i de gamle italienske alfabeter er vi heldigvis ikke henviste til det almindelige latinske alfabet alene; også af det etruskiske alfabet er nemlig forskellige fremstillinger overleverede os fra oldtiden. Foruden det syllabarium, der findes sammen med det foran behandlede græske alfabet fra Cære (og Colle), har vi et fuldstændigt etruskisk alfabet på et lerkar, der 1845 blev fundet ved Bomarzo (i distriktet Viterbo)[1], og to andre ligeledes fuldstændige alfabeter på et par nolanske skåle (nu i museo Borbonico i Neapel)[2]. Endelig har Ga-

---

[1]) Bekendtgjort af P. Secchi i Bulletino dell' instituto di corrispondenza archeologica 1846, s. 7; Mommsen, Unterital. Dial. tab. I, no. 13 (sml. ibid. s. 3 ff.); G. Conestabile i Revue archéol. IV, 1861, s. 446; Fabretti, Corpus inscr. Ital. no. 2436 a—c (s. CCIX og tab. XLIII).

[2]) C. R. Lepsius, Inscriptiones Umbricæ et Oscæ quotquot adhuc repertæ sunt omnes, Lipsiæ 1841, tab. XXVI, no. 33 og

murrini i den nyeste tid i en grav i Clusium opdaget tre etruskiske alfabeter, indridsede på to tufstene [1].

Efter det hidtil foreliggende stof falder alle italienske alfabeter i to hovedgrupper. Den første gruppe har til den oprindelige græske række föjet et nyt tegn 8 for lyden f, da græsk φ må have ligget for fjærnt til at udtrykke denne lyd. Desuden finder vi i alfabeterne af denne gruppe de to til fönikisk *ṣade* og *sin* svarende former af hvislelyden, som vi kender fra de gamle græske alfabeter, men intet tegn på *s'amechs* plads. Af de to ganelyd ꓘ (*kaph*, *κάππα*) og Ϙ (*qoph*, *κόππα*) kendes kun den første. Dette stemmer nöje med det græske alfabet på den galassiske vase, som mangler *κόππα*, og hvor ⊞, som vi foran har set, vel står på *s'amechs* plads, men ikke kan have haft betydning som lydtegn. Da nu dette græske alfabet er fundet i Etrurien sammen med et etruskisk syllabarium og etruskiske indskrifter, har vi her uden tvivl netop grundalfabetet (i en lidt modificeret form) både for det almindelige etruskiske og de andre italienske alfabeter af denne gruppe. Fælles for alle disse alfabeter og afvigende fra det græske på vasen er det også, at de ikke bruger græsk X (ξ) som lydtegn [2], og at de så godt som uden undtagelse skrives fra höjre til venstre. Herhen hører:

1) Det almindelige etruskiske alfabet på lerkarret fra Bomarzo (tav. II, no. 2), hvormed de kampanisk-etruskiske alfabeter, som findes indkradsede på to nolanske fade (tav. II, no. 3—4) i alt væsenligt stemmer overens,

---

34; Mommsen, l. c. tab. I, no. 14 og 15; Fabretti, l. c. no. 2766—67 (s. CCLI og tab. XLIX).

[1]) G. F. Gamurrini, Alfabeti etruschi di Chiusi i Annali dell' instit. di corrisp. archeol. 1871. s. 156 ff. med tav. L. Sml. Mommsen i Ephemeris epigraphica, corporis inscriptionum Latinarum supplementum, Fasciculus tertius, 1872, s. 220—21.

[2]) Som taltegn bruger etruskisk derimod X+ i betydning 10.

medens de clusinske (tav. II, no. 5) fremviser en enkelt större afvigelse[1].

Alfabetet fra Bomarzo har bevaret 19 af de græske bogstaver fra den galassiske vase og efter dem tilföjet 8; derimod har det opgivet de græske tegn for *o*, *β*, *δ* og *κ*. Det sidste findes dog endnu af og til i de ældste etruskiske indskrifter (tav. II, no 6)[2], men erstattes senere af), som derfor i det første alfabet fra Nola forekommer både på sin egen og på *k*'s plads, medens de andre alfabeter intet tegn har på denne plads med undtagelse af de clusinske, der netop omvendt har ꝁ, men intet C[3]. For øvrigt stemmer det første af de nolanske alfabeter i tegnenes antal og form på et par uvæsenlige afvigelser nær nöje med alfabetet fra Bomarzo; tegnet for *r* er skrevet to gange, men den første uheldige form atter udslettet ved en lille streg foroven[4].

---

1) Intet af alfabeterne fra Clusium er nu fuldstændigt; imidlertid udfylder de to alfabeter på den ene sten hinanden, i det det ene går fra *a* til *t* og det andet fra *k* til slutningen, hvorimod begyndelsen er bleven aldeles utydelig. Ved hjælp heraf har vi opstillet alfabetet på tav. II; kun er der foretaget den forandring, at *u* er stillet foran *φ*, medens disse bogstaver i indskriften selv står i den omvendte orden (det første alfabet har efter *p* kun de tre tegn for *φ*, *r*, *t*); i alfabetet på den anden sten er ordenen derimod tvivlsom, da de efter *p* følgende bogstaver næsten er forsvundne. I modsætning til de nolanske alfabeter og alfabetet fra Bomarzo går alle de clusinske fra venstre til höjre; kun *l* udtrykkes i det ene alfabet ved ↓, men i de to andre ved ↳.

2) Sml. Mommsen, Unterital. Dial. s. 18; G. Conestabile, Iscrizioni etrusche e etrusco-latine, Firenze 1858, s. XCIV.

3) ꝁ findes i alle tre alfabeter, og de to, hvis begyndelse er bevaret, mangler C.

4) Efter dette tegns plads i alfabetet lå det unægtelig nær at antage det for *q* (*κόππα*); men da både formen og andre grunde, som nærmere vil blive udviklede nedenfor, gör dette höjst usandsynligt, tror jeg med Mommsen (Unterital. Dial. s. 7), at det er et *r*, som igen er blevet udslettet (sml. den efter *me* følgende del af et *n* og det første *pi* i syllabariet fra Cære).

Det andet alfabet indeholder derimod flere afvigelser, som til dels beror på skødesløshed; således mangler tegnene for *h*, *r* og *t*, og et par bogstaver har afvigende former, som ellers ikke kan påvises [1]; men dog er dette alfabet af stor vigtighed for at forklare et par ejendommeligheder ved syllabariet fra Cære, ved hjælp af hvilket vi kan opstille et 5te etruskisk alfabet (tav. II, no. 1), hvis bogstavformer så godt som aldeles stemmer med de græske på samme vase [2]. Der kan næppe være tvivl om, at dette syllabarium med Mommsen og Kirchhoff bör læses i følgende orden:

ci	*ca*	*cu*	*ce*
wi	*wa*	*wu*	*we*
zi	*za*	*zu*	*ze*
hi	*ha*	*hu*	*he*
ϑi	*ϑa*	*ϑu*	*ϑe*
mi	*ma*	*mu*	*me*
ni	*na*	*nu*	*ne*
pi	*pa*	*pu*	*pe*
ri	*ra*	*ru*	*re*
si	*sa*	*su*	*se*
ti	*ta*	*tu*	*(t)e*
χi	*χa*	*χu*	*χe*
ϙi	*ϙa*	*ϙu*	*ϙe*

Her har vi altså 13 medlyd, af hvilke enhver er forbunden med de 4 etruskiske selvlyd; men medens disse sidste ikke står i den orden, som de indtager i alfabetet (hvilket heller ikke er tilfældet i syllabariebrudstykket fra Colle, der kun har: *ma* *mi* *me* *mu* *na* *n* ...... [3]),

---

[1]) Tegnet for *u* er næsten blevet ligt med *l*, og *i* har formen Ɪ for | (sml. den omvendte fejl i alfabetet fra Cólle; sé foran s. 28 not. 1).

[2]) Til ᚨ i det græske alfabet svarer ᛚ i syllabariet, og dettes *r* er vendt til den anden side, uden tvivl for bedre at adskille det fra *p*, som i syllabariet går umiddelbar foran.

[3]) At den gamle tegning efter det 2det *n* har ОΑ, beror utvivl-

følger medlydene i den almindelige orden. Vi finder altså overensstemmende med andre etruskiske alfabeter følgende bogstaver fra det græske alfabet udeladte i syllabariets alfabet: selvlyden *o* og medlydene *b*, *d*, *k*; men desuden mangler *l* og hvislelyden mellem *p* og *r*, samt *φ*, medens vi efter *χ* finder tegnet ϙ, der ikke forekommer i det græske alfabet. Disse udeladelser forklarer Mommsen (Unterital. Dial. s. 17) deraf, at Etruskerne i reglen kun brugte *φ* i græske ord, og at *l* og hvislelyden mellem *p* og *r* ikke var medlyd men halvselvlyd. Da beviset for at de to sidste bogstaver i etruskisk var halvselvlyd, imidlertid kun støttes på deres udeladelse her i alfabetet, er Mommsens forklaring ubevislig og tillige höjst usandsynlig, hvorfor også Kirchhoff antager, at begge tegn kun er udeladte i syllabariet ved ren forglemmelse. Dette var jo muligt lige så vel her som i det andet nolanske alfabet, hvor vi ligeledes finder flere tegn glemte; men jeg antager dog kun for *l*'s vedkommende, at det er blevet udeladt ved forglemmelse; netop hvor rækken med *m* ender, er der jo kludret en del ved tegnene, og det er da let tænkeligt, at også rækken med *l*, som skulde gå foran, er bleven glemt. Derimod kan jeg med hensyn til udeladelsen af den ene *s*-lyd hverken være enig med Mommsen eller Kirchhoff; men jeg finder forklaringen til denne udeladelse i det andet nolanske alfabet, hvor der netop på denne *s*-lyds plads ikke står dens sædvanlige tegn (M) men I ɔ: *z*, der således optræder på to steder, ligesom ↄ i det 1ste nolanske alfabet. Tegnet M for hvislelyden har været til stede i det etruskiske alfabet og bruges i indskrifterne, men lyden har ikke været forskellig fra *z* (eller den anden

---

somt på en urigtig gengivelse af indskriften; O måtte i etruskisk betyde *θ*, der imidlertid i det græske alfabet har formen ʘ, medens O dér er det sædvanlige tegn for *o*. I steden for OA har syllabariet vist haft et utydeligt IᛚY (*in*), hvorefter slutningen var forsvunden.

s-lyd som i umbrisk; sé nedenfor), og derfor er det med forsæt udeladt i syllabariet[1]. Ligeledes er φ udeladt, fordi det ikke betegnede en ejendommelig etruskisk lyd, men kun brugtes i fremmedord, og også her giver det 2det nolanske alfabet os forklaringen, i det det på φ's plads har ꟻ ɔ: tegnet for *w*, som altså ligeledes optræder på to steder i dette alfabet. Der står således kun tilbage at omtale betydningen af tegnet ϙ i syllabariet. I den ydre form stemmer det aldeles med græsk κόππα; men da dette tegn i det græske alfabet står foran ϱ, ikke som her i syllabariet efter χ, da den oprindelige orden af medlydene ellers på intet sted er brudt i syllabariet, og da ϙ mangler i det græske alfabet på vasen, kan jeg ingenlunde være enig med Kirchhoff i at tildele det samme betydning som det almindelige græske ϙ. Det er utvivlsomt både her i syllabariet og i enkelte af de ældste etruskiske indskrifter, hvor det ligeledes kan påvises[2], kun en anden form for det almindelige etruskiske 8, 8, det nye tegn for *f*-lyden, som jo netop i de andre alfabeter ligesom i syllabariet indtager den sidste plads efter græsk χ[3]. Måske er da tegnet for κόππα netop

---

1) Af de clusinske alfabeter udelader det eneste, der er fuldstændigt i slutningen, omvendt *s*-tegnet foran *t*, da man næppe tör opfatte den lille streg, der på tegningen findes efter *r*, som levning af ≷ eller ≶ (i det 1ste alfabet mangler begge *s*-tegn, medens det 3dje på grund af utydelighed ingen oplysning giver; sml. foran s. 44 not. 1).

2) Mommsen, Unterital. Dial. s. 17 f.

3) A. Noël des Vergers, som for øvrigt tror, at den etruskiske skrift er udgået umiddelbar fra fönikisk, betragter ligesom Kirchhoff det i enkelte af de ældste indskrifter forekommende ϙ som tegn for *q* (L'Étrurie et les Étrusques, Paris 1862—64, Tome III fol. pl. XL). Det vilde jo være höjst mærkeligt — om ikke just umuligt (sml. f. eks. falikisk nedenfor) —, at etruskisk en tid lang skulde have bevaret begge tegnene ꓘ og ϙ for ganelyden *k* og derpå samtidig have opgivet dem begge. Hertil kommer, at begge tegn kan findes i

udeladt i det græske alfabet på vasen, fordi det i den ydre form vilde falde sammen med dette i betydning helt forskellige etruskiske tegn; dog er dette jo kun en formodning, hvis rigtighed det er umuligt at bevise. Men netop fordi græsk *κόππα* var opgivet i etruskisk, kunde *f*-tegnet (8) få formen ϙ, ligesom *ϑ* i alfabetet fra Bomarzo og ellers almindelig har fået formen ο, fordi græsk *o* var opgivet i etruskisk.

De følgende alfabeter af denne gruppe kender vi kun fra indskrifter, og deres bogstavorden må derfor bestemmes ved hjælp af de her behandlede etruskiske alfabeter (og det græske alfabet på vasen fra Cære), nemlig:

2) Det nordetruskiske alfabet i en del indskrifter, der er fundne nord for Apenninerne, navnlig i Overitalien og det gamle Rætien, og som Th. Mommsen først har samlet og undersøgt omhyggelig[1]. Slægtskabet mellem alfabeterne i disse indskrifter og det almindelige etruskiske alfabet er iöjnefaldende; men da tolkningen af indskrifterne, som åbenbart tilhører forskellige sprog, for de flestes vedkommende endnu ikke engang kan siges at være i sin begyndelse[2], er det kun ved hjælp af de be-

samme indskrift, og at ϙ da også kan bruges foran andre selvlyd end *u*.

1) Die nordetruskischen Alphabete auf Inschriften und Münzen, von Th. Mommsen i Mittheilungen der Antiquarischen Gesellschaft in Zürich, VII. Band, Zürich 1853, s. 199 ff. (med tre tavler). Sml. Fabretti, Corpus inscr. Ital. s. III—VIII og tab. I—VI samt tab. LVIII og s. 2033—34, hvor adskillige nye indskrifter er komne til, hvortil endnu kan föjes den 1871 ved Tresivio i Veltlin fundne indskrift (Bulletino dell' instit. di corrispond. archeol. 1871, s. 214—19; sml. Anzeiger für Schweizerische Alterthumskunde, Januar 1872, Zürich, s. 306—7 og tab. XXIV, no. 8).

2) Efter udgivelsen af Mommsens arbejde er det dog lykkedes med sikkerhed at påvise, at i det mindste enkelte af indskrifterne i det »vestetruskiske« alfabet (fra venstre til höjre og med bevarelse både af *o* og *u*) er galliske.

kendte italienske (navnlig etruskiske) alfabeter muligt at bestemme de enkelte tegns betydning. Heraf fremgår da følgende: tegnene for *b* og *d* mangler som i almindelig etruskisk; men medens dette af tegnene ↄ (*g*) og ꓘ (*k*) regelmæssig valgte det første, har nordetruskisk omvendt opgivet ↄ og beholdt ꓘ[1]. Også *q* mangler, og for hvislelyden findes begge tegn M og ϟ. Afvigelserne fra almindelig etruskisk består væsenlig deri, at vi finder selvlyden *o* bevaret tilligemed *u* — i reglen (undtagen i de galliske indskrifter) dog kun det ene af disse tegn, i det man i forskellige egne op-

[1]) Rigtignok påstår W. Corssen med fuldkommen sikkerhed, at nordetruskisk netop i modsætning til almindelig etruskisk har bevaret alle tre »mediæ« *b*, *g*, *d* (sé hans artikel »Alphabet« i Paulys Real-Encyclopädie I, 2te Aufl., Stuttgart 1864, s. 802 og »Über Aussprache, Vokalismus und Betonung der lateinischen Sprache« I, 2te Ausg., Leipzig 1868. s. 2). Denne påstand er imidlertid aldeles grundløs, da den kun kan støtte sig på indskriften fra Limone ved Gardasøen (Mommsen tab. II no. 17; Fabretti tab. I no. 13) og måske på et meget usikkert tegn i en anden indskrift (Mommsen tab II no. 25, Fabretti tab. IV no. 33); men fra Limone-indskriften, hvis sprog utvivlsomt er gallisk, og hvis alfabet indtager en ganske ejendommelig stilling, i det de 3 første linjer er med rent latinske bogstaver, medens de 3 sidste indeholder en blanding af latinske og fremmede tegn, som kun til dels genfindes i de øvrige »nordetruskiske« indskrifter, er man naturligvis ingenlunde berettiget til at drage slutninger, der gælder det nordetruskiske alfabet i almindelighed. Tvært imod viser de galliske indskrifter, der udelukkende bruger »nordetruskisk« skrift, at Gallerne optog de etruskiske tegn ꓘ ᛚ X både i betydning *k*, *p*, *t* og *g*, *b*, *d*. Dette fremgik allerede af den bilingve indskrift fra Todi (Mommsen i Hoefers Zeitschrift für die Wissenschaft der Sprache I, 1846, s. 394 ff.; Fabretti tab. XXI no. 86; W. Stokes i Beiträge zur vergl. Sprachforschung III, 1863, s. 65 ff., J. Becker ibid. s. 170 f. og oftere) og er yderligere blevet bekræftet af den senere fundne indskrift fra Novaria (Fabretti tab. V no 41 bis; G. Flechia, di un' iscrizione celtica trovata nel Novarese, Torino 1864; sml. H. Ebel i Beiträge zur vergl. Sprachforschung IV, 1865, s. 486—89).

gav enten *o* eller *u* —, og at det nye etruskiske tegn 8 for **f**, som ellers netop er karakteristisk for denne gruppe af de italienske alfabeter, mangler, i al fald i denne form. Jeg anser det nemlig for meget tvivlsomt, om ikke de undertiden forekommende tegn ⚲ [1] φ [2] snarere betegner **f**, som vi antog med hensyn til ⚲ i syllabariet på vasen fra Cære, end *ϑ*, som Mommsen og andre efter ham mener. Formen for *z* lader sig ikke med sikkerhed påvise, da det en enkelt gang forekommende ⅄ [3] står for ene til at kunne afgöre spörsmålet, selv om det var sikkert, at det har betydningen *z*. Det er også kun sandsynligt, men ingenlunde sikkert, at ⋈ er en anden form for M ligesom i det ene alfabet fra Nola. På tav. II, no. 7 har jeg efter indskrifterne sammenstillet det »nordetruskiske« alfabet og ved spörsmålstegn tilkendegivet min tvivl med hensyn til betydningen af enkelte tegn.

3) Det umbriske alfabet på tavlerne fra Iguvium og enkelte andre mindesmærker [4] mangler som det alminde-

---

1) Således bör dette tegn, der forekommer 3 gange i indskriften fra Verona (Mommsen tab. II no 19, Fabretti tab. II no 14), gengives, ikke med Mommsen og Fabretti i deres alfabettavler som ⚲.

2) Mommsen tab. I no 12, Fabretti tab. VI no 59. Samme tegn findes vist også hos Mommsen tab. II no 14, Fabretti tab. II no 22. — De, der antager ⚲ i etruskisk for at betegne *q*, vil vel snarest opfatte disse »nordetruskiske« tegn på samme måde. Desuden er der jo den mulighed, at i det mindste Φ ligefrem svarer til græsk *φ*. Denne betydning ligger det i al fald nærmest at tildele ◈ i indskriften fra Trient (Mommsen tab I no 11, Fabretti tab. I no 12), der af Mommsen ligeledes opfattes som *ϑ*. Heller ikke ↑ på hjælmen fra Steiermark (Mommsen tab. I no 12, Fabretti tab. VI no 59) kan jeg med Mommsen tildele betydningen *ϑ*; det er snarere ligesom i indskriften fra Vadena (Fabretti tab. II no. 24) en anden form for Y = *χ*.

3) Mommsen tab. I no. 11, Fabretti tab. I no. 12.

4) C. R. Lepsius, Inscriptiones Umbricæ et Oscæ, tab. I—XX,

lige etruskiske *o* og *d*; men i modsætning til dette har umbrisk af tegnene Ɔ og ꓘ opgivet Ɔ og bevaret ꓘ ligesom alfabeterne fra Clusium og »nordetruskisk«. De græske aspirater *φ* og *χ* mangler aldeles, og også tegnet for *θ* forekommer kun et par gange og i samme betydning som det almindelige *t*. Ligeledes er M sjældent og ensbetydende med det almindelige Ƨ. En ejendommelig rund form, der dog også forekommer i etruskiske indskrifter, har *h* antaget, hvorimod Λ for *m* kun bruges på den ene tavle; det er vel en afkortet form af det sædvanlige tegn. Endelig har umbrisk tilföjet to nye tegn, nemlig q for at betegne en lyd mellem *r* og *s*, der i latinsk skrift udtrykkes ved *rs*, og d for at betegne en af *k* opstået »palatal« lyd (som sanskrit *ç*), i latinsk skrift udtrykt ved *s* med en lille hage foran (Ş). Af disse to tegn, hvis plads i alfabetet naturligvis er tvivlsom, synes det sidste at være vilkårlig opfundet, hvorimod q er den ene af de i etruskisk forekommende *r*-former (D, q), der her er brugt til at betegne en fra det almindelige *r* (D) noget forskellig, men dermed beslægtet lyd (tav. II, no. 8).

4) Det oskiske alfabet i indskrifterne fra Abella, Agnone og flere andre [1] mangler *o* som etruskisk og umbrisk, men har bevaret alle tre »mediæ« *b*, *g*, *d* — de to første i de sædvanlige former 8, >, medens *d* har fået den ejendommelige skikkelse Ꝗ, som foranledigedes derved, at det oprindelige tegn for *r* (q) ligesom i etruskisk og umbrisk antog formen D, der altså faldt sammen med den oprindelige

XXIX; S. Th. Aufrecht u. A. Kirchhoff, Die Umbrischen Sprachdenkmäler, I—II, Berlin 1849—51; Fabretti, Corpus inscr. Ital., s. IX ff. og tab. VI bis—XXI.

[1]) Lepsius, Inscr. Umbr. et Oscæ, tab. XXI—XXVIII, XXX; Mommsen, Unterital. Dial. tab. V—XII; Fabretti, Corpus inscr. Ital. tab. XLVIII—LV, hvor enkelte senere opdagede indskrifter er medtagne.

lige *d*-form[1]. Derimod er både *ϑ* og hvislelyden ᛗ, der begge også kun undtagelsesvis forekommer i umbrisk, opgivne. Endelig har oskisk dannet to nye tegn for selvlyd, nemlig ꟷ for at betegne en mellemlyd mellem *i* og *e* og ∀ for at betegne *o* (i steden for det oprindelige tidlig opgivne tegn for denne lyd). Disse tegn, der tydelig er dannede af I (*i*) og V (*u*), har vel haft deres plads i alfabetet efter 8 (tav. II, no. 9).

Til den nu omtalte gruppe af italienske alfabeter hører også det sabelliske i de to indskrifter fra Crecchio og Cupra maritima[2]; men da det ikke kendes fuldstændig, og betydningen af enkelte tegn endnu må betragtes som tvivlsom, forbigår vi det her.

Den anden hovedgruppe af italienske alfabeter adskiller sig fra den første derved, at den ikke har dannet noget nyt tegn for lyden f, men benyttet det græske *wau*-tegn til at udtrykke denne lyd, og som følge heraf bruges

---

[1]) Jeg kan ikke med Mommsen (l. c. s. 25) og Kirchhoff (Studien o. s. v. s. 119) betragte den oskiske *d*-form som tilstrækkeligt bevis for, at tegnet for *d* engang har manglet i oskisk, og at man senere atter for at betegne denne lyd har benyttet den græske *r*-form R. Skönt dette er muligt, anser jeg det for langt sandsynligere, at *d* altid har været til stede i oskisk, og at dets *d*-form har udviklet sig selvstændig af ældre Q; at det i al fald har stået på den gamle plads i alfabetet (efter *g*), som Mommsen selv (l. c.) har søgt at godtgöre, viser et brudstykke af et oskisk alfabet på en væg i Pompeji, der indeholder de 4 første bogstaver (*a*, *b*, *g*, *d*) ganske tydelig og en del af det 5te (sé R. Garrucci. Graffiti de Pompéi, 2de édit., Paris 1856, tab. I no. 1). — Hvis oskisk virkelig senere havde optaget græsk R *r* som betegnelse for *d*, kunde vi også vente græsk O optaget i betydning *o*, hvilket unægtelig synes at ligge en del nærmere; men her dannedes netop et ganske nyt tegn.

[2]) Mommsen, Unterital. Dial. tab. II og XVII; sml. ibid. s. 329 ff.; Fabretti tab. LIII no. 2848, tab. XLV no. 2682; Corssen i Zeitschr. f. vergl. Sprachf. X (1861), s. 1 ff.

u både for selvlyden *u* og for halvselvlyden *w*. Af hvislelydene findes kun den til fönikisk *sin* svarende form, og de græske aspirater (ϑ, φ, χ) er opgivne som lydtegn [1]. Derimod er begge de græske tegn for ganelyden *k*, K κάππα og ϙ κόππα, bevarede, så vel som græsk *o* (der dog også fandtes i »nordetruskisk«) og ξ. I steden for den i første gruppe brugte form for *r* ᑫ (ᑫ), finder vi her Я R. Ved benyttelsen af det oprindelige *w*-tegn i betydning *f* og af *u* både for *u* og *w*, ved bevarelsen af ϙ og ξ (ligesom til dels *o*), samt ved sin *r*-form adskiller denne italienske alfabetgruppe sig fra den 1ste; ved *r*-formen og ved bevarelsen af ϙ afviger den ligeledes fra det græske alfabet på den galassiske vase; men da vi efter *u* finder X + i betydning *x* svarende til + (ξ) på vasen, er det klart, at også denne gruppe af italienske alfabeter udgår fra et græsk alfabet, der hører til samme klasse som den galassiske vases. Når vi derfor i dette alfabet blot tænker os ϙ på den oprindelige plads, vil det i alt væsenligt kunne betragtes som grundalfabetet for alle italienske alfabeter både af 1ste og 2den gruppe. Til denne sidste hører:

1) Det latinske alfabet havde i den ældste påviselige skikkelse 21 bogstaver med tegnet for *z* (uden tvivl i formen I, ‡) på den oprindelige (7de) plads. Allerede i de ældste indskrifter, der i fortrinlige afbildninger er udgivne i Ritschl's Priscæ Latinitatis monumenta epigraphica (Berol. 1862), er imidlertid *z* opgivet [2], og K *k* har en meget ind-

---

[1]) Dog kan de alle tre påvises som taltegn hos Romerne: ʘ (meget sjælden) = 100, ⊕ = 1000 og Ψ ↓ = 50 (Mommsen, Unterital. Dial. s. 33 f.; F. Ritschl, Zur Geschichte des lateinischen Alphabets i Rheinisches Museum für Philologie, 24ster Jahrgang, Frankfurt am Main 1869, s. 12 f.).

[2]) Derimod forekommer *z* i et brudstykke af en af de saliske hymner, som er opbevaret af Varro (De lingua Latina VII, 26). — Også i de ældste latinske indskrifter synes *z* at kunne påvises to gange i formerne COZA, (CO)ZANO på de

skrænket anvendelse; til at udtrykke *k*-lyden bruges regelmæssig det oprindelige *g*-tegn (C), som længe betegnede både *g* og *k*. Senere fik det udelukkende betydning *k*, i det man for *g*-lyden dannede det nye tegn G ved en lille ændring af C; dette nye *g*-tegn, der allerede viser sig i de ældste indskrifter, indsatte man i alfabetet på den plads, hvor *z* tidligere havde stået. Det er det ældre latinske alfabet på 21 bogstaver, som Cicero og Quintilian omtaler[1], og hvoraf vi finder flere fremstillinger, skrevne med griffel, på vægge i Pompeji[2]; dets vigtigste bogstavformer er efter de gamle indskrifter gengivne på tav. II, no. 11. — Senere forøgedes dette alfabet med to bogstaver, i det man til brug i græske ord allerede på Ciceros tid temmelig almindelig optog græsk Y, Υ og ζ i den yngre form Z. Skönt disse to bogstaver af Romerne altid betragtedes som fremmede og ikke brugtes i virkelig latinske ord[3], gav man dem dog senere plads i slutningen af alfabetet efter *x*, og således fremkom det almindelig bekendte latinske alfabet på 23 bogstaver, som møder os i indskrifterne fra kejsertiden

gamle latinske mønter hos Ritschl tab. VII, no. 40, a & b (sml. ibid. s. 11 og Mommsen, Inscriptiones Latinæ antiquissimæ, Berol. 1863, s. 6), hvilket da tillige vilde indeholde et bevis for, at formen Z var optrådt temmelig tidlig. Navnlig af den grund er jeg mest tilböjelig til at opfatte Z på disse mønter ikke i betydning *z*, men som en lille ændring af ⲋ ɔ: S (sml. Ritschl ibid. no. 41, a & b).

1) Cic. de nat. deor. II, 37. Quintil. In. Or. I, 4, 9. Sml. Sueton. Aug. 88.

2) Inscriptiones parietariæ Pompeianæ ed. C. Zangemeister, Berol. 1871 (Corpus Inscr. Lat. IV), no. 2514—2549 c indeholder de latinske alfabeter og brudstykker deraf, som er fundne på væggene i Pompeji. De alfabeter, der er fuldstændige (no. 2514—18; tab. XL no. 3, 5, 9—11; sml. Ritschl, monum. epigr. tab. XVII, no. 24) ender alle med X og har naturligvis G på 7de plads; E betegnes næsten altid ved || og F undertiden ved |'.

3) Sml. Cic. Orator 160. Quintil. In. Or. XII, 10, 27.

(tav. II, no. 12)[1]. Til forskel ikke blot fra alle alfabeter i forrige gruppe, men også fra det 2det i denne gruppe går den latinske skrift, så langt vi kan forfølge den tilbage, uden undtagelse fra venstre til höjre.

2) Det falikiske alfabet i de af Garrucci opdagede indskrifter i Civita Castellana (det gamle Falerii)[2] stemmer i alt væsenligt med det ældre latinske alfabet; dog har det opgivet både K og ϙ og betegner *k*-lyden (som også er det regelmæssige i latin) ved ↄC; derimod har det bevaret *z* (som ligeledes fandtes i latin på det ældste trin) i formerne ǂ⊦. Den sidste form, der kun er en forkortning af den første, ligner meget den oprindelige *waw*-form, der i latin og falikisk anvendes for f, og dette bogstav fik derfor i falikisk den fra latin afvigende form ↑[3]. Usikkert er det,

[1]) Den yngre latinske bogstavrække er os overleveret i indskrifter fra Vigna Acquari (Bulletino dell' inst. di corr. archeol. 1862, s. 29) og fra Stein am Anger, det gamle Savaria i Pannonien (Corp. Inscr. Lat. III, 2 s. 962).

[2]) R. Garrucci, Scoperte falische i Annali dell' instituto di corrispond. archeol. 1860, s. 211—81 med tavv. F, G, H; Mommsen i Monatsberichte der königl. Preuss. Akademie der Wissenschaften zu Berlin 1860, Berlin 1861, s. 451—56.

[3]) At ↑ er omdannelse af *waw*-tegnet (for at undgå forveksling med tegnet for *z*, ǂ, der ved forkortning blev ⊦ eller ⊣), tvivler jeg ikke på; det er altså et lignende forhold, som når oskisk måtte ændre ᗡ *d* til ᑫ for at undgå forveksling med det af ᑫ *r* opståede ᗡ. At falikisk *z* og oskisk *r* fik former, der oprindelig tilhørte ganske andre bogstaver, som derfor nødvendigvis måtte omdannes, er et forhold, som vi hvert öjeblik støder på, når vi undersøger de forskellige alfabeters udviklingshistorie (man sammenligne f. eks. de korinthiske og korkyræiske former for *β* og *ε*). — Corssen antager derimod, at falikisk ↑ og etruskisk-umbrisk-oskisk 88 er forskellige udviklinger af en ældre grundform, som han finder i sabellisk ⊠ (Zeitschr. f. vergl. Sprachf. X (1861), s. 28; Über Aussprache etc. s. 2); men da disse former ligger hinanden alt for fjærnt, og da græsk *waw* ikke findes i falikisk som tegn for *w*, men det netop som latin bruger *u* både for

om ꓶ, som Detlefsen har søgt at vise[1], er tegn for *b*, medens *p* udtrykkes ved Γ. I ethvert tilfælde er både ꓶ og Γ fra først af tegn for *p*, og det gamle *b*-tegn følgelig opgivet. Men det er muligt, at man senere af de to *p*-tegn har benyttet det ene i betydning *b*, det andet i betydning *p*. Selv om dette forholder sig rigtigt, er det dog næppe sandsynligt, at ꓶ i betydning *b* er bleven stillet på den 2den plads i alfabetet. En ejendommelig form både i sammenligning med latin og med de andre italienske alfabeter frembyder det falikiske *a*-tegn Я, der får stor lighed med *r*-tegnet, fra hvilket det dog adskilles derved, at det sidste aldrig får sidestregerne helt ind til den lodrette stav (Я). Falikisk Я udgår åbenbar fra den gamle italienske *a*-form AA, der er den almindelige i etruskisk og umbrisk, ikke, som Mommsen mener, fra de gamle latinske indskrifters Λ, der selv er opstået af A. Som indskrifterne af den første hovedgruppe går også de falikiske fra höjre til venstre; men enkelte bogstaver kan vilkårlig vendes til begge sider (tav. II, no. 10).

C) RUNESKRIFTEN.

Efter denne oversigt over de gamle sydevropæiske alfabeters oprindelse og udvikling går vi over til vor egenlige opgave, at undersøge runeskriftens oprindelse.

---

selvlyden og halvselvlyden, finder jeg Corssens antagelse höjst uheldig. Hvorledes han uagtet denne mening kan stille latin og falikisk sammen som én gruppe i modsætning til de andre italienske alfabeter, indser jeg ikke. Den for latin og falikisk fælles *r*-form er dog vel lidt at bygge et grundslægtskab på, når afvigelserne ellers er så store, som de må blive efter Corssens opfattelse af *f*-tegnet.

[1]) Alcune osservazioni sulle iscrizioni falische i Bulletino dell' inst. di corr. archeol. 1861, s. 198—205.

Det vil imidlertid være hensigtsmæssigt forud for denne undersøgelse at sende nogle bemærkninger om runeskriftens udbredelse.

Som bekendt forekommer runerne navnlig i de skandinaviske lande og England; men de har dog ingenlunde været indskrænkede til disse folk af den gotiske stamme. Ti også i de egne, hvor Goter og Germaner på fastlandet bor eller tidligere bode, har man fundet enkelte mindesmærker med den art runer, som forekommer i de ældste indskrifter i Norden (og England).

Foruden 5 brakteater med runer, af hvilke den ene blev funden 1839 ved Cöslin i Pommern (Stephens no. 29 = Atlas for nord. Oldk. no. 113), de 4 (hvoraf to med den samme indskrift) 1859 ved Dannenberg i Hannover (Stephens no. 7—9) [1], er der udenfor Norden og England opdaget følgende mindesmærker med de ældre runer:

1) Bukarestringen, en stor guldring, som 1838 sammen med mange andre guldsager blev funden i Vallakiet (nu i Bukarest) [2];

2) Charnayspændet, et sølvspænde (fibula), fundet 1857 ved Charnay i Bourgogne i en begravelsesplads fra den »merovingiske« tid [3];

---

[1]) Desuden er en guldmønt, som på den ene side har en barbarisk efterligning af kejser Theodosius' navn, på den anden nogle runer, funden ved Harlingen i Frisland (Atlas for nord. Oldk. no. 251, s. 8 = Stephens no. 58), og en sølvmønt, ligeledes med runer på den ene side, i Holland i nærheden af Utrecht (Stephens no. 70). Den første af disse mønter har to gange den særlige oldengelske *a*-rune ᚫ (og én gang *h*-runen ᚺ); også på den sidste synes *a*-runen ᚫ at forekomme.

[2]) J. Arneth, Die antiken Gold- und Silber-Monumente des K. K. Münz- und Antiken-Cabinettes in Wien. Mit XLI Tafeln. Wien 1850 (fol.), s. 86 og Beilage tav. VI, no. 2.

[3]) H. Baudot, Mémoire sur les sépultures des barbares de l'époque Mérovingienne, découvertes en Bourgogne, et parti-

3) Nordendorfspændet, et sølvspænde, fundet 1843 ved Nordendorf i nærheden af Augsburg i Bajern[1];

4) Osthofenspændet, et forgyldt broncespænde, fundet ved Osthofen i Rhinhessen (nu i Mainz)[2];

5) en guldfingerring, funden 1839 ved Cöslin i Pommern[3];

---

culièrement à Charnay. Dijon & Paris 1860, pl. XIV, no. 1 og s. 49 ff.

1) Runeindskriften blev først opdaget over 20 år senere (1865) af dr. L. Lindenschmit i Mainz, som har udgivet spændet i »Die Alterthümer unserer heidnischen Vorzeit«, II, 2, Mainz 1866, 4to, tav. 6, no. 1 & 2.

2) Udgivet af Lindenschmit i »Die Altherthümer o. s. v.« I, 1 (1858), tav. 8 no. 4 & 5. Men runerne blev først senere opdagede, og Lindenschmit leverede da en ny tegning i vol. II, 2, tav. 6 no. 3 & 4. Desværre er indskriften på flere steder meget utydelig og så forskellig gengivet hos Lindenschmit og Stephens, at det næppe vil lykkes at tolke den.

3) Finn Magnusen, »Runamo og Runerne« i det kgl. danske Videnskabernes Selskabs histor. og philos. Afhandlinger VI (1841), s. 221—23; sml. s. 656; afbildet tab. XIII, fig. 4 a & b og derefter gengivet hos Stephens. Ringen har 5 kanter med 2 facetter i hver; i én af facetterne findes det mystiske »Torstegn« (卐) og i en anden runerne i to linjer, adskilte ved en streg; nederst står ᚢᛚᚨ, altså de samme runer, som vi i en anden orden finder sammenstillede på en af pilene fra Nydam-mose, og hvori jeg har trot at finde et eksempel på runernes magiske brug (»De ældste nordiske runeindskrifter« s. 26—27, i årb. f. nord. oldk. 1867); oven over disse tre runer findes tegnet ᛚᚨ, som jeg anser for en binderune sammensat af ᚨ og ᛚ, ligesom vi på en anden af pilene fra Nydam-mose finder ᚨᛚ, samme tegn som på Cöslin-ringen, men til den modsatte side (sml. »de ældste nord. runeindskr.« s. 46); det er de samme to runer, forenede til ét tegn, som vi også finder i den hyppige forbindelse ᚨᛚᚢ eller ᚢᛚᚨ (ᚢᚨᛚ, ᚨᚢᛚ); ᚨᛚ alene (uden ᚢ, altså svarende til binderunen på ringen og pilen) synes at forekomme på en brakteat, der er funden nord for Haderslev (Stephens no. 21; Atlas no. 88; Thorsen, Runemindesmærker s. 329), skönt man kan være i lidt tvivl med hensyn til betydningen af det første tegn, som også kunde være et uheldigt ᚢ. At netop ᚨ forekommer

6) et spydblad af jærn, fundet 1865 ved Müncheberg i Brandenburg[1].

Disse mindesmærker, hvortil der forhåbenlig efterhånden vil komme flere lignende, så meget mere som både Nordendorf- og Osthofen-spændet viser, at runerne har kunnet holde sig skjulte længe efter mindesmærkernes fremkomst, findes afbildede og omtalte i Stephens' værk »The old-northern Runic monuments of Scandinavia and England« II, 1868, s. 565—603 og s. 880—84 (Müncheberg-spydbladet) under navnet »wanderers«. Stephens går nemlig ud fra den forudsætning, at de alle er »oldnordiske« og i gammel tid må være bragte (»vandrede«) fra de skandinaviske lande til de egne, hvor de er fundne. Men denne mening modbevises fuldstændig af indskrifternes sprog, der overalt, hvor det med sikkerhed kan tydes, viser sig at tilhøre den gotisk-germanske sprogstamme[2], i det vi enten finder rent gotiske (Bukarestringen)[3] eller germanske (Norden-

regelmæssig i disse magiske sammenstillinger, står sikkert i forbindelse med dens navn áss, ǫss (i de ældste nordiske indskrifters sprogform ansuR). At alu (med dets varianter *lau*, *lua* — *al*, *la*) udgår fra det en enkelt gang forekommende *salu* (Stephens no. 20 = Atlas no. 85), tror jeg ikke. (Sml. Bugge i årb. f. nord. oldk. 1871, s. 182—85).

1) Anzeiger für Kunde der deutschen Vorzeit. Neue Folge. XIV, Nürnberg 1867, s. 33—41.

2) Navneordenes böjning i ældre dansk s. 2 not.

3) Den forklaring, jeg tidligere (»De ældste nord. runeindskr.« s. 45 not.) har givet af indskriften på Bukarestringen, støttede sig til de ældre tegninger. Efter kopien i det oldnordiske musæum (og tegningen hos Stephens; sml. også Revue archéol. XVII, 1868, s. 52) synes der dog i steden for GUTANNOM HAILAG snarere at måtte læses GUTANIOWI HAILAG, skönt der er nogen tvivl både med hensyn til A efter GUT og til WI i slutningen af ordet; derimod er både GUT og HAILAG aldeles tydelige, hvilket er af stor vigtighed; ti uagtet jeg ikke kan give en sikker og naturlig forklaring af GUTANIOWI, nærer jeg ingen tvivl om, at navnet på Goterfolket står i begyndelsen af indskriften, og dette i forbindelse med

dorfspændet)[1] sprogformer. Uagtet derfor indskriften ᛅᛜᛁᚾᛅᚱ ɔ: RAN(I)NGA, et mandsnavn i nævneform ental hankön af en *an*-stamme, der sammen med »Torstegnet« og andre symbolske tegn findes på Müncheberg-spydet, også efter sin sprogform kan være nordisk (sml. navnet ᚺᚨᚱᛜᚨ ɔ: HAR(I)NGA på kammen fra Vi-mose, som vi finder skrevet helt ud på Skåång-stenen fra Södermanland ᚺᚨᚱᛁᛜᚨ), er der efter hvad der allerede foreligger ingen grund til at antage dette. Vi har her et tilfælde, hvor nordisk og germansk i denne periode falder sammen, og hvor altså kun findestedet kan afgöre, hvilken sprogform indskriften tilhører. Det samme gælder den ved Cöslin i Pommern fundne brakteat, hvis indskrift ᚹᚨᛁᚷᚨ jeg med Müllenhoff og Bugge (Årb. for nord. Oldk. 1871, s. 200) læser WAIGA og opfatter som et mandsnavn, der svarer til oldht. Waiko.

De her omtalte på så forskellige steder udenfor Norden fundne runemindesmærker leverer ved deres tegn og sprog et fuldgyldigt og uimodsigeligt bevis for, at hele den gotiske folkeklasse engang har haft et fælles runealfabet, som i alt væsenligt har stemmet med det, vi finder på de ældste mindesmærker i Norden. Da man ikke desto mindre i den nyere tid ivrig har søgt at nægte denne kendsgærning, vil vi et öjeblik dvæle ved forskellige andre omstændigheder, hvoraf det samme til overflødighed fremgår.

Rigtignok har adskillige ældre og nyere forfattere[2]

---

hailag i nf. ent. ik. er tilstrækkeligt til at bestemme sprogformen som gotisk.

[1]) Sml. »Den historiske sprogforskning og modersmålet« s. 48 (Årbøger f. nord. oldk. 1868, s. 304). Hvad der gælder WODAN (= oldnord. *Óðinn*) i denne indskrift, gælder også ordet ÞONAR (= oldnord. *þórr*); afgjort germansk (hverken gotisk eller nordisk) er ligeledes navnet LEUBWINI (*leub* = oht. *liup*, *liub*, oldeng. *leóf*, got. *liubs*, oldn. *ljúfr*; *wini* = oht. *wini*, oldeng. *wine*, oldn. *vinr*).

[2]) Således også Stephens, Old-northern Runic monuments s. 106.

brugt Tacitus' bekendte ytring om Germanerne: *litterarum secreta viri pariter ac feminæ ignorant* (Germ. c. 19) som bevis for, at de på hans tid ikke kendte skrift; men denne opfattelse grunder sig på en misforståelse af Tacitus' ord, som man urigtig har oversat: »mænd og kvinder er i lige grad ubekendte med bogstavskriftens hemmelighed«, en tolkning, som vilde forudsætte, at Tacitus betragtede det at kunne skrive som en hemmelighed i det hele taget, selv hos sine egne landsmænd; men da dette naturligvis ikke er tilfældet, må »bogstavskriftens hemmelighed« altså betegne det samme som »bogstavskriften i almindelighed«. Således kunde måske en og anden moderne forfatter udtrykke sig; men efter Tacitus' hele udtryksmåde kan *litterarum secreta* hos ham ikke have samme betydning som *litteræ*; vilde han ikke sige andet, end at bogstavskriften var ubekendt for Germanerne, havde han sikkert udtrykt dette ganske simpelt ved ordene: *litteras ignorant* eller *litterarum ignari*. En anden forklaring af stedet, hvortil *litterarum secreta* vilde passe noget bedre, er givet af W. Grimm[1]; han antager nemlig, at Tacitus ved ordene *viri pariter ac feminæ* har villet betegne »folket i almindelighed«, men ikke tillige præsterne, som efter Grimms mening netop har været i besiddelse af en bogstavskrift, der altså i forhold til det almindelige folk med rette kunde kaldes »hemmelig«. Denne forklaring behøver vi dog ikke at opholde os nærmere ved, da det jo er indlysende, at ingen forfatter vilde falde på at udtrykke »folket med udelukkelse af præsterne« ved ordene »*viri pariter ac feminæ*« uden med et ord at omtale, at han gjorde denne undtagelse. Stedet må da forstås på en anden måde, og dette bliver klart, når vi læser det hele i sammenhæng. Tacitus omtaler på det nævnte sted ægteskabets hellighed og kvindernes kyskhed hos Germanerne og siger da (c. 19): Ergo sæpta pudicitia agunt, nullis spectaculorum

[1]) Ueber deutsche Runen, Göttingen 1821, s. 30 ff.

illecebris, nullis conviviorum irritationibus corruptæ. Litterarum secreta viri pariter ac feminæ ignorant. Paucissima in tam numerosa gente adulteria, quorum poena præsens et maritis permissa .... Nemo enim illic vitia ridet, nec corrumpere et corrumpi sæculum vocatur ɔ: »Således lever da kvinderne med fast omgærdet kyskhed, uden at fordærves ved slibrige skuespil eller ved pirrende gæstebud .... I forhold til folkets störrelse forekommer der meget få ægteskabsbrud, som medfører en öjeblikkelig straf, hvis udøvelse er overladt ægtemændene« (dette skildres derpå nærmere); »ti dér lér ingen ad lasterne, og man kalder det ikke overensstemmende med tidsånden (»god tone«) at forføre og at lade sig forføre«. At Tacitus i hele denne sammenhæng, hvor han netop vil lovprise Germanernes rene sæder i modsætning til de romerske tilstande (plusque ibi boni mores valent quam alibi bonæ leges c. 19 slutn.), skulde indskyde en bemærkning om, at de ikke kunde skrive, vilde jo være fuldstændig meningsløst. Det følger af sig selv, at *litterarum secreta* står parallelt med *spectaculorum illecebræ* (»de slibrige, forførende skuespil«) og *conviviorum irritationes* (»de pirrende gæstebud«) og betegner et tredje for Romerne velbekendt forførelsesmiddel; det må derfor, som også allerede J. Lipsius rigtig har set, forstås om »hemmelig brevveksling, hemmelige kærlighedsbreve, som mænd og kvinder sendte hinanden«. Kun denne forklaring passer både med sammenhængen og med ordene *litterarum secreta*. Men hermed falder da også det bevis, som man har villet hente fra Tacitus for Germanernes ubekendtskab til skrift. Skal stedet bevise noget med hensyn til dette spörsmål, måtte det tvært imod være, at Germanerne netop har kendt bogstavskriften. Ti først derved vilde jo den ros, som Tacitus tildeler dem for ikke at anvende bogstavskriften til hemmelig brevveksling, være fuldt begrundet, hvorimod den vilde have mindre at betyde, hvis de slet ikke havde forstået at skrive. Desuden omtaler Tacitus på andre steder som kendsgærninger,

der ingenlunde har forundret ham, et brev fra Markomannernes berömte konge Marobod (Maroboduus) til Tiber (Ann. II, 63) og fra Chatterfyrsten Adgandester (Adgandestrius) til det romerske senat (Ann. II, 88). Der kan vel ingen tvivl være om, at disse breve har været skrevne på latin og med latinske bogstaver — om Marobod véd vi, at hañ i længere tid havde opholdt sig i Rom —, og det fremgår altså heraf, at i det mindste höjtstående Germaner har kunnet udtrykke sig skriftlig i et fremmed sprog. Men det ligger da nær at antage, at de også har kunnet skrive deres eget sprog enten med fremmede skrifttegn (særlig latinske, således som Gallerne på den tid), eller med et eget dertil dannet alfabet, runerne, der netop, som vi straks skal sé, er udgåede fra de latinske bogstaver. Nogen positiv oplysning herom giver imidlertid hverken Tacitus eller andre af oldtidens forfattere [1].

Først flere århundreder efter Tacitus aflægger en skribent i forbigående og aldeles tilfældig et udtrykkeligt vidnesbyrd om runeskriftens brug hos Germanerne. Det er Venantius Fortunatus, der var født i Overitalien og opdragen i Ravenna, men senere opholdt sig på mange forskellige steder i Tyskland og Frankrig, indtil han i slutningen af

[1]) Germ. c. 10 skildrer Tacitus Germanernes lodkastning på følgende måde: Virgam frugiferæ arbori decisam in surculos amputant eosque notis quibusdam discretos super candidam vestem temere ac fortuito spargunt. Mox, si publice consultetur [Halm for *consuletur*], sacerdos civitatis, sin privatim, ipse pater familiæ, precatus deos cælumque suspiciens, ter singulos tollit, sublatos secundum impressam ante notam interpretatur. At der her ved notæ, nota impressa kan menes runer nægter jeg ikke, skönt jeg rigtignok er mest tilböjelig til at forstå det om andre »tegn« eller »mærker«. Sml. for øvrigt K. Müllenhoff, Zur Runenlehre. Zwei Abhandlungen von R. v. Liliencron u. K. Müllenhoff, Halle 1852, s. 26 ff.; Homeyer i Bericht über die Verhandlungen der königl. Preuss. Akademie der Wissenschaften zu Berlin 1853, s. 747 ff.

6te årh. blev biskop i Poitiers (episcopus Pictaviensis)[1]. Iblandt Venantius' latinske digte findes også et brev til hans (for resten ubekendte) ven Flavus, hvori han opfordrer denne til at svare sig enten på latin eller i et andet sprog; hvis han ikke vil skrive latin, kunde han jo f. eks. skrive med »barbariske runer« på trætavler eller en glat træstav. Dette udtrykkes således i de to siden O. Worms dage[2] ofte anførte vers (Miscellanea, lib. VII, c. 18):

Barbara fraxineis pingatur runa tabellis,
quodque papyrus agit, virgula plana valet.

---

[1]) Om denne mærkelige mand henviser jeg til den smukke skildring hos A. Thierry, Récits des temps mérovingiens, II (Paris 1840), s. 242 ff., samt til levnedsbeskrivelserne foran udgaverne af hans værker: Venantii Honorii Clementiani Fortunati carminum, epistolarum, expositionum libri XI etc. Omnia recens illustrata notis variis a Christophoro Browero, Moguntiæ 1617; Venantii Honorii Clementiani Fortunati opera omnia quæ extant etc. notis et scholiis illustrata opera et studio Mich. Angeli Luchi, I—II. Romæ 1786—87 (optrykt hos J. P. Migne, Patrologiæ cursus completus, tom. LXXXVIII, Parisiis 1850).

[2]) Det var Steph. Stephanius, der 1635 gjorde Ole Worm opmærksom på stedet hos Venantius. Stephanius afskriver de to vers med Broweri bemærkning og tilföjer: Quæ ego nunc omnia tuam in gratiam describenda duxi, ut si a te antea non sint observata, locum fortasse inveniant in eruditissimo Tractatu tuo de Litteratura Runica (sé Olai Wormii et ad eum doctorum virorum epistolæ, Havniæ 1751, I, s. 162). Herpå svarer O. Worm (ibid. s. 163): Fortunatum me judicavero, tuum ubi videro *Fortunatum Venantium*. Auctor enim est mihi nunquam visus, sed tuæ [»dit brev«] ejus mihi ingessere videndi cupiditatem, ut sine eo meas de *Runis* Meditationes mancas ac mutilas plane esse arbitrer. Locus, quem mihi suggessisti, elegans est, & meis cogitationibus in multis favens; utinam ejus generis invenires pluscula. (Sml. s. 165, hvor Worm takker for lån af bogen). I 1ste udg. af sin Danica Literatura 1636, 4to, s. 7 (sml. s. 9 & 22) omtalte Worm stedet hos Venantius. — Senere er det ofte blevet anført og behandlet af andre, udførligst af W. Grimm, Ueber deutsche Runen, s. 61 ff.

Den der benægter, at Germanerne (i snævrere forstand) overhovedet har kendt runeskriften, måtte vel antage, at Venantius ved et tilfælde var bleven bekendt med de nordiske (eller oldengelske) runer, og at udtrykket »barbara runa« sigtede dertil. Men da disse »barbariske runer« efter sammenhængen må betegne en skrift, der er velbekendt ikke blot for Venantius, men også for Flavus, forekommer det mig indlysende, at vi ikke tör tænke på de fjærntliggende nordiske runer, men at barbara runa som den særlig germanske (»barbariske«) skrift stilles i modsætning til latin. Runeskriften havde Venantius gjort bekendtskab med hos de forskellige germanske folk, blandt hvilke han havde opholdt sig (ja, det er end ikke umuligt, at han allerede kunde have lært dem at kende hos Goterne i Ravenna), og han bruger barbara om runa i samme betydning, som når han andensteds (Miscell. IX, c. 1) i et digt »ad Chilpericum regem« siger:

Chilperice potens, si interpres barbarus extet,
adjutor fortis, hoc quoque nomen habes.

På samme måde stiller han den barbariske (ɔ: germanske) harpe i modsætning til den romerske lyre, og de tyske sange kaldes »barbara carmina« (Miscell. VII, c. 8):

Romanusque lyra, plaudat tibi barbarus harpa,
Græcus Achilliaca, chrotta Britanna canat.
— — — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — —
Nos tibi versiculos, dent barbara carmina leudos;
sic variante tropo laus sonet una viro [1].

---

[1]) Sml. Miscell., Prologus, hvor han omtaler, at han på sin rejse mellem de barbariske folk ofte deltog i deres gæstebud, »ubi mihi tantundem valebat raucum gemere, quod cantare, apud quos nihil dispar erat aut stridor anseris, aut canor oloris; sola sæpe bombicans barbaros leudos harpa relidebat«. Ordet *leudus* hos Venantius er det tyske *lied* (oht. *liod*, *leod*); *harpa* er oht. *harpha*, *harfa*. Også *chrotta* forekommer i

Når vi ikke vil anvende voldsomme eller kunstige forklaringer på det her anførte sted af Venantius, viser det os altså, at de runer, som vi finder på Charnay- og Nordendorf-spændet o. s. v. endnu på hans tid (slutn. af 6te årh.) benyttedes af germanske (»barbariske«) folk — det ligger jo nærmest at antage, at Venantius særlig tænker på Frankerne —, skönt de vel var stærkt på veje til at vige for den latinske skrift. Men Venantius' ord giver os desuden en anden interessant oplysning, da det deraf fremgår, at runeskriften af Tyskerne blev indridset på trætavler eller træstave, der benyttedes som breve. Dette stemmer påfaldende med et vidnesbyrd fra Norden, nemlig Saxos ord (lib. III, s. 145 ed. P. E. Müller): Proficiscuntur cum eo bini Fengonis satellites, literas ligno insculptas — nam id celebre quondam genus chartarum erat — secum gestantes, og det er jo bekendt, at »runekævler« (*kefli*, *rúnakefli*) i Norden blev benyttede langt ned i tiden[1]. Også det hos de forskellige gotiske folk fælles navn for »bog« (oht. *buoh*; olds. *bôc*; oldeng. *bôc*, flt. *bêc*; oldnord. *bók*, flt. *bœkr*; — got. *boka* ent. bogstav, flt. *bokos*, bog, brev) er höjst sandsynlig fra først af samme ord som »bøg«, der i de fleste sprog først sent, i enkelte slet ikke har spaltet sig i to ord. Den oprindelige betydning af »bog« har derfor vel netop været »tavler af bøgetræ«, på hvilke runerne, stavene (oht. *buohstab*, *rûnstab*; olds. *bôcstaf*; oldeng. *bôcstæf*, *rûnstæf*; oldn. *stafr*, *bókstafr*, *rúnastafr* — sml. got. *stabs* i flt. »börnelærdom«, στοιχεῖα) skreves, ristedes (oht. *rîzan*; olds. og oldeng. *wrîtan*; oldn. *rita* — sml. got. *vrits*, streg, »tøddel«, κεραία, ligesom oht.

---

oht. i formen *rotta* (for *hrotta*), *rota* om et strængeinstrument af keltisk oprindelse.

[1]) Sml. Liljegren, Run-Läre, s. 181 ff.; P. E. Müller i udg. af Saxo II, s. 5 ff.; P. G. Thorsen, De danske Runemindesmærker, s. 250 ff.

riz, streg, bogstav). At vi i den ældste tid finder de samme benævnelser for »bog«, »bogstav«, »skrive« så udbredte hos de forskellige gotiske folk er jo også et moment, der har betydning for besvarelsen af spörsmålet om deres kendskab til bogstavskriften.

At Germanerne i slutningen af 6te årh. kendte en ejendommelig bogstavskrift under navnet runer, véd vi altså af. Venantius' vidnesbyrd. At denne skrift imidlertid må have været langt ældre hos dem, beviser mindesmærkerne med de ældste runer, af hvilke enkelte i det mindste i Norden påvislig tilhører de første århundreder efter Kristi fødsel. Vi kan vel ikke med lige så stor sikkerhed bestemme alderen af de foran omtalte gotiske og germanske runemindesmærker, men må nöjes med at sige, at de omtrent er samtidige med de nordiske. Det er derfor af vigtighed, at vi har et andet vidnesbyrd om runeskriftens ælde hos Goterne, der viser, at den hos dem mindst må være lige så gammel som de ældste nordiske mindesmærker. I et håndskrift i Wien fra slutn. af 9de eller beg. af 10de årh. (cod. Salisb. no. 140), som på de første 18 blade indeholder Alcuini orthographia, findes på det 20de blad to mærkelige alfabeter, nemlig på den forreste side i to lodrette rækker et oldengelsk runealfabet med tilföjelse af runernes navne og betydning (sml. nærmere nedenfor), på bagsiden ligeledes i to lodrette rækker to gotiske alfabeter, af hvilke det første nærmer sig kursivskriften, men bevarer den oprindelige gotiske bogstavorden, der med sikkerhed lader sig bestemme ved hjælp af bogstavernes talværdi, det andet derimod omtrent har de fra bibelhåndskrifterne bekendte bogstavformer, men ordnede efter det latinske alfabet. I en tredje lodret linje til höjre for det 2det alfabet er endelig bogstavernes navne tilföjede [1]. Ligheden mellem disse navne

[1]) Afbildede hos W. Grimm, Zur Literatur der Runen. Nebst Mittheilung runischer Alphabete und gothischer Fragmente aus

og de gamle runenavne (navnlig de oldengelske) havde allerede W. Grimm påpeget (Zur Literatur der Runen s. 9 f.), hvortil J. Grimm havde föjet enkelte bemærkninger (sammesteds s. 41 f.). Men først 20 år senere lykkedes det P. A. Munch[1] og A. Kirchhoff[2], som det synes uafhængig af hinanden, men i det væsenlige med samme resultat at påvise de gotiske bogstavnavnes oprindelige former. Enkelte tvivlsomme navne har senere J. Zacher underkastet en omhyggelig prøvelse[3]. Uagtet flere enkeltheder endnu vil kunne rettes ved fornyet eftersyn, er hovedresultatet af Munchs og Kirchhoffs undersøgelser den utvivlsomme kendsgærning, at de gotiske bogstaver har haft ejendommelige navne, som i en noget forvansket skikkelse er os overleverede i cod. Salisb. 140, og at disse navne på det nöjeste stemmer med de gamle oldengelske (og nordiske) runenavne. Men heraf må vi da med nødvendighed drage den slutning, at Goterne för og på Vulfilas tid har haft et runealfabet. I steden for dette alfabet gav Vulfila sine landsmænd et nyt, som han dannede efter de græske (og latinske) uncialbogstaver; men han beholdt de gamle bogstavnavne, og når vi betragter de enkelte tegn i det vulfilanske alfabet, vil vi finde, at han også har måttet optage i det mindste ét af de gamle runetegn mellem de græske (og latinske) bogstaver, et forhold, som vi jo også træffer i England (og

---

Handschriften. (Aus dem XLIII. Bande der Wiener Jahrbücher der Literatur besonders abgedruckt), Wien 1828, s. 1 ff. Sml. også H. F. Massmann i Haupts zeitschrift für deutsches alterthum I (1841), s. 296 ff.

1) I Bericht über die Verhandlungen der königl. Preuss. Akademie der Wissenschaften zu Berlin 1848, s. 55 ff. (Samlede Afhandlinger I, Christiania 1873, s. 416 f.), samt i »Det gotiske Sprogs Formlære«, Christiania 1848, § 18, s. 15—16.

2) Das gothische runenalphabet, Berlin 1851, 4to. (Zweite aufl. 1854, 8vo).

3) Das gothische alphabet Vulfilas und das runenalphabet, Leipzig 1855.

Skandinavien), da det latinske alfabet dér fortrængte den gamle runeskrift [1].

De her omtalte kendsgærninger i forbindelse med alderen af de nordiske, gotiske og germanske runemindesmærker gör det da i höjeste grad sandsynligt, at hele den gotiske folkeklasse omtrent ved Kristi fødsel har haft et runealfabet, der på det nærmeste stemmede med det ældste nordiske.

Hos Goterne og Germanerne på fastlandet har runeskriften imidlertid kun efterladt få spor og er tidlig aldeles forsvunden. Medens det vulfilanske alfabet allerede

---

[1]) Venantius Fortunatus' samtidige, den frankiske historieskriver Gregor af Tours, fortæller i sin historia Francorum (V, 45) om kong Chilperik: »Addidit autem et litteras litteris nostris, id est *ω*, sicut Græci habent, *æ*, *the*, *uui*, quarum characteres subscripsimus. Hi sunt .... (her følger tegnene). Et misit epistolas in universas civitates regni sui, ut sic pueri docerentur, ac libri antiquitus scripti, planati pumice, rescriberentur«. Dette forstår jeg således, at Chilperik har villet forøge det af Frankerne almindelig benyttede latinske alfabet med 4 nye bogstaver, et forsøg, som dog ikke fik större betydning end kejser Claudius' på at indføre 3 nye bogstaver. Desværre er de af Chilperik dannede tegn meget forvanskede i senere håndskrifter og udgaver af Gregors værk; derimod synes et fortrinligt gammelt håndskrift fra Cambrai (fra midt. af 7. årh.) at stå meget nær ved det oprindelige. Efter dette håndskrift gengives tegnene således i Nouveau traité de Diplomatique vol. II, Paris 1755, s. 62 (sml. s. 50—65): ꞶΘ, Ψ *æ*, Ƶ *the*, ▶ *uui*. Jeg tror herefter, at det første tegn (for det lange *o*) ligefrem er den græske uncialform af ω, eller måske snarere O med et punkt i, således at ω er en forklaring deraf; og at tegnene for *æ* og *th* er dannede ved sammenslyngning af de latinske uncialbogstaver *a* og *e*, samt *t* og *h*. I det sidste tegn (for *uui* ɔ: *w*) genfinder jeg derimod den gamle *w*-rune (ᚹ) eller en deraf dannet form, hvor kun hovedstaven er forkortet (som bekendt gik denne rune jo også over i den »angelsaksiske« skrift). Er denne formodning rigtig, har vi heri et nyt bevis for, at runeskriften på Chilperiks tid var kendt af Frankerne, hvorved Venantius' vidnesbyrd yderligere bestyrkes.

i det 4de årh. indførtes hos Goterne, finder vi i de ældste tyske sproglævninger (8de og 9de årh.) udelukkende det latinske alfabet benyttet; men det har uden tvivl langt tidligere fortrængt den gamle runeskrift, som måske nok i nogen tid både hos Goter og Germaner kan være brugt jævnsides med de nyere alfabeter, men dog hurtig må være vegen for disse. Længer end frænderne på fastlandet holdt derimod de germanske stammer, der var udvandrede til England, deres gamle skrift i ære. Runealfabetet blev i England forøget med enkelte nye tegn for senere udviklede lyd, og det benyttedes en tid lang sammen med det latinske, endogså på de samme mindesmærker, således som navnlig Ruthwell-korset viser os. I de ældste oldengelske håndskrifter (9de og 10de årh.) er imidlertid det latinske alfabet enerådende; dog finder vi i enkelte håndskrifter af og til runer indblandede, hvilket i forening med de mange håndskrevne runealfabeter viser, at man langt ned i tiden bevarede kundskaben om runernes orden, navne og betydning. Desuagtet finder vi også i England kun et forholdsvis höjst ubetydeligt antal runemindesmærker bevaret.

I de skandinaviske lande var forholdene i alle henseender gunstigst for den gamle runeskrift; her holdt den sig så længe i almindelig brug, at den i tidernes løb måtte undergå mangfoldige forandringer og på forskellige steder kunde udvikle sig meget forskellig. Også synes dens anvendelse i indskrifter på stene til minde om afdøde at have udviklet sig særlig i Norden, hvor den kom til at spille en betydelig rolle, medens der hidtil ikke er fundet en eneste mindesten med runer i de egne, hvor Goter og Germaner på fastlandet bode, ligesom i England stenen fra Kent (Stephens s. 367) er aldeles enestående. Uden tvivl er den skik at rejse runestene efter de døde først opkommen i Norge og Sverrig, da vi fra Danmark, hvor dog de ældste runemindesmærker fra den ældre jærnalder er komne for lyset, ikke kender nogen gravsten, som kan henføres til

denne tid. Men senere har denne skik strakt sig over hele Norden, og i den første periode af den yngre jærnalder synes den især at have været almindelig udbredt i Danmark og særlig på de danske øer. Dog er mindesmærkerne netop fra denne tid for få til, at vi endnu tör drage nogen bestemt slutning deraf.

Vi har i det foregående vist, at runeskriften engang har tilhørt hele den gotiske folkeklasse; men om oprindelsen til denne skrift har vi ikke kunnet finde den ringeste oplysning i vore kilder. For at kunne give et tilfredsstillende svar på dette spörsmål må vi naturligvis først være på det rene med, hvorledes det fællesgotiske runealfabet har været beskaffent, og her vilde vi sikkert endnu længe have famlet i uvished med hensyn til en mængde enkeltheder, hvis ikke et lykkeligt tilfælde havde hjulpet os at løse denne gåde. Dette er sket i langt höjere grad, end vi turde håbe, i det tre af de hidtil kendte mindesmærker med de ældste runer indeholder det gamle runealfabet; og af disse tre alfabeter er det ene fundet i Norden, det andet i Burgund, det tredje i England. Vi har således et med de øvrige mindesmærker samtidigt alfabet fra tre af hovedstammerne i vor sprogklasse.

Disse for vor undersøgelse vigtige mindesmærker er:

1) En brakteat (ɔ: en tynd guldplade, bractea, i form af en mønt, med præg på den ene side og forsynet med øsken for at kunne benyttes som hængesmykke), funden 1774 ved Vadstena i Sverrig, nu i musæet i Stockholm. Större delen af dens omskrift består af et runealfabet i runernes oprindelige orden (tav. III, fig. 1, efter et udmærket galvanoplastisk aftryk i det oldnordiske musæum i København);

2) Det foran (s. 57) nævnte spænde, der er fundet ved Charnay i Bourgogne. Den øverste linje af indskriften indeholder störste delen af runealfabetet i samme orden som på Vadstenabrakteaten (tav. III, fig. 2, efter en tegning, som jeg tilligemed nöjagtige oplysninger om de enkelte runer skylder den franske oldforsker E. Beauvois, der har víst mig den velvilje omhyggelig at undersøge indskriften i hr. Baudots samling i Dijon og derved har set sig i stand til at levere forskellige værdifulde rettelser til de tidligere afbildninger);

3) En kniv, funden 1857 i Themsen (nu i British Museum), med et gammelt oldengelsk runealfabet, ligeledes i den oprindelige orden (tav. III, fig. 3, efter tegningen hos Stephens s. 362 i halv störrelse).

Af disse tre alfabeter må de to første omtrent være samtidige og kan tilnærmelsesvis sættes til år 500 efter Kr., hvorimod alfabetet på Themskniven, der også indeholder de nyere tegn for de særlige oldengelske lyd, må være yngre og omtrent kan tilhøre år 700. Den betydning, som det gamle græske alfabet på vasen fra Cære og de gamle etruskiske alfabeter fra Bomarzo, Clusium og Nola har for at forstå de græske og italienske alfabeters udviklingshistorie, den samme har de nævnte runealfabeter for runeskriftens historie.

I det vi derfor går over til nærmere at omtale disse alfabeter i det enkelte, begynder vi med det, der ikke blot har været længst bekendt og ofte er blevet omtalt, men også i mange henseender må betragtes som det vigtigste, nemlig:

1) Alfabetet på Vadstena-brakteaten.

Dette alfabet har følgende skikkelse:

ᛟ ᛜ ᛚ ᛗ ᛖ ᛒ ᛏ : ᛋ ᛉ ᛈ ᛇ ᛃ ᛁ ᚾ ᚺ : ᚹ ᚷ ᚲ ᚱ ᚨ ᚦ ᚢ ᚠ

Runerne står altså omvendt og går fra höjre til venstre. De har følgelig været indskårne retvendte i stemplet, og vi

må altså vende dem om for at få de former, stempelskæreren har fremstillet (de retvendte former vil naturligvis vise sig på bagsiden af brakteaten).

Af stor vigtighed er, som vi senere skal se, skilletegnene (:) på de to steder. Med hensyn til runetegnene er kun det næstsidste og bistregen i ᛏ noget utydelige; men der mangler én rune i alfabetet efter ᛟ, som vi dog med sikkerhed kan supplere fra indskrifterne og andre alfabeter, nemlig ᛞ. At denne rune ikke findes på brakteaten, hvor man har ment, at den kunde være skjult af perlen under øskenen, har Klemming oplyst hos Stephens s. 536. Den er altså ligefrem udeladt af mangel på plads (sml. videre nedenfor), ligesom vi af samme grund finder flere tegn udeladte i det næste alfabet, vi skal omtale[1].

---

[1]) De 8 runer, der på Vadstena-brakteaten findes foran runerækken, læser jeg med Bugge (årb. f. nord. oldk. 1871, s. 203) LUWATUWA, hvilket jeg dog lige så lidt som Bugge formår tilfredsstillende at forklare. Man kunde tænke på to navne (*an*-stammer af hankön) eller på et sammensat mandsnavn. Dog tror jeg snarest, at i det mindste de 4 første runer (LUWA) ikke har nogen bestemt sproglig betydning, og jeg anser det ikke for tilfældigt, at vi i denne sammenstilling møder de samme tre runer (LUA), hvis forekomst vi foran (s. 58 not. 3) har omtalt på andre mindesmærker. Jeg antager derfor også, at der er sammenhæng mellem Vadstenabrakteatens LUWA og LAWU på en brakteat fra Skåne (Stephens no 19 = Atlas no 84), hvorefter der uden tvivl følger LAUKAR, som kan være et mandsnavn (oldn. laukr; sml. Bugge i årb. f. nord. oldk. 1871, s. 200). — Medens Vadstenabrakteaten indeholder hele alfabetet med undtagelse af en enkelt rune, finder jeg med C. J. Thomsen (annaler f. nord. oldk. 1855, s. 272) begyndelsen deraf (FUþ) på en brakteat fra Skåne (Stephens no 26, Atlas no 103). Sammenhæng hermed har måske også FUNþ på en lille amulet (?) i mit eje (»de ældste nord. runeindskr.« s. 23, not. 1; Stephens s. 861) og på en sten fra Vermland (Liljegren, Run-Urkunder no. 2003). — Med disse fremstillinger af runealfabetet eller dele deraf fortjæner at sammenlignes en i

Den oprindelige form af runerækken på Vadstenabrakteaten bliver altså, når vi vender runerne om og tilföjer ᛞ, følgende:

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24
ᚠ ᚢ ᚦ ᚨ ᚱ ᚲ ᚷ ᚹ : ᚺ ᚾ ᛁ ᛃ ᛇ ᛈ ᛉ ᛊ : ᛏ ᛒ ᛖ ᛗ ᛚ ᛜ ᛟ [ᛞ]

Med Vadstena-brakteatens »futhark« stemmer aldeles i runernes orden og på et par mindre afvigelser nær også i deres former

2) Alfabetet på Charnay-spændet:

ᚠ ᚢ ᚦ ᚨ ᚱ ᚲ ᚷ ᚹ ᚺ ᚾ ᛁ ᛃ ᛇ ᛈ ᛉ ᛊ ᛏ ᛒ ᛖ ᛗ

Vi har her søgt at gengive tegnene så nöje som muligt i overensstemmelse med de former, de har i indskriften selv. De to sidste runer (navnlig ᛗ, hvoraf kun den ene lodrette stav, samt et lille stykke af den nederste tværstreg til venstre og af den anden lodrette stav ses) er på grund af slid blevne lidt utydelige; dog kan der ingen tvivl være om deres form. Derimod har den 16de rune, der svarer til ᛊ,ᛊ (*s*) på Vadstena-brakteaten, tilsyneladende en meget uregelmæssig skikkelse og er lidt mindre end de tegn, der omgiver den; men jeg tvivler ikke om, at vi kun har en lidt uheldig form for det sædvanlige ᛊ. Også den 5te rune (*r*) afviger lidt fra de almindelig bekendte former, og den 3dje (*þ*) har fået bistregerne temmelig langt op på hovedstaven, men adskiller sig dog tydelig fra den 8de rune (*w*); en heldigere form af *þ* finder vi derimod to gange i linjen til höjre, og *r* har ligeledes den regelmæssige form midt på spændet. — Da alfabetet af mangel på plads bryder af med ᛗ, mangler følgelig de 4 sidste runer; men af disse forekommer i den øvrige indskrift udenfor alfabetet de to sidste i de sædvanlige former ᛟ og ᛞ. Ligeledes findes i linjen

---

Skåne funden messingbrakteat fra middelalderen (12. årh.?), hvis omskrift indeholder det latinske alfabet fra A til R, hvormed det ender af mangel på plads (Atlas no 37).

til venstre formen ᚼ (= *n*), medens alfabetet har ᚾ (ligesom linjen til höjre, hvor tværstregen dog næsten er bleven vandret)[1].

Charnay-spændets alfabet har altså haft følgende skikkelse, når vi i parenthes tilföjer de tegn, der findes i ind-

---

[1]) Jeg anser det nemlig for utvivlsomt, at både den 4de rune i linjen til höjre og den 3dje i linjen til venstre betegner *n*; derimod vover jeg ikke at påstå det samme om runen foran ᛟ i linjen til venstre, hvor tegnet også kunde være en uheldig form af *g*-runen, skönt den lodrette stav taler stærkt for også her at sé *n*-runen. — Af de to store runer, der står for sig selv midt på spændet, tilsyneladende uden sammenhæng med det øvrige, må den sidste efter Beauvois' tegning opfattes som *r*, ikke som *u*; derimod har den første en form, som ikke genfindes i runerækken eller den øvrige indskrift, men som ligner *k*-runen i det yngre nordiske alfabet. Når imidlertid Thorsen (De danske Runemindesm. s. 356) antager, at de to större runer på spændet virkelig tilhører det kortere nordiske runealfabet (altså er tegn for *k* og *r* eller *u*) og netop ved deres störrelse med forsæt er fremhævede som de vigtigste i modsætning til den øvrige indskrift, der benytter det andet alfabet, beror det på en opfattelse af forholdet mellem de to runealfabeter, hvis uholdbarhed jeg håber i det følgende at skulle godtgöre. Da ᚴ, som vi nedenfor skal påvise, først har udviklet sig langt senere i Norden af ældre < gennem forskellige mellemformer, kan Charnay-spændets ᚴ følgelig ikke være det yngre nordiske tegn for *k*; men hvis denne rune her har betydning *k*, må det være en anden form i steden for alfabetets <, der er udviklet aldeles uafhængig af nordisk ᚴ, og jeg vilde da være tilböjelig til også at opfatte den mig uforståelige rune i linjen til venstre lige efter skilletegnet på samme måde, i det man ved at give < en lodret stav enten dannede ᚴ eller ᛚ (tilfældig faldt altså den første form sammen med den nordiske, den anden med den oldengelske *k*-rune). Dog er dette yderst tvivlsomt, netop fordi vi i alfabetet selv finder < i denne betydning. Man kunde også falde på i ᚴ at finde en simplificeret form af ᚠ (sml. ᚻ og ᚺ i oldengelske alfabeter); men dette finder jeg endnu usandsynligere, da ikke blot futharken begynder med den sædvanlige form ᚠ, men denne ligeledes findes i linjen til höjre. Da nu af alle de

skriften udenfor futharken og efter den 16de rune stiller den form, som det rimeligvis har været runeristerens hensigt at fremstille, i klammer:

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24
ᚠ ᚢ ᚦ(ᚦ) ᚨ ᚢ(ᚱ) ᚲ ᚷ ᚹ ᚺ ᚾ(ᚾ) ᛁ ᛃ ᛇ ᛈ ᛉ ᛊ[ᛊ] ᛏ ᛒ ᛖ ᛗ ·· ·· (ᛟ ᛞ)

Medens det kan være nogen tvivl underkastet, hvor vidt dette alfabet har tilföjet nye tegn efter den oprindelige række og altså har indeholdt flere end de 24 runer, som også har været til stede i den nordiske futhark, lader dette spörsmål sig sikkert afgöre med hensyn til

3) Alfabetet på Thems-kniven:

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28
ᚠ ᚢ ᚦ ᚩ ᚱ ᚳ ᚷ ᚹ ᚻ ᚾ ᛁ ᛄ ᛇ ᛈ ᛉ ᛋ ᛏ ᛒ ᛖ ᛝ ᛞ ᛚ ᛗ ᛟ ᚪ ᚫ ᛠ ᚣ

Her finder vi nogen afvigelse fra de to foran omtalte

andre runer, der forekommer i alfabetet, ingen synes at kunne passe med ᚴ, og da de to eneste manglende runetegn (for *l* og *ng*) heller ikke kan antages at have haft denne form, må jeg opgive at forklare dette ᚴ (så vel som ᛕ i linjen til venstre). At det skulde stå i nogen som helst forbindelse med den usædvanlige form af *s*-runen på Thems-kniven, tror jeg ikke, skönt det er muligt, at det ᚴ, der på flere brakteater findes sammen med ᚲ (Stephens no. 36 = Atlas for nord. Oldk. no. 120; no. 41; no. 56? = Atlas no. 232), kan have betydning *s* ligesom på Thems-kniven (skal indskriften på no. 41 læses ASKAR med de samme to *a*-former og i samme betydning som på Istaby-stenen, og er no. 36 og no. 39 = Atlas no. 233 forvanskninger heraf? Sml. Bugge i årb. f. nord. oldk. 1871, s. 181 f. og s. 208); men selv i dette tilfælde vilde jeg dog betragte ligheden mellem denne rune på brakteaterne og det oldengelske tegn som aldeles tilfældig. — Den næmmeste udvej vilde jo være at antage, at både ᚴ og ᛕ i Charnay-spændets indskrift var nye tegn for lyd, der ikke fandtes betegnede i den oprindelige futhark, og som altså må have haft deres plads efter den 24de rune ligesom i de oldengelske alfabeter. Disse spörsmål må det overlades fremtiden at besvare; selv formår jeg ikke at tolke denne indskrift og må betragte alle de forsøg, man hidtil har gjort derpå, som aldeles forfejlede.

alfabeter både i runernes orden og antal [1], som vi imidlertid kan påvise ikke oprindelig har været til stede. En fremstilling af det gamle oldengelske runealfabet er nemlig ikke blot overleveret os på Themskniven, men også i flere håndskrifter fra 9de til 11te årh., der er fundne på forskellige steder både i og udenfor England, men som alle oprindelig skriver sig derfra. Disse håndskrevne alfabeter, der ikke blot gengiver runetegnene, men også deres navne og betydning, følger dels runernes oprindelige orden (»futhark«), dels det latinske alfabet [2]. De sidste er naturligvis alle yngre omordninger af de første og udvider i ingen henseende vor kundskab til runeskriften; derimod er flere af alfabeterne i den gamle futhark-orden af stor vigtighed for os ved bedömmelsen af runealfabetet på Themskniven. Af disse alfabeter gengiver vi derfor s. 79 de to, der af flere grunde kan betragtes som de vigtigste, nemlig:

1) alfabetet, som ligger til grund for den gamle oldengelske runesang, der indeholder en forklaring af runenavnene [3], og

---

1) De afvigende runeformer vil efterhånden blive omtalte i det følgende.

2) Aftrykte hos G. Hickes, Linguarum Vett. Septentrionalium Thesaurus, vol. I (Oxoniæ 1705), s. 135—36; vol. III (1703), tab. VI (i futhark-ordenen), ibid. tab. II (ordnede efter det latinske alfabet); W. Grimm, Ueber deutsche Runen, Göttingen 1821, tab. I—III, og Zur Literatur der Runen, Wien 1828 (af Wiener Jahrbücher der Literatur vol. XLIII), s. 1—2, 23, 25; J. M. Kemble, On Anglo-Saxon Runes i Archæologia, published by the society of antiquaries of London, vol. XXVIII, London 1840, pl. XV — XVI; G. Stephens, The Old-northern Runic monuments, s. 100—103 (i futhark-orden), s. 104—114 (i det latinske alfabets orden); sml. tillæg s. 829—832. En ordnet oversigt over de til den tid bekendte »futharker« og alfabeter leverede Liliencron i Zur Runenlehre. Zwei Abhandlungen von R. v. Liliencron und K. Müllenhoff. Halle 1852 (af Allgemeine Monatsschrift für Wissenschaft und Literatur), s. 8 ff.

3) Hickes Thesaurus I, s. 135 (efter et nu tabt håndskrift). Derefter er alfabetet gengivet hos W. Grimm, deutsche

2) alfabetet i den foran (s. 67) nævnte cod. Salisb. no. 140[1].

I det 1ste af disse alfabeter må de 4 sidste tegn imidlertid være senere tilföjede, da de ikke nævnes i runesangen, som ender med verset om ear. Efter det 2det alfabet står sidst i 2den række de latinske selvlyd, efterfulgte af punkter, hvormed de undertiden findes betegnede. En tredje række, som her er udeladt, indeholder de gotiske bogstaver til *u*, hvilket kan ses på tegningen hos W. Grimm.

I runesangens alfabet svarer de 24 første tegn nöjagtig til det nordiske alfabet på Vadstena-brakteaten, når vi i dette tilföjer det manglende ᛞ efter ᛟ; ligeledes stemmer ordenen i begge disse alfabeter med den del af det burgundiske alfabet, som findes på Charnay-spændet. Efter ᛞ har runesangen og de oldengelske alfabeter derimod tilföjet nye tegn og navne for oldengelske lyd, som er senere udviklede, eller ikke længer kunde udtrykkes ved de oprindelige tegn på grund af de forandringer, der var foregåede med runenavnene: runesangen og dens alfabet har 5 nye tegn (for **a**, **æ**, **y**, **io**, **ea**), men cod. Salisb. 140 kun 4 (for **a**, **æ**, **ea**[2], **y**). Sammenligner vi nu Themskniven med disse alfabeter, er det klart, at dens ᚪᚫᚣᛠ ligeledes indeholder de 4 tegn for de oldengelske lyd **a**, **æ**, **y**, **ea**, og vi tör vist betragte deres

---

Runen tab. III no 1, Kemble pl. XVI fig. 11, Stephens s. 100 no. 5; runesangen hos W. Grimm s. 217 ff., Kemble s. 339—45, Grein, Bibliothek der angelsächs. Poesie II, s. 351—54, M. Rieger, Alt- und Angelsächsisches Lesebuch nebst altfriesischen Stücken mit einem Wörterbuche, Giessen 1861, s. 136—39.

1) W. Grimm, Zur Literatur der Runen s. 1—2; derefter hos Kemble pl. XV fig. 7, Stephens s. 102 no. 8.

2) Således angives betydningen af ᛠ, medens den urigtig har fået navnet eor for ear. — Også et par andre fejl i disse alfabeter er så öjensynlige, at enhver straks vil kunne rette dem: *ng*-runen har i cod. Salisb. navnet lug for ing, og i runesangens alfabet står ved *m*-runen navnet an for man.

I.				II.			
f	feoh	t	tir	f	feoh	t	ti
u	ur	b	beorc	v	ur	b	berc
ð	ðorn	e	eh	d	dorn	e	eh
o	or	m, d	dæg, man	o	os	m	mon
r	rad	l	lagu	r	ræda	l	lagu
c	cen	ing	ing	c	cen	ing	ing
g	gyfu	oe	eþel	g	geofu	d	daeg
uu	pen	m, d	mann, dæg	uu	uyn	oe	oedil
h	hægl	a	ac	h	haegil	a	ac
n	nyd	ae	æsc	n	nied	ae	aer
i	is	y	yr	i	is	ea	ear
ge	ger	io	iar	gg	gaer	y	yr
eo	eoh	ea	tir, ear	iah	ih	d·e:	
p	peorð	q	cweorð	p	peord	1:o::	
x	eolhx	•		iax	ilcs	u:·:	
s	sigel	st, g	stan, gar	f	sygil		

orden i dette alfabet som den oprindelige, da også runesangen og dens alfabet har **y** foran **ea**. Om grunden til at tegnet ᚨ, der i det nordiske og burgundiske alfabet har den 4de plads, i det oldengelske blev brugt som betegnelse for den nye lyd **æ**, medens den 4de rune her fik formen ᚩ, skal vi senere tale.

Derimod viser en sammenligning med alfabetet på Vadstena-brakteaten og i runesangen, at den oprindelige orden på et enkelt punkt er forstyrret i alfabetet på Themskniven. Af de 24 oprindelige runer har nemlig kun de 19 første bevaret samme orden som i de to andre alfabeter; medens nemlig brakteaten efter ᛖ har

ᛗᛚᛜᛟ[ᛞ] og runesangen ligeledes
ᛗᛚᛝᛟᛞ, finder vi på Themskniven
ᛝᛞᛚᛗᛟ

Da betydningen af ᛝ,ᛚ,ᛗ synes at være klar (**ng**, **l**, **m**), må ᛞ være en anden form for ᛞ og ᛟ for ᛟ[1].

Både Brakteat-alfabetet, runesangen og de håndskrevne oldengelske alfabeter sætter det imidlertid udenfor al tvivl, at vi ikke har den oprindelige orden af disse 5 runer på Themskniven. Rigtignok finder vi i det kortere nordiske alfabet ligesom på Themskniven **l**, **m** i steden for **m**, **l**; men at denne omsætning er foretaget langt senere i Norden, skal vi nedenfor vise.

Kun på et enkelt punkt kunde Themskniven måske give anledning til en lille tvivl; da den nemlig har det gamle *o*-tegn (oldeng. **œ**, **ó**) på den 24de plads, og da vi ligeledes i cod. Salisb. 140 og de andre gamle oldengelske alfabeter med undtagelse af runesangens finder ᛟ efter ᛞ[2], men for

[1]) Det fortjæner at bemærkes, at vi i et af de håndskrevne alfabeter (hos Stephens no. 13, s. 103) finder de to former ᛟ og ᛟ ved siden af hinanden, begge med navnet eðel. — Lignende ændringer som ved ᛞ og ᛝ fremviser Themskniven også i sit + og ᚠ i forhold til de andre alfabeters ᛄ ᛄ og ᛋ.

[2]) Se Stephens no. 4, s. 100 (hvor der efter **l**-runen følger ᛟ in, hinc; ᛞ d, dag; ᛝ oe, othl, i det tegnene for **ng**

øvrigt sammme orden som på Vadstena-brakteaten, kunde man antage, at det i brakteatalfabetet manglende ᛞ egenlig skulde stå foran ᛟ, og at det enten var glemt eller med vilje udeladt, da der kun var plads til én rune, og man derfor havde valgt det sidste tegn i alfabetet (ᛟ), men udeladt det næstsidste (ᛞ). Dog finder jeg dette usandsynligt, og det bevis, der kunde hentes fra Themskniven, svækkes naturligvis i höj grad derved, at ordenen af alle 5 runer efter e her er forstyrret, så at også d ved to runer er bleven adskilt fra œ (*oe, ê*). Skönt jeg altså antager ordenen ᛞᛟ i de oldengelske alfabeter for en senere omsætning[1], der ikke er foretaget i runesangens alfabet, fordi det gamle digt, hvortil dette alfabet knyttede sig, havde bevaret den oprindelige orden, ser jeg mig dog ikke i stand til at føre et aldeles afgörende bevis for, at ᛞ og ikke ᛟ har stået på den sidste plads i det oprindelige alfabet.

Sammenligningen mellem det nordiske, burgundiske og de oldengelske runealfabeter viser da, at det oprindelige fællesgotiske alfabet har indeholdt 24 tegn i den orden, som vi finder på Vadstena-brakteaten og sandsynligvis med det på denne manglende ᛞ efter ᛟ.

Betydningen af de enkelte tegn i runerækken på Vadstena-brakteaten (Charnay-spændet og Thems-kniven) er for största delen klar, dels ved sammenligning med de håndskrevne oldengelske alfabeter, hvor runernes betydning og navne er tilföjede, dels og fornemmelig ved den betydning, tegnene viser sig at have i selve de fra den ældre jærnalder overleverede indskrifter. Imidlertid indeholder

og œe urigtig er ombyttede); no. 7 & 9 s. 102; no. 10, 13 & 15 s. 103; no. 61 s. 829; no. 62 bis s. 830.

[1]) En naturlig grund til denne omsætning finder jeg deri, at man har villet stille tegnet for *oe*, *ê* i umiddelbar forbindelse med den række selvlyd, som i det oldengelske alfabet var föjet til den oprindelige futhark.

»futharken« på brakteaten et par runer, som vi ikke kan eftervise på de mindesmærker, hvis indskrifter det er lykkedes at tolke (at brakteatindskrifterne for största delen er uforklarlige, ligger i forskellige særegne forhold).

Fra de nordiske runeindskrifter kan vi nemlig opstille følgende alfabet og følgende hovedformer af runerne, som vi ordner efter den gamle følgerække på brakteaten (og i de andre alfabeter):

	1	2	3	4	5	6	7	8	
1.	ᚠ	ᚢ	ᚦᚦ	ᚨ	ᚱᚱ	ᚲ	ᚷ	ᚹᚹ	:
	f	u	þ	a	r	k	g	w	
	9	10	11	12	13	14	15	16	
2.	ᚺᚺ	ᚾᚾ	ᛁ	..	..	..	ᛉ(ᛣ)	ᛊᛊ	:
	h	n	i				R	s	
	17	18	19	20	21	22	23	24	
3.	ᛏ	ᛒB	ᛖ	ᛗᛗ	ᛚ	ᛜᛜ	ᛟ	ᛞᛞ	:
	t	b	e	m	l	ng	o	d	

Flere andre mindre væsenlige modifikationer i disse former vil senere blive anførte.

Af de tegn, der forekommer i futharken på brakteaten, mangler således i vore indskrifter de tre, som på brakteaten har formen ᛃ, ᛇ, ᛈ, og hvis betydning i de oldengelske alfabeter angives som j, eo (i), p. Vi skal nedenfor nærmere omtale disse tegn og grunden til, at de ikke findes i indskrifterne. Her vil vi kun bemærke, at disse tre runers plads ved siden af hinanden i alfabeterne ikke står i mindste forbindelse med den omstændighed, at de ikke lader sig påvise i vore indskrifter.

Betragter vi nu runetegnene og deres betydning, vil overensstemmelsen med de gamle sydevropæiske alfabeter straks på mange punkter være iöjnefaldende; der er således vel næppe nogen, som vil anse det for tilfældigt, at runerne ᚱ,ᚲ,ᚺ,ᛁ,ᛊ,ᛒ så godt som aldeles svarer til de latinske og til dels græske bog-

staver med samme betydning. Men på den anden side synes rigtignok enkelte runetegn ikke at frembyde den mindste lighed med noget andet bekendt alfabet. Kan vi da udlede runeskriften fra et eller flere af de sydevropæiske alfabeter, eller viser den ikke snarere, som man ofte har påstået, tilbage til en med disse alfabeter fælles kilde? Dette spörsmål er i virkeligheden såre let at besvare, da den meget omtalte »fælles kilde« ingenlunde er så ubekendt, som man synes at antage. Efter hvad der i det foregående er påvist, véd vi, at det græske alfabet er lånt fra fönikisk, og at de italienske alfabeter atter udgår fra det græske. Stillede sagen sig nu således, at vi først kendte det græske alfabet fra en så sén tid, at det måtte antages på mange punkter at være afveget fra sit fönikiske forbillede og at have udviklet sig selvstændig, og var det samme tilfældet med det fönikiske alfabet, da lod der sig ganske vist tænke et oprindeligt semitisk grundalfabet, hvorfra både det fönikiske, det græske og runealfabetet (foruden mange andre) kunde være udgåede, hvorpå de i tidens løb hvert havde udviklet sig på sin måde, indtil de havde antaget den form, hvori vi kender dem. Grundalfabetet kunde derimod være tabt, og det blev videnskabens opgave med störst mulig nöjagtighed at slutte tilbage til dette alfabet og konstruere det ved hjælp af alle de yngre afledede former. Forholdet kunde altså være et lignende som f. eks. mellem det oldengelske og det yngre nordiske runealfabet, der begge må være afledede fra en fælles kilde, hvorfra de senere har fjærnet sig på meget forskellig måde. En sådan tanke må, i al fald dunkelt, have foresvævet dem, der udleder det græske alfabet og runealfabetet fra en fælles ubekendt kilde. Men hele denne tanke hviler på aldeles urigtige forestillinger om det græske alfabets udviklingshistorie. Vi kender nemlig ikke blot dette alfabet i mange yngre afledede former, men vi forefinder det også (navnlig i indskrifterne fra Thera) i en skikkelse, der er så alderdommelig, at den næsten i alle

henseender kan gælde for det græske grundalfabet, og vi finder ligeledes det oldsemitiske alfabet (på den moabitiske støtte) i en form, hvori det så godt som kan betragtes som grundalfabetet både for det græske og de øvrige gamle semitiske alfabeter. Vi formår ved hjælp af bogstavformerne i de gamle semitiske, græske og italienske indskrifter næsten med mathematisk nöjagtighed at konstruere et fönikisk, græsk og italiensk grundalfabet og påvise disse alfabeters videre udvikling.

Men hermed er det da tillige med nødvendighed givet, hvor den kilde må søges, hvorfra man har tænkt sig, at både det græske, eller i det hele taget de gamle sydevropæiske alfabeter, og runeskriften kunde være udgået. Er runeskriften nemlig ikke umiddelbar beslægtet med disse alfabeter, men udsprungen af en ældre fælles kilde, så kan denne kilde kun være det fönikiske eller rettere det oldsemitiske alfabet, hvis ældste skikkelse vi finder på den moabitiske støtte.

Selv det løseligste blik overbeviser os imidlertid om, at runeskriften ikke kan have umiddelbar berøring med dette alfabet, men netop peger hen til de sydevropæiske; man sammenligne f. eks.:

	b	*ḥ*	*j*	*r*
moab.-sidon.:	𐤁 9	𐤇 𐤇	𐤆 𐤉	𐤓 𐤓
	β	*h, η*	*ι*	*ϱ*
græsk:	B	日 H	ϟ I	P R
	b	*h*	*i*	*r*
etruskisk:	-	日	I	𐤓 D
oskisk-umbr.:	8	日 ⊗	I	D
falikisk:	-	日 H	I	Я
latinsk:	B	H	I	R
runer:	ᛒ	ᚺ	ᛁ	ᚱ

foruden flere andre former, som vi nedenfor nærmere skal omtale. Man vil måske indvende, at runernes ᚺ lige så

godt kan være udviklet umiddelbar af det semitiske *k'eth*-tegn som af græsk-lat. H, især da formen H på Charnay-spændet og i de oldengelske alfabeter stemmer nöje med det moabitiske tegn; men da de nordiske indskrifter uden undtagelse har HH, da H ligeledes findes på Bukarest-ringen, og da betydningen **h** snarere viser tilbage til græsk-latin end til semitisk *k'eth*, må ligheden mellem moabitisk H og det burgundiske og oldengelske **h**-tegn betragtes som aldeles tilfældig; den ældste runeform for **h** må vi snarest søge i nordisk HH og i Bukarestringens H. Hvad man med et skin af ret kunde indvende mod at føre runernes H tilbage til græsk-latinsk H i steden for til oldsemitisk H, kan derimod ikke anføres med hensyn til formerne B I R. Man kan vist betegne det ikke blot som höjst usandsynligt, men som aldeles utroligt, at runeskriften og den græsk-latinske skrift uafhængig af hinanden skulde have forandret de oprindelige (semitiske) former af disse tre tegn og dog til sidst være komne til samme resultat. Hertil kommer endvidere, at den samme mærkelige overensstemmelse mellem disse alfabeter også har gjort sig gældende med hensyn til valget af en af de semitiske hvislelyd for at udtrykke **s**-lyden. Ligesom de græske alfabeter aldrig synes at have benyttet tegnet for *s'amech* i denne betydning, men en tid lang vaklede mellem tegnene for *sade* og *sin*, af hvilke endelig det sidste blev eneherskende (ϟ ξ) og udelukkende bruges i det latinske alfabet ([ξ]ϟS), således finder vi også i runeskriften kun dette tegn for **s** (ϟ og forskellige ændringer heraf som i græsk og latin). Jeg antager ikke, at nogen for alvor vil påstå, at ikke blot runerne B I R uafhængig af de græsk-latinske bogstaver ved et mærkeligt sammentræf har antaget samme former som disse, men at også alle disse alfabeter af de 3 (eller rettere 4) semitiske hvislelyd ved et tilfælde har valgt den samme til betegnelse af deres s-lyd og omdannet den på samme måde. Den som desuagtet vil holde på runeskriftens umiddelbare semitiske udspring, bliver i al

fald nødsaget til at forudsætte en senere omdannelse af en del runetegn, hvorved de antog samme form som de græske og latinske bogstaver. Denne mening er da også bleven fremsat af forskellige lærde, som dog endnu skylder os beviset for dens rigtighed; og dette bevis vilde jo lettest kunne føres ved påvisning af et mindesmærke med den oprindelige af græsk og latin upåvirkede runeskrift. Men en sådan skrift har aldrig været til; det er nemlig ingenlunde tilstrækkeligt for dem, der hylder denne mening, at fremsætte den i og for sig mulige, men lidet trolige påstand, at de med græsk og latin o. s. v. stemmende runer først senere har modtaget denne skikkelse. Selv om vi kunde indrömme dette, har man uheldigvis endnu glemt den allermærkeligste overensstemmelse mellem runeskriften og de sydevropæiske alfabeter, hvorved de alle adskiller sig fra det oldsemitiske. Af de semitiske gutturaler måtte nemlig runeskriften have valgt *k̔eth* til betegnelse af **h**, men *aleph*, *he* og *ajin* til betegnelse af selvlydene **a**, **e** og **o** (ᚨ, ᛖ, ᛟ) netop som i det ældste græske og derfor også i de italienske alfabeter. Den måtte ligeledes i overensstemmelse med græsk o. s. v. have valgt halvselvlyden *jod* til betegnelse af selvlyden **i** (ᛁ), skönt vi i runeskriften netop i modsætning til græsk o. s. v. finder tegn både for j og for **i**. Endelig måtte også den semitiske halvselvlyd *waw*, som efter hvad vi foran har víst på græsk spaltede sig i de to tegn F **w** og Y **u**, der i etruskisk, umbrisk og oskisk genfindes i samme betydning, men i latin blev F **f** og V **u**, **w**, i runeskriften optræde i de to former ᚠ **f** og ᚢ **u**!

Altså: 1) de 4 oldsemitiske gutturaler og de to halvselvlyd *jod* og *waw* anvendte nöjagtig på samme måde som i de sydevropæiske alfabeter, med en fra den oprindelige semitiske væsenlig forskellig betydning; 2) **s**-lyden udtrykt ved samme tegn som i græsk o. s. v., skönt man havde 3 (eller 4) at vælge imellem; 3) en mængde runeformer nöje stemmende med de græske og latinske tegn, der

har samme betydning, men aldeles afvigende fra de semitiske — alt dette må da vel kaldes hovedpunkter, hvori runeskriften både i tegnenes form og betydning afviger fra det fönikiske (oldsemitiske) alfabet, men stemmer med de sydevropæiske.

Jeg föjer hertil: overalt hvor ligheden mellem runeskriften og andre alfabeter træder frem, er det den græsk-italienske skrift, der frembyder sammenligningspunkter; hvor ingen lighed viser sig med græsk-italiensk, er der heller ikke spor deraf med semitisk.

Hermed håber jeg da én gang for alle fuldstændig at have gendrevet deres mening, som har villet udlede runeskriften umiddelbar fra det fönikiske eller oldsemitiske alfabet, og dermed tillige deres, som har villet henføre den til en med de sydevropæiske alfabeter fælles kilde; ti i virkeligheden kan den sidste mening ikke have anden betydning end den første, uagtet det næppe kan have stået klart for en eneste af de forskere, der har udtalt den.

Når vi altså nødes til at opgive al tanke om runeskriftens umiddelbare slægtskab med det oldsemitiske alfabet, men derimod ikke kan afvise den påfaldende lighed med den græsk-italienske skrift, så følger deraf naturligvis tillige, at runeskriften hverken kan være bragt med de gotiske folk — eller særlig med Nordboerne, hvad man jo også har villet påstå — fra deres oprindelige hjem i Asien, eller at den (efter Dietrichs og mange andres mening) på en ejendommelig måde kan have udviklet sig af en oprindelig billedskrift. I det sidste tilfælde måtte man nemlig atter for at forklare den påfaldende lighed mellem enkelte runer og de tilsvarende græske og latinske tegn ty til den forklaring, at den oprindelige billedskrift senere var bleven omdannet efter græsk og latin. Jeg skal ikke dvæle herved, da hele denne forestilling om runernes udvikling af en billedskrift er bygget på de vildeste fantasier, hvorom vi senere vil få lejlighed til at tilföje en bemærkning.

For at finde runeskriftens oprindelse må vi altså vende os til de gamle sydevropæiske alfabeter, og her synes allerede et par af de foran (s. 84) omtalte runeformer, nemlig R og H med betydning h, særlig at vise hen til det latinske alfabet, skönt de naturligvis ikke afgiver noget sikkert bevis, da R og H (dog mest med betydning η) også forekommer i forskellige græske alfabeter. At vi imidlertid hverken kan søge forbilledet for runerne i et græsk alfabet, eller i et af de gamle ikke-latinske alfabeter i Italien, men må gå til det særlig latinske, viser betydningen og til dels formen af forskellige runetegn.

Det stærkeste og, som jeg med Kirchhoff[1] tror, i og for sig aldeles afgörende bevis for runeskriftens nedstammen fra det latinske alfabet leverer det første tegn i runerækken, nemlig ᚠ med betydning f. Man har ofte sammenlignet denne rune med græsk F (βαῦ. δίγαμμα), lat. F, og der kan ingen tvivl være om, at det er samme tegn, hvad vi yderligere skal godtgöre nedenfor; men kun runealfabetet og det latinske alfabet bruger dette tegn med den ejendommelige betydning f. Derimod har F i græsk betydning af halvselvlyden w, og samme betydning er knyttet til de tilsvarende tegn i de italienske alfabeter (etruskisk, umbrisk, oskisk) undtagen netop det latinske[2], som derfor bruger V (u) både for selvlyden u og for halvselvlyden w, medens de øvrige italienske alfabeter, der kun har F (til

[1]) Das gothische runenalphabet, 2te aufl., s. 4 ff.

[2]) Der er dog ét italiensk alfabet, som i den henseende stemmer med latin, nemlig det faliskiske; men da f dér har antaget den ejendommelige form ↑, fordi ⊧ var blevet tegn for z (sml. s. 55 med note 3), og da det faliskiske alfabet desuden aldeles mangler tegnet B (b), som i runeskriften findes i den latinske form, kan det ikke have haft nogen indflydelse på dannelsen af runeskriften, hvad jo også af historiske grunde vilde være höjst usandsynligt.

dels i noget modificeret skikkelse) i den oprindelige betydning **w**, for lyden **f** dannede det nye tegn 8.

Til den overensstemmelse, som vi finder i form og betydning mellem runen ᚠ og latinsk F, kommer fremdeles runetegnet ᚲ med betydning **k** svarende til latinsk ᚲ C[1], medens græsk og oskisk anvender det tilsvarende tegn i den oprindelige betydning **g**, og umbrisk aldeles har opgivet dette bogstav, i det K hér både betegner **k** og **g**. Rigtignok bruger etruskisk også i reglen Ɔ i betydning **k** (og uden tvivl tillige **g**); men i den nordetruskiske skrift kendes Ɔ slet ikke, og kun K bruges som i umbrisk. Desuden ligger det etruskiske alfabet i andre væsenlige punkter for fjærnt til, at der kan være tale om runeskriftens oprindelse derfra, hvilket ligeledes gælder med hensyn til umbrisk og oskisk[2]. Medens vi således i disse alfabeter for **h** og **r** finder formerne B ⊗, ꟼ Ɑ, har latin de til runerne svarende tegn. Langt vigtigere er imidlertid følgende: etruskisk både i syd og nord mangler de oprindelige tegn for **b** og **d**; både umbrisk og oskisk har derimod 8, men **d** mangler ligeledes i umbrisk og har i oskisk den ejendommelige form Я. Kun latin har begge tegn i de samme former, som vi genkender i runeskriftens B og ᚦ med betydning þ, hvorom mere nedenfor; denne sidste rune lader sig derimod ikke udlede af græsk ϑ (⊕⊙), der også er bevaret i etruskisk.

---

[1]) At ᚲ i runeskriften gennemgående er mindre end de andre bogstaver, må betragtes som rent uvæsenligt og har vel kun sin grund i, at den kortere form blev anset for lettere og simplere; noget lignende møder os desuden ved et par andre runetegn, og det har jo også en analogi i de ældre alfabeters *o*-form, som meget almindelig er mindre end de andre bogstaver.

[2]) Det samme er tilfældet med det til denne gruppe hørende sabelliske alfabet, der bruger samme *d*-form som oskisk og ligesom det udtrykker *o* ved et af *u* dannet tegn; for *r* og for hvislelyden findes de fra etruskisk bekendte former, og C er = **w**, medens de ejendommelige tegn ◫ og ⊠ synes at udtrykke **f**.

Runeskriftens særlige slægtskab med det latinske alfabet vil da tydelig træde frem ved følgende sammenstillinger:

	h, η	*r*	*b*	*d*	*g*	*w*	
græsk:	𐌇 H	P R	B	Δ D	Γ C	Ϝ	
	h				*k, g*	*w*	*f*
etruskisk:	𐌇	𐌓 𐌓	-	-	𐌂	𐌅 𐌅	
						w	
umbrisk:	⊗	𐌓	8	-	-	𐌅	88
					g	*w*	
oskisk:	𐌇	𐌓	8	𐌃	>	𐌅	
nordetr.:	𐌇	𐌓	-	-	-	𐌅	?
					k, g	*f*	
falikisk:	𐌇 H	𐌓	-	𐌃	𐌂	↑	
					k (g)	*f*	
latinsk:	H	R	B	D	C	F	
				þ	*k*	*f*	
runer:	ᚺ	ᚱ	ᛒ	ᚦ	ᚲ	ᚠ	

Hertil kan endnu föjes, at både latin og runerne kun kender den fra oprindelig *sin* udgåede *s*-form (ϟ S), medens de gamle græske, det etruskiske og umbriske alfabet også har det til oprindelig *sade* svarende M. Ligeledes har almindelig etruskisk, umbrisk og oskisk opgivet det græsk-latinske *o*-tegn O, der i runeskriften blev ᛟ.

Allerede et par af de her nævnte runetegn, navnlig ᚠ, viser imidlertid en afvigelse fra de tilsvarende latinske tegn, som ved første öjekast måske kan synes besynderlig, men som ikke desto mindre viser sig at være i nöje overensstemmelse med runeskriftens hele væsen. Vi må derfor dvæle et öjeblik ved grunden til disse afvigelser, da den giver os nøglen til forklaringen af de former, som mange runetegn har antaget.

Efter Venantius Fortunatus' og Saxos enstemmige vidnesbyrd, som vi tidligere har anført (s. 64 og 66), og som

bestyrkes ved mange andre kendsgærninger fra en senere tid, kan vi ikke tvivle om, at runerne fra begyndelsen af navnlig blev benyttede til indristning på tynde trætavler — *celebre quondam genus chartarum*, som Saxo siger[1]. Men det er en selvfølge, at skriftens form for en del betinges af det materiale, hvorpå den anvendes. Til indristning i træ er navnlig lodrette linjer hensigtsmæssige, hvorimod de vandrette let bliver utydelige; også de runde former lader sig meget vanskelig fremstille. Det ligger derfor nær i en skrift, hvis hovedbestemmelse det var at anvendes på træ, så vidt muligt overalt at vælge lige linjer, der havde en lodret eller skrå stilling. Og dette princip har runeskriften i sin oprindelige skikkelse gennemført i dets hele strenghed[2]; herpå tyder også den gamle benævnelse

---

[1]) På grund af materialets beskaffenhed var disse trætavler naturligvis let udsatte for ødelæggelse, og intet sådant mindesmærke er overleveret til nutiden. Enkelte runeindskrifter på træ fra den ældre jærnalder er dog fremdragne af vore moser, således runepilene fra Nydam mose, hövlen fra Vimose og et par småting fra Kragehul mose. En runestav fra den yngre jærnalder (?) er funden ved Frøslev i nærheden af Flensborg (Thorsen, danske runemindesm. s. 233 og 243 ff.); to træstave med runer (fra omtr. år 1200), som tidligere havde siddet i Vinje kirkedör i Telemarken (Antiqvariske Annaler I, 1812, tavle IV, fig. 1—2 og s. 247 ff.), blev 1867 fra det oldnordiske musæum i København afgivne til musæet i Kristiania.

[2]) Allerede Bredsdorff har med stor styrke fremhævet denne ejendommelighed ved runeskriften. I det han bekæmper Worms mening om runernes nedstammen fra de hebraiske bogstaver, vedbliver han (Om Runeskriftens Oprind. s. 8): »Derimod kan Overgangen fra det græske og latinske Alphabet til Runealphabetet let forklares af den i ældre Tider i Norden brugelige Skrivemaade. Vel er nemlig de fleste nu tilværende Mindesmærker med Runeskrift af Steen, men det er bekjendt, at den almindelige Skrivemaade var at udskjære i langagtige Bretter eller paa Stokke. Enhver, som har forsögt denne Maade at skjære ud paa, vil have fundet, at horizontale Streger ere vanskelige at anbringe, fordi de gaae

»stave« om runetegnene, og det samme fremgår tydelig af indskrifterne på træ og metal fra den ældre jærnalder, som for en stor del må være ældre end de i Norge og Sverrig fundne indskrifter på sten. Uagtet metallet nemlig meget godt kunde tilstede vandrette linjer, finder vi dem dog også her kun anvendte som ren undtagelse[1]; ellers har

---

parallel med Træets Aarer, og derfor deels ikke blive ret kjendelige, deels ikke kunne gjöres, uden at en heel Splint af Træet gaaer af, hvorfore man gjerne undgaaer dem og bruger skraae Streger i deres Sted; 2) at perpendiculære Linier ere allerlettest at gjöre; 3) at ogsaa krumme Linier ere vanskelige, og at man derfor gjerne vælger brækkede rette i deres Sted; 4) at Arbejdet er noget besværligt, hvorfor man let kan være tilböjelig til at skrive een Streg i Steden for to«. Jeg har her så meget mere villet fremdrage disse ytringer af den skarpsindige danske lærde, som hans afhandling på grund af det uheldige forsøg på at udlede runerne fra det vulfilanske alfabet af de fleste vistnok betragtes som værdiløs. Dette er så langt fra tilfældet, at jeg tvært imod vover at påstå, at kun det mangelfulde kendskab, man endnu på den tid havde til runeskriftens ældste skikkelse, gjorde, at han greb fejl i hovedsagen. Ellers havde han mere end nogen anden været i stand til at bringe klarhed i dette spörsmål. Det er en pligt at fremhæve dette lige over for den mand, der første gang med held søgte at tolke guldhornsindskriften og bestemme dens sprog (sé »de ældste nord. runeindskrifter« i årbøger f. nord. oldk. 1867, s. 34 f.; s. 57 f.) og derved lagde en sikker grundvold for senere forskninger.

Også Kirchhoff har, vistnok uden at kende Bredsdorffs her nævnte afhandling, gjort opmærksom på de samme karakteristiske egenheder ved runeskriften (Das goth. runenalphabet, 2te aufl., s. 3).

[1]) ⊓ for ᛖ (e) på dupskoen fra Thorsbjærg-mose og (i samme betydning eller som ᚢ, ■?) på Strårup-diademet (sé »den histor. sprogforskn. og modersmålet« s. 42—43 not. = årb. f. nord. oldk. 1868, s. 298—99 not.), ᛞ for ᛞ (■) ligeledes på dupskoen fra Thorsbjærg-mose. Endelig har også j-runen på Thems-kniven den usædvanlige form + med vandret streg og h-runen på Bukarestringen en lige tværstreg (H) i steden for de skrå (ᚺ,ᚺ).

de vandrette streger været forviste af runeskriften fra de ældste til de nyeste tider. At man også i steden for runde oprindelig anvendte brudte lige linjer, fremgår ligeledes tydelig af de gamle indskrifter på træ og metal, hvor vi som oftest finder ᚦ (*þ*); ᚱ (*r*); ᚹ (*w*); ᛊ, ᛊ (*s*); ᛒ (*b*); ᛗ (*m*); ᛞ (*d*) med de skarpe kanter, medens disse tegn senere i stenindskrifterne i reglen antager en större eller mindre runding: ᚦ; R; P; ᛊ (Berga-stenen), ᛊ (Tanum-stenen), ᛊ (Krogstad-stenen); B; ᛗ; ᛞ. Samme iagttagelse kan göres ved endnu flere runeformer (**u**, **ng**, **o**).

Den omstændighed, at man i runeskriften oprindelig undgik de vandrette og runde linjer forklarer ikke blot fuldstændig de afvigelser, der findes mellem enkelte runetegn og de tilsvarende latinske bogstavformer, men viser tillige, at vi ikke behøver at søge forbilledet for runeskriften i de ældre kantede latinske bogstaver, men at de senere afrundede former vilde give samme resultat: runetegnene for **k** og **s**, ᚲ og ᛊ, svarer ikke alene nöjagtig til de oldlatinske former ᚲ og ᛊ, men måtte også med nødvendighed fremgå af de yngre latinske C og S. Ligeledes ligger **a**-runen ᚨ nær ved den oldlatinske form Λ, i det man gjorde hovedstaven lodret; men også det yngre A måtte i runeskriften antage formen ᚨ [1]. En nødvendig følge heraf var det, at lat. F i runeskriften blev ᚠ, i det sidestregerne måtte flyttes lidt ned, for at dette tegn ikke skulde falde sammen med ᚨ (*a*), og en form ᚠ var ubrugelig, da runeskriften ligeledes har gennemført det princip

[1]) Det er derimod rent tilfældigt, når **a** i nordetruskisk (og den derfra lånte galliske) skrift undertiden kan få stor lighed med *a*-runen; ti nordetruskisk (gallisk) ᚨ (i betydning *a*) er kun en variation af *a*-formen Λ, hvor bistregerne ikke er førte helt ned; for øvrigt er nordetr. Λ vist kun en yngre åben form af det også forekommende A og en parallel udvikling med latin, hvor vi ligeledes i den ældste tid finder A og (det deraf opståede) Λ.

aldrig at lade bistregerne hæve sig over eller gå nedenfor den lodrette stav.

Efter disse bemærkninger går vi over til i det enkelte at påvise runernes udvikling af den latinske skrift. For oversigtens skyld begynder vi med at stille ved siden af hinanden de latinske bogstaver og de derfra udgåede runer. Da vi i det foregående har set, at runeskriften i følge sin natur både kan udledes af de ældre kantede og af de yngre afrundede latinske former, medtager vi dem begge:

	Latinsk:		Runer:
a	A A Λ A Λ A		ᚨ
b	B B		ᛒ B
k (g)	ᚲ (C	k	ᚲ
d	D D	þ	ᚦ ᚦ
e	E E E II		ᛖ
f	F F F ᚠ		ᚠ
g	G G		-
h	H		ᚺ H
i, j	I I	i	ᛁ
(k)	k K		-
l	L ᛚ L		ᛚ
m	(M W) M M		ᛗ ᛗ
n	N N N		ᚾ ᚾ
o	◇ O		ᛟ
p	Γ P P		-
(q)	Q Q Q Q		-
r	R R R R		ᚱ R
s	(S S) S S S		ᛊ ᛊ (ᛊ ᛊ)
t	T T T		ᛏ
u, w	V V	u	ᚢ ᚢ
x	X		-
[y]	Y		-
[z]	Z		-

Af de 24 runer har vi således i det latinske alfabet trot at kunne finde tilsvarende tegn til de 16. Tilbage står altså 8 runer fra indskrifterne og alfabetet på brakteaten, som vi foreløbig ikke har vovet at sammenstille med noget latinsk bogstav, nemlig: X g, ᚹ P w, (ᛃ j, ᛇ oldeng. eo, i, ᛈ p), ᛉ (ᛣ) R, ᛜ ᛜ ng, ᛞ ᛞ d.

Ser vi lidt nærmere på de 16 sammenstillede latinske bogstaver og runer, finder vi ved første öjekast en tydelig overensstemmelse mellem

Latinsk:	Runer:
b ᛒ B	ᛒ B
k < C	<
h H	ᚺ H
i I	ᛁ
r ᚱ R	ᚱ R
s ᛊ S	ᛊ

At ligeledes a-runen ᚨ er fremgået af Λ, A, og at som følge heraf F fik formen ᚠ, har vi allerede omtalt. Også ved T måtte den vandrette linje brydes, så at vi fik formen ᛏ (der er altså ingen grund til at tænke på en mellemform mellem lat. T og T, der også begge var ubrugelige i runeskriften, fordi tværstregen hæver sig over hovedstaven). Ved disse runer ligesom ved b ligger forskellen fra de latinske bogstaver altså kun deri, at man undgik de vandrette linjer. Det samme måtte også ske ved det latinske e-tegn, E E; her kunde man have fået en form ᛒ eller ᛒ; men da bistaven, som vi så ved ᚠ og ᛏ, aldrig strækker sig nedenfor eller over hovedstaven, blev E drejet om, og i steden for den i runeskriften ubrugelige form ᙏ dannedes ᛖ. Skönt jeg således tror, at runeskriften ganske naturlig måtte forandre E til ᛖ, kan det dog ikke nægtes, at formen af begge tegn derved er bleven meget afvigende, og jeg kunde derfor være tilböjelig til at udlede runen ᛖ ikke af E, men af den særlig latinske *e*-form ||.

Dette sidste tegn, der også (som lån fra latin) forekommer i de falikiske indskrifter, er meget tidlig kommet i brug hos Romerne og må langt ned i tiden have været almindelig benyttet, således som f. eks. væggeindskrifterne fra Pompeji viser; alle de af Zangemeister anførte alfabeter og alfabetbrudstykker har med undtagelse af to ‖ som tegn for e (sml. foran s. 54 not. 2). Også på de vokstavler (fra 2det og 3dje årh. efter Kr.), der er fundne i bjærgværker i Siebenbürgen[1] bruges udelukkende dette tegn. Når de to lodrette streger i runeskriften skulde forbindes til ét tegn, lå formen ᛖ jo nærmest. Hvad enten denne rune altså udgår fra latinsk E eller fra ‖, faldt den sammen med det latinske m-tegn M M, der som følge heraf nødvendig måtte ændres en smule til brug for runeskriften og antog formen ᛗ. Forholdet her er altså et lignende som mellem latinsk A A, F og runerne ᚨ, ᚠ. Med hensyn til runetegnene ᛖ e, ᛗ m lige over for lat. E, ‖ e, M m kan man også mindes forholdet mellem de sædvanlige oldgræske former B b, E e og de gamle korinthisk-korkyræiske ꟼ b, B e, så vel som lignende analogier fra andre gamle sydevropæiske alfabeter, hvor ét bogstav ved et lune kan få den form, som oprindelig tilkommer et aldeles forskelligt tegn, og dette som følge deraf også må antage en fra den tidligere mere eller mindre afvigende skikkelse[2].

---

[1]) Jo. F. Massmann, Libellus aurarius sive tabulæ ceratæ et antiquissimæ et unicæ Romanæ in fodina auraria apud Abrudbanyam, oppidulum Transsylvanum, nuper repertæ, Lipsiæ (1841), 4to; Detlefsen, Über zwei neu entdeckte römische Urkunden auf Wachstafeln i Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Classe der kaiserl. Akademie der Wissenschaften, XXIII. Band, Wien 1857, s. 601—635, samt Über ein neues Fragment einer römischen Wachsurkunde aus Siebenbürgen, ibid. s. 636—650 (sml. XXVII. Band, 1858, s. 89—108); Corpus Inscr. Lat. III, 2 (1873), s. 921 ff.

[2]) Tegnet ᛖ i det græske alfabet på vasen fra Cære i steden for det almindelige M er, som vi foran (s. 27—28) har be-

At vi i ᛗ og ᛗ har de oprindelige fællesgotiske former for runerne e og **m**, viser overensstemmelsen mellem disse tegn i de nordiske og oldengelske indskrifter, i brakteat-alfabetet og de oldengelske alfabeter, samt (lidt utydelige) i Charnay-spændets futhark, så vel som ᛗ i indskriften på Nordendorf-spændet. Når derfor dupskoen fra Thorsbjærg-mose har formerne ⊓ (e) og ᛗ (**m**), af hvilke den første også på Strårup-diademet synes at betegne **e**, er dette kun tilfældige enestående afvigelser, der tillige, som vi foran (s. 92 med not. 1) har bemærket, strider mod runeskriftens oprindelige karakter, men netop i de nævnte metalindskrifter synes at være valgte med forsæt som mere pyntelige former, ved hvilke ingen misforståelse var mulig på runeristerens tid.

To latinske bogstaver blev i runeskriften vendte om, nemlig tegnene for **l** og **u** ⱢL og VV, som derfor antog formerne ᛚ og ᚢ. Der er vist ingen tvivl om, at kun hensyn til bekvemmelighed har foranlediget denne forandring, da man åbenbar langt lettere og nöjagtigere vil kunne indridse ᛚ og ᚢ, hvor bistregen udgår fra toppen af hovedstaven, end ⱢL og V, der ligefrem vilde svare til de latinske former. Når vi, navnlig i væggeindskrifterne fra Pompeji, ikke sjælden finder ᛚ for ⱢL, er det jo netop en ændring af samme art, som runeskriften har gennemført. I *u*-runen har den höjre sidestreg næppe fra begyndelsen af haft den krumning, som senere blev almindelig (ᚢ); man betragte f. eks. formerne på Bukarest-ringen, dupskoen fra Thorsbjærg- og hövlen fra Vi-mose, der synes at ligge det oprindelige nærmest. Men *u*-runen har vist tidligere end nogen anden antaget en afrundet form (måske gennem en mellemform ᚢ).

---

mærket, ligeledes fremkaldt derved, at *n* havde fået den form, som ellers var brugelig for hvislelyden; sml. ligeledes s. 55 not. 3.

At også runetegnene for **n** og **o** fik en fra de latinske bogstaver noget afvigende skikkelse, lå i, at de ellers let vilde være udsatte for at sammenblandes med to andre runetegn. — Lat. ᴎ И N kunde i runeskriften have været optaget i formen N И; men da dette tegn let vilde falde sammen med **h**-runen H H[1], gav man det den simplere form ᚾ ᚼ, i det de to lodrette stave i N gjordes til én og tværstregen stilledes midt på denne. Forholdet mellem ᚾᚼ er det samme som mellem HH; begge former bruges mellem hinanden i de ældste indskrifter og veksler endogså i samme indskrift[2].

Ligesom latinsk < C i runeskriften blev til ‹, der var mindre end de øvrige runetegn, skulde vi vente lat. ◇O omdannet til ◇; men da dette eller et meget lignende tegn i runeskriften havde betydning **ng**, som vi straks skal se, måtte **o**-runen antage en form, der afveg en smule fra

---

[1]) Netop denne form har **h** almindelig i etruskisk og oskisk.

[2]) Guldhornet har således først H én gang og dernæst to gange H, Varnum- (Järsberg-)stenen 2 gange H, 1 gang H. Medens **n**, der kun forekommer 1 gang på guldhornet, dér har formen ᚼ, ligesom på Stenstad- og Belland-stenen, bruger dupskoen fra Thorsbjærg mose ᚾ, som ligeledes findes på Varnum-stenen og 3 gange på Reidstad-stenen. I det hele synes ᚾ at måtte betragtes som den almindeligste form, når indskriften, som i de nævnte tilfælde, går fra venstre til höjre; derimod finder vi i almindelighed ᚼ i de indskrifter, der går fra höjre til venstre (Möjebro, Krogstad, Tanum 2 gange, Tomstad). Dog lader en bestemt regel sig ingenlunde opstille; ti på Berga-stenen står ᚾ fra höjre til venstre, og Tune-stenen har på 1ste side ᚾ fra höjre til venstre, og ligeledes på 2den side i linje 2 og 3, men i linje 1 ᚼ fra venstre til höjre. Også på Charnay-spændet findes begge former, medens Bukarest-ringen, Nordendorf-spændet og de oldengelske indskrifter bruger ᚾ. Jeg anser H og ᚾ for de oprindelige former og antager, at H og ᚼ er fremkomne, da skriften også fik retningen fra höjre til venstre; siden den tid brugtes begge tegn ofte i flæng uden hensyn til skriftens retning.

latin, og dette opnåde man ved at give de to nederste streger en lille forlængelse, så at de kom til at skære hinanden; således opstod ᛟ, der må betragtes som den fællesgotiske runeform for **o**. En lidt ændret form, der ellers ikke lader sig påvise i nogen indskrift, er ᛜ i alfabetet på Themskniven (sé foran s. 80).

De hidtil betragtede 15 runer stemmede i betydning aldeles med de tilsvarende latinske tegn. Dette gælder derimod ikke den 16de af de runer, som vi ikke desto mindre fra først af har sammenstillet med de latinske bogstaver, fordi dens form ingen tvivl lader tilbage med hensyn til dens oprindelse, nemlig ᚦ. Denne rune tjæner som bekendt både i det ældre og yngre runealfabet til betegnelse for den i vor sprogklasse karakteristiske lyd þ, hvortil det latinske alfabet intet tegn frembød. Havde man derimod lagt det græske eller etruskiske alfabet til grund for runealfabetet, kunde man måske til betegnelse for þ have valgt tegnet for *θ* og have benyttet tegnet for *d* i betydning **d**. Men det er efter formen klart, at runen þ kun er en lidt modificeret form af det latinske *d*-tegn ᚦ D, i det bistavene blev en smule mindre, så at ᚦ for så vidt svarer nöjagtig til lat. D på samme måde som ᚲ svarer til lat. C.

Da *d*-tegnet således blev benyttet til lyden þ, måtte man finde et nyt middel for at betegne **d** i runeskriften, og dette opnåde man ved at stille to þ'er imod hinanden og deraf danne tegnet ᛞ, hvor den oprindelige latinske *d*-form endnu tydeligere er bevaret end i ᚦ, da man ved ᛞ lettere udsatte sig for forveksling med ᛗ **m**. Den fællesgotiske form af *d*-runen er ᛞ som i de nordiske indskrifter, på Charnay- og Nordendorf-spændet o. s. v.; samme tegn bruges også oftere i de oldengelske indskrifter (f. eks. på Franks skrin), medens de håndskrevne alfabeter har det yngre ᛞ, der ligeledes er almindeligt i indskrifterne (således på Ruthwell-korset). Denne form kunde som sagt let forveksles med ᛗ *m*, og vi finder derfor også i et par

af de gamle oldengelske alfabeter værdien af ᛗ angivet som **m**, **d** og af ᛞ som **d**, **m** (sé f. eks. runesangens alfabet foran s. 79) [1].

Foruden de foran (s. 95) nævnte 6 latinske bogstaver og runer, der så godt som var aldeles ens i form og betydning, har vi altså endvidere påvist overensstemmelse mellem følgende latinske bogstaver og runer:

Latinsk:		Runer:
a	Λ A	ᚨ
f	F	ᚠ
t	T T	ᛏ
e	E, II	ᛖ
m	M M	ᛗ ᛗ
l	L L	ᛚ
u	V V	ᚢ ᚢ
n	N N	ᚾ ᚾ
o	◇ O	ᛟ
d	▷ D	þ ᚦ ᚦ; deraf atter dannet: **d** ᛞ ᛞ (ᛞ)

Hermed er altså 17 af de runer, der forekommer i vore indskrifter og i alfabetet på brakteaten, forklarede af det latinske alfabet.

Det er imidlertid en selvfølge, at flere af disse runetegn lige så godt vilde kunne lade sig forklare af det græske

[1]) Når jeg foran (s. 80) sagde, at betydningen af runerne ᛟ, ᛚ, ᛗ på Themskniven »synes« at være klar, var det, fordi der altså virkelig er den mulighed, at ᛗ kan være tegn for **d**. I dette tilfælde vilde altså også alfabetet på Themskniven have den i de håndskrevne oldengelske alfabeter almindelige orden **d**, **œ**, og dens ᛞ måtte følgelig være tegn for **m**, så at kun ᛟ var stillet på en urigtig plads (foran **m** i steden for efter **l**). — I indskrifter fra de skandinaviske lande lader formen ᛞ for **d** sig først påvise i en tid, da det længere alfabet forlængst var veget for det kortere som den almindelig brugelige skrift, nemlig imellem runerne af den længere række, som forekommer på Rök-stenen uden sproglig betydning.

eller de andre gamle italienske, ikke-latinske alfabeter, og man kunde derfor antage, at runeskriften var dannet ved lån fra flere alfabeter. At sligt i og for sig ingenlunde er umuligt, viser jo det vulfilanske alfabet til overflødighed. Men af de her omhandlede 17 runetegn er der ikke et eneste, der viser större lighed med et andet italiensk alfabet end med det latinske og kun ét eneste, der kunde synes snarere at henvise til græsk end til latin. Dette ene tegn er l-runen ᛚ; medens nemlig alle italienske alfabeter betegner *l* med ⅃ᒪL, finder vi kun undtagelsesvis denne form i de gamle græske alfabeter (Attika, Böotien, de chalkidiske kolonier i Italien); i reglen udgår derimod i græsk bistaven i *l* fra oven (ᛚ ᛚ Λ) ligesom i runealfabetet. Man kunde derfor måske tro i runen ᛚ at finde et bevis for den mening, at runealfabetet var særlig beslægtet med et græsk alfabet; men dette bevis er af flere grunde aldeles ufyldestgörende. Runealfabetet har nemlig ikke blot ᛚ for *l*, men også ᚢ for *u*; dette sidste tegn har imidlertid ikke blot i latin, men også i alle græske alfabeter den omvendte stilling; kunde da græsk-latinsk V vendes om og göres til ᚢ, så måtte ligeledes ᒪL kunne blive ᛚ, og det må netop, som vi foran har påpeget, betragtes som konsekvent, at runealfabetet har vendt både latinsk *l* og *u* om. Desuden viser de gamle græske alfabeter selv, at det beror på fuldstændig vilkårlighed, om man for *l* har valgt ᛚ eller ᒪ; medens nemlig det gamle alfabet på Euböa bruger Λᛚ, har det derfra udgåede chalkidiske alfabet i Italien altid formen ᒪ. Efter de gamle semitiske former måtte man snarest antage, at ᒪ var den oprindelige græske form; men det vilde, som jeg foran (s. 41) har fremhævet, ikke være muligt at modbevise den, der støttende sig til de ældste græske indskrifter vilde påstå, at allerede det græske grundalfabet havde vendt fönikisk *lamed* om og gjort det til ᛚ (på samme måde som oldsemit-

isk ᚲ *aleph* og w *sin* på græsk kun kan påvises i de omdrejede former A og ≷).

Forholdet mellem *l*-tegnene i græsk, latin og runerne afgiver derfor intet som helst bevis for, at dette runetegn ikke er udgået fra latin. Og hvad de øvrige 16 runer, som vi foran har sammenstillet med de latinske bogstaver, angår, vil de kun kunne udledes fra et ikke-latinsk alfabet, hvor dettes tegn falder sammen med de latinske; men overalt, hvor der findes en karakteristisk forskel i form eller betydning mellem latin og de andre alfabeter, viser runetegnene udelukkende hen til latin[1]. Deraf er vi berettigede til at uddrage den slutning, at de må være udgåede fra det latinske alfabet også i de tilfælde, hvor dette falder sammen med de andre alfabeter, så fremt ikke de 7 endnu uforklarede runetegn viser os andensteds hen.

Af de 7 runer, hvis oprindelse vi endnu ikke har eftersporet, forekommer de 4, nemlig X g, ᚹᚹ w, ᛉ (ᛣ) R og ◇◇ ng, meget almindelig i vore indskrifter, hvorimod de 3 andre kun optræder i alle de gamle alfabeter, men ikke kan påvises i indskrifterne som tegn for virkelige bogstaver.

---

[1]) For ikke at lade nogen indvending henstå ubesvaret, vil jeg dog göre opmærksom på, at medens ingen, så vidt jeg véd, særlig har fremhævet forholdet mellem *l*-tegnene, skönt det dog kunde synes at have en vis betydning, har man derimod lagt en overordenlig vægt på runen ᛟ, som man har udledet ikke som ovenfor af lat. O, men af græsk Ω. Jeg nægter ikke, at den kunde udgå fra dette tegn, skönt jeg vilde ansé det for höjst mærkeligt, at man var falden på at udtrykke o ved Ω, når man til e valgte E. Men hertil kommer, at det græske alfabet, som der i så fald ene kunde være tale om at udlede runeskriften fra, nemlig det ioniske, uheldigvis bruger H i betydning η, mangler F (w) og har γ og ρ i formerne Γ og P, medens den ejendommelige form og betydning af latinsk H h, F f, C k og R r netop nöje genfindes i de tilsvarende runer.

Dog er betydningen af disse tre runer, der på Vadstena-brakteaten har formerne ᛃ, ᛇ og ᛈ, men af hvilke den 1ste og sidste for øvrigt, som vi straks skal se, på andre steder optræder i en meget afvigende skikkelse, temmelig sikker: ᛃ indtager samme plads som den oldeng. *gêr*-rune; det senere oldnord. navn er *ár*, men den fællesgotiske form af dette ord, som netop må have været éns med formen i vore ældste indskrifters sprog, var jāra, og runens betydning i det fællesgotiske og ældste nordiske alfabet var derfor (ligesom i oldengelsk) **j**. Om dens senere forandring i nordisk både i navn (og dermed følgende betydning) og ydre form vil vi senere tale udførligere. — ᛇ har i de oldengelske alfabeter navnet *eoh* (eller *ih*). Oprindelig har den vist været tegn for den tvelyd, hvis fællesgotiske form var **eu**, og som senere i de forskellige sprog antog forskellige former, got. *iu*, oldeng. *eó*, oldnorsk-islandsk *jú*, *jó* o. s. v. Nogen praktisk anvendelse som lydtegn har denne rune ikke fundet i vore indskrifter; derimod har den længe holdt sig i alfabetet, og da den endelig også her opgaves, er der en mulighed for, at dens navn kan være blevet overført på en anden rune. Om alle disse forhold vil vi nedenfor få lejlighed til at tale nærmere. — ᛈ på brakteaten svarer til den oldengelske *p*-rune (*peorð*), og dens betydning i det gamle nordiske og fællesgotiske alfabet må ligeledes have været **p**.

Det er altså runetegnene for ganelydene **g** og **ng**, læbelyden **p**, halvselvlydene **w** og **j**, samt for det nordiske ʀ og det oldengelske **eo** (**i**), vi endnu skal betragte.

1. Runen X g.

Vi har foran set, at runeskriften optog det latinske C i formen < og med samme betydning som i latin, og vi har netop heri fundet et af beviserne for runernes nedstammen fra det latinske alfabet. Oprindelig har det latinske alfabet naturligvis ligesom det græske brugt C i betydning

g og udtrykt *k* ved K; men allerede i de ældste latinske indskrifter bruges C ikke blot i betydning *g*, men også som den almindelige betegnelse for *k*, medens det gamle K var indskrænket til enkelte ord, og Q til en enkelt forbindelse. Da man senere atter følte trang til at adskille *g*- og *k*-lyden ved to tegn, dannede man af det gamle C et nyt tegn G (også i formerne G, G) for *g*-lyden; dette tegn, som man i bogstavrækken stillede mellem F og H på den plads, hvor tidligere *z* (I) havde stået, kan rigtignok påvises tidlig, i det det forekommer 3 gange på L. Cornelius Scipio Barbatus' (cos. 298 f. Kr.) sarkofag[1] og senere bliver almindeligt (f. eks. i senatuscons. de Bacchan. 186 f. Kr.); men længe efter at et eget tegn var dannet for *g*, vedblev man dog at bruge C både i betydning *k* og *g* (sml. Ritschl, Priscæ Lat. mon. s. 111). Da runeskriften for *k*-lyden havde optaget det almindeligst brugte latinske *k*-tegn C, måtte K og Q, der udtrykte samme lyd, betragtes som overflødige tegn. Derimod savnede man et tegn for g-lyden; at man dertil hverken valgte et af de lat. *k*-tegn eller det lat. *g*-tegn, viser formen af *g*-runen ved første öjekast. Deraf at slutte, at runealfabetet var dannet af det latinske alfabet, för dette havde indført tegnet G for *g*, vilde imidlertid være overilet; det kunde jo være dannet på en tid, da det lat. *g*-tegn endnu ikke var kommet i almindelig brug, uagtet det var kendt, og det var jo også muligt, at den latinske og gotiske udtale af *g* var noget forskellig, så at man netop med forsæt forkastede lat. G til denne lyd[2]. Derimod falder runetegnet for *g* X aldeles

---

1) Uagtet Corssens indvendinger (Über Aussprache etc. II², s. 93 not.) kan jeg dog ikke ansé indskriften på Barbatus' sarkofag for ældre end den, der findes på hans söns L. Cornelius Scipios (cos. 259 f. Kr.).

2) Dette må i al fald have været tilfældet på Vulfilas tid, da han til betegnelse for *g*-lyden optog græsk γ, men for *j*-lyden lat. *g*.

sammen med lat. X *x*; men her ligger den latinske lyd så fjærn, at man snarest må sé en tilfældig lighed, skönt den mulighed ganske vist er til stede, at runealfabetet til betegnelse for *g* netop kan have valgt lat. X, fordi dette udtrykte en lyd, hvortil man ikke behøvede et eget tegn. Det vilde i al fald ikke være mærkeligere end det forhold, vi finder i det vulfilanske alfabet, hvor græsk ψ er benyttet til betegnelse for lyden *þ*, medens græsk ϑ udtrykker den sammensatte lyd *hw* (naturligvis fordi der har været en forskel mellem lyden af græsk ϑ og got. *þ*, altså en lignende grund, som bevirkede, at græsk φ i de italienske alfabeter ikke blev benyttet til betegnelse af *f*-lyden).

Når jeg imidlertid er mest tilböjelig til at betragte ligheden mellem *g*-runen og det lat. *x* som tilfældig (ligesom mellem lat. M *m* og runen M *e* og til dels mellem lat. F *f* og runen ᚨ *a*), ligger det deri, at jeg i runen X ser et tegn, der er dannet af < *k* på samme måde som ᛞ blev dannet af ᚦ. Ligesom man nemlig dannede *d*-runen ved at vende to þ'er mod hinanden, har man dannet *g*-runen ved at rykke to mod hinanden vendte <'er sammen, og ligheden bliver fuldstændig, når vi lægger mærke til, at både D og C blev formindskede i ᚦ og <, men bevaredes i deres oprindelige störrelse i ᛞ og X. Jeg tror imidlertid, at netop lat. G har givet anledning til dannelsen af X; det lat. *g*-tegn lod sig vanskelig omdanne til brug for runeskriften; man optog det derfor ikke ligefrem; men det kunde ikke undgå opmærksomheden, at dette tegn var dannet af C ved en lille ændring, og det samme opnåde runeskriften ved et dobbelt C. At den således fremkomne rune faldt sammen med lat. X, var da ikke mærkeligere, end at *e*-runen faldt sammen med lat. *m*. At runen X virkelig er dobbelt <, finder jeg bestyrket ikke blot i analogien med runetegnet for *d* og, som vi straks skal se, for *p*, men også i den måde, hvorpå man til brug for runealfabetet har dannet et tegn for den tredje ganelyd,

som latin (så vel som de andre gamle alfabeter) ikke har fundet det nødvendigt at udtrykke ved et særligt tegn, nemlig ganerækkens næselyd **ng**.

2. Runen ◇ ◇ ◇ **ng**.

Ved dannelsen af tegnet for denne lyd lagde man ligesom ved *g*-tegnet ‹ til grund, idet man på en måde, der var modsat den, man havde anvendt ved X, rykkede to ‹'er sammen i figuren ◇. Denne form finder vi (dog noget utydelig) på Vadstena-brakteaten og ligeledes (ganske tydelig) tre gange på brakteaten no. 17 hos Stephens (= Atlas no. 80); men i øvrigt er det sammenslyngede tegn for *ng* sjældent, og de former, der bruges i vore ældste indskrifter, navnlig ◇◇, viser endnu tydeligere end ◇ oprindelsen af de to ‹'er [1]. Tegnet for *ng* giver os tillige en grund til, at *o*-runen fik formen ᛟ i steden for ◇, der ellers vilde stemme bedre med lat. o.

Man har undertiden lagt særlig vægt på runetegnet for *ng* og villet benytte det som bevis for runernes nedstammen fra græsk. Men dette tegns dannelse indeholder netop et bevis mod særligt slægtskab med græsk; ti i græsk betegnede man som bekendt ganenæselyden foran *g* og *k* ved *γ* (og dette optog Vulfila senere i sit alfabet); derimod dannede man ikke noget særskilt tegn for denne lyd. Når altså runealfabetet for at udtrykke *ng* af sit ‹ *k* har dannet et helt nyt tegn med en egen plads i alfabetet mellem de andre bogstaver, adskiller det sig derved både fra græsk og de gamle italienske alfabeter, og den lighed, man har villet finde med græsk *γγ* = *ngg*, er kun rent overfladisk og tilsyneladende.

---

1) Yngre ændringer viser sig i ᛜ (Stenstad), ᛜ (Krogstad; fra höjre til venstre) og oldeng. ᛝ, det sidste to modvendte ‹'er, der er skudte ind i hinanden, medens de ved X *g* kun rykkedes sammen.

3. Runen ᛒ W ᛈ **p**.

I læberækken havde latin tegn både for **b** og **p**, og to tegn findes ligeledes i de gamle runealfabeter på brakteaten, Charnay-spændet, Thems-kniven og i de håndskrevne oldeng. alfabeter; men medens *b*-tegnet oftere forekommer i indskrifterne, kan *p* — naturligvis tilfældig — ikke påvises i nogen af de hidtil bekendte ældste nordiske indskrifter, og i det fællesgotiske sprog havde denne lyd jo også en meget indskrænket anvendelse. I de gamle alfabeter finder vi følgende to tegn for **p** og **b**:

	p	**b**
Vadstena-brakteaten:	ᛒ	ᛒ
Charnay-spændet:	W	ᛒ
Thems-kniven:	ᛈ	ᛒ
håndskr. oldeng. alfab.:	ᛈ ᛈ ᛈ / h	B ᛒ

Tegnet for **b** er således overalt det samme og stemmer med indskrifternes ᛒ B og lat. ᛒ B. Derimod optræder **p** i flere former, som ikke kan føres tilbage til lat. P P. Formerne af begge tegn på brakteaten kunde måske lede til den antagelse, at man oprindelig kun havde benyttet ét tegn både for *b* og *p*, nemlig lat. B; at *p* på brakteaten har den kantede form, medens *b* er afrundet, synes, hvis det ikke beror på en ren tilfældighed, at vise, at man har villet forsøge at göre en kunstig forskel mellem disse to tegn; men en sådan forskel har skriften i virkeligheden slet ikke vedkendt sig; ti vi finder for *b* både den kantede og runde form i de gamle indskrifter. Den antagelse, at det oprindelige runealfabet kun har kendt ét tegn for *b* og *p*, modbevises imidlertid fuldstændig derved, at alle de gamle alfabeter på 14de plads i rækken har *p*-runen og på 18de plads *b*-runen. Det oprindelige alfabet må derfor også have haft to tegn for disse to lyd. Men hvorledes er da runetegnet for *p* opstået? At det ikke er dannet

af lat. P er indlysende, og det fremgår også deraf, at en anden rune, som vi straks skal se, hat fået samme form som lat. *p*, der altså i runeskriften ikke kunde bruges i denne betydning, hvortil måske også den omstændighed kan have bidraget, at den latinske og gotiske *p*-lyd har været noget afvigende. Dette er dog usikkert og efter min mening endogså usandsynligt; men da runen ᚹ, der i form nöjagtig svarer til lat. P, havde betydning *w*, måtte man til betegnelse af *p* enten omdanne P på anden måde eller finde et nyt middel for at udtrykke denne lyd. Ligesom runealfabetet i gane- og tandrækken benyttede de fra lat. C og D udgåede former til at danne nye tegn for beslægtede lyd, i det man af < dannede tegn for *g* og *ng* og af ᚦ et tegn for *d* ved at rykke to modvendte <'er og ᚦ'er sammen (X, ◇; ᛞ), således tror jeg, at man efter samme princip også i læberækken har dannet et tegn for *p* ved at rykke to modvendte ᛒ'er sammen. Derved fremkom tegnet ᛒᛒ, som rigtignok ikke kan påvises, men hvoraf alle *p*-tegnene i de gamle alfabeter kan være fremgåede. Da nemlig det oprindelige tegn var temmelig indviklet og besværligt, har man senere søgt at simplificere det på forskellig måde: ved atter at bortkaste halvdelen fremkom ᛒ på brakteaten, hvorved *p*- og *b*-tegnet faldt sammen i Norden; derimod har Charnay-spændets ᛈ bortkastet midtpartiet og skråstregerne for oven og oldeng. ᛈ midtpartiet og den höjre lodrette stav[1]. Rigtignok kunde den sidste form også være dannet af et enkelt ᛒ ved at vende de to indad böjede streger ud, og den oprindelige nordiske *p*-form, som vi endnu ikke kender, kunde tidlig være fortrængt af *b*, som derfor i alfabetet på brakteaten ikke blot optræder på sin egen plads, men også på det sted, hvor *p* tidligere havde stået, netop som i det ene

[1]) De forskellige former i de håndskrevne oldeng. alfabeter lader sig alle med lethed føre tilbage til ᛈ.

etruskiske alfabet fra Nola ↄ både står på sin egen og det gamle ᛩ's plads. Ikke desto mindre ansér jeg det dog for rimeligst, at den oprindelige *p*-rune blev dannet af to modvendte ᛒ'er, da alle de senere former, som må være udviklede uafhængig af hinanden, med lethed lader sig forklare af ᛞ, men ikke af ᛒ, og da vi finder samme princip gennemført ved dannelsen af *g*, *ng* og *d*.

4. Runen ᚹ P w.

Vi vender os dernæst til runetegnene for halvselvlydene w og j. Det tegn, der i det græske og de gamle italienske ikke-latinske alfabeter brugtes til betegnelse for *w*-lyden, anvendte latin og efter det runealfabetet i betydning *f*, som vi foran har set. Til betegnelse for halvselvlyden *w* dannede det lat. alfabet intet nyt tegn, men hjalp sig med selvlyden V, ligesom det ved I både udtrykte selvlyden *i* og halvselvlyden *j*. Runealfabetet optog derimod lat. V og I kun til betegnelse af selvlydene *u* og *i*, hvorimod det for halvselvlydene *w* og j bruger ganske andre tegn.

Tegnet for halvselvlyden w er i de gamle runealfabeter og i vore indskrifter ᚹ P. Denne rune stemmer i form nöje med det lat. *p*-tegn, der, som vi nylig har set, ikke (og måske netop af den grund) blev benyttet i runealfabetet som tegn for *p*. Der er nu vistnok en mulighed for, at lat. P P kan være optaget i runeskriften som betegnelse for halvselvlyden *w*; men ligheden mellem runetegnet og det lat. bogstav kan også være tilfældig som mellem lat. M *m* F *f* og runerne M *e* ᚨ *a*, og som vi ligeledes antog med hensyn til lat. X *x* og runen X *g*; og den må her endogså langt mere end ved X betragtes som tilfældig; da man jo nemlig slet ingen brug havde for lat. X i dets oprindelige betydning, kunde det tænkes at være optaget i en ny betydning. Men når runeskriften både vilde udtrykke *w* og *p*, var det jo mer end mærkeligt, om det skulde have benyttet lat. *p* til betegnelse af *w* og have dannet et nyt tegn for *p*. Jeg

tör altså ikke i de nævnte tilfælde betragte ligheden mellem de latinske bogstaver og runerne som tegn på slægtskab, da jeg som hovedgrundsætning for at to alfabeter skal kunne udledes af hinanden opstiller den fordring, at tegnene må svare til hinanden både i form og betydning, med mindre man, hvor dette i den ene eller anden retning ikke er tilfældet, aldeles evident kan eftervise grundene til afvigelserne. Ellers ledes man let til de vilkårligste og urimeligste sammenstillinger. Som følge heraf må jeg da også afvise den påstand, at runen ᚹ *w* udgår fra lat. P *p*, uden at jeg dog selv formår med sikkerhed at forklare tegnets oprindelse. Det er derfor også kun som mulighed, at jeg henstiller følgende til nærmere overvejelse: ligesom man i ganerækken af ᚲ både dannede et tegn for *g* og for *ng*, af hvilke det første fik samme form som lat. X, således kan man i læberækken af ᛒ ikke blot ved fordobling have dannet et tegn for *p*, men også ved en art halvering for *w*; ᚹ vilde da være fremkommet ved at bortkaste de to nederste skråstreger i ᛒ. Dette er dog yderst tvivlsomt, da der også er den mulighed, at ᚹ kan være dannet af *u*-runen. Det måtte jo ligge nær, da latin brugte V både for *u* og *w*, at danne runetegnet for *w* netop af *u*-runen, og ingen vil vel nægte, at ᚹ kunde fremkomme ved at böje sidestregen i ᚢ ind mod hovedstaven i steden for at forlænge den helt ned. Om dette runetegns oprindelse vover jeg derfor ikke at udtale nogen bestemt mening.

5. Runen ᛃ ᛄ ᛡ j.

Medens runetegnet for *w* i alfabeterne og indskrifterne altid er det samme, finder vi for den anden halvselvlyd, j, en forskellig form i de forskellige alfabeter, nemlig:

Vadstena-brakteaten: ᛃ
Charnay-spændet: ᛡ
Thems-kniven: +
håndskr. oldeng. alfab.: ᛄ ᛄ

Antallet af disse former kan endnu forøges ved hjælp af indskrifterne. Rigtignok kan vi ikke i nogen af de hidtil bekendte ældste indskrifter i Norden påvise det gamle *j*-tegn med betydning *j*; men at dette — ligesom ved *p* — beror på en ren tilfældighed, der forklares af det ringe sprogstof, som findes i disse indskrifter, er klart deraf, at dette tegn langt senere, men rigtignok med en forandret betydning, er et af de allerhyppigste. Da nemlig runens oprindelige navn jāra i følge nordiske lydlove blev *ár*, kunde den selvfølgelig ikke længer bruges som tegn for **j**, men måtte antage betydningen **a**. Hertil havde det oprindelige runealfabet imidlertid runen ᚨ, og da man ikke behøvede to tegn for *a*-lyden, gik den gamle jāra-rune uden tvivl i nogen tid af brug; men den holdt sig i alfabetet, og da senere ᚨ forandrede sit navn (oprindelig og i de ældste nordiske indskrifters sprogform ᚨᚾᛊᚢᛉ ansuz, ansuʀ) således, at det rene *a* i forlyden blev noget fordunklet på grund af den følgende næselyd, fortrængte *ár*-runen i de fleste tilfælde ᚨ som betegnelse for det rene *a*, medens ᚨ blev tegn for en dunklere lyd. Tidligst kan den gamle jāra-rune med betydning *a* påvises på Istaby-stenen, hvor ᚨ derimod bruges til at betegne en schva-lyd [1]. Om jāra-runen endnu har haft dette navn og den dermed følgende betydning *j* på brakteat-alfabetets tid, eller om den allerede har antaget navnet āra og betydningen *a*, er det umuligt for öjeblikket at afgöre med sikkerhed; ti rigtignok synes den på Skodborg-brakteaten (Stephens no. 67; Thorsen s. 329), hvor den 3 gange har formen ᛄ [2] og 1 gang omvendt ᛄ, at måtte betyde *j*, da den på alle 4 steder står umiddelbar foran ᛅ; men nogen

---

[1]) Sé »De ældste nord. runeindskr.« (årb. f. nord. oldk. 1867), s. 39, 51, 56; Navneordenes böjning i ældre dansk s. 41 ff; Bugge i Tidskr. for Philologi og Pædagogik VII, s. 314 ff.

[2]) Denne form svarer aldeles til Vadstena-brakteatens, da runerne også på Skodborg-brakteaten står omvendt.

sikker slutning lader sig ingenlunde drage heraf, da det er uafgjort, om denne brakteat med sit 3 gange gentagne uforklarede *auja-alawin* og derefter følgende *jalawid* har skullet udtrykke virkelige ord eller kun indeholder en vilkårlig sammenstilling af runer[1]; i hvert tilfælde er det vistnok umuligt for os nu at udfinde betydningen af denne indskrift, og derfor kan vi heller ikke bruge den som bevis med hensyn til værdien af dens jāra-rune. I det vi altså også må lade det henstå uafgjort, om jāra-runen på Vadstena-brakteaten betyder *j* eller *a*, finder vi den som sagt på Istaby-stenen (omtr. år 650) i betydning *a*, men med den usædvanlige form ᛋ. På andre af de blekingske stene så vel som i et par af de ældste indskrifter med det kortere alfabet har den endelig formen ✱, der tidlig simplificeredes til ᛆ, som er den almindelige *a*-form i vore indskrifter fra den yngre jærnalder. Hele denne udvikling vil vi nedenfor komme til nærmere at omtale.

For oversigtens skyld sammenstiller vi her de forskellige former, under hvilke den gamle jāra-rune optræder, hvad enten den har den ældre betydning **j**, eller den nyere nordiske **a**:

Charnay-spændet:	ᛃ (*j*)
Istaby-stenen:	ᛋ (*a*)
Vadstena-brakteaten:	ᛃ (*j* eller *a*?)
oldengelsk:	+ ᛄ ᛄ (*j*)
yngre nordisk:	✱ ᛆ (*a*)

Af de oldengelske former forekommer den første kun på Thems-kniven; den lighed, som *gér*-runen her har fået med det senere nordiske ᛆ, er imidlertid aldeles tilfældig; nordisk ᛆ er nemlig en yngre simplificeret form af det ældre ✱; men det oldeng. + på Thems-kniven er en særlig oldeng.

---

[1]) Ligesom i andre indskrifter, hvor runerne sandsynligvis har magisk betydning, spiller *a*-runen også på Skodborg-brakteaten en vigtig rolle, og vi genfinder ligeledes både *u*- og *l*-runen (sml. foran s. 58 not. 3 og s. 73 not. 1).

modifikation af samme art som dens ᚴ for ᛋ, ᛞ for ᛞ, ᛟ for ᛟ. Denne form af *gêr*-runen så vel som det meget lignende nordiske ᚼ tager vi derfor ikke hensyn til her. Ved en betragtning af de andre former viser afvigelserne mellem dem sig ved første öjekast så store, at det kan synes vanskeligt at påvise den fællesgotiske form af denne rune. Dog står brakteatens ᛃ og de almindelige oldengelske former ᛄ ᛄ hinanden temmelig nær; vi behøver kun at tænke os de krumme streger for oven og for neden i tegnet på brakteaten forandrede til den i runeskriften yndede lodrette stav (ᛄ) for at få en form, hvorfra ikke blot oldeng. ᛄ, men også nordisk ᛡ meget naturlig kan have udviklet sig. Længst borte synes de to former, der indbyrdes ligner hinanden så stærkt, Charnay-spændets ᛃ og Istaby-stenens ᛃ, at ligge. Dog tror jeg, at også disse former hver for sig kun er en simplifikation af den oprindelige grundtype, som renest er bevaret på brakteaten. Fra en jāra-rune, der stod lidt mere lodret end på Vadstena-brakteaten, omtrent som ᛃ på Skodborg-brakteaten, kunde jo meget let Istaby-stenens ᛃ være udgået og fra den omvendte form ᛃ Charnay-spændets ᛃ. Men forholder det sig rigtigt, at vi på Vadstena-brakteaten har den oprindeligste form af den gamle *j*-rune, da tror jeg, at forklaringen af denne runeform er given med det samme. Tegnene på Vadstena- og Skodborg-brakteaten minder uvilkårlig om et andet velbekendt runetegn, nemlig ᛜ *ng*; men medens tegnet for *ng* dannedes af to modvendte ‹'er, der ikke stødte sammen (eller berørte hinanden med spidsen ◊), dannede man *j*-tegnet af to modvendte ‹'er, der berørte hinanden i midten (ᛃ); fra dette tegn udgår alle de øvrige former. Navnlig forholder Istaby-stenens ᛃ og Charnay-spændets ᛃ sig til de oprindeligere ᛃ ᛃ, omtrent som *ing*-runens former ᛜ (Stenstad) og ᛜ (Krogstad) forholder sig til de hyppigere og oprindeligere ◊ ᛜ ◊. At de to ‹'er ved dannelsen af *ng* i

reglen ikke blev rykkede sammen i én figur, ligger netop i, at denne rune derved let vilde falde sammen med *j*-runen.

Når da runeskriften har benyttet ᚲ til dannelsen af nye tegn for de beslægtede lyd g, ng og j, bestyrker dèt mig yderligere i den mening, jeg foran (s. 105) har udtalt, at det fra først af er det lat. G, som har givet anledning hertil, da det jo netop var dannet ved en lille ændring af C, og det lå ligeledes både på grund af form og betydning nær at tro, at også lat. X var udgået fra C. Ved at følge det forbillede, man fandt eller trode at finde i det lat. alfabet, skaffede runeskriften sig således ved en sindrig anvendelse af ᚲ nye tegn for 3 andre lyd[1]. Har jeg ret i denne opfattelse, vil vi naturligvis heri tillige have et nyt og afgörende bevis for runernes nedstammen fra det latinske alfabet.

6. Runen ᛉ (ᛦ) R.

Af det gamle runealfabets 24 tegn står altså endnu kun ᛉ og ᛇ tilbage.

Den første af disse runer har i futharken på brakteaten, Thems-kniven og i almindelighed i de håndskrevne oldeng. alfabeter formen ᛉ. I vore indskrifter fra den ældre jærnalder hører denne rune til de hyppigst forekommende tegn, og den har her som i alfabeterne næsten udelukkende formen ᛉ med bistavene for oven; dog finder vi på Varnum-(Järsberg-) stenen kun én gang ᛉ, men i samme betydning 3 gange ᛦ med bistavene for neden. Denne indskrift viser således, at ᛦ, der senere blev almindelig og i den yngre

[1]) Hvorledes det samme tegn således kan omændres på flere måder til betegnelse af forskellige beslægtede lyd, sér vi jo tydelig i det særlig oldengelske runealfabet, hvis ᚫ *a*, ᚩ *o* og sandsynligvis ᛠ *ea* udgår fra den fællesgotiske *a*-rune ᚨ, som her har fået betydningen *æ*.

jærnalder er eneherskende, allerede i den ældre jærnalder er bleven brugt som en ensbetydende sideform til ᛉ. Da Varnumindskriften, som af flere grunde peger hen til den ældre jærnalders slutning, frembyder det ældste hidtil kendte eksempel på ᛦ, og da vi i alle ældre indskrifter og endog på brakteaterne ligesom i de oldeng. alfabeter gennemgående finder ᛉ, må vi betragte denne form som den ældste og oprindelige og ᛦ som en yngre særlig nordisk ændring; da der nemlig i det ældre alfabet umulig kunde opstå forveksling med et andet tegn og ᛉ, hvad enten den havde bistavene for oven eller for neden, kunde man, som jeg tidligere har fremhævet (»De ældste nord. runeindskr.« s. 40—41) bruge ᛉ og ᛦ i flæng. Desuden kan en aldeles tilsvarende veksel i bistregernes stilling påvises ved et andet runetegn; den ældste form af *k*-runen ᚲ begyndte man allerede hen imod slutningen af den ældre jærnalder at ændre således, at ᚲ blev drejet om og forsynet med en lodret stav; men medens Varnumstenen udtrykker *k* ved Y med bistregerne for oven (hvoraf det yngre ᚴ har udviklet sig), finder vi i Lindholm-indskriften 2 gange ⅄. Det er jo indlysende, at ᛉ forholder sig til ᛦ ligesom Y til ⅄. Ved siden af det ældre ᛉ og det deraf ændrede yngre ᛦ forekommer imidlertid en enkelt gang en tredje form af denne rune, nemlig ᛯ i Charnay-spændets futhark. Man kunde måske være tilböjelig til at betragte denne form som den oprindelige grundtype, hvorfra både nordisk ᛉ og ᛦ kunde være udgåede ved simplifikation, i det man enten beholdt de øverste eller nederste bistreger. Men da vi i Norden aldrig finder spor af ᛯ, og da de ældste nordiske indskrifter så vel som de oldengelske alfabeter som sagt kun kender ᛉ [1], ansér jeg det for höjst usandsynligt, at vi i det

---

[1]) Rigtignok har et oldengelsk alfabet fra St. Gallen (W. Grimm, Ueber deutsche Runen, tab. II no. 3; Stephens s. 102 no. 7) formen ᛯ, som jeg tidligere (»De ældste nord.

aldeles enestående ᛯ på Charnay-spændet skulde have den fællesgotiske form for denne rune. Jeg holder det tvært imod for sikkert, at ikke blot ᛦ er en senere nordisk ændring af ᛉ, men at også på Charnay-spændet ᛯ er en senere (pynteligere) form for ᛉ, ligesom vi sammesteds finder ᚺ for ᚺ, eller som dupskoen fra Thorsbjærg-mose har det ellers aldrig forekommende ⊐⊏ for ᛗ.

Betydningen af ᛉ-runen fremgår klart af de nordiske indskrifter, hvor den navnlig forekommer i ordenes slutning som betegnelse for den af det »bløde« *s (z)* opståede *r*-lyd, der svarer til got. *s (z)*, hvorimod den til oprindeligt (fællesgotisk) *r* svarende *r*-lyd udtrykkes ved ᚱ R. Disse to *r*-lyd, af hvilke jeg betegner den første med R, den anden med **r**, adskiltes i Norden nöje ikke blot gennem hele den ældre jærnalder, men også i de ældste indskrifter fra den yngre jærnalder[1]. Den særlig nordiske betydning af ᛉ (ᛦ) er altså utvivlsom; men i indskrifter udenfor Norden har denne rune hidtil ikke kunnet påvises med virkelig bog-

runeindskr.« s. 32) har sammenlignet med ᛯ på Charnay-spændet; men jeg er nu overbevist om, at disse to former ikke står i mindste forbindelse med hinanden. Da nemlig alle oldengelske alfabeter har misforstået denne runes navn og betydning, som de i reglen gengiver ved *x*, forandrede det nævnte alfabet også tegnet ᛉ til ᛯ, der fik udseende af latinsk X med en stav igennem. At denne forklaring er rigtig, bestyrkes i höj grad ved et andet oldeng. alfabet, ligeledes fra St. Gallen (Grimm tab. II no. 1 & 2; Stephens s. 103 no. 10, s. 107 no. 21), hvor vi i steden for ᛉ ligefrem finder det latinske X med navnet *elux* og værdi *x*. Da X ellers var det almindelige tegn for *g*-runen, har denne fået en noget forandret form i dette alfabet; omvendt har derimod det først omtalte rigtig X som *g*, og da det følgelig ikke har kunnet bruge samme tegn også i betydning *x*, har det givet den dertil svarende rune formen ᛯ.

[1]) Sé i det hele taget »De ældste nord. runeindskr.« s. 29 ff. Sml. min »altnordische grammatik«, Halle 1871, s. 9, anm.; »fornnord. formlära«, Lund 1874, § 5, 7) anm., s. 11.

stavbetydning. Da vi imidlertid finder den som 15de tegn i runealfabetet mellem *p* og *s* ikke blot på den nordiske Vadstena-brakteat, men også på det burgundiske Charnay-spænde og den oldengelske Thems-kniv så vel som i de håndskrevne oldeng. alfabeter, er det klart, at vi i ᛉ ikke har en rune, som er opfunden særlig i Norden for at udtrykke den ejendommelige nordiske R-lyd. ᛉ må allerede i det ældste fællesgotiske runealfabet have indtaget den 15de plads i rækken, og det er tillige klart, at den den gang ikke kan have haft betydning R som i nordisk, men må have betegnet det til grund for nordisk R liggende »bløde« *s (z)*, som i det fællesgotiske sprog vistnok har spillet en langt större rolle, end man skulde formode efter de lævninger af det gotiske sprog, som vi kender fra Vulfilas bibeloversættelse, hvor *z*, der betegner denne lyd, næsten udelukkende forekommer i indlyden; men Holtzmann har utvivlsomt set den rette sammenhæng, når han (Altdeutsche Gram. s. 43 f.) mener, at navnlig ethvert gotisk böjnings-*s* i udlyd er opstået af *z*. I ethvert tilfælde har de gotiske folk, da runealfabetet blev dannet, følt forskellen mellem den hårde og bløde *s*-lyd så stærkt, at de til betegnelse derfor dannede de to tegn ᛊ og ᛉ, der på det nærmeste har udtrykt samme lyd som Vulfilas *s* og *z*. I nordisk, hvor ældre *z* bevaredes som R, vedblev man altså at benytte ᛉ i denne betydning. Derimod bortkastede de oldgermanske sprog som bekendt tidlig den til got. *s (z)*, nord. R svarende lyd i böjningen, og de har derfor også tidlig opgivet at benytte runen ᛉ som bogstav. Alligevel blev den stående på sin gamle plads i alfabeterne; men da man praktisk ingen brug havde for den, glemte man efterhånden dens oprindelige navn og betydning; derfra skriver sig de mange forvanskninger i de håndskrevne oldengelske runealfabeter, der giver den navnene *eolhx*, *ilcs*, *ilix*, *elux* og betydningerne *x*, *il*, *l et x*. I den foran (s. 77) nævnte oldengelske runesang

hos Hickes, hvor hvert vers begynder med navnet på den rune, som skal forklares, hedder det ligeledes om ᛉ:

X ᛘ eolhx seccard hæfþ oftust on fenne

hvor *seccard* allerede af W. Grimm rigtig er rettet til *secg eard*, så at hele linjen kommer til at lyde:

eolhx secg eard hæfþ oftust on fenne[1].

I *eolhx* skal vi altså søge runens navn og tillige dens betydning; men *eolhx* er i virkeligheden intet, skönt Grein (Glossar I, s. 257) opfatter det som ejeform af *eolh*. Denne forklaring må naturligvis forkastes, da ejeformen vilde lyde *eolhes*. Derimod kan vi ad en anden vej komme til formen *eolhx*: i sammensætning med *secg* vilde *eolh* nemlig danne ordet *eolhsecg*, hvor *hs* kunde gælde for *x*; når der skrives *eolhxsecg*, er *x* i virkeligheden overflødigt, da det kun er en gentagelse af det foregående *h* og det følgende *s*. Runens betydning *(x)* findes altså i midten af ordet: *eol***hs***ecg* = *eolxecg (eol***hx***ecg)* og svarer til den værdi, som tillægges den i det til runesangen knyttede alfabet. Men selvfølgelig beror angivelserne i de oldengelske alfabeter på senere misforståelse. Da ᛉ, som vi har set, oprindelig var tegn for »blødt« *s (z)*, senere i nordisk ʀ, og denne lyd aldrig forekommer i ordenes begyndelse, må vi for denne rune ligesom for *ng* have et navn, hvor runens betydning findes i efterlyden, medens de øvrige runenavne omvendt begynder med det bogstav, runen udtrykker. Nu svarer imidlertid netop det oldengelske navn *eolhx*, der kun ved misforståelse er opstået af *eolh*, til oldnordisk *elgr*, stamme *elgja-*[2]. Den fællesgotiske form af dette ord har vel været

---

[1]) Noget mere voldsom er Kembles rettelse:
eolhx secg eardað oftust on fenne.

[2]) »Den histor. sprogforskning og modersmålet« s. 30 not. (årb. f. nord. oldk. 1868, s. 286 not.). — Uagtet Cæsar bruger formen *alces* (de bell. Gall. VI. 27), og oldnord. *elgr* er *ja*-st., hvor *e* altså kunde være omlyd af *a*, antager jeg

elhjaz (ᛖᛚᚺᛃᚨᛉ) og den nordiske form i det ældste runesprog elhīR (ᛖᛚᚺᛁᛉ), hvor vi altså finder betydningen af ᛉ (opr. *z*, nordisk R) i ordets slutning som mærke for nævneformen. I oldengelsk gik dette ord derimod over til *eolh* og mistede altså netop den lyd, der angav runens betydning; da runen følgelig stod som et ørkesløst tegn i alfabetet, og man havde glemt dens oprindelige betydning, synes man vilkårlig at have tildelt den værdien *x*, da det gamle runealfabet intet tegn havde for dette bogstav; men for at passe til betydningen *x* måtte navnet *eolh* også forandres, og dette opnådes ved sammensætning med ordet *secg*, i det *h* i slutningen af 1ste led i forbindelse med *s* i begyndelsen af 2det led kunde forestille *x*, og for tydeligere at betegne dette bogstav, forvanskede man i skriften *eolhsecg* til *eolhxsecg*, og lod endelig selve det meningsløse *eolhx* med bortkastelse af *secg* gælde for runens navn.

Da det oprindelige navn på runen ᛉᛣ vil blive af stor vigtighed for os i løbet af disse undersøgelser, har jeg her måttet medtage denne udvikling, som jeg for øvrigt i alt væsenligt har fremsat allerede i årbøger for nord. oldk. 1867 (»de ældste nord. runeindskr.«) s. 32—34 not.

Efter at vi således har påvist den oprindelige betydning af runen ᛉ så vel som dens navn, står der endnu tilbage at undersøge, hvorfra runetegnet har sin oprindelse. Et bogstav med aldeles tilsvarende betydning finder vi jo ikke i det latinske alfabet; men da latinsk *s* var benyttet til ᛊ *s*, måtte man for den anden hvislelyd enten danne et tegn uafhængig af latin eller vælge *z*, ligesom Vulfila i sit alfabet optog dette bogstav til betegnelse for got. *z*, der netop udtrykker ᛉ-runens oprindelige lyd. Da nu Z til brug for runeskriften naturligst måtte omdannes enten til

---

dog, at den fællesgotiske form ikke er *alhja-*, men *elhja-* (med svækkelse af *a* til *e*); sml. oht. *elaho*, *elho*, mht. *elhe*, *elch*; oldeng. *eolh*, eng. *elk*.

ᛇ (sml. ᛏ af T) eller, i det tværstregerne udgik fra midten af staven, til ᛉᛦ (sml. ᚠ af F), er jeg tilböjelig til at tro, at vi i ᛉ virkelig har en fra lat. Z udgået rune.

7. Runen ᛇ ᛇ *eu*.

At man til *z*-runen ikke valgte formen ᛇ, der unægtelig synes at ligge nærmere ved Z, finder en naturlig forklaring deri, at tegnet ᛇ eller ᛇ benyttedes til betegnelse for den rune, som i oldeng. har navnet *eoh*, *ih*, og hvis oprindelige bestemmelse vist har været at udtrykke tvelyden *eu*. Da vi senere vil komme tilbage hertil, tilföjer vi kun et par bemærkninger om tegnets oprindelse. Dets betydning viser, at vi hverken kan søge forbilledet derfor i det latinske eller noget andet alfabet; det må som flere andre runer være dannet til særlig brug for runealfabetet, og uden tvivl ved en eller anden ændring af et andet runetegn. Dog kan jeg ikke afgöre, fra hvilken rune ᛇ er udgået; men det er jo ikke umuligt, at vi har en omdannelse af *u*-runen ᚢ, der også, som vi foran har bemærket, kan ligge til grund for ᚹ *w*. I dette tilfælde er altså tværstregen i ᚢ bleven böjet til siden for at danne ᚹ, medens den ved ᛇ blev halveret og den ene halvdel föjet til foden af den lodrette stav. Men dette er naturligvis kun en gisning, for hvis rigtighed jeg ikke vil påtage mig at føre endog det svageste bevis.

Med hensyn til de 8 runer, som vi fra først af lod ude af betragtning ved sammenligningen med det latinske alfabet (s. 94), nemlig ᚷ *g*, ᚹ *w*, ᛃ *j*, ᛇ *eu*, ᛈ *p*, ᛉ R, ᛜ *ng*, ᛞ *d*, har vore undersøgelser altså ledet til det resultat, at den ene, nemlig ᛉ, kan være udgået fra latinsk Z, hvorimod de 7 andre ikke umiddelbar lader sig føre tilbage til latinske bogstaver, men er dannede ved forskellige ændringer af de fra latin udgåede runer, i det man

af ᚲ *k* dannede ᚷ *g*, ᛜ *ng*, ᛃ *j*
- ᚦ *þ* — ᛞ *d*
- ᛒ *b* — *ᛈ *p*, som atter antog forskellige former (nord. ᛒ, burgund. ᛈ, oldeng. ᛈ), og måske ᚹ *w*?
- ᚢ *u* — ᚹ *w*? og måske ᛇ *eu*??

Uagtet vi altså må lade spörsmålet om et par af de for runealfabetet ejendommelige tegns oprindelse henstå uafgjort, rokker dette naturligvis ikke i mindste måde vort hovedresultat, at runealfabetet nedstammer fra et græsk-italiensk alfabet, og at dette alfabet kun kan være det særlig latinske. Et hvilket som helst andet alfabet end det latinske vilde nemlig med hensyn til de tvivlsomme tegn give os lige så lidt oplysning som dette, og hvor der ingen tvivl kan være, kan forklaringen kun søges i et ikke-latinsk alfabet, når dette stemmer med det latinske, og kun i det særlig latinske, når dette afviger fra de andre. Lige så lidt som man derfor kan benægte det græske alfabets oprindelse fra fönikisk, fordi det er umuligt med sikkerhed at påvise oprindelsen til enkelte af de særlige græske tegn, lige så lidt er man berettiget til at nægte runeskriftens oprindelse fra det latinske alfabet, fordi vi ikke formår sikkert at angive oprindelsen til enkelte af de for runeskriften ejendommelige tegn.

Men jeg tror endogså, at vi kan komme spörsmålets løsning endnu nærmere end til blot at erklære, at runeskriften nedstammer fra det latinske alfabet. Hvis man nemlig er enig med mig i, at lat. G har tjænt som forbillede ved dannelsen af *g*-runen (og dermed tillige forskellige andre runetegn), og at ᛉ-runen udgår fra lat. Z, er det jo dermed tillige afgjort, at det alfabet, der ligger til grund for runeskriften, er det yngre latinske, som ikke blot havde stillet det nye tegn G efter F, men også benyttede de senere optagne græske tegn Y og Z. Af de

23 bogstaver, som fandtes i dette alfabet, betegnede X og Y lyd, hvorfor runealfabetet ikke havde brug (da *x* var tegn for en sammensat lyd, og *y* endnu var ukendt i det fællesgotiske sprog); også K *k* og Q *q* var overflødige, da de udtrykte samme lyd som det almindelige C. Af de øvrige 19 bogstaver optoges de 16 med samme betydning som i det latinske alfabet og i en form, der kun blev ændret efter et bestemt princip, hvor runeskriftens ejendommelige bestemmelse til indristning i træ gjorde det nødvendigt, nemlig:

A	ᚨ
B	ᛒ
C	ᚲ
E, II	ᛖ
F	ᚠ
H	ᚺ
I	ᛁ
L	ᛚ
M	ᛗ
N	ᚾ
Θ	ᛟ
R	ᚱ
S	ᛊ
T	ᛏ
V	ᚢ
Z	ᛉ

Af de 3 bogstaver, som endnu fandtes i det latinske alfabet, optoges ligeledes D i formen ᚦ, men med den forandrede betydning *þ*; derimod blev G ikke ligefrem overført i runealfabetet, men anviste dog vejen til dannelsen af *g*-runen og flere andre runetegn. Kun latinsk P fandt ingen anvendelse, da *w*-runen havde antaget denne form, og *p*-runen dannedes efter samme princip som flere andre runer, navnlig *g* og *d* [1].

---

[1]) Med hensyn til de her omtalte latinske bogstaver, der efter min mening ikke fandt anvendelse i runeskriften, i det jeg

Det ældste fællesgotiske runealfabet, som i den oprindelige bogstavorden og på et par undtagelser nær med runernes oprindelige skikkelse navnlig er overleveret os på Vadstena-brakteaten, har altså bestået af 24 tegn, der for största delen er dannede efter de latinske kapitalbogstaver, rimeligvis i den form, som de havde i det yngre latinske alfabet i den første kejsertid. Dette runealfabet må på det nærmeste have haft følgende udseende:

1	2	3	4	5	6	7	8		9	10	11	12	13	14	15	16		17	18	19	20	21	22	23	24
ᚠ	ᚢ	ᚦ	ᚨ	ᚱ	ᚲ	ᚷ	ᚹ	:	ᚺ	ᚾ	ᛁ	ᛃ	ᛇ	ᛈ	ᛉ	ᛊ	:	ᛏ	ᛒ	ᛖ	ᛗ	ᛚ	ᛜ	ᛟ	ᛞ
f	u	þ	a	r	k	g	w		h	n	i	j	eu	p	z	s		t	b	e	m	l	ng	o	d

Selv om vi nu, som jeg håber, aldeles uigendrivelig har påvist de enkelte runetegns oprindelse fra de latinske bogstaver, møder der os dog ved betragtning af det runealfabet, som vi har opstillet som det fællesgotiske, et mærkeligt forhold, der viser en påfaldende afvigelse fra det latinske alfabet, nemlig den aldeles forskellige bogstavorden. Overensstemmelsen mellem alfabeterne på Charnay-spændet

---

på grund af den forskellige betydning betragter ligheden mellem lat. X og P og runerne ᚷ og ᚹ som tilfældig, har Müllenhoff (Zur Runenlehre, s. 59 not. 1) ytret, at runen ᚷ måske kunde være beslægtet med lat. X; dog udtaler han sig derom med stor varsomhed. Derimod har en forfatter i Tidskrift for Philologi og Pædagogik V, s. 298 optaget Kirchhoffs mening om runeskriftens nedstammen fra det lat. alfabet — rigtignok nævnes Kirchhoff ikke; men hvem der ellers menes med de »andre«, som skal have påvist dette, er mig ubekendt — og dertil föjet den påstand, at runetegnene for *w*, *g* og *j* er latinsk P, X og Q; dette støttes på den urigtige forudsætning, at det oprindelige runealfabet manglede tegn for *p*, og ved den mærkelige oplysning, at lat. G »som bekendt« er »yngre«. At G i det lat. alfabet er yngre end X og Q, er ganske vist »bekendt«; men jeg indsér ikke, hvad nytte denne oplysning gör, når det ikke tillige påvises, at G er yngre end det latinske alfabet, hvorfra runeskriften er udgået.

og Vadstena-brakteaten og endelig de oldengelske alfabeter, som har tilföjet de senere dannede tegn efter den ældre oprindelige række, viser uimodsigelig, at allerede det ældste fællesgotiske runealfabet har ordnet sine tegn på samme måde, og det skilletegn, som på Vadstena-brakteaten findes efter den 8de og 16de rune, gör det ved sammenligning med det yngre nordiske alfabet ligeledes höjst sandsynligt, at de 24 gamle runetegn også fra først af har været inddelte i 3 afdelinger. Intet af dette stemmer med latin. Og hertil kommer endvidere de afvigende bogstavnavne. Medens de latinske bogstavnavne så vidt muligt udtrykkes ved bogstavernes egen lyd (for medlydenes vedkommende altså i forbindelse med en foregående eller efterfølgende selvlyd), er runenavnene virkelige ord i sproget, der så vidt muligt (altså med undtagelse af navnene for *z* og *ng*) begynder med det bogstav, runen udtrykker. At også disse fra latin forskellige navne har tilhørt runerne fra først af, viser overensstemmelsen mellem de gotiske bogstavnavne, de oldengelske og senere nordiske runenavne, ved hvis hjælp det vil være os muligt også at bestemme runernes navne i den fællesgotiske og ældste nordiske form.

For at disse forskelligheder mellem runealfabetet og det latinske alfabet med hensyn til bogstavernes orden og navne imidlertid i nogen henseende skulde kunne rokke resultatet af vore undersøgelser, måtte man i al fald påvise et andet ældre alfabet, som bedre end det latinske kunde forklare grunden til disse afvigelser; men et sådant alfabet findes ikke; ti de samme afvigelser vil jo også være til stede, når vi sammenligner runealfabetet med det fönikiske eller græske eller andre beslægtede alfabeter. Runealfabetets ejendommelige orden og runernes særegne navne, der i hvert tilfælde er tagne af det gotiske sprog selv, hjælper os derfor ikke i nogen henseende på spor, når vi spörger om tegnenes oprindelse, men rokker selv-

følgelig heller ikke i mindste måde det resultat, vi ad andre veje er komne til. Tvært imod synes den selvstændighed, som opfinderen af runeskriften i så mange retninger har lagt for dagen lige over for det latinske forbillede, netop at pege hen til en senere tid og således at bestyrke vor antagelse, at det er det yngre latinske alfabet på 23 tegn, der danner grundlaget for runeskriften. At man på et ældre standpunkt snarere kunde fristes til aldeles slavisk at følge sit forbillede, viser den måde, hvorpå det ældste græske alfabet sluttede sig til det fönikiske, i det det optog alle fönikiske tegn tilligemed deres orden og navne; ligeledes optog de italienske alfabeter de græske tegn i den oprindelige orden, men ikke — hvis vi tör slutte fra det os bekendte latinske alfabet — de græske navne. Runealfabetet endelig optog de latinske tegn, men hverken deres følgerække eller navne.

Det kunde nu vistnok i flere henseender være oplysende at kende de grunde, som bevægede den gamle runemester til at opgive den latinske bogstavorden og vælge netop den, som vi finder i det ældste runealfabet, samt til at ordne de 24 runer i 3 afdelinger og til at give runetegnene de navne, vi forefinder. De forsøg, man hidtil har gjort på at løse disse spörsmål, er imidlertid faldne så uheldig ud, at jeg ikke føler mig fristet til at levere et nyt bidrag i denne retning. Navnlig har man med hensyn til runenavnene ofte fremsat den mening, at de var valgte med særligt hensyn til tegnenes form, og mange ældre og nyere forfattere har endogså brugt disse tegn og navne som bevis for runernes udvikling af en oprindelig ældgammel billedskrift; her er jo en vid mark for fantasien: »ᛏ, Týr, er guden, der strækker sine hænder beskyttende og velsignende ud over jorden; ᛉ, maðr, er manden, der bedende løfter sine hænder; ᚠ, fé, er tyrehovedet med hornene« o. s. v. o. s. v. (Brynjulfsen, Pericul. Runolog. § 36; Dietrich på det foran s. 13 not. nævnte sted). Rigtignok er, som vi

har set, det oprindelige tegn for den nordiske maðr-rune ikke ᛉ men ᛗ, hvorimod ᛉ i det ældste alfabet var tegn for R og havde et navn, som senere i oldnordisk fik formen elgr; men det vil jo vistnok ikke falde vanskeligt at ændre de tidligere forklaringer af runenavnene i henhold hertil. Den, som för i ᛉ (maðr) så »en mand, der løfter sine hænder til bön«, kan vel også i ᛗ (mannR) finde »en mand, der skrider hen ad jorden« eller lign., og ᛉ (elgR) kunde jo udmærket forestille »elsdyret med takkerne« i steden for »den bedende mand«. Men jeg forlader disse ørkesløse fantasier med den tilståelse, at jeg ikke sér mig i stand til at svare på de ovenfor opkastede spörsmål om grunden til runernes orden og navne, og jeg tror, at de altid vil stå for os som en gåde, hvis ikke engang i tiden et uforudset held skulde give os nøglen til deres løsning[1].

Inden vi slutter vore undersøgelser om runeskriftens oprindelse, må vi endnu tilföje nogle bemærkninger om skriftens retning og om skilletegnene.

Det kan anses som utvivlsomt, at Grækerne ved optagelsen af det fönikiske alfabet tillige bevarede skriftens oprindelige retning fra höjre til venstre. Allerede i de allerældste græske indskrifter træffer vi imidlertid ved siden deraf enten retningen fra venstre til höjre[2], eller en bland-

[1]) Det har glædet mig længe efter at dette var nedskrevet at finde en ytring af W. Grimm om runeskriftens hieroglyfiske karakter, som jeg aldeles kan göre til min. I en anmældelse af Brynjulfsens bog om runerne siger han (Göttingische gel. Anzeigen 1824, s. 1024): »Rec. glaubt weder an hieroglyphische Entstehung der Runen, noch von allen hier gegebenen Erklärungen ein Wort; er wüszte kaum etwas, das man auf diese Art nicht in den paar Strichen finden könnte«.

[2]) F. eks. i flere af indskrifterne fra Thera, i den omtrent samtidige indskrift fra Melos (Corp. Inscr. Græc. no. 3;

ing af begge dele, således at man i almindelighed begyndte fra venstre til höjre, men derpå lod den 2den linje løbe i modsat retning fra höjre til venstre (βουστροφηδόν)[1]. En ejendommelig art slangedrejet bustrofedon, hvor linjerne ikke blot går i modsat retning, men hvor også bogstaverne i begge linjer står omvendt mod hinanden, forekommer af og til, skönt meget sjælden, i græske indskrifter[2]. Tidlig blev dog som kekendt retningen fra venstre til höjre eneherskende.

Af de gamle italienske alfabeter bruger kun det latinske uden undtagelse retningen fra venstre til höjre, medens de etruskiske, umbriske og oskiske så vel som de ellers med latin nær beslægtede falikiske indskrifter regelmæssig går fra höjre til venstre. Derimod træffer vi kun ganske undtagelsesvis skrivemåden βουστροφηδόν i et par af de nordetruskiske indskrifter og i enkelte fra det egenlige Etrurien[3]. Eksempler på den slangedrejede bustrofedon, der så tydelig fremtræder i de sabelliske indskrifter fra Crecchio og Cupra (sml. s. 52), er ellers

---

Franz, Elem. epigr. Gr. no. 21) og andre af de ældste indskrifter.

1) Dette er tilfældet i den sigæiske indskrift (C. I. G. no. 8; Franz no. 32), i en indskrift fra Miletos (C. I. G. no. 39; Franz no. 45), fra Attika (C. I. G. no. 22; Franz no. 43; A. R. Rangabé, Antiquités Helléniques no. 7; Ph. Le Bas, Voyage archéologique en Grèce et en Asie mineure, Inscriptions pl. V no. 4), fra Korkyra (Le Bas, pl. VI no. 1) og undertiden ellers. Fra höjre begynder derimod indskriften fra Crissa (C. I. G. no. 1; Le Bas, pl. XII no. 3). — På Solons tid var som bekendt skrivemåden βουστροφηδόν herskende i Athen.

2) Således i en indskrift fra Korkyra (C. I. G. no. 20; Franz no. 31), fra Athen (Rangabé no. 6; Le Bas, pl. II no. 3), fra Sparta (Rangabé no. 316; Le Bas, pl. II no. 1).

3) G. Conestabile, Iscrizioni etrusche e etrusco-latine, s. XCI f. og tav. IV no. 15, tav. XIII no. 54, tav. XVIII no. 73.

meget vanskelige at påvise, skönt noget lignende en sjælden gang forekommer i etruskisk [1].

Vore runeindskrifter følger med hensyn til skriftens retning intet fast princip. Vi finder dem skrevne både fra venstre til höjre og fra höjre til venstre, både i almindelig og slangedrejet bustrofedon. Dette stemmer ganske vist ikke med latin, hvor skriften fra de ældste tider uden undtagelse går fra venstre til höjre; og det kan heller ikke være lånt fra Gallerne, hvis, som vi nedenfor nærmere skal omtale, det latinske alfabet over dem er kommet til de gotiske folk; i det mindste bruger alle hidtil bekendte galliske indskrifter med det græske og latinske alfabet kun retningen fra venstre til höjre, og det samme må betragtes som regel i de galliske indskrifter med det nordetruskiske alfabet, skönt dette ellers som det almindelige etruskiske hyppigst har haft den omvendte retning.

Men det beror i det hele taget på en fuldstændig misforståelse at ville søge grunden til den vilkårlighed, som runeindskrifterne i denne henseende fremviser, hos et andet folk. Det er nemlig noget, som i tidens løb kan udvikle sig ganske naturlig af sig selv uden noget fremmed forbillede. Vi tör vel gå ud fra den forudsætning, at den, som først opfandt runealfabetet, også gav skriften en bestemt retning. Men hvilken rimelig grund kunde man anføre for, at de, der benyttede runealfabetet, ikke lige så vel kunde falde på at vende skriftens oprindelige retning om som de gamle Grækere? Og der er vel næppe nogen, der vil påstå, at det var naturligt for Grækerne at forandre retningen af den semitiske skrift [2], men unaturligt for vore forfædre

---

1) Sé f. eks. hos Conestabile tav. I no. 1 og tav. XLVI no. 161. Samme skrivemåde findes vist også i en af de nordetruskiske indskrifter (Mommsen tab. II no. 14; Fabretti tab. II no. 22).

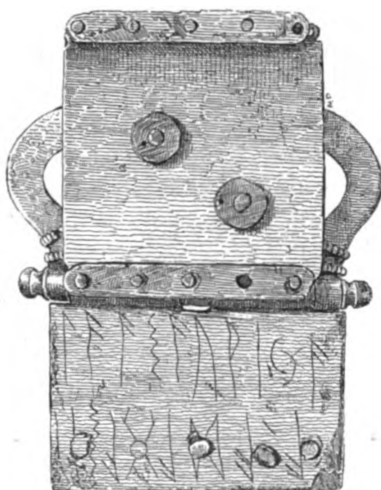
2) Også enkelte meget gamle etruskiske indskrifter går mod

at göre det samme med den latinske. Når ingen stødes over, at de ældgamle græske indskrifter fra Thera samtidig ligesom vore runeindskrifter både skrives fra venstre til höjre, fra höjre til venstre og *βουστροφηδόν*, når vi — fordi det er en uigendrivelig kendsgærning — uden betænkning indrömmer, at Grækerne uden noget fremmed forbillede har kunnet forandre skriftens oprindelige retning og længe har betragtet dette som noget aldeles uvæsenligt, hvad skulde da hindre os i at antage det samme om vore forfædre, så meget mere som det lader sig påvise, at det for en del er rent ydre grunde, hensyn til plads og tydelighed o. s. v., der fra først af har givet anledning til denne tilsyneladende vilkårlighed.

Med hensyn til runeindskrifterne er det imidlertid af vigtighed at lægge mærke til, at retningen fra höjre til venstre og *βουστροφηδόν* ingenlunde som i de græske indskrifter tillige er tegn på deres höje ælde. Tvært imod synes meget at tale for, at dette er senere opståede ændringer, og at den oprindelige retning netop har været fra venstre til höjre som i de romerske og galliske indskrifter. Dette finder vi nemlig ikke blot regelmæssig udenfor Norden (på Bukarestringen, Charnay-, Nordendorf- og Osthofen-spændet, samt i de oldengelske indskrifter), men også i de fleste nordiske indskrifter, der må anses for at høre til de allerældste: guldhornet, Strårup-diademet, Himlingöje-spændet, Thorsbjærg dupsko o. s. v., hvis indskrifter kun består af en enkelt linje. Hertil må naturligvis også regnes sådanne indskrifter, i hvilke to linjer vender mod hinanden, men som hver for sig går fra venstre til höjre, f. eks. på Vimose-spændet, hvoraf vi på næste side meddeler en afbildning i naturlig störrelse.

---

reglen fra venstre til höjre (man sammenligne ligeledes alfabeterne fra Clusium og syllabariet fra Cære).

Vimose-spændet.

Det er åbenbart, at runeristeren efter at have indristet den ene linje har vendt spændet om og derpå ristet den anden linje [1]. Det samme gælder indskrifterne på toppen og på

---

[1]) Indskriften, der blev opdaget af Engelhardt efter udgivelsen af Stephens' værk, er i det hele meget tydelig og synes kun at tilstede læsningen:

LAASAUWIN͡GA
∩SⱯ⅁ⱯᗡⱯⱯ

Betydningen heraf er mig imidlertid uforståelig, og jeg kan derfor heller ikke afgöre, hvilken linje der skal tages først. Jeg tör hverken tro, at vi har to navne, eller en sammensætning AADAGASU-LAASAUWIN͡GA. Rimeligst forekommer det mig, at hele indskriften (måske med undtagelse af WIN͡GA, som kunde være et navn, svarende til oldnord. *Vingi*) indeholder runer uden virkelig sproglig betydning, og det fortjæner da at fremhæves, at ikke blot ᚨ her spiller en stor rolle, men at vi også genfinder ᛚ og ᚢ som andensteds (sml. bemærkningen om indskriften på Vadstena-brakteaten foran s. 73, not. 1).

siden af hövlen fra Vimose, som desuden synes at skrive sig fra forskellige personer. Ved siden heraf må det betragtes som en undtagelse, når den for øvrigt uforståelige indskrift på Thorsbjærg skjoldbugle synes at gå fra höjre til venstre[1]. Vender vi os derimod til de noget yngre

---

1) »Professor G. Stephens om de ældste nordiske runeindskrifter« s. 16—17 (årb. f. nord. oldk. 1868, s. 68 f.). Til hvad jeg der har bemærket föjer jeg endvidere følgende: det synes, at indskriften består af 6 runer, og at de 4 første må læses AISG, den 6te H; men betydningen af den 5te er aldeles usikker, og det er næppe tilladt med Stephens at opfatte den som ᛉ; hertil kommer, at heller ikke det sidste H er hævet over tvivl, og at 2den og 3dje rune kunde læses som R i steden for IS (sé tegningen hos Thorsen s. 331 og hos Stephens s. 285). Originalen, som tidligere fandtes i den flensborgske samling, bör derfor atter underkastes et omhyggeligt eftersyn. Men i ethvert tilfælde tror jeg, at vi må opgive at tolke denne indskrift, og uagtet det første tegn (ᚨ) naturligst synes at måtte opfattes som den omvendte form af den almindelige *a*-rune (ᚨ), kan jeg dog ikke undertrykke en tvivl, som jeg fra begyndelsen af har næret, om det også virkelig er runer, vi finder i denne indskrift. Samme tvivl har jeg ligeledes med hensyn til en endnu uudgiven indskrift på et romersk broncekar, fundet ved Valløby i nærheden af Køge; denne indskrift, som er indridset meget let udenpå karrets bund, går fra venstre til höjre og synes at have indeholdt 5 bogstaver, hvoraf dog det sidste er ødelagt med undtagelse af en del af den nederste stav; de 4 første bogstaver måtte, hvis de var runer, snarest læses WIIS, og da det sidste kunde suppleres til ᚨ, vilde vi få et ord WIISA (sml. oldnord. *vísi*); af flere grunde tror jeg dog ikke, at vi tör opfatte disse tegn som runer (det er snarere latinske bogstaver PIIS., næppe RIIS.). At indskriften på en lille broncefigur fra Frøhov i Norge (Stephens s. 250) ikke er runer, skönt den indeholder et ᚨ, anser jeg med Rygh og Bugge (årb. f. nord. oldk. 1871, s. 176 not.) for sikkert; dog vover jeg ikke at kalde tegnene »nordetruskiske«. [Efter at disse bemærkninger var nedskrevne, har Engelhardt i sin beskrivelse af Valløby fundet også bekendtgjort indskriften på karret, som han betragter på samme måde som jeg; sé årb. f. nord. oldk. 1873, s. 303—5.]

(grav)indskrifter på svenske og norske stene, finder vi på Reidstad- og Orstad-stenen indskrifter i 3 linjer, der alle går fra venstre til höjre, og det samme gælder indskrifterne i én linje på Belland-, Stenstad-, Bratsberg-, Bø- og Skåång-stenen samt på fjældvæggen ved Veblungsnæs. Men vi træffer også meget ofte indskrifter i en enkelt linje, der går fra höjre til venstre, således på Tomstad-, Vånga-, Tanum-, Einang- og Krogstad-stenen (den sidste med én linje på hver side) samt på fjældvæggen ved Valsfjorden. Endelig har også Möjebro- og Berga-stenen to linjer fra höjre til venstre[1]. Denne oversigt viser, at det har været betragtet som fuldstændig ligegyldigt, hvilken retning man gav skriften; begge arter har været brugte samtidig og omtrent lige hyppig. Ved siden af den oprindelige retning fra venstre til höjre har man altså tidlig begyndt også at skrive fra höjre til venstre, hvilket var så meget naturligere, som over halvdelen af runetegnene kunde beholde samme form i begge tilfælde, navnlig ᚷ *g*, ᚺ *h*, ᚾ *n*, ᛁ *i*, ᛃ *j*, ᛇ *eu*, ᛉ R, ᛊ *s*, ᛏ *t*, ᛖ *e*, ᛗ *m*, ᛜ *ng*, ᛟ *o*, ᛞ *d*. Da det var ligegyldigt, om man skrev ᚺ, ᛇ, ᛊ o. s. v. eller ᚺ, ᛇ, ᛊ o. s. v., lä det jo nær også at anvende det samme på de andre tegn og at ansé ᚠ, ᚢ, ᚦ o. s. v. for lige så berettigede som ᚠ, ᚢ, ᚦ o s. v. Som følge heraf kom man ganske naturlig til at betragte de enkelte tegns og følgelig også hele indskriftens retning som ligegyldig; men for at komme til dette resultat behøvede Nordboerne sandelig lige så lidt som Grækerne noget fremmed forbillede.

---

[1]) Alle de her nævnte indskrifter findes afbildede hos Stephens med undtagelse af de norske indskrifter på fjældvæggene ved Veblungsnæs og Valsfjorden samt på Einang-stenen (sé om disse Bendixen og Bugge i årb. f. nord. oldk. 1872, s. 185 ff.; Bugge, To nyfundne norske Rune-Indskrifter fra den ældre Jærnalder i det norske Vidensk. Selskaks Forhandl. 1872).

Var man imidlertid først kommen til det resultat, at skriftens retning var ligegyldig, fulgte heraf atter, at man meget let kunde falde på at forene begge måder og således komme til den almindelige bustrofedon. Dog forekommer dette meget sjælden i indskrifterne med de ældste runer og er uden tvivl først kommet i brug længe efter at skriften ved siden af den ældre retning også havde antaget retningen fra höjre til venstre. Der er egenlig kun ét mindesmærke fra den ældre jærnalder, hvis indskrift løber *βουστροφηδόν*; men til gengæld er dette mindesmærke yderst oplysende i denne henseende, da det har en længere indskrift på begge sider, nemlig Tune-stenen, som vi på næste side gengiver i $^1/_{20}$ af den naturlige störrelse efter tegningerne hos P. A. Munch i »Runestenen fra Tune«, Christiania 1857, og i »Aarsberetning for 1856 fra Foreningen til norske Fortidsmindesmerkers Bevaring«, Christ. 1857, hvorved der tillige er taget hensyn til de rettelser, som Bugge senere har meddelt til tegningen hos Stephens.

Den ene side af stenen indeholder i to linjer følgende indskrift:

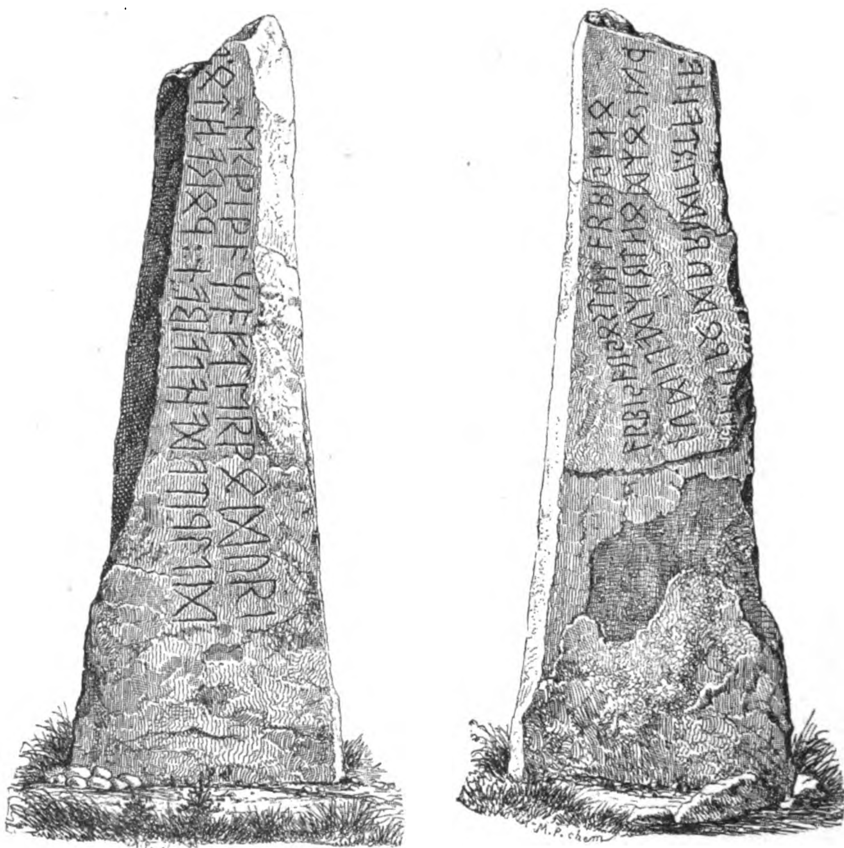
ᛖᚲᚹᛁᚹᚨᛉᚨᚠᛏᛖᚱᚹᛟᛞᚢᚱᛁ

ɔ: ek wiwaʀ after woduri|de
witada-halaiban:worahto [:runoʀ][1]

Vi har altså her den almindelige bustrofedon-form, hvor første linje går fra venstre til höjre og 2den derpå drejer i den modsatte retning, hvorved man jo opnåde, at de bog-

[1]) »Jeg Wiwar gjorde runer efter stalbroder (krigskammerat) Wodurid«. Sml. »de ældste nord. runeindskrifter« (årb. f. nord. oldk. 1867) s. 37 f., s. 51 ff.; navneordenes böjning i ældre dansk s. 41 ff.; Bugge i filol. tidskr. VII, s. 225 ff. Efter Bugge tilsteder indskriften kun læsemåden witada.

staver, der hørte sammen, også kom til at stå så nær ved hinanden som muligt.

Runestenen fra Tune.

På den anden side af stenen, hvor indskriften består af 3 linjer, har derimod kun de to første den almindelige

bustrofedon-form, medens den tredje danner en slangebugtning med den 2den, i det runerne i begge disse linjer står omvendt mod hinanden, altså:

ɔ: arbinga singosteR arbingano
þuingoR dohtriR. dalidun
[afte]R woduride: staina:[1]

---

[1]) Bugge (filol. tidskr. VII, 229 ff.) læser og tolker indskriften således: arbinga singosteR arbingan oþlingoR (for oþuingoR) dohtriR dalidun (afte)R woduride staina ɔ: »arvingernes ældste arvinger, Odlingas døtre, satte (?) efter Wodurid stenen«. Bugge vil dog kun have begyndelsen af sin tolkning (til dohtriR) betragtet som et usikkert forsøg og lader dalidun henstå uforklaret. Senere (filol. tidskr. VIII, 191—92) forklarer han dalidun = dallidun af *dalljan, »udstyre fagert«, beholder þuingoR og forbinder i 1ste linje arbingano þuingoR; han oversætter da »de ældste af arvingerne, Thuingas døtre«, men lader det første arbinga uforklaret (filol. tidskr. VIII, 194). — I min afhandling om »de ældste nord. runeindskr.« s. 60 og i »navneordenes böjn.« s. 41 ff. havde jeg kun forsøgt en tolkning af slutningen af indskriften: dohtriR daedun (eller dalidun?) (afta)R woduride staina, »døtre rejste (eller delte?) efter Wodurid stenen«. Derimod havde jeg i et brev til min afdøde ven K. Lyngby, hvori jeg för Bugges afhandling i filol. tidskr. udkom, havde givet ham en sammenhængende fremstilling af de resultater, hvortil jeg dengang var kommen i tolkningen af de ældste runeindskrifter, fremsat min mening om betydningen af hele indskriften. Efter at have gjort opmærksom på, at jeg med hensyn til mine tidligere tolkninger i årb. f. nord. oldk. 1867 nærede trivl om witai gahalaiban på den ene side af Tune-stenen, hvor der

Tune-stenen giver os således det ældste eksempel på begge arter af bustrofedon-skrift, af hvilke den først omtalte art også forekommer i nogle af de ældste græske og

---

måske snarere burde læses »witada-halaiban som et sammensat ord med udlyden bevaret i witada-«, og at der på den anden side både kunde læses daedun og dalidun, samt at en lignende tvivl var til stede i 1ste linje på denne side, i det der både kunde læses -liʀ og -eʀ foran arbingano, kom jeg efter en længere udvikling, som jeg her forbigår, til det resultat, at ordene

li

arbingasingosteʀarbinganoþuingoʀdohtriʀ

måtte betyde Vodurids »börnebörn« eller hans »sön og datterdøtre«, i det jeg, eftersom vi havde stammen arbinga- eller arbingan-, foreslog at læse:

enten arbinga singosteʀ (arbingas ingosteʀ) arbinga noþuingoʀ dohtriʀ, »arvingernes (arvingens) 'sönner' [og] arvingernes . . . (et tillægsord) døtre« . . .

eller arbinga singostliʀ arbingano þuingoʀ (arbingan oþuingor) dohtriʀ, »arvingen Singostlir [og] af de kvindelige arvinger Thuingas (eller arvingen Oðuingas) døtre« . . .

Med hensyn til daedun eller dalidun efter dohtriʀ fandt jeg i begge tilfælde en vanskelighed, da jeg for daedun ventede dadun og for dalidun dailidun. Hvis der læstes daedun staina, opfattede jeg dette udtryk i forhold til worahto runoʀ på samme måde som f. eks. på Helnæs- og Glavendrup-stenen sati stain i forhold til faþi, raist runaʀ. Dog var jeg mest tilböjelig til at læse dalidun (for dailidun ved en blanding af *a*- og *i*-klassen) og bemærkede med hensyn til ordets betydning følgende: »Jeg forklarer det således: 'börnebörnene' delte stenen efter Wodurid, det vil sige: stenen blev rejst efter Wodurid (»Wiwar gjorde runer efter Wodurid« — den første side); men senere delte Wodurids arvinger igen stenen efter ham — de kom i den samme grav, og deres navne blev indhuggede på den samme sten. En bestyrkelse for rigtigheden af denne mening finder jeg desuden i formen af runetegnene i begge indskrifter, der tydelig viser, at de er fra forskellig tid; den korteste, smukkeste og ældste indskrift blev hugget

enkelte etruskiske indskrifter, medens den anden art er meget sjælden hos Grækerne og med undtagelse af de to »sabelliske« indskrifter også i Italien. Rigtignok antager

---

af Wiwar, medens stenen endnu lå ned og var let håndterlig for den, der huggede runerne; derimod blev den anden indskrift, der var til minde om Wodurids »arvinger«, indhugget senere, efter at stenen var oprejst; det var derfor vanskeligere for runeristeren at göre arbejdet smukt, og det viser runetrækkene også tydelig nok. Inden jeg forlader denne forklaring af indskriften på Tune-stenen, vil jeg endnu imødegå en indvending, som kunde rejses derimod; man kunde sige, at det var uden eksempel, at en sten var rejst først over Wodurid, og at senere hans »arvinger blev delagtige i samme sten efter ham«. Når vi vil slutte fra, hvad der endnu den dag i dag ofte sker med ligstene, der sættes over en bestemt person, men således, at man dog lader plads stå åben til en eller flere slægtninges navne, vilde indvendingen være uden betydning, da det samme naturligvis også kunde være sket i oldtiden. Men jeg tror desuden at kunne påvise et par ældre runestene, der er til minde om to: på Berga-stenen står efter min formodning navnet saligastiʀ; men desuden indeholder stenen endnu ordet fino, som jeg opfatter som nf. ent. huk. (= luþro, hariso). Også Krogstad-stenen viser os måske det samme forhold; jeg læser her det ene ord som stainaʀ (kunde det ikke let falde en runerister ind at hugge ᛇ i steden for ↑; på den anden side huggede han ʃ vendt til den modsatte side), hvilket jeg ikke opfatter som »appellativet« »sten«, men som nomen proprium, mandsnavnet »Sten« (hvis det var »appellativ« måtte der nemlig gå en ejeform foran; men ordet på den anden side ender på -ingi, ikke på -ingan); og navnet på den anden side kan da være en anden mands (faders, broders) navn; dog er det efter endelsen -ingi (yngre form for -inga) måske rimeligere at opfatte det som »patronymicon« til stainaʀ. — Vi har på disse mindesmærker:

1) dels et (eller to) enkelte navne i nævneform; dette findes foruden på Berga- og Krogstad- samt Bratsberg-stenen også på enkelte løse genstande fra Danmark;

2) dels navnet i ejeform med tilföjelse af ordet »sten«; dette findes på Stenstad-stenen: igingon halaʀ (»Igingas sten«) og har vel også stået på stenen fra Belland,

Mommsen ved behandlingen af de sabelliske indskrifter (Unterital. Dial. s. 22 ff., s. 329 ff.), at deres bustrofedon-form er så overordenlig gammel, at også den almindelige

---

hvor nu kun ef. er bevaret, med mindre det ᛉ, som navnet ikke kan begynde med, og som kun findes på den ene tegning hos Stephens, skulde være det sidste bogstav f. eks. af (ᛊᛏᚨᛁᚾᚨ)ᛉ (staina)R, hvorefter så fulgte ef. af en hankøns an-stamme. På samme måde er jeg endelig tilböjelig til at forklare Tanum-stenens þrawingan haitinaR was med udeladelse af »sten«, der har stået på det nu afhuggede stykke af stenen (dog kunde en anden måske snarere antage, at f. eks. ordet sunuR hér havde styret ejeformen þrawingan);

3) dels længere og fuldstændigere indskrifter.

Alt dette har sit tilsvarende i de yngre runer:

1) Haverslund-stenen;

2) Kallerup- og Snoldelev-stenen;

3) massen af de yngre runeindskrifter.«

Slutningen af brevet indeholder en lille udsigt over navneordenes böjning i det ældste runesprog (hvoraf en del senere er optaget i årb. f. nord. oldk. 1868, s. 305—6 = »den histor. sprogforskn.« s. 49—50) og endelig min tolkning af Sölvesborg-stenen (navneordenes böjn. s. 74 not. 2).

Skönt jeg nu opfatter forskellige ting noget anderledes og kun betragter den her meddelte forklaring af dalidun som et løst indfald, har jeg dog villet benytte lejligheden til at meddele disse oplysninger, da det kan være af interesse at se to af hinanden uafhængige tolkninger af Tune-stenen, hvor endnu enkelte ord må betragtes som tvivlsomme. Det vil tillige heraf fremgå, at jeg i flere henseender har fremsat min mening om de ældste runeindskrifter langt fyldigere og udførligere i det nævnte brev end i min afhandling om navneordenes böjning, og jeg föjer hertil den erklæring, at alt hvad der i denne afhandling vedrører runeindskrifterne fandtes nöjagtig i den form, hvori det senere blev trykt, för end Bugges afhandling i filol. tidskrift udkom, og at jeg med forsæt ikke har foretaget en eneste forandring deri under indflydelse af Bugges tolkninger. Andet svar agter jeg ikke at give på de mange (for största delen anonyme) angreb, der lige siden min første afhandling om disse indskrifter med sjælden udholdenhed og endogså i forskellige sprog er rettede

fra græsk kendte form må være udgået derfra, og han finder her levninger af en ældgammel italiensk skrivemåde og et bevis for, at den græske skrift som bustrofedon kom til Etrurien og i denne form en tid lang brugtes af Etrusker, Umbrer og Sabeller. Jeg anser imidlertid alle disse slutninger for meget overilede, og jeg tror, at Mommsens skarpsindighed her har ledet ham fuldstændig på vildspor, så meget mere som han selv trods den store beundring for den alderdommelige skrivemåde i de sabelliske indskrifter med rette har fremhævet, at hverken deres alfabet eller sprogformer just tyder på noget særdeles gammelt standpunkt.

Den slangedrejede bustrofedon er nemlig i og for sig så naturlig, at man kun må undre sig over ikke oftere at finde den anvendt i gamle indskrifter; ti i virkeligheden er jo enhver indskrift, der løber om en rund eller oval genstand (en mønt o. s. v.) en sådan bustrofedon. Også i den foran afbildede indskrift på Vimose-spændet står de to linjer egenlig i samme forhold til hinanden, skönt det her vistnok slet ikke har været tilsigtet af runeristeren at afvige fra den sædvanlige retning[1]. Når det i det hele betragtedes som ligegyldigt, om man lod skriften gå fra venstre til höjre eller omvendt, og man alligevel i en indskrift ret tydelig vilde betegne, hvor den ene linje sluttede sig til den anden, opnådes dette jo lettest netop ved at lade et bogstav så at

mod mig fra en enkelt side, angreb af en sådan beskaffenhed, at jeg måtte ansé det for at være under min værdighed at imødegå dem, selv om personlige forhold ikke havde hindret mig deri.

[1]) I indskriften på Nordendorf-spændet finder vi i samme linje med forsæt mandsnavnet, der står uden egenlig forbindelse med den øvrige indskrift, skrevet til den modsatte side, hvilket fuldkomment stemmer med den måde, hvorpå i en af indskrifterne fra Thera (hos Boeckh, Franz og Rangabé no. 1; hos Le Bas pl. II, no. 4) navnene Κλεαγόρας og Περαιεύς er skrevne. Grunden var i begge tilfælde den samme, nemlig stræben efter tydelighed.

sige høre til begge linjer. Herved fremkommer da den slangedrejede skrift i de sabelliske indskrifter, som i Norden første gang møder os på Tune-stenen, men senere blev mere og mere almindelig, således på nogle af de ældste stene fra den yngre jærnalder, f. eks. Helnæs-, Flemløse- og Glavendrup-stenen, hvor der dog er den forskel fra Tune-stenen, at de enkelte linjer er adskilte ved en streg, hvorpå bogstaverne står. Det næste skridt var, at man i stedet for de simple streger prydede stenene med de ejendommelige og kunstfærdige slangeslyngninger, der senere kom til at spille en stor rolle, og i hvilke så overordenlig mange af de yngre runeindskrifter navnlig i Sverrig blev indristede.

At bustrofedon-formen i runeindskrifterne er udviklet i Norden selv, hvor den fra først af kun skylder et stenhuggerlune, der vel fremkaldtes ved stræben efter större tydelighed, sin tilværelse, er klart deraf, at den andensteds forekommer så overordenlig sjælden, og at den hos os først optræder på en sten, som af flere grunde ingenlunde tör regnes til de ældste mindesmærker [1].

---

[1]) På Varnum- (Järsberg-)stenen (Stephens s. 216), der, som også Bugge i sin skarpsindige tolkning af denne indskrift (filol. tidskr. VII, s. 237 ff.; sml. VIII, s. 196 f.) har fremhævet, i flere henseender minder om Tune-stenen og omtrent må tilhøre samme tid som den, løber indskriften i to linjer fra venstre til höjre; kun det sidste ord er både af hensyn til plads og tydelighed skrevet bustrofedon, således at det tillige løber om den nederste linje, hvormed indskriften begynder:

ᚱᚢᚾᛟᛉ ᚹᚨ
ᛏᛁᚱ
ᚢ

ɔ: runoR waritu (»vi to skrev runer«); runoR er det sidste regelmæssig skrevne ord i øverste (sidste) linje, og foran ᛏ i ordet waritu står det sidste bogstav i nederste

Udviklingsgangen, som vi kan forfølge på mindesmærkerne, er altså den, at runeskriftens oprindelige retning var fra venstre til höjre ligesom det latinske alfabets; men temmelig tidlig har man ved siden deraf også givet den retningen fra höjre til venstre. Ved en forening af begge disse former opstod senere den almindelige bustrofedon, og samtidig med den viser sig også de første spor til den slangedrejede skrift. Alle disse former holdt sig i den følgende tid længe ved siden af hinanden, i det det berode på runeristerens smag og kunstfærdighed, hvilken form han vilde vælge.

Jeg har måttet dvæle noget ved hele denne udviklingsgang, da man naturligvis også har benyttet skriftens retning fra höjre til venstre og *βουστροφηδόν* som bevis på runernes umiddelbare nedstammen fra det fönikiske eller et gammelt græsk alfabet; at den også havde retningen fra venstre til höjre, og at dette netop viser sig som regel i de allerældste indskrifter, har man enten overset eller ikke anset for nødvendigt at bemærke, i det man er gået ud fra den aldeles falske forudsætning, at det vel kunde tillades en skrift, der oprindelig gik fra höjre til venstre, senere at antage den modsatte retning, men at den omvendte forandring var utænkelig. På det første havde man jo et sikkert eksempel i græsk, og deraf drog man da den urigtige slutning, at det samme også måtte være sket med runeskriften. At begge dele i følge sagens natur var lige berettigede og lige sandsynlige, har man ikke haft öje for.

Den samme vilkårlighed, som i de ældre alfabeter møder

(første) linje. I indskrifterne fra den ældre jærnalder findes sikre eksempler på bustrofedon-formen kun på Tune-stenen og i dette ene ord på Varnum-stenen, og den sidste viser jo netop tydelig, at det er rent tilfældigt, at denne form blev valgt.

os med hensyn til skriftens retning, træffer vi også i anvendelsen af skilletegnene.

At man allerede i meget gammel tid for at opnå en höjere grad af tydelighed har søgt at fastsætte grænsen mellem de enkelte ord ved hjælp af skilletegn, viser den moabitiske indskrift, der regelmæssig adskiller de enkelte ord ved et punkt [1]. Men desuden frembyder denne indskrift den hidtil enestående ejendommelighed, at den også benytter et andet tegn, nemlig en lodret streg, for at adskille de enkelte sætninger. Længer ned i tiden bliver brugen af skilletegnene sjældnere; de forekommer slet ikke i den store sidoniske indskrift på Eschmunazars sarkofag og anvendes overhovedet kun ganske undtagelsesvis i de fönikiske indskrifter.

Også hos Grækerne forekommer skilletegn mellem de enkelte ord sjælden og for det meste kun i meget gamle indskrifter. Medens de ældste indskrifter fra Thera og Melos ikke benytter noget skilletegn, anvendes et enkelt punkt på broncetavlen fra Petilia (C. I. G. no. 4; Franz no. 23), og noget hyppigere finder vi 2 eller 3 punkter benyttede på samme måde [2]. Senere opgives brugen af skilletegnene aldeles, og når vi i græske indskrifter fra den romerske kejsertid atter kan finde enkelte eksempler på an-

---

1) De oldpersiske kileindskrifter fra Akhæmenidernes tid anvender som bekendt regelmæssig en lille skråtliggende kile som skilletegn mellem de enkelte ord.

2) To punkter findes f. eks. i traktaten mellem Elis og Heræa (C. I. G. no. 11; Franz no. 24) og i enkelte gamle attiske indskrifter, f. eks. C. I. G. no. 33 (Franz no. 42). Andre af de gamle attiske indskrifter bruger tre punkter, f. eks. C. I. G. no. 22 (sml. foran s. 127 not. 1), no. 139, 147. Også forekommer undertiden i samme indskrift afvekslende to eller tre punkter, således i den sigæiske indskrift og i den lokriske indskrift fra Galaxidi (Rangabé no. 356 b pl. XIII; J. L. Ussing i Oversigt over det kgl. danske Videnskabernes Selskabs Forhandlinger 1857, s. 21 f.).

vendelsen af et enkelt punkt[1], er dette uden tvivl lånt fra Romerne.

En langt almindeligere anvendelse har derimod skilletegnene fundet hos de italienske folk, hvor det må betragtes som undtagelse, når de ikke bruges (således i enkelte etruskiske indskrifter). For øvrigt finder vi de samme skilletegn som hos Grækerne; meget sjælden forekommer dog tre punkter, f. eks. af og til i etruskiske indskrifter samt i de sabelliske fra Crecchio og Cupra og vekslende med to punkter på broncetavlen fra Velletri (Mommsen, Unterital. Dial. tab. XIV). To punkter er derimod meget almindelige i etruskisk og bruges gennemgående på de iguvinske tavler med umbrisk skrift. Ellers må også de to punkter betragtes som sjældne undtagelser (således i enkelte af de falikiske indskrifter og i de oskiske hos Mommsen tab. VIII, no. 1, 10 og 14). Det enkelte punkt, der er så sjældent hos Grækerne, forekommer meget ofte i Italien, således i mange etruskiske indskrifter, i flere af de falikiske, næsten uden undtagelse i de oskiske, og det er blevet regel hos Romerne allerede i de ældste bekendte indskrifter[2].

I runeindskrifterne hersker lige fra de ældste tider stor vilkårlighed både i skilletegnenes brug og form. Hyppig anvendes de slet ikke i den ældste tid; hvor indskriften kun indeholder et enkelt navn (Thorsbjærg dupsko, Strårupdiademet, Himlingöje-spændet o. s. v.), var der naturligvis

---

[1]) J. L. Ussing i Det kgl. danske Videnskabernes Selskabs Skrifter. V. Række. Historisk og philos. Afdel. II, s. 9.

[2]) Også i de herculanensiske papyrusruller findes som i indskrifterne et punkt efter de enkelte ord (sé det latinske digt om slaget ved Actium i Herculanensium Voluminum quæ supersunt Tom. II, Neapoli 1809). Derimod bruger vokstavlerne fra Siebenbürgen kun ganske undtagelsesvis skilletegn, nemlig af og til et punkt ved slutningen af en sætning (Massmann, Libellus aurarius, § 154).

ingen anledning til at bruge noget skilletegn; men de forekommer heller ikke f. eks. på Etelhem-spændet, Bø-, Einang-, Tanum-stenen og flere. Heller ikke Bukarest-ringen kender noget skilletegn, og på Nordendorf-spændet findes et sådant først efter den egenlige indskrift, hvorom vi straks skal tale. Derimod betegner guldhornet 4 gange tydelig adskillelsen mellem de enkelte ord ved 4 punkter, og ligeledes har Vimose-hövlen på toppen tydelig én gang 4 punkter, medens indskriften på siden synes at have både 2 og 3 punkter. På Charnay-spændet findes foran den egenlige indskrift i linjen til höjre 3 punkter for tydelig at skille denne linje fra alfabetet; senere bruger denne indskrift derimod to gange 4 punkter[1], men intet skilletegn efter det sidste bogstav. At man har betragtet brugen af skilletegnene som fuldstændig overflødig, ser vi tydelig af Tune-stenen, der i hver af sine længere indskrifter kun 2 gange bruger 2 punkter og i indskriften på 3 linjer endda kun foran og efter det sidste ord[2]; også Varnum-stenen har kun 1 gang 3 punkter, men ellers intet skilletegn. Dog må det ikke overses, at flere af de utydelige indskrifter (Reidstad-stenen og andre) måske fra først af kan have haft et skilletegn, der nu ikke kan skælnes (også på Tune-stenen er begge punkter kun rigtig tydelige på det ene sted). Undertiden bruges et skilletegn som prydelse foran eller efter indskriften, men ikke mellem de enkelte ord (Stenstad-

[1]) På tegningen hos Stephens består det 2det skilletegn af 5 punkter i en ellers ikke forekommende form; dette er imidlertid efter Beauvois' oplysning urigtigt. Der kan ingen tvivl være om, at runeristeren her har villet sætte 4 punkter som i linjen til venstre; men de har i linjen til höjre fået en lidt mere uregelmæssig form.

[2]) Indskriften på 2 linjer har kun skilletegnet foran og efter det næstsidste ord; om der også har stået 2 punkter efter det sidste ord, kan vi ikke afgöre, da kun det øverste af den første rune i dette ord er levnet; også det nederste punkt foran dette ord er nu borte.

stenen har f. eks. tegnet ꞁ foran den egenlige indskrift; Lindholm-indskriften har tre punkter ved slutningen af begge linjer og ellers kun to punkter foran det magiske ᚨᛏᛏ, som står sidst i den ene linje).

Foruden de her nævnte almindeligst brugte former af skilletegnene tror jeg, at enkelte sjældnere forekommende tegn i nogle indskrifter må opfattes på samme måde. Her hen regner jeg ⁎ på Möjebro-stenen, der også ved sin ringere störrelse viser, at det næppe tör tages som virkeligt bogstav; det lille kors mellem de to punkter synes kun at være valgt som en pynteligere form i steden for et tredje punkt [1]. Som skilletegn er jeg ligeledes tilböjelig til at opfatte ikke blot det sidste ᒪ på Skåång-stenen, uagtet der følger et punkt efter, men også tegnet ⚹ midt i indskriften efter haringa. Vi har her åbenbar samme navn som på Vimose-kammen, og ved et tegn, der den gang næppe havde betydning som rune, har man vistnok tydelig villet skille dette navn fra det følgende ler'gaR, hvis oprindelse jeg imidlertid ikke kan forklare. At tegnet efter ᛉ i ethvert tilfælde ikke har betydning som rune, men kun er brugt til prydelse ved slutningen af indskriften, er klart. Også på Nordendorf-spændet finder vi den egenlige indskrift, der ender med ordet þonar, tydelig adskilt fra navnet leubwini, som ikke står i nogen forbindelse med hovedindskriften, ikke blot derved, at dette navn er indristet til den modsatte side [2], men også ved det derefter følgende ʃ, der ikke kan have betydning som bogstav.

Denne vaklen i skilletegnenes brug og den overordenlige

---

1) Tegnet på Möjebro-stenen minder om det på yngre runestene ofte forekommende skilletegn ✕, der f. eks. på Hedebystenen og andensteds bruges afvekslende med to punkter.

2) Sml. foran s. 139 not. 1. — Stephens påstår, at der foran leub- kun findes én rune (ᚨ), hvilket jeg anser for usandsynligt; indskriften har her snarere som på Lindenschmits tegning tre runer (skulde der ikke stå ALA-?).

mangfoldighed i deres form viser tydelig, at det har berot på runeristerens lune, hvor vidt han i det hele har villet benytte dem, og at det udelukkende skyldes hans egen smag, hvilken form han har villet vælge. Noget fremmed forbillede skal man vanskelig kunne påvise her; men da runeskriften er udgået fra det latinske alfabet, er det jo også naturligst at antage, at den store afveksling, runeindskrifterne fremviser med hensyn til skilletegnene, dog fra først af udgår fra det enkelte punkt, der var blevet regel hos Romerne; men en til runetegnenes störrelse svarende pynteligere form fandt man snart i 2, 3 eller 4 punkter, i en lille streg eller på anden måde[1], og langt ned i tiden vedblev denne vaklen. Af de ældste indskrifter fra den yngre jærnalder har nogle slet intet skilletegn (Helnæs-, Flemløse-stenen o. s. v.), medens Snoldelev-stenen 5 gange har ꞉, der også stadig bruges på Glavendrup- og Tryggevælde-stenen o. s. v.; Kallerup-stenen bruger 1 gang ꞉ og 1 gang : (en afveksling, som også findes på andre stene), Nörre-Nærå-stenen

[1]) Vilde man søge forbilledet for runeindskrifternes skilletegn i de to eller tre punkter hos Grækerne og Etruskerne — uden at bekymre sig om, at vi også der træffer ét punkt —, måtte man i al fald indrömme, at runeristeren på egen hånd kan have forandret både de 3 punkter til 4 og de 2 til ꞉, en antagelse, der forekommer mig lige så dristig som min, i følge hvilken han efter sin egen smag har kunnet behandle det enkelte punkt som han fandt for godt. Hvor skuffende lighederne undertiden kan udvikle sig aldeles uafhængig af hinanden, har vi et eksempel på i Skåång-stenens ˥˙ som skilletegn efter den sidste rune. På den moabitiske sten, hvor punktet tjæner til at adskille ordene og den lodrette streg til at adskille sætningerne, kan en enkelt gang begge forenes til tegnet |., hvor vi rigtignok, da indskriften går fra höjre til venstre, har punktet foran stregen, medens det omvendte er tilfældet på Skåång-stenen, hvis indskrift går fra venstre til höjre. Ligheden er jo imidlertid slående, og jeg overlader dette bidrag til dem, der endnu holder på runeskriftens nedstammen fra det semitiske alfabet.

har først 1 punkt (oprindelig vistnok 2, hvoraf det nederste nu er forsvundet på grund af stenens afskalling) og derpå 3 punkter. Et enkelt eller (navnlig) to punkter forekommer jo senere overordenlig hyppig.

Jeg tror, at vi hermed har fremstillet alt det, som runeskriften selv vil kunne lære os om sin oprindelse, og vi har intetsteds fundet noget, som kunde tale imod det resultat, hvortil vi kom gennem vor betragtning af de enkelte tegns form og betydning, at denne skrift må være udgået fra det latinske alfabet. Vi har endog trot tilnærmelsesvis at kunne fastsætte tiden for runealfabetets dannelse, i det et par tegn gör det höjst sandsynligt, at det må være det yngre latinske alfabet, der har tjænt det til forbillede. Denne tidsbestemmelse føres vi også naturlig til ad en anden vej. Vi har allerede tidligere fremhævet, at runeskriften først optræder i den ældre jærnalder, og vi er efter de hidtil foreliggende kendsgærninger ikke berettigede til at føre nogen indskrift med de ældste runer længer tilbage i tiden end i det tidligste til omtr. år 200 e. Kr. Men i følge de archæologiske undersøgelser gör netop på denne tid den romerske indflydelse sig gældende i sin fulde styrke. Det ligger derfor nær på forhånd at antage, at oprindelsen til runeskriften, som ved første öjekast viser et utvivlsomt slægtskab med de gamle sydevropæiske alfabeter (det græske, etruskiske, latinske) snarest må søges i det latinske. Den etruskiske indflydelse måtte nemlig være ældre, og den græske yngre, medens omvendt de græske bogstaver, hvorfra runerne alene kunde tænkes at være udgåede, vilde tilhøre en tidligere periode, vor broncealder. Når derfor runeskriften, som vi i det foregående har vist, kun lader sig udlede af det latinske alfabet, er dette i fuldkommen overensstemmelse med archæologiske og historiske kendsgærninger, og tiden for

denne skrifts første fremtræden giver en ny og vægtig støtte for vor antagelse, at den må være udgået fra det yngre latinske alfabet på 23 bogstaver. Heraf følger da tillige, at runeskriftens optræden i den ældre jærnalder ikke i og for sig afgiver noget som helst bevis, der kan støtte hypothesen om en ny stammes indvandring i Norden ved overgangen fra bronce- til jærnalderen. Runeskriften er kun et enkelt led i den øvrige romerske indflydelse, som viser sig på den tid, og den er kommen til os så tidlig, som det i det hele taget var tænkeligt. Har en ny indvandring fundet sted, må det altså bevises ved andre grunde.

Der er dog endnu ét spörsmål, som uden tvivl vil blive rejst, men hvorpå det er umuligt for tiden at give et blot nogenlunde sikkert svar, og med hensyn til hvilket jeg derfor skal indskrænke mig til enkelte antydninger. Ad hvilken vej blev det romerske alfabet, der tjænte som grundlag for runeskriften, bekendt for de gotiske folk?

Efter Cæsars erobring af Gallien kom som bekendt også Germanerne i nöjere forbindelse med Romerne, med hvem de i den følgende tid fik mangfoldige både fredelige og krigerske berøringer. Da derfor den direkte forbindelse mellem Romerne og Germanerne var så betydelig i den ældre jærnalder, kan også runeskriften let tænkes at være opstået hos en germansk stamme, som stod i nærmere forbindelse med Romerne [1]. Dog lader dette sig ikke bevise, og det er heller ikke nødvendigt, at skriften er kommen til de gotiske folk direkte fra Romerne. Foruden Romerne var der nemlig et andet folk, med hvilket germanske stammer på denne tid og tidligere stod i livligt samkvem, og gennem hvis land uden tvivl en af hovedvejene er gået for den romerske kulturs udbredelse til Norden, nemlig Gallerne [2]. Sikkert kend-

---

[1]) Jeg skal blot ved siden af de mange andre kendsgærninger henvise til Tacitus' ytring om Hermundurerne (Germ. c. 41).

[2]) Sml. J. J. A. Worsaae, Om Slesvigs eller Sønderjyllands Oldtidsminder, Kbh. 1865, s. 47 & 57.

skab til Gallernes skrift har vi først fået gennem de i den nyeste tid fremdragne oldgalliske indskrifter[1]. Overensstemmende med de gamle forfatteres vidnesbyrd benytter de ældste af disse indskrifter det græske alfabet (i dets yngre almindelige skikkelse), som naturligvis fra Massilia har bredt sig ud over Sydgallien[2]. Ved Cæsars erobring foregik imidlertid en forandring heri; kendskabet til det latinske alfabet blev da almindeligt, og i de oldgalliske indskrifter fra den første kejsertid finder vi de græske bogstaver om-

---

[1]) J. Becker, Die inschriftlichen überreste der keltischen sprache i Kuhns og Schleichers Beiträge zur vergl. Sprachforschung III (1863), s. 162—215, 326—59, 405—43; IV (1865), s. 129—70. A. Pictet, Nouvel essai sur les inscriptions Gauloises i Revue archéol. 1867, XV, s. 276—89, 313—29, 385—402; XVI, s. 1—20, 123—40.

[2]) Sml. Strabo IV, 1, 5 (p. 181 edit. Casaub.). Cæsar B. G. I, 29: In castris Helvetiorum tabulæ repertæ sunt litteris Græcis confectæ et ad Cæsarem relatæ, quibus in tabulis nominatim ratio confecta erat, qui numerus domo exisset eorum, qui arma ferre possent, et item separatim pueri, senes mulieresque, altså »lister, skrevne med græske bogstaver (men naturligvis i gallisk sprog), der indeholdt en fortegnelse over dem, som var dragne hjemme fra«; ibid. VI, 14 (om Druiderne): neque fas esse existimant ea litteris mandare, quum in reliquis fere rebus, publicis privatisque rationibus Græcis litteris utantur, »de anser det for utilladeligt at nedskrive deres lære, skönt de ellers i reglen, som f. eks. i offenlige og private regnskaber, bruger græske bogstaver«. At denne kundskab imidlertid på Cæsars tid ikke var udbredt hos alle Galler synes at fremgå af V, 48, hvor Cæsar omtaler, at han under sit ophold hos Nervierne afsendte et brev til Cicero, der var skrevet med græske bogstaver (og sandsynligvis, skönt det ikke ligefrem ligger i ordene »hanc Græcis conscriptam litteris mittit«, på græsk), for at det ikke, hvis det blev opsnappet af fjenden, skulde røbe hans planer. At de fjærntboende, uciviliserede Nervier (II, 4) i modsætning til andre galliske stammer ikke kendte græsk skrift, passer netop godt med den skildring, Cæsar andensteds (II, 15) giver af dem.

byttede med de latinske kapitalbogstaver, som senere atter fortrænges af uncial- og kursivskriften.

Medens således indbyggerne i det egenlige Gallien først benyttede det græske og dernæst det latinske alfabet, synes de galliske folk i Overitalien tidligst at have lagt den »nordetruskiske« skrift til grund for deres alfabet, men senere ligeledes at have optaget det romerske alfabet.

På grund af det nære samkvem, som på mange steder har fundet sted mellem Galler og Germaner, må vi derfor henstille som en mulighed, at den latinske skrift netop samtidig med sin sejrrige fremtrængen hos de galliske folk også er bleven bekendt for de gotiske stammer, og at runealfabetet kan være udgået fra de latinske kapitalbogstaver, som de gotiske folk (Tyskere og Nordboer) i den første romerske kejsertid gjorde bekendtskab med hos Gallerne. Derimod finder jeg i runetegnene selv intet, der kunde tyde på, at også den af Gallerne för det latinske alfabet benyttede græske og nordetruskiske skrift kan have spillet en rolle ved dannelsen af runealfabetet[1]. Men det fortjæner at fremhæves, at medens

---

[1]) Da imidlertid min lærde, af runestudiet höjtfortjænte ven S. Bugge i sin afhandling om runeindskrifter på guldbrakteater i forbigående har antydet, at den nordetruskiske skrift kunde stå i forbindelse med runeskriften (årb. for nord. oldk. 1871, s. 176; mémoires de la société royale des antiquaires du Nord 1871, s. 363), skal jeg her til nærmere sammenligning med det »nordetruskiske« alfabet, som jeg har sammenstillet på tavle II no. 7, anfore den form af dette alfabet, som Gallerne benyttede:

a b g d e w z h ϑ i k l m n o p ṣ r s t u
ᚨ - - - E - - - - - I K L (ᛖ) ᛚ O ᚴ ⋈ D ϟ X V

hvor kun betydningen af tegnet ⋈ kan være nogen tvivl underkastet. Af vigtighed ved sammenligning med runeskriften er det, at de oprindelige tegn for *b*, *g*, *d* mangler og udtrykkes ved *p*, *k*, *t* (sml. foran s. 49 not. 1). Det eneste tegn, der minder om runeskriften, er ᚨ med betydning a; men at dette bogstav her har fået denne form, som

Gallerne efterhånden optog det græske, nordetruskiske og latinske alfabet så godt som aldeles uforandret, står runealfabetet langt selvstændigere lige over for sit latinske forbillede.

Vi har hermed fuldendt den første del af vor opgave. Vi har påvist, at det eneste gamle alfabet, hvorfra runerne umiddelbar kan nedstamme, er det latinske, og at det må være det yngre latinske alfabet, bestyrkes både af enkelte runetegn og af den tid, som de ældste runeindskrifter tilhører. Skriftens brug hos de gotiske folk — hvad enten de har fået den umiddelbar fra Romerne, eller middelbar gennem Gallerne — står således i forbindelse med den mægtige indflydelse, som Romerne i den første kejsertid øvede på barbarerne, og dens optræden i Norden sammen med de ældste fund fra jærnalderen kan følgelig ikke bruges som bevis på en ny stammes fremtrængen.

---

ellers i etruskisk betegner *w*, ligger i, at Gallerne brugte V både for *u* og *w*; da altså ingen misforståelse var mulig, fik Λ i lighed med de øvrige bogstaver en oprejst stilling. Da imidlertid de bogstaver, der afviger fra de latinske, ligger runerne langt fjærnere end disse (navnlig *r* og *l*), og da de i runeskriften optagne latinske B, C, D, F, Z, H her aldeles mangler, tror jeg, at man vil indrömme, at det af Gallerne benyttede nordetruskiske alfabet ikke kan have den fjærneste berøring med runeskriften, og at ligheden mellem *a*-runen og det gallisk-etruskiske *a*, som jeg foran (s. 93 not.) bemærkede, må betragtes som aldeles tilfældig. — Derimod er det muligt, at enkelte ejendommelige tegn, der findes på nogle brakteater sammen med runer, og hvis betydning det er os umuligt at angive, ikke blot har ydre lighed, men også en virkelig sammenhæng med tilsvarende tegn i indskrifter fra Overitalien og på de guldkar, der er fundne i Banatet, således som Bugge har formodet (årb. f. nord. oldk. 1871, s. 175 f.). Men denne blanding af runer og fremmede skrifttegn på enkelte brakteater skyldes da en senere tid og står ikke i forbindelse med runeskriftens oprindelige udvikling.

Men når runeskriften således ikke hjælper os til at besvare spörsmålet om forholdet mellem Nordens beboere i bronce- og jærnalderen, så vidner den til gengæld gennem hele jærnalderen ikke blot ved sit sprog men også ved sin ydre form höjere end alle andre kendsgærninger, at det folk, som i den ældre jærnalder først begyndte at benytte runeskriften i de nordiske lande, er det samme, som har efterladt os indskrifterne fra den yngre jærnalder. Hermed skal vi beskæftige os i den anden del af vore undersøgelser, i hvilke jeg håber at skulle levere et fyldestgörende bevis for, at den skrift, som møder os på de nordiske mindesmærker fra den yngre jærnalder, ved en gradvis udvikling er fremgået af den, der brugtes i den ældre jærnalder.

II. RUNESKRIFTENS UDVIKLING I NORDEN.

Det runealfabet, med hvilket vi hidtil har beskæftiget os, og hvis oprindelse vi har søgt at påvise, brugtes altså af de nordiske landes beboere i den ældre jærnalder. At det imidlertid ikke var en særlig nordisk skrift, men at den også benyttedes af andre stammer af den gotiske folkeklasse, er godtgjort i det foregående. Anderledes stiller forholdet sig derimod, når vi betragter de skriftlige mindesmærker i Norden fra den yngre jærnalder; vi finder da et alfabet, som ikke blot i mange henseender afviger fra det, der tidligere var i brug, men som også må betragtes som særlig nordisk i strængeste forstand. Hvor mindesmærker med denne skrift kan påvises udenfor de skandinaviske lande, vidner sproget, at vi altid har minder om Nordboere, som på deres tog kom til fremmede lande.

Det runealfabet, der benyttedes i Norden i den yngre jærnalder, har i sin almindeligst bekendte skikkelse 16 tegn, som vi lader følge med angivelse af deres navne og betydning:

	1	2	3	4	5	6
1.	ᚠ f	ᚢ u	ᚦ þ	ᚬ (ᛆ) ą (•)	ᚱ r	ᚴ k
	fé	*úr*	*þurs, þorn*	*óss*	*reið*	*kaun*
	7	8	9	10	11	
2.	ᚼ h	ᚾ n	ᛁ i	ᛅ a	ᛋ s	
	hagl, hagall	*nauð*	*íss*	*ár*	*sól*	
	12	13	14	15	16	
3.	ᛏ t	ᛒ b	ᛚ l	ᛘ m	ᛦ ʀ (y)	
	týr	*bjarkan*	*lögr*	*maðʀ*	*ýr*	

Disse tegn deltes i 3 afdelinger (»ætter«), Frøys ætt, indeholdende de 6 første runer, Hagals ætt de 5 følgende og Týs ætt de 5 sidste.

Vi kender det her anførte alfabet gennem traditionen, ligesom forskellige fremstillinger deraf er os overleverede på stene, klokker og andre genstande fra de nordiske lande. Liljegren nævner flere sådanne (Run-Lära s. 172 f.; Run-Urkunder no. 2001 ff. foruden enkelte andre, f. eks. no. 1982 = Stephens s. 104 no. 15, c; no 1986, 1995), hvortil endvidere fra Danmark kan föjes futharken på døbefonten i Bårse kirke (i nærheden af Præstø), som efter de 16 runer har tilföjet tre tegn, der almindelig brugtes i kalendere for i forening med de 16 runer at udtrykke de 19 gyldental (Annaler f. nord. Oldk. og Hist. 1846, s. 283 ff. med tavle II). Også på en dansk runesten i Åstrup (ved Varde) findes runerækken; men desværre mangler slutningen, så at vi kun har de 13 første runer af alfabetet levnede (afbildet hos Thorsen, De danske Runemindesmærker s. 317). Flere andre fremstillinger af det kortere runealfabet vil vi nedenfor få lejlighed til at omtale.

Sammenligner vi nu det her fremstillede runealfabet fra den yngre jærnalder med det, der brugtes i den ældre, bliver straks en vigtig kendsgærning klar og uimodsigelig, nemlig at begge alfabeter med nødvendighed viser tilbage til én fælles kilde. Beviserne herfor er følgende:

1) Af de 16 runer i det kortere alfabet genfindes de 9, nemlig

ᚠ ᚢ ᚦ ᚱ ᚾ ᛁ ᛏ ᛒ ᛚ

også i det længere aldeles i samme form og med samme betydning som i det kortere. Også ligheden mellem det korteres ᚬ ą, ᛋ s og det længeres ᚨ a, ᛊ s er iöjnefaldende;

2) runenavnene i det kortere alfabet stemmer nöje med dem, som vi ved hjælp af de oldengelske og gotiske navne kan fastsætte for det længere alfabets tegn;

3) det kortere alfabet inddeles i tre afdelinger (»ætter«), der begynder med ᚠ f, ᚼ h og ᛏ t; at den samme inddeling har været benyttet i det længere alfabet, fremgår af futharken på Vadstena-brakteaten, som har skilletegnet : foran ᚺ h og ᛏ t.

Hver enkelt af disse grunde er i og for sig tilstrækkelig til at vise, at de to alfabeter ikke blot ikke er udviklede uafhængig af hinanden, men endogså står i den nöjeste forbindelse indbyrdes. Hermed er det jo imidlertid endnu ikke afgjort, hvilket forhold der finder sted mellem dem i det enkelte. Det spörsmål, vi skal besvare, er, om det ene af disse alfabeter udgår umiddelbar fra det andet, eller om de begge er afledede fra en ældre fælles kilde.

Efter de foregående undersøgelser kom vi til det resultat, at et for alle gotiske folk fælles runealfabet på 24 tegn blev dannet ved hjælp af det latinske, og at det netop er dette alfabet, der bruges på de ældste skriftlige mindesmærker i Norden. En nødvendig følge heraf vil naturligvis være, at det kortere særlig nordiske alfabet, som vi finder på de yngre mindesmærker, og som viser tilbage til samme kilde som det længere fællesgotiske, kun kan udledes fra dette. Var nemlig omvendt det længere alfabet udgået fra det kortere, som mange endnu antager, eller var de, som man også har søgt at påvise, begge udviklede uafhængig af hinanden fra et fælles grundalfabet, måtte vort tidligere re-

sultat i et væsenligt punkt modificeres. I steden for et grundalfabet på 24 tegn måtte man da langt snarere tænke sig et fra latin udgået fællesgotisk alfabet, der i tegnenes antal stemmede med det kortere nordiske. Et sådant alfabet lader sig rigtignok ikke påvise; men vi behøvede kun at føre enkelte runeformer i det kortere nordiske alfabet tilbage til et ældre standpunkt, som måtte være bevaret i det længere alfabet (dettes ᚲ *k*, ᚺ *h* o. s. v. lige over for det korteres ᚴ, ᚼ o. s. v.) og at gengive runerne *óss* og *ár* deres oprindelige betydning *a* og *j* for netop at få et alfabet, som kunde ligge til grund både for det kortere nordiske og for det længere på Vadstena-brakteaten o. s. v. Det oprindelige runealfabet havde da tidlig spaltet sig i to, af hvilke det ene, der i tegnenes antal svarede til grundalfabetet og for så vidt stod dette nærmest, bevaredes af de egenlige skandinaviske folk, hos hvem vi finder det i fuld brug i den yngre jærnalder, medens de gotiske og germanske folk senere havde udviklet grundalfabetet videre ved tilföjelse af nye tegn, så at det fik den form, som vi kender fra Vadstena-brakteaten; på et endnu senere standpunkt var dette (gotisk-germanske) alfabet yderligere blevet udvidet i England[1]. En sådan tanke er i og for sig natur-

---

[1]) Om forholdet mellem de forskellige runealfabeter udtaler W. Grimm sig således: »Wir haben die drei Runenalphabete, das nordische, deutsche und angelsächsische verglichen und ihre Verwandtschaft gefunden. Es entsteht jetzt weiter die schwierige Frage: wie wir uns die Entstehung dieses Verhältnisses und die Abhängigkeit des einen von dem andern vorstellen müssen? Wir gehen von dem Grundsatz aus, dasz das einfachste Alphabet das älteste sey; dem gemäsz sind wir genöthigt, den sechszehn alten Runen, und zwar nach ihrer eigenthümlichen, alten Ordnung, deren Ursache, so viel ich weisz, noch nicht entdeckt ist, den Vorrang zu geben« (Ueber deutsche Runen s. 124), og han kommer da til det resultat, »dasz die sechszehn altnordischen Runen Grundlage der deutschen und angelsächsischen sind« (s. 128). Imod hele denne be-

lig, og den var fuldt berettiget, så længe man gik ud fra den forudsætning, at sprogformen på mindesmærkerne med det længere alfabet i Skandinavien (guldhornet o. s. v.) ikke

---

tragtning, hvortil senere mange har sluttet sig, i al fald i det væsenlige, har dog allerede Bredsdorff nedlagt indsigelse: »Det fattigste Alphabet behøver ikke just at være det ældste. Det er vel tænkeligt, at vore Forfædre kunne have bortkastet nogle Bogstaver, deels fordi de holdtes for ufornødne, deels fordi de vare vanskelige at eftergiøre, deels fordi man maaskee kun ufuldstændigt havde giort sig bekiendt med det ældre Alphabet. Saaledes bortkastede Grækerne nogle af Phoeniciernes, og Romerne nogle af Grækernes Bogstaver, og Englænderne have afskaffet æ, þ og ð« (»Om de saakaldte tydske Runer« i Molbechs Nordisk Tidsskrift for Historie, Literatur og Konst, II, 1828, s. 397). Sammesteds (s. 398) udtaler han sig således om forholdet mellem det kortere nordiske runealfabet og det oldengelske: »Jeg formoder, at disse to Slags Runer ere uafhængige af hverandre, men nedstamme fra en fælles Kilde, og jeg opgiver derfor den Mening, jeg har yttret i Skriftet om Runeskriftens Oprindelse p. 19 om de normanniske (marcomanniske) Runer«. Denne fuldstændig rigtige opfattelse af slægtskabsforholdet mellem de to alfabeter er senere også fremsat af andre; således ytrer Liliencron (Zur Runenlehre s. 16): »Die herkömmliche Annahme, das erweiterte goth.-ags. Alphabet habe seine directe Quelle in dem engeren nord., ist wohl nicht haltbar . . . Der Einfluss beider Alphabete auf einander war ein wechselseitiger, beiden aber liegt ein gemeinschaftliches Uralphabet zu Grunde«. Også Kirchhoff betragter den sætning som bevist, »dass das angelsächsische und nordische alphabet sich unabhängig von einander auf einer gemeinschaftlichen grundlage entwickelt haben, das eine nicht aus dem anderen abzuleiten ist« (Das goth. runenalphabet, 2te aufl., s. 2). Det var naturligt, at disse forfattere kom til det resultat, at det kortere nordiske alfabet stod det fælles grundalfabet (»uralfabet«) nærmest, og Kirchhoff mener derfor også, »dass, wenn wir im altskandinavischen alphabete die ýr-rune streichen und den zeichen 4 und 12 [ɔ: óss- og ár-runen] ihre ursprünglichen bedeutungen *a* und *j* wiedergeben, wir die anzahl der laute erhalten die in dem uralphabete bezeichnet waren. Diesem uralphabete steht allerdings

tilhørte den nordiske sprogstamme, men enten var gotisk eller germansk. Anderledes stiller sagen sig derimod, efter at det i den nyeste tid er påvist, at sproget i disse indskrifter er nordisk, og at det længere runealfabet ikke blot blev benyttet af Goter og Germaner, men også var den eneste brugelige skrift i Skandinavien, för det kortere alfabet optræder hos os. Når man tillige er enig med mig i den opfattelse, som jeg på forskellige steder har søgt at hævde, og som jeg trøster mig til at skulle eftervise til evidens, at sproget i de nordiske indskrifter med det længere alfabet kun er et ældre stadium af det sprog, vi finder i den yngre jærnalders indskrifter med det kortere alfabet, vil spörsmålet om forholdet mellem de to alfabeter naturligvis være afgjort med det samme: i det ældre længere alfabet må vi da nødvendig søge kilden til det kortere yngre.

At vore runeindskrifter fra den ældre og yngre jærnalder indeholder den samme nordiske folkestammes sprog fra forskellige tider, som jeg påstår, har imidlertid ikke blot Gislason bestemt benægtet, i det han sammenfatter resultatet af sine undersøgelser om sproget i de ældste indskrifter i følgende ord: »Seer man bort fra Enkelthederne og betragter Idiomet i den her omhandlede Afdeling af de ældre Indskrifter i det Hele, synes det hverken at kunne henføres til den »germanske« eller til den »skandi-

---

das skandinavische am nächsten; dass aber aus ihm, etwa in einer noch älteren gestalt, die übrigen alphabete abgeleitet sein sollten, oder mit anderem worte das skandinavische alphabet selbst als jenes uralphabet zu betrachten sei, das ist eine annahme zu der unkenntnis und auch wohl misverstandener patriotismus hat ehemahls verleiten können, die aber durch gar nichts zu erweisen steht und als für immer widerlegt betrachtet werden kann wenn wahr ist was ich an einem andern orte über das verhältnis jenes ältesten runenalphabetes zu dem lateinischen bemerkt habe« (»Zur würdigung der französischen runen« i Haupts zeitschr. für deutsches alterthum, X, 1856, s. 202).

naviske« »Stamme«, men at være en Mellemting, med en stærk fremtrædende »germansk« og en maaskee endnu stærkere fremtrædende »skandinavisk« Side. Det har tilhørt et Folkefærd, der er gaaet under i Tidens Strøm, er bleven overskyllet af en indtrængende Folkebølge — »et nærbeslægtet Skud af gothisk Rod«« (årb. for nord. oldk. 1869, s. 145). Men også Bugge, med hvem jeg ellers glæder mig over at stemme fuldstændig overens så vel i opfattelsen af de ældste indskrifters sprog i det hele som i de fleste enkeltheder, har trot at burde udtale sig med et vist forbehold om denne sag, i det han ytrer: »jeg har ikke villet sige, at der ene og alene er en Tidsforskjel mellem Sproget i Indskrifterne fra den ældre Jærnalder og Sproget i de almindelige skandinaviske Runeindskrifter. Archæologer har tværtimod givet mig Tro til, at Begyndelsen af den yngre Jærnalder staar i Forbindelse med, at et nyt nordisk Element trænger ind« (Tidskr. for Philologi og Pædag. VII, s. 356).

Når sprogforskerne således endnu kan give forskellige svar på det vigtige spörsmål om stammeslægtskabet mellem Nordens beboere i den ældre og yngre jærnalder, kan vi ikke undre os over, at også historikere og oldforskere er komne til modsatte resultater. Både efter Gislasons og Bugges opfattelse står vejen åben for den mulighed, at en ny stamme ved den yngre jærnalders begyndelse kan have bragt det kortere runealfabet til Norden, og at dette altså kan have udviklet sig uafhængig af den skrift, som brugtes i den ældre jærnalder. Denne mening er da også kommen til orde i den nyeste tid, og man har med stor styrke fremsat den påstand, at det kortere runealfabet umulig kan være udgået fra det længere, da intet folk vilde falde på at bortkaste tegn for lyd, som det tidligere havde udtrykt, og senere atter danne nye tegn for disse lyd (sml. f. eks. det længere alfabets ᚲ *k* og ᚷ *g*, der i det kortere begge udtrykkes ved ᚴ, medens man senere atter indførte en ad-

skillelse mellem ᚴ *k* og ᚵ *g*). Forholdet mellem runealfabeterne i den ældre og yngre jærnalder har man derfor sammen med archæologiske undersøgelser benyttet som støtte for den mening, at et nyt folk ved overgangen fra den ældre til den yngre jærnalder må være indvandret til Norden. Ved denne antagelse sparer man sig unægtelig på en let måde al mulig ulejlighed med hensyn til forklaringen af det kortere alfabets udvikling; det bliver indført af det nye folk og fortrænger det længere, som de tidligere beboere havde benyttet. Når man går ud fra den forudsætning, at det længere alfabet må være det yngre og fuldkomnere, bliver det jo rigtignok en gåde, at de folk, der tidligere brugte dette alfabet, skulde ombytte det med den nye stammes kortere og ufuldkomnere, og ikke omvendt. Men jeg skal ikke dvæle ved denne modsigelse, da jeg frygter for, at alle sproglige og archæologiske — ikke at tale om historiske — kendsgærninger, hvorpå man har bygget denne folkevandring, er lige svage og uholdbare.

Det er i det mindste en höjst overilet påstand, at et sprog ikke på et ældre standpunkt kan adskille lyd, som senere udtrykkes ved et enkelt tegn, på en nöjagtigere og fuldstændigere måde. Analogier fra andre folks skrift viser tvært imod, at det runealfabet, der f. eks. udtrykker **k** og **g** ved et enkelt tegn, meget godt kan være udgået fra et ældre alfabet, som brugte to tegn for disse lyd. Det ældste romerske alfabet benyttede naturligvis overensstemmende med det græske forbillede C for **g** og K for **k**; senere blev K kun anvendt ganske undtagelsesvis, medens C brugtes både for **g** og for **k**; endelig fik C kun betydning **k**, og man dannede heraf et nyt tegn G for **g**. Dette stemmer fuldstændig med forholdet i runeskriften, hvor vi tidligst finder < = **k**, X = **g**, dernæst ᚴ (af ældre <, Y) = **g** og **k**, endelig ᚴ = **k** og det deraf dannede ᚵ = **g**. På lignende måde bruger umbrisk, når det skrives med sit eget alfabet, kun de oprindelige tegn for **k** og **t** som betegnelse

både for **k**, **g** og for **t**, **d**, medens det med latinsk skrift udtrykker alle fire lyd; at også det umbriske alfabet selv fra først af har haft fire tegn for disse lyd, kan næppe være tvivl underkastet. Men vi behøver ikke engang at vende os til fremmede folks skrift for at finde analogier til det, vi træffer i runeskriften. Det er jo en bekendt sag, at de ældste danske — så vel som svenske — håndskrifter adskiller det »hårde« **d** og **g** fra det »åndende«, der betegnes ved **th** (**dh**) og **gh**, og at de ligeledes betegner **v** og **w** på forskellig måde; men uagtet alle 6 lyd endnu findes i dansk — medens svensk temmelig sent har tabt »åndende« *d* og *g*, samt *w* —, udtrykker vi dem nu kun ved de tre tegn **d**, **g** og **v**. Når man altså år 1300 for de nævnte 6 lyd havde 6 forskellige tegn, men nogle århundreder senere nöjedes med 3 tegn, må man vel indrömme, at det ikke går an a priori at kalde det umuligt eller urimeligt, at også runealfabetet tidligere kunde have tegn både for **k**, **g** og **t**, **d**, men senere kunde hjælpe sig med to tegn for disse 4 lyd. De sproglige — eller rettere palæografiske — grunde, man har anført mod at udlede det kortere runealfabet fra det længere, kan følgelig ikke gælde for beviser.

At heller ikke de archæologiske kendsgærninger, hvortil man har henvist, er i stand til at støtte theorien om en ny stammes indvandring, tror jeg, at Worsaae med slående grunde har godtgjort i sine undersøgelser om »Ruslands og det skandinaviske Nordens Bebyggelse og ældste Kulturforhold«. Imod den antagelse, at det særlig skulde være Rusland, hvorigennem den nye stamme var kommen til Norden, bemærker Worsaae: »Oldtidsminderne i Rusland kunne, som vi hidtil have seet, ikke afgive nogensomhelst fast Støtte for den Antagelse, at de skandinaviske Folk eller endog kun en enkelt skandinavisk Stamme skulde østerfra gjennem Rusland være indvandret til Norden. Ikkun een østlig Folkebevægelse til Norden fra det nordlige Asien spores kjendelig ved de finske og lappiske Folks Fremryk-

ning over Nordrusland og Finland til det nordligste Sverige og Norge. Naar ogsaa alle de tidligere gotisk-germaniske Stammer vare indkomne til Norden ad en sydlig og sydøstlig Vei, vilde det være et Særsyn, hvis virkelig enkelte Grene af disse Folk skulde flere Aarhundreder senere ved den yngste Jernalders Begyndelse (henimod Aar 700) være indvandrede til det nordligere Sverige og Norge ad en østlig Vei, efterat allerede Slaver, Liver, Letter, Kurer og Finner forlængst vare trængte frem lige til Østersøens Kystlande. I hvert Fald maatte det da bestemt kunne paavises, at der i disse Egne fandtes ældre Levninger af et saadant skandinavisk Folk og af idetmindste Forudsætningerne for den særegne Kulturretning, dette senere kom til at udvikle i den yngste Jernalder i Sverige og Norge. Navnlig vilde det være af særlig Interesse og Betydning, hvis det kunde lykkes, i nogen Deel af Rusland og fra en saa tidlig Tid som omtrent Aar 700 at paavise Spor af den yngre skandinaviske Runeskrift, der, som man har meent, ikke skulde være udviklet af den ældre, men netop være Særkjendet for et til Norden nyt indkommet Folk. Det er imidlertid bekjendt, at der endnu ikke i hele Rusland er opdaget mindste Spor af Runeskrift, hverken fra en ældre eller yngre Tid af Jernalderen« (årb. for nord. oldk. 1872, s. 417—18).

At en ny stamme lige ved den historiske tids begyndelse skulde være indvandret til Norden og have medbragt en ny skrift og en ny kultur, der ligesom med ét slag fortrængte den ældre, måtte støttes ved vægtige grunde; men historien tier derom, oldsagerne vidner derimod, sprog og skrift modbeviser det og tilintetgör både indvandringstheorien og forestillingen om det kortere runealfabets större ælde og oprindelighed end det længeres.

Ligesom nemlig sproget i indskrifterne med det kortere alfabet kun er et yngre stadium af det sprog, vi finder i indskrifterne med det længere alfabet — hvad ikke nærmere

skal udvikles i nærværende afhandling —, således er selve det kortere alfabet på 16 tegn kun en yngre udvikling af det længere på 24 tegn, en udvikling, der ikke er foregået pludselig og på én gang, men forberedt gennem længere tider, således som runemindesmærkerne selv viser os, og som vi ved hjælp heraf i det følgende nærmere skal påvise[1].

---

[1]) Også Lauth (Das germanische Runen-Fudark, 1857, s. 177 ff.) udleder det kortere nordiske runealfabet fra det længere; men i det enkelte lider hans beviser herfor rigtignok af store fejl. — At det kortere runealfabet uden tvivl i det væsenlige er opstået ved en gennemgribende forsimpling af den længere række, har F. Dyrlund udtalt i »Kort Udsigt over det philologisk-historiske Samfunds Virksomhed i Aaret 1857—1858« s. 39. Det er mig dog ikke bekendt, hvorledes min ærede ven har tænkt sig denne udvikling. Lidt videre udført er den samme tanke af en forfatter i »Tidskrift for Philologi og Pædagogik« V (1864), s. 299. Af hvad der her anføres kan jeg dog kun tillægge det også af Lauth og andre fremhævede forhold med de to *a*-tegn i det kortere alfabet lige over for det længeres *a*- og *j*-rune nogen beviskraft. Med hensyn til det øvrige, som til dels støttes på urigtige forudsætninger — f. eks. at ᛡ med betydning *a* er omændring af ᚨ (hvad også Bredsdorff antog, »Om Guldhornsrunernes Oprindelse« i Barfods Brage og Idun, III, 1840, s. 508), og at ᛉ i den længere række er en sideform til ᛗ —, har jeg en væsenlig forskellig opfattelse. — At det kortere alfabet ved en gradvis udvikling er fremgået af det længere, forholdet mellem de afvigende runeformer og grundene til den forkellige orden af enkelte tegn i begge alfabeter, har ingen endnu søgt at påvise. Men uden en sådan påvisning er forholdet mellem de to *a*-tegn i det kortere alfabet og de tilsvarende tegn i det længere naturligvis ingenlunde i og for sig tilstrækkeligt til at bevise det korteres umiddelbare nedstammen fra det længere. Derfor er også Kirchhoff, uagtet han først klart har fremstillet sammenhængen mellem *óss*- og *ár*-runen i det nordiske alfabet og det længeres *a* og *j*, af den mening, at det kortere nordiske alfabet ligger det fælles grundalfabet nærmest, medens han ingenlunde, som det siges i den nævnte afhandling i filol. tidskr. (s. 297, not.), »afleder

I det vi altså går over til at fremstille forholdet mellem de to runealfabeter i det enkelte, begynder vi for straks at lade lighederne og modsætningerne fremtræde så tydelig som muligt med at stille alfabetet fra Vadstena-brakteaten (s. 74) og de ældste indskrifter (s. 82) sammen med det kortere nordiske alfabet (s. 153):

I. ᚠᚢᚦᚨᚱᚲᚷᚹ : ᚺᚾᛁᛃᛇᛈᛉᛊ : ᛏᛒᛖᛗᛚᛜᛟᛞ
II. ᚠᚢᚦᚬᚱᚴ - - : ᚼᚾᛁᛅ - - ᛋ : ᛏᛒ - ᛚᛘ - - - ᛦ

Sammenligningen viser altså:

1) at et par tegn har en forskellig **betydning** i begge alfabeter, i det den rune, som i den kortere række har navnet *óss* og i almindelighed **gengives** med **o**, svarer til den længeres **a**-tegn ᚨ, medens den korteres **a**-rune ᛅ står på samme plads som den længeres **j**-rune;

2) at nogle tegn har en afvigende **form** i begge alfabeter, nemlig det korteres

ᚴ ᚼ ᛅ ᛋ ᛘ ᛦ, svarende til det længeres
ᚲ ᚺ ᛃ ᛊ ᛗ ᛉ

Også ᚬ afviger i reglen en smule fra ᚨ;

3) at 8 af de tegn, som findes i det længere alfabet, **mangler** i det kortere, nemlig

ᚷ ᚹ ᛇ ᛈ (p) ᛖ ᛜ ᛟ ᛞ;

4) at et par tegn har en anden **plads** i den kortere række end de ensbetydende tegn i den længere, i det den korteres ᛚ ᛘ svarer til den længeres ᛗ ᛚ i omvendt orden, og ᛦ i den kortere række står på et ganske andet sted end den længeres ᛉ.

Her er jo forskelligheder, der ved første öjekast måske ser ud til at være så mange og store, at man derover næsten kunde glemme lighederne. Men vi må huske vel på, at **det**

den större række fra den mindre«, men tvært imod afviser en sådan forestilling som aldeles urigtig (sé hans foran anførte ytring s. 156—57 i noten).

første af de her fremstillede alfabeter findes på mindesmærker, der tilhører tiden fra omtr. år 300 til omtr. år 500, det andet på runestene fra omtr. år 1000, og at vi endnu ikke har taget den mellemliggende udvikling i betragtning. Derved vil de tilsyneladende store forskelligheder komme til at fremtræde i et andet lys, og jeg håber, at det ad den vej skal lykkes mig at påvise grundene til de nys fremhævede uligheder mellem de to alfabeter og samtidig at levere beviset for, at den kortere række efterhånden har udviklet sig af den længere.

De 4 hovedpunkter, under hvilke vi sammenstillede ulighederne mellem de to runerækker, behandler vi i den foran angivne orden og begynder derfor vore undersøgelser med at omtale en ejendommelighed ved det kortere alfabet, som kun finder sin forklaring i det længere og altså tillige viser, at det kortere i dette punkt kan være udgået fra det længere, men ikke omvendt.

Uagtet det kortere alfabet i det hele taget har en meget indskrænket lydbetegnelse, finder vi dog for en enkelt lyds vedkommende en mærkelig afvigelse herfra, i det der forekommer to tegn for **a**-lyden, nemlig runerne ᚬ og ᛅ. Af disse har rigtignok den første navnet *óss* og den anden navnet *ár*, så at vi skulde vente, at den første var tegn for **o**, den anden for **a**. Men dette er ingenlunde tilfældet, når vi betragter runemindesmærkerne selv, som netop i reglen udtrykker **o**-lyden ved ᚢ (**u**), medens ᚬ lige så vel som ᛅ er tegn for **a**-lyden; ja begge disse tegn kan endogså bruges afvekslende på samme sten i samme ord. Som bevis herpå skal jeg foreløbig kun anføre følgende former fra Glavendrup-stenen: ᚼᚬᚾᛋ hąns = oldn. *hans*, ᚬᚾᚬᚾ ąną n = oldn. *annan*; ᚦᚬᚾᛋᛁ þąnsi og ᚦᛅᚾᛋᛁ þansi skrives hver én gang = þannsi (i det oldnorsk-isl. bogsprog *þenna*).

Hvad er da grunden til, at det kortere alfabet har disse

to tegn for a-lyden, og at det første tegn har fået navnet *óss*, skönt det udtrykker a, ikke o?

Begge disse spörsmål står i nöje forbindelse med hinanden, og svaret derpå findes i de forandringer, som det nordiske sprog og følgelig også de oprindelige runenavne i tidens løb har været underkastede. I fremstillingen heraf kan jeg næsten overalt slutte mig til Kirchhoff (Das goth. runenalphabet, 2te aufl., s. 43 ff.) og Bugge (filol. tidskr. VII, s. 315 ff.).

Hvor den kortere række har sin *ár*-rune, finder vi i den længere det tegn, som på oldengelsk har navnet *gér*, got. *jer*, oht. *jâr* (fællesgotisk og i de ældste nordiske indskrifters sprogform jāra). Oprindelig var altså runen tegn for j; men i nordisk svandt *j* tidlig i forlyden: jāra blev āra, *ár*, og dermed forandredes følgelig tegnets betydning fra j til a.

Hvor det kortere nordiske alfabet derimod har sin *óss*-rune, har det oldeng. alfabet ligeledes en rune, som kaldes *ós*; men kun navnet, ikke tegnet stemmer med nordisk; medens nordisk bruger tegnet ᚨ, senere i almindelighed ᚬ, har oldeng. *ós* formen ᚩ, hvorimod det til nordisk svarende tegn ᚨ i den oldeng. futhark optræder som den 26de rune mellem de særlig oldeng. tegn, der senere föjedes til den oprindelige række. Heller ikke ᚨ har imidlertid i oldeng. betydningen a, men æ og navnet æsc. Alt dette har sin grund i senere lydændringer indenfor det oldeng. sprog. I den fællesgotiske og ældste nordiske futhark indtager tegnet ᚨ med betydning a den 4de plads; det oprindelige og ældste nordiske navn på denne rune var ansuz, ansuʀ. Da efter oldengelske lydlove oprindeligt ans bliver ôs, måtte også runenavnet ansuz antage formen ôs (sml. gôs, gås o. s. v.). I steden for nu at lade den gamle *a*-rune ᚨ med det forandrede navn *ós* og betydning o beholde den oprindelige plads i futharken, dannede man af ᚨ det nye tegn ᚩ, som med navnet *ós* og den dermed følgende betydning *o* blev

stillet på ᚨ's tidligere plads. For *a*-lyden beholdt man derimod det gamle tegn ᚨ; men det fik det nye navn *asc* (sml. oht. *ask*, oldn. *askr*) og stilledes sidst i runerækken. Også ordet *asc* ændrede imidlertid senere i oldeng. sin *a*-lyd til *æ*, og som følge heraf blev ᚨ med navnet *æsc* tegn for **æ**, medens man for **a**-lyden dannede et nyt tegn ᚪ (en mellemform mellem ᚨ og ᚩ), som man gav navnet *ác* (en særlig oldengelsk form, hvor *á* er opstået af en ældre tvelyd; sml. oht. *eih*, oldn. *eik*). De to runer ᚪ *ác* og ᚨ *æsc* stillede man da med betydning **a** og **æ** forrest mellem de særlig oldeng. runer, medens ᚩ *ós* med betydning **o** beholdt den plads og det navn, som oprindelig tilkom ᚨ. Således må udviklingen tænkes at være foregået i oldengelsk, hvor der altså fra ᚨ efterhånden er udgået tre runeformer til betegnelse af lydene **a**, **æ**, **o**.

Også i Norden måtte det gamle navn ansuʀ undergå forskellige forandringer, hvorved det oprindelige **a** efterhånden blev fordunklet. Udviklingsgangen har her omtrent været følgende: *n* i ansuʀ gik over til en svagere næselyd, så at ansuʀ blev ąsuʀ, og i dette »nasale *a*« blev *a*-lyden på grund af det følgende *u* yderligere fordunklet ved den lydændring, som vi plejer at kalde *u*-omlyd, så at der fremkom en form, som omtrent må have lydt å̧suʀ; da senere stammeudlyden bortkastedes, opstod formen å̧ss og deraf atter med bortkastelse af næselyden og til erstatning derfor forlængelse af *å* en form å̄ss, en udtale, der i de ældste oldnordiske håndskrifter betegnes ved ǫ́ss eller ǫ́ss. I reglen forsvandt dette ǫ́, *u*-omlyden af á, senere, i det á atter trængte ind i alle former; men i enkelte ord holdt omvendt ǫ́ sig gennem alle former og faldt da sammen med ó (sml. *nátt* og *nótt*, *ambátt* og *ambótt*, *spánn* og *spónn*, *ál* og *ól* o. s. v.)[1]. Således kunde formen ǫ́ss, der regel-

---

[1]) Sml. min »altnord. gram.« og »fornnord. forml.« § 11, c; § 33, B, anm. 3; § 48, anm. 2; § 51, b, anm. 2; § 58, b, anm.; § 70 og oftere.

mæssig er udviklet af ansuʀ, altså senere både gå over til *áss* og *óss*, og runenavnet *óss* kan følgelig, som Bugge mener, være opstået i Norden selv af det ældre ǫss. Jeg har dog nogen betænkelighed ved at antage dette. Da nemlig ǫss som navn på en hedensk gud ikke senere gik over til *óss*, men til *áss*, måtte man jo antage, at det gamle ǫss havde spaltet sig i de to ord *áss* i betydning hedensk gud og *óss* som navn på runen, og som grund hertil kunde man måske anføre, at ǫ (ó) lettere vilde sejre i runenavnet, der vel almindelig brugtes i nævneform (og genstandsform) ent., sjældnere i ejeform, hvorfra *á* senere atter kunde trænge ind, medens af ǫss, hedensk gud, vel netop ejeform flt. *ása* var almindelig. Da runenavnet *óss* således formelt var blevet forskelligt fra *áss*, glemte man også efterhånden den oprindelige betydning af dette ord og opfattede det som identisk med oldnord. *óss*, flodmunding, ikke som en sideform til *áss*. Skönt alt dette er tænkeligt, finder jeg det ikke meget sandsynligt, og jeg er derfor mest tilböjelig til at søge oprindelsen til runenavnet *óss* andensteds. Da den gamle *áss*-rune nemlig først meget sent optræder med betydning *o* på en tid, da der også er foretaget andre ændringer i den kortere runerække, anser jeg det for rimeligst, at betydningen *o* og det dermed følgende navn *óss* er overført på *áss*-runen under indflydelse af det oldengelske runealfabet, som jo netop havde sin *ós*-rune på den plads, hvor den nordiske *áss*-rune stod. I oldeng. må runenavnet *ós* tidlig være blevet misforstået, i det den gamle runesang synes at tage det i betydning »mund« (ved at sætte det i forbindelse med lat. *os*!). Det lå således nær for Nordboerne at identificere det oldeng. *ós* med deres *óss*, flodmunding. Jeg finder det derfor rimeligere, at man i Norden ligefrem har optaget det oldeng. navn, end at man af ǫss skulde have fået de to former *áss* (gud) og *óss* (som runenavn), og dernæst skulde have misforstået betydningen af det sidste ord. I den her udtalte formodning bestyrkes jeg også der-

ved, at det oldeng. runealfabet åbenbar på andre punkter har indvirket på det nordiske i en senere tid: det gamle nordiske navn på runen ᚦ var þurs (*þurs rist ek þér* Skírnismál 36; sml. *thuris* i »abecedarium Nordmannicum«, *þors* i en futhark hos Hickes III, tab. VI no. 7 = Stephens s. 103 no. 14); men senere ombyttedes navnet *þurs*, der i en ældre form også må have tilhørt den fællesgotiske futhark, i Norden med *þorn*, som åbenbar er lånt fra det oldeng. alfabet, hvor dette navn tidlig havde fortrængt det ældre; med runetegnet gik som bekendt også navnet *þorn* over i det latinske alfabet og lever endnu på Island, skönt allerede forfatteren af den ældste orthografiske afhandling i Snorra-Edda forsøgte at indføre benævnelsen *þé* i steden for (Sn.-Ed. II, 38). At også *ýr* som navn på runen ᛦ sandsynligvis er lånt fra oldeng., skal jeg nedenfor nærmere omtale.

Hvad enten man imidlertid antager navnet *óss* for at udgå ligefrem fra det ældste nordiske runenavn ansuʀ eller for at være lånt fra oldeng., har det naturligvis ingen som helst indflydelse på den fremstilling, vi har givet af de ændringer, der i Norden måtte foregå med navnene jāra og ansuʀ og som følge heraf med betydningen af de tilsvarende runer. Det er jo nemlig klart, at den gamle jāra-rune efterhånden måtte gå over til at blive det almindelige tegn for a, medens den gamle ansuʀ-rune navnlig kunde benyttes, hvor man vilde betegne en af den følgende nasal påvirket *a*-lyd, og denne udviklingsgang bekræftes fuldstændig af indskrifterne. För end vi imidlertid går over til at betragte dette nöjere, vil vi se, hvorledes de gamle tegn for *a* og *j* har forandret sig i tidens løb.

Det ældste og oprindelige tegn for ansuʀ-runen er ᚨ. Det må ved siden heraf betragtes som sjældent og for en stor del som rent tilfældigt, når den øverste tværstreg i indskrifterne med det længere alfabet ikke udgår fra toppen, således som f. eks. på Etelhem-spændet, hvor navnlig det første ᚨ ligesom det foregående ᛚ og det følgende ᚹ har fået bistavene

lidt længer ned; det samme gælder det andet ᚨ på den foran (s. 60) nævnte brakteat fra Cöslin. Også på Kinnevad-stenen, hvis indskrift anføres af Bugge i årb. for nord. oldk. 1871, s. 221, forekommer ᚨ (fra höjre til venstre). Som en ren undtagelse, der kun er fremkaldt af hensyn til pladsen, må det derimod betragtes, når Varnum-stenen, som ellers regelmæssig bruger ᚨ, en enkelt gang har ᚨ med bistavene til den modsatte side i ordet ᛁᚨᚺ iah (= got. *jah*, og); da nemlig ᛁ og ᚨ ikke kunde sammenslynges til en binderune, var det nødvendigt at udtrykke ah som her, skönt det egenlig i det længere alfabet måtte betyde ha fra höjre til venstre (for ha bruger den samme sten binderunen ᚺᚨ). I det kortere alfabet har *áss*-runen væsenlig samme form som ansuʀ-runen i det længere; i reglen er det dog kun de ældste indskrifter med det kortere alfabet, der bruger ᚨ med bistaven udgående fra toppen af hovedstaven, således Snoldelev- og Helnæs-stenen. Derimod må det snarest betragtes som en tilfældighed, når vi finder samme form i futharken på Åstrup-stenen, hvor også bistaven i *þ* næsten når til toppen. Tidlig blev nemlig i det kortere alfabet ᚨ fortrængt af ᚬ (som en overgangsform mellem det ældre ᚨ og det yngre ᚬ kan formen på Nörrenærå-stenen, der hører til vore ældste runestene, betragtes; se afbildningen hos Thorsen s. 265; Stephens s. 761). Først senere optræder også formerne ᚬ og ᚼ.

Medens *áss*-runen altså væsenlig har holdt sig uforandret fra de ældste tider, stiller forholdet sig anderledes med jāra-runen. Vi har allerede foran (s. 110 ff.) gjort opmærksom på, at denne rune optræder under mange forskellige former, som vi dog har trot alle at kunne føre tilbage til en grundform, der ikke var meget afvigende fra ᛃ på Vadstena-brakteaten, og hvorfra både ᛅ (*a*) på Istaby-stenen[1] og ᚼ (*a*) på de andre blekingske stene med det

[1]) Med sikkerhed lader ᛅ med betydning *a* sig endnu kun efter-

længere alfabet (»de ældste nord. runeindskr.« s. 58 f.) kan være udgåede [1]. Af indskrifterne med det kortere alfabet kender kun et par af de allerældste danske endnu formen ✱ for a (»de ældste nord. runeindskr.« s. 62); meget tidlig blev ✱ nemlig yderligere simplificeret ved bortkastelse af den ene tværstreg og fik formen ᛭, der er det almindelige tegn for *a* i indskrifterne med den kortere runerække. Men ✱ og ᛭ er en tid lang blevne brugte ved siden af hinanden endogså i samme egn [2] og på de samme mindesmærker, således som det fremgår af de ældste danske stene. Medens Kallerup- (Höjetostrup-)stenen kun bruger ✱ og Helnæs-stenen kun ᛭, udtrykker Snoldelev-stenen først 2 gange *a*-lyden ved ✱, men bruger derpå 5 gange ᛭; havde Kallerup-stenens indskrift derfor været længere, kunde vi også vente på den at finde ᛭ sammen med ✱. At det i al fald er tilfældigt, at Helnæs-stenen kun bruger ᛭, fremgår deraf, at Flemløse-stenen, hvis indskrift, som jeg nedenfor skal vise, må være indhugget af samme mand som Helnæs-stenens og

---

vise på Istaby-stenen; hvad jeg foran (s. 76 i noten) har sagt om betydningen af dette tegn på en brakteat, er jo kun en usikker formodning. Også på Rök-stenen findes ᛋ mellem den længere rækkes runer; men her vil dets betydning vel altid blive usikker.

[1]) I bedömmelsen af sprogformen på Björketorp- og Stentofte-stenen og følgelig også den tid, hvortil disse mindesmærker hører, slutter jeg mig i det hele fuldstændig til den af Bugge fremsatte opfattelse. Jeg vil ved denne lejlighed ikke tilbageholde den bemærkning, at meget synes mig at tale for, at vi også på Istaby-stenen har en kunstig efterligning af en ældre tids sprog og tegn, ikke et pålideligt udtryk for en til en vis tid virkelig herskende sprogform. Selv i dette tilfælde vil dog både den og de andre blekingske stene af samme art altid give os værdifulde oplysninger om skriftens og sprogets udvikling i Norden. Hertil håber jeg ved en anden lejlighed at komme tilbage.

[2]) Med urette synes Bugge at drage dette i tvivl (filol. tidskr. VIII, 164).

senere end denne, bruger ᚼ afvekslende med ᛆ i samme tilfælde, hvor Helnæs-stenen har ᛆ.

Vi ser altså, at den gamle jāra-rune med betydning a og følgelig med navnet ąra, *ár* efterhånden optræder i formerne ᛄ, ᚼ, ᛆ. Det særlige tegn for j var dermed tabt, hvorimod man havde fået to tegn for a-lyden. Man kunde nu med Bugge (filol. tidskr. VII, 243) tænke sig, at af disse to tegn āra benyttedes til at udtrykke det lange *a*, medens ansuR bevaredes til betegnelse af det korte *a*. Dog lader denne formodning sig ikke bevise, og jeg finder det usandsynligt, at man skulde have adskilt den korte og lange *a*-lyd ved to tegn, da man ikke gjorde en sådan adskillelse ved de andre selvlyd, og da ᚨ i de ældste indskrifter både betegner det lange og korte *a*. Jeg tror derfor snarest, at den gamle jāra-rune efter at være bleven til āra en tid lang er kommen ud af brug som lydtegn[1], hvis man ikke undertiden har anvendt den i flæng sammen med ᚨ og i samme betydning, hvad der jo er muligt, men ikke bevisligt. Derimod holdt den sig på sin gamle plads i alfabetet, og først da *a*-lyden i ansuR efterhånden fordunkledes på grund af den følgende næselyd, optog man āra-runen som tegn for den rene *a*-lyd, medens ᚨ blev tegn for en dunklere lyd. Dette er da grunden til, at begge tegn bruges på Istaby-stenen i forskellig betydning (se foran s. 111), og på de ældste runestene med det kortere alfabet er (ᚼ) ᛆ netop tegn for det almindelige *a*, medens ᚨᚬ regelmæssig bruges, hvor der tidligere havde stået et af *n* efterfulgt *a*, som senere var gået over til »nasalt *a*«, ą, en udtale, som vi

---

[1]) På lignende måde tænker jeg mig, at den oldeng. *ós*-rune først er kommen i brug som lydtegn, da den oprindelige *o*-rune ᛟ antog navnet *oedel* og betydningen œ, og vi må heri vel netop søge grunden til, at *ós*-runen har fået det nye tegn ᚩ, medens det gamle ᚨ med det nye navn *asc* holdt sig som tegn for *a* (senere *æ*, *æsc*).

endnu må forudsætte på den tid, til hvilken disse stene hører. Derfor har Snoldelev-stenen ved siden af ᚼᛅ for *a* én gang ᚬ, udtalt ą, af ældre *an* = oldnord. *á*. Også senere skrives hyppig ᚬ i dette ord ligesom i ᚦᚬ (den store Århus-sten, Hedeby-stenen o. s. v.) = oldn. *þá*. Af samme grund finder vi ligeledes ᚬ i den store mængde med ᚬᛋ-sammensatte navne, som forekommer på runestenene, således ᚬᛋᛒᛁᚢᚱᚾ (den ene Hällestad-sten), ᚬᛋᚠᚱᛁᚦᚱ (den ene slesvigske sten fra Vedelspang) og mange andre = oldn. *Ásbjörn*, *Ásfreðr*, hvor *ás-* jo netop er opstået af det gamle ansu- og må have været udtalt med næselyd, för end det fik formen *ás-*. Et minde om ældre nasaleret *a* har vi også, når navneformen af udsagnsordene ender på ᚬ, således på den ene Hällestad-sten, der bruger ᚬ 3 gange, nemlig i navnet ᚬᛋᚴᛅᚢᛏᚱ ɔ: ąsgautr, i forholdsordet ᚬ ą og i navneformen ᛋᛏᛅᛏᚬ ɔ: standą. Brugen af ᚬ er dog ikke indskrænket til de her nævnte tilfælde, hvor det har udtrykt et af *an* opstået nasalt *a*; men det forekommer desuden meget almindelig foran en virkelig tilstedeværende næselyd (*n*, *m*), f. eks. i de foran (s. 164) nævnte eksempler fra Glavendrup-stenen; ligeledes skrives mąnr (= mannr) på den store Skærn-sten (men matr på den ene slesvigske sten fra Vedelspang = mandr, »navneordenes böjn. i ældre dansk« s. 85 f.); kląmulan (Tryggevælde-stenen, vist udtalt glåmulan). Foran en udeladt næselyd bruges ᚬ, ᚬ i ᛋᛏᚬᛏᛦ stątʀ ɔ: stændʀ på Flemløse-stenen, og Tryggevælde-stenen har endogså ᚦᚬᛁ᛫ᛒᛅᛏᚱᛁ þąi batri i betydning þaim bætri. At *a* foran næselyden netop så særdeles almindelig udtrykkes ved *áss*-runen ᚬ, medens det ellers betegnes ved *ár*-runen ᛅ, synes at sætte det udenfor al tvivl, at *a* her en tid lang har været nasalt ligesom i de tilfælde, hvor *n* senere er forsvundet. Da den forskel, som tidligere virkelig havde været til stede mellem ᚬ, ᚬ ą og ᚼ, ᛅ a, efterhånden udslettedes, blev også begge tegn brugte i flæng; at man langt ned i tiden skrev ᚬ, ᚦᚬ, ᚬᛋ- = oldn. *á*, *þá*,

Ás-, beviser derfor heller ikke, at næselyden endnu hørtes i disse tilfælde, men er kun den gamle skrivemåde, som har holdt sig uforandret, længe efter at dens oprindelige betydning var glemt. Forholdet mellem de to *a*-lyd ᚨ ᚬ ą og ᛅ a er da det samme som mellem de to *r*-lyd ᛦ ʀ og ᚱ r, der ligeledes oprindelig var forskellige både i lyd og tegn, men som senere sammenblandedes, da lydene var faldne sammen; og ligesom man til sidst aldeles opgav at bruge ᛦ for *r*, således sejrede også ᛅ over ᚬ. Først senere optræder både ᛦ og ᚬ (ᚭ) igen med de nye betydninger *y* og *o*.

I de forandringer, som runerne a n s u ʀ og j ā r a har været underkastede i Norden såvel i n a v n e og dermed følgende b e t y d n i n g, som i t e g n, ser vi altså en jævn og langsom overgang fra den længere rækkes ᚨ a og ᛃ (ᛋ, ᚼ) j, a til den korteres ᚨ, ᚬ ą og (ᚼ) ᛅ a, og d i s s e o v e r g a n g e s t å r t i l l i g e i n ö j e f o r b i n d e l s e m e d d e æ n d r i n g e r, s o m a n d r e a f d e æ l d r e t e g n e f t e r h å n d e n u n d e r g i k.

Så længe *ár*-runen som på Istaby-stenen havde formen ᛋ, måtte s-runen nødvendig endnu beholde den ældre form ᛊᛊ. Om ᛋ som tegn for *ár*-runen en tid lang har været almindelig udbredt i Norden, eller om det ikke snarere må betragtes som en stedlig ejendommelighed, lader sig af mangel på mindesmærker ikke afgöre; men i ethvert tilfælde er denne form tidlig vegen for ᚼ, o g i k k e l æ n g e e f t e r e r d e t g a m l e ᛊ ᛊ b l e v e t ᛋᛋ, i det denne rune fik en lodret stilling som de øvrige tegn. Derfor har Kallerup-stenen 2 gange ᚼ = *a* og 3 gange ᛋ = *s*, og de samme to tegn bruges på den noget ældre Sölvesborg-sten, som vi straks skal omtale nærmere. O m t r e n t å r 7 0 0 k a n v i d e r f o r s i g e, a t ᛋ e r b l e v e t d e t a l m i n d e l i g e t e g n f o r s, og jeg betragter det som tilfældigt, når vi senere atter af og til møder en form, der minder om tegnet i det ældste alfabet, således i futharken på Åstrup-stenen, der bruger ᛊ (Thorsen s. 317).

Imidlertid holdt heller ikke ᚼ sig som tegn for *ár*-

runen; ved siden af ᚼ brugtes tidlig den simplificerede form ᛅ, som vi foran har omtalt. Af det der anførte fremgår det tillige, at ᛅ ikke pludselig har fortrængt ᚼ, men at begge former i længere tid har holdt sig ved siden af hinanden. Den form, som *ár*-runen til sidst antog i den kortere række (ᛅ), havde i den længere en ganske anden betydning, i det ᛅ dér var en sideform til ᚾ **n**. Af disse to former, der i den ældste tid brugtes i flæng ligesom HH (sé foran s. 98), kom senere ᚾ udelukkende i brug for *n*. Istabystenen har dog endnu ᛅ = *n*, og på Björketorp- og Stentofte-stenen, hvor *ár*-runen udtrykkes ved ᚼ, bruges både ᛅ og ᚾ med betydning *n*. Da ᛅ imidlertid optræder som sideform til ᚼ **a** på de ældste stene med det kortere alfabet, og ligeledes bruges på Räfsal-stenen, der må være omtrent samtidig med Sölvesborg-stenen (sml. nedenfor), må den ene af de gamle *n*-former ᛅ ᚾ være opgivet omtr. år 700; fra den tid brugtes kun ᚾ i betydning **n**, og *ár*-runen ᚼ kunde altså gå over til ᛅ.

Først mellem år 800—900 blev ᛅ imidlertid eneherskende som tegn for *ár*-runen, og ikke længe efter antog det gamle **h**-tegn HH formen ᚼ, som tidligere havde tilhørt *ár*-runen. Kallerup-stenen har derfor H = *h*, ᚼ = *a*, Snoldelev-stenen H = *h*, ᚼ og ᛅ = *a*; Helnæs-stenen har H = *h*, ᛅ = *a*; men at ᚼ endnu på den tid og i den egn var i brug for *a*, viser Flemløse-stenen, som vi foran har bemærket. Omtrent år 900 finder vi derimod udelukkende ᛅ = *a* og ᚼ = *h* (Glavendrup-stenen o. s. v.).

At man ændrede HH til ᚼ, da dette tegn ikke mere brugtes for en anden lyd, lå deri, at man søgte en simplere form med enkelt stav som ved de øvrige runetegn, og da man hverken kunde bruge ᛅ eller ᚾ, der var tegn for *a* og *n*, måtte formen ᚼ ligge nærmest.

Omtrent samtidig med overgangen fra HH til ᚼ og af samme grund foregår der også en forandring med

et andet af de gamle runetegn, nemlig *m*-runen ᛗᛗ. Så længe ᛡ (sammen med ᚽ) endnu var tegn for *a* og ᚺᚺ for *h*, finder vi også *m*-tegnet i den ældste form; således bruger Sölvesborg-stenen ᛗ, og omtrent år 800 lader dette tegn sig for sidste gang påvise på Helnæs-stenen. Men imellem år 800—900 antog det en form, i hvilken de to stave blev slåede sammen til én, nemlig ᛘ, ᛘ, der ofte forekommer på de ældre danske stene (Tryggevælde-stenen fra Sælland, Nörrenærå- og Rönninge-stenen fra Fyn, Jællingestenene og mange andre af de jyske stene). Dette tegn for *m*-runen holdt sig navnlig i Jylland, medens det på andre steder tidligere fortrængtes af den derfra udgåede simplere form ᛘ, der må betragtes som det almindelige tegn for *m*-runen i den kortere række.

I det længere alfabet var ᛘ derimod tegn for den af det bløde *s (z)* opståede *r*-lyd R. Med samme betydning som det almindelige ᛘ optræder dog allerede i indskrifterne med den længere række formen ᛦ (sé foran s. 114 f.), der senere blev eneherskende. Medens Istaby-stenen endnu udelukkende har ᛘ, som ligeledes bruges på Björketorp-stenen, kender Stentofte-stenen kun det yngre ᛦ (»de ældste nord. runeindskr.« s. 58), der ligeledes altid forekommer i de ældste indskrifter med det kortere alfabet. Vi tör heraf slutte, at formen ᛦ har fortrængt ᛘ omtrent samtidig med at *n*-tegnet ᚾ fortrængte ᚽ. Som følge heraf kunde *m*-runen ᛗ altså ændres til ᛘ [1], og den omstændighed, at Helnæs-stenen endnu bruger ᛗ, medens andre af de ældre stene med det kortere alfabet har ᛘ, ᛘ, udelukker ikke den mulighed, at også ᛘ meget tidlig kan have været i brug som en sideform til de andre tegn, ligesom vi samtidig finder ᛡ og ᚽ (ja endogså som lokal ejen-

---

[1]) Sml. »de ældste nord. runeindskr.« s. 40; »Prof. G. Stephens om de ældste nord. runeindskrifter« s. 9 (= årb. for nord. oldk. 1868, s. 61).

dommelighed ᛆ, f. eks. på Kälfvesten-stenen fra Östergötland, Bautil no. 904 = Stephens s. 724) brugte for *ár*-runen. At ᛘ var optrådt tidlig ved siden af de andre *m*-former, vilde være afgjort, hvis det lod sig bevise, at Snoldelev-stenen havde brugt denne form; men desværre er hele indskriften tydelig med undtagelse af *m*, som har stået i slutningen af det sidste ord ᛋᛆᛚᚼᛆᚢᚴᚢ salhauku[m] ɔ: *Salhaugum*; dog synes de spor, der endnu findes på stenen af den venstre bistav i sidste rune, mig kun at tilstede et ᛘ (hvad også Stephens antager, s. 346), men hverken ᛗ eller ᛰ ᛰ. Hvis dette er rigtigt, vilde vi heri tillige have et bevis for, at ᛗ var blevet (ᛰ)ᛘ nogen tid för end ᚺ havde antaget formen ᚼ.

Foruden de hidtil omtalte tegn afviger også den kortere rækkes k-rune ᚴ fra den længeres ᚲ. Allerede i indskrifterne med det længere alfabet er imidlertid det gamle ᚲ undertiden blevet noget ændret, i det man gav det en lodret stav, hvorved det i form og störrelse kom til at stemme bedre med de øvrige runetegn. Indskriften på slangebilledet fra Lindholm-mose udtrykker *k* ved ᛣ, og det omvendte tegn ᛉ forekommer på Varnum-stenen; af de blekingske stene bruger Björketorp-stenen ligeledes ᛉ, som uden tvivl også findes på Stentofte-stenen. Ved en ubetydelig ændring udgår herfra tegnet ᚴ, i det bistaven til venstre og den lodrette stav kom til at danne én linje. Denne form af *k*-runen er herskende i det kortere alfabet fra de ældste kendte indskrifter (Kallerup-, Snoldelev-, Helnæs-, Flemløse-stenen), og vi tör betragte det som tilfældigt, når der senere undertiden atter kan findes en form, som minder om det ældre ᛉ (således på kong Svens runesten ved Danevirke i ordet Skarþa, medens denne sten ellers bruger det sædvanlige ᚴ; se afbildningen hos Thorsen s. 93). Overgangen fra det af ᚲ opståede ᛉ til det yngre ᚴ anser jeg for samtidig med overgangen fra ᛊ til ᛋ.

Følgende punkter i udviklingen ved overgangen fra det længere til det kortere alfabet har vi altså foreløbig påvist:

ᚨ = a bliver ᚬ, ᚭ = ᴀ (schva-lyd), ą;

ᛃ oprind. = j bliver tegn for a og får efterhånden formerne ᛋ (Istaby); ᚼ, ᛅ;

ᛊᛋ = s bliver ᛋᛌ, efter at ᛋ i betydning *a* var fortrængt af ᚼ;

ᚾᚾ = n; af disse former blev ᚾ eneherskende, för end ᚼ *a* antog formen ᛅ;

ᚺᚺ = h bliver ᚼ, efter at dette tegn i betydning *a* var veget for ᛅ;

ᛗᛗ = m bliver ΦΦ, ᛘ; denne overgang synes at være lidt ældre end overgangen fra ᚺᚺ til ᚼ;

ᛉᛦ = ʀ; af disse former var ᛦ blevet eneherskende, för end ᛗ antog formen ᛘ;

ᚲ = k bliver ᛉ og dette atter ᚴ.

Disse forandringer er, som vi har set, ingenlunde foregåede samtidig; jeg tænker mig omtrent følgende udvikling, som for större delen kan påvises ved hjælp af runemindesmærkerne selv:

I. c. 250 til c. 600 (den störste del af indskrifterne med det længere alfabet):

ᚠ ᚢ ᚦ ᚨ ᚱ ᚲᛦᛉ : ᚺᚺ ᚾᚾ ᛁ ᛃ ᛉᛦ ᛊᛋ : ᛏ ᛒ ᛗ ᛚ
f u þ a r k h n i j(a) ʀ s t b m l

II. c. 650 (Istaby-stenen og de blekingske stene, som efterligner en ældre tids sprog og skrift):

ᚠ ᚢ ᚦ ᚨ ᚱ ᛉ : ᚺᚺ ᚾᚾ ᛁ ᛋᚼ ᛉᛦ ᛊᛋ : ᛏ ᛒ ᛗ ᛚ
ᴀ (ą) a

III. c. 800 (Kallerup-, Snoldelev-, Helnæs- og Flemløse-stenen):

ᚠ ᚢ ᚦ ᚨą ᚱ ᚴ : ᚺᚺ ᚾ ᛁᚼᛅ ᛦ ᛋᛌ : ᛏ ᛒᛗ(ΦY?) ᛚ

IV. Tiden noget för 900 til omtr. 1000 (Glavendrup-, Tryggevælde-, Jællinge-stenene o. s. v.):

ᚠ ᚢ ᚦ (ᚨ)ᚭ ᚱ ᚴ : ᚼ ᚾ ᛁ ᛅ ᛦ ᛋᛌ : ᛏ ᛒ ΦΦY ᛚ

Overgangen fra de ældre til de yngre former er altså sket efterhånden og i det hele temmelig langsomt, og udviklingen tör heller ikke forudsættes at være gået lige hurtig i forskellige egne af Norden. Vi har jo endogså set ᛡ og ᛅ veksle på samme sten, og det er meget muligt, at ᛅ kan have været det eneste brugelige tegn i én egn, medens man i en anden endnu benyttede det ældre ᛡ; også af de øvrige tegn kan ældre og yngre former i længere tid have stået ved siden af hinanden og de ældre tidligere være opgivne på ét sted end på et andet. Desuden har der i visse egne meget tidlig udviklet sig stedlige ejendommeligheder, i det de oprindelige runetegn dér kan være ændrede på en måde, som afviger fra den almindelige. Alle disse former lader sig imidlertid med lethed føre tilbage til de almindeligst kendte, således på den s. 176 nævnte Kälfvestensten, der efter sit sprog må tilhøre omtrent samme tid som de ældste danske, men har ᚴ = ᚢ, ᚦ = ᛐ, ᛙ = ᛅ, ı = ᛦ, i det kun den nederste del af den lodrette stav lævnedes, ꞁ = ᛌ, i det kun den øverste stav lævnedes, ᛚ = ᛏ, ᛒ = ᛒ; også h- og m-runen har i futharken, som bruges på denne sten, uden tvivl haft former, der afviger fra de sædvanlige [1], så at kun ᚠ, ᚦ, ᚱ, ᚴ, ᛁ, ᛚ (der alle 6 findes på stenen) og vel ᛒ (der ikke forekommer) har stemmet med de ellers på den tid almindelig brugte tegn. Til disse stedlige ejendommeligheder, hvoraf flere langt senere atter optræder og får en almindeligere udbredelse, tager jeg her intet hensyn, da de kun er en videre udvikling (i reglen simplifikation) af de almindeligst kendte former. En fremstilling heraf må blive genstand for en særlig afhandling.

---

[1]) Jeg slutter dette af Rök-stenen, hvis alfabet i höj grad ligner det her omtalte (kun *ár*- og *b*-runen har de omvendte former ᚴ og ᛒ), og hvor h og m udtrykkes ved ᚼ og ᛏ (den sidste form forholder sig til ᛘᛘ netop som Themsknivens *gér*-rune ᛡ til de almindelige oldeng. former ᛄᛄ).

Vi har hidtil kun behandlet de afvigende runeformer, der forekommer i begge alfabeter med samme betydning eller med en betydning, som er ændret på grund af de forandringer, sproget selv har været underkastet, og vi har påvist, at det kortere alfabets former overalt viser tilbage til det længeres, og at udviklingen er foregået efterhånden. Den afvigelse mellem de to alfabeter, som vi dernæst skal göre rede for, er det forskellige antal tegn, der bruges i begge, nemlig 24 i den længere række lige over for den korteres 16. Også her har vi en udvikling for os, der ikke er foregået pludselig, men forberedt gennem lange tider.

Af de 24 tegn, der oprindelig tilhørte det længere alfabet, er et par meget tidlig opgivne i Norden. Dette gælder p-tegnet, som på Vadstena-brakteaten findes i formen ᛒ, hvorved det altså har fået samme skikkelse som tegnet for b, skönt der på brakteaten måske er forsøgt en kunstig adskillelse mellem de to tegn (sé foran s. 107). I de hidtil kendte indskrifter fra den ældre jærnalder forekommer tilfældig intet ord med *p*-lyden; men vi tör antage, at denne lyd er bleven udtrykt ved ᛒB undtagen måske i de allerældste indskrifter. Hvis Bugge, som jeg tror, rigtig har tolket det første ord på Björketorp-stenen UþARABASBA som úþarfa-spá »forbandelse«, synes skrivemåden sba at afgive bevis for, at den form af den længere række, der er efterlignet på Björketorp-stenen, har udtrykt *p* ved B, som vi måtte vente.

Meget tidlig er også den 13de rune i de gamle futharker ᛇ ᛇ bleven opgiven som lydtegn. Som vi foran (s. 103 og 120) har omtalt, betegnede denne rune uden tvivl fra först af den fællesgotiske tvelyd **eu**; men denne lyd gik i Norden tidlig over til **iu**, og i steden for ᛇ ᛇ indførte man da skrivemåden ᛁᚢ, som vi finder på Reidstadstenen i ordet ᛁᚢᚦᛁᚾᚷᚨᛉ, hvilket jeg med Bugge (filol. tidskr. VIII, 173) opfatter som navnet på den mand, over

hvem stenen er rejst; derimod er jeg ikke sikker på, at Bugge har truffet det rette, når han læser IUÞINGAR og sætter ordet i forbindelse med oldnord. *jóð*, barn. Samme rod som i *jóð* har vi jo i oldn. *auðr*, rigdom; skæbne, *auðinn*, bestemt, givet af skæbnen, egl. fort. tf. af et ellers tabt stærkt udsagnsord (oldnord. forml. § 132, anm. 1), der i fortid vilde hedde **jóð*, som imidlertid kun tilfældig får samme form som navneordet *jóð*, barn, da fortid **jóð* vilde svare til et got. **aiaud*, medens no. *jóð* vilde være got. **iud*, stamme *iuda-*. Gotisk *audags* o. s. v. viser, at de her hen hørende ord oprindelig havde *d*, ikke *þ*; efter selvlyd og *r* faldt opr. *d* og opr. *þ* i ind- og udlyd som bekendt senere i oldnord. sammen i *ð* (altnord. gram. § 5, 2, anm. 3; fornnord. forml. § 5, 2, anm. 1). Men da vi i indskrifterne med det længere alfabet endnu finder *d* og *þ* adskilte, er det i al fald tvivlsomt, om IUÞINGAR kan henføres til samme rod som *jóð*. I dette tilfælde vilde Reidstad-stenen være mærkelig også derved, at den fremviste det ældste hidtil kendte eksempel på overgangen fra *d* til *ð* (skrevet *þ*), hvad jo ikke var umuligt, da denne overgang synes at være fuldendt allerede i de ældste indskrifter med det kortere alfabet. Den usædvanlige form af *þ* på Reidstad-stenen, hvor bistavene udgår fra enderne af hovedstaven, og den omstændighed, at ᚦᛁ også kan læses ᛞ, som Bugge selv har bemærket, men forkastet, gör dog, at jeg er mest tilböjelig til at læse ᛁᚢᛞᚾᚷᚨᛉ ɔ: IUD(I)NGAR med *i* udeladt foran *ng*, en skrivemåde, som tidligere netop var almindelig ved den gamle *ing*-rune (sml. foran s. 60), og som vi også på Kallerup-stenen finder i ordet suiþks ɔ: Swiðings. Et sikkert eksempel på ᛁᚢ for fællesgot. **eu** synes også at forekomme på en brakteat, hvoraf der 1870 blev fundet 5 eksemplarer i Jylland i nærheden af Varde; det tör næppe anses for tilfældigt, at dens indskrift ᚾᛁᚢᚹᛁᛚᚨ NIUWILA giver os et navn, som også kan påvises hos Goterne (*Neufila*) og i Tyskland (*Niwilo*), som Bugge har efter-

vist i årb. for nord. oldk. 1871, s. 217. At den nordiske stamme, da den først begyndte at bruge runerne, også har anvendt *eu*-runen i den oprindelige betydning, tör vi anse for sandsynligt; men denne rune er i Norden meget tidlig bleven opgiven som lydtegn, hvilket naturligvis ikke forhindrer, at den længe efter kan have beholdt sin gamle plads i futharken (som på Vadstena-brakteaten) og måske kan være bleven brugt som magisk tegn. At den er opgiven som lydtegn, fremgår allertydeligst deraf, at Krogstadstenen har ᛏ og ᛇ i betydning t, altså som en anden form af ᛏ-runen [1]. Når vi derfor på enkelte brakteater kan finde ᛏᛇ, og den foran (s. 73 not.) nævnte amulet (?) ligeledes i slutningen af 1ste linje har ᛏ, vover jeg ikke at udtale nogen som helst formodning om betydningen af disse tegn.

Ordet IUDINGAR (eller IUÞINGAR) på Reidstad-stenen, som vi nylig har omtalt, viser os, at også et 3dje af de gamle runetegn, som hører til de alleralmindeligste i de ældre indskrifter, nemlig **ng**-runen ◇◇, tidlig er blevet udtrykt ved de to runer **n** og **g**.

Når hertil kommer, at ligeledes den gamle j-rune på Reidstad-stenens tid må antages at have ændret sit navn til āra, så at **j** ikke længer havde et eget tegn, men udtryktes ved *iss*-runen **I**, således som vi på Varnum-stenen finder jah (= got. *jah*, og) skrevet iah, bliver det mere end sandsynligt, at det standpunkt i runeskriftens udvikling, som betegnes ved Reidstad-stenen (jeg sætter den til omtr. år 600), kun har benyttet 20 af de tegn, som forekommer i brakteatens futhark. Men medens tegnene for **p**, **eu** og **ng** fra den tid kan betragtes som opgivne, optages āra-runen atter senere som det almindelige tegn for *a*, således som vi foran har påvist.

Der er altså endnu 5 tegn tilbage fra det længere alfa-

[1]) Navneordenes böjning i ældre dansk s. 46 (sml foran s. 137 i noten); Bugge i filol. tidskr. VIII, s. 169.

bet, som ikke findes i det kortere, nemlig ᛖ e, ᛟ o, ᚷ g, ᛞ d, ᚹ w. Af mangel på mindesmærker kan vi desværre ikke med sikkerhed påvise, hvor tidlig hvert enkelt af disse tegn er blevet opgivet. På de blekingske stene, som efterligner et ældre sprogstadium (Björketorp, Stentoften) forekommer de alle 5; men den måde, hvorpå de her anvendes, kan måske for en enkelt af disse runers vedkommende give os nogen oplysning om grunden til, at den i den kortere række blev erstattet af en anden.

Ved sprogets udvikling forandredes *o*-lyden, der i de ældste indskrifter både når den var lang og kort udtryktes ved ᛟ, i mange tilfælde, i det navnlig opr. ō blev *a* (rūnōʀ i de ældste indskrifter blev rūnaʀ o. s. v.), og opr. ŏ blev *u*. Denne sidste overgang forekommer både i ordenes stamme og i endelserne: oldnord. *ulfr* forudsætter et ældre wolfaʀ; oldnord. hu. *gjöf* forudsætter gebŏ, hvor ŏ senere blev *u*, som virkede omlyd og derpå atter bortkastedes; et eksempel på et sådant hunkönsord, hvor ŏ er blevet *u*, finder jeg i Orstad-stenens SARALU, som jeg opfatter som et kvindenavn, der vilde svare til et senere oldnord. **Sörl* (eller **Sörul?*)[1]. Da ŏ altså på mange steder gik over til *u*, må vi antage, at der en tid lang er kommet en vaklen i skrivemåden, i det man snart har beholdt det ældre ŏ (ᛟ), snart har valgt det yngre *u* (ᚢ), og denne vaklen har man da til sidst rådet bod på ved aldeles at opgive tegnet ᛟ og

---

[1]) I anledning af en ytring af min ven V. Thomsen i hans disputats om »den gotiske sprogklasses indflydelse på den finske« (s. 94 not. 1) havde jeg lejlighed til mundlig at fremsætte denne forklaring 1869. Senere har også Bugge læst SARALU og opfattet det som kvindenavn; men han tror, at det er en *an*-stamme, og at U er unöjagtig betegnelse for O (årb. for nord. oldk. 1871, s. 209). I modsætning hertil må jeg fastholde som det sandsynligste, at vi har en *a*-stamme, og at U netop betegner udtalen (sml. »navneordenes böjn. i ældre dansk« s. 68 not.).

bruge ᚢ både med betydning *u* og *o*. Når derfor Stentofte-stenen har **wolafR**, men Istaby-stenen **wulAfR**, betegner den sidste tilsyneladende et yngre sprogstadium; men vi er ikke berettigede til af skrivemåden **wulAfR** at slutte, at lyden dengang virkelig har været *u*, da ᚢ også kan være tegn for det ældre ᛟ. En sikker slutning med hensyn til lyden tör vi endnu mindre drage af Stentofte-stenens **wolafR**, da denne sten åbenbar på andre steder med forsæt anvender det ældre *o* i steden for *u* for at give sproget et större præg af ælde; den har nemlig ikke blot **wolafR**, men også **ronoR**, svarende til Istaby- og Björketorp-stenens **runaR** (»de ældste nord. runeindskr.« s. 59); da den ældste nordiske form var **runoR**, senere **runaR**, og dette ord aldrig har haft *o* i roden, synes skrivemåden **ronoR** fremkaldt ved et uheldigt forsøg på at efterligne en ældre sprogform; man vidste nemlig, at ᛟ *o* tidligere brugtes i mange tilfælde, hvor der senere skreves ᚢ, og denne iagttagelse overførtes da urigtig på ᚢ i **runoR**.

Medens ŏ-lyden altså i mange tilfælde senere gik over til *u*, og som følge heraf også tegnet ᛟ efterhånden aldeles fortrængtes af ᚢ, kan opgivelsen af det gamle **e**-tegn ᛖ måske være fremkaldt ved de forandringer, som efterhånden foregik med runenavnet. Det oldeng. navn på denne rune er **eh** (**eoh**) »hest«, et fra de andre sprog i vor sprogklasse bekendt ord: got. **aihvs* i *aihvatundi*, olds. *ehu* i *ehuscalc*. Den oprindelige fællesgot. stamme er ĕhwa-, som stemmer aldeles med lat. *equus* (gr. *ἵππος*, ældre *ἴκκος*, skr. *áçvas* o. s. v.). I de ældste nordiske indskriftes sprogform må dette ord nødvendig have lydt ᛖᚺᚹᚨᛉ. ĕhwaR, der senere gik over til det i oldnordiske digte forekommende *jór* (oprindelig *a*-stamme, senere med enkelte spor af overgang til *i*-stammerne; oldnord. forml. § 38, anm. 1). Når *e* i det oprindelige **ehwaR** har forandret sig således, at runetegnet ikke længer kunde benyttes i betydning *e*, tör jeg dog ikke afgöre, og det er derfor muligt, at grunden til opgivelsen af tegnet ᛖ

ikke skal søges i de ændringer, der var foregåede med runenavnet, men deri, at der er fremkommet en vaklen både i lyd og skrivemåde mellem *e* og *i* ligesom mellem *o* og *u*, hvilket havde til følge, at begge de besværligere tegn ᛖ og ᛟ opgaves for ᛁ og ᚢ. Langt tidligere var imidlertid ᛁ blevet brugt som tegn også for **j**.

Efterhånden vænnede man sig altså til at udtrykke forskellige lyd ved et enkelt tegn i en langt videre udstrækning end tidligere, hvor kun **b** og det sjældne **p** havde samme tegn, ligesom **i** måtte benyttes både for **i** og **j**, da *j*-runen havde fået navnet ár a. Det samme princip overførte man da også på et par andre tegn, i det runerne for **k** og **t** tillige fik betydning **g** og **d**, så at de ældre tegn ᚷ og ᛞ erstattedes af ᚴ og ᛏ. Om ᚷ og ᛞ er opgivne samtidig, hvad der synes rimeligst, og om dette er sket för eller efter opgivelsen af ᛖ og ᛟ, lader sig ikke afgöre ved hjælp af de hidtil kendte mindesmærker. Her er et hul i vor kundskab, som først nye fund af runeindskrifter fra tiden mellem 650—800 vil kunne udfylde.

Derimod tror jeg, at det allerede nu med sikkerhed lader sig påvise, at af alle de ældre tegn, som er opgivne i det kortere alfabet, har **w**-runen ᚹ holdt sig længst. Denne for runeskriftens udvikling vigtige kendsgærning fremgår deraf, at vi i et par indskrifter, som i tegn og sprogformer ellers slutter sig nöje til de ældste mindesmærker med den kortere række (Helnæs-stenen o. s. v.), endnu finder ᚹ som tegn for **w**, nemlig på Sölvesborg-stenen fra Bleking og Räfsal-stenen fra Bohuslän. Den første af disse stene har efter tegningen hos Stephens (s. 193), der i det hele stemmer med den ældre tegning hos Worsaae (Blekingske Mindesmærker fra Hedenold, 1846, tav. XIII, fig. 2), følgende indskrift:

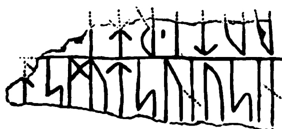
Stephens, som påstod, at indskriften var fuldstændig bevaret, læste:

ÆSMUTS RIUSII.
RUTI W[rai]TI.

hvilket han oversætter:

Æsmut's hruse (barrow, stone-mound).
Ruti wrote (carved these runes).

Da jeg ikke kunde anerkende en sådan sprogform, formodede jeg (»navneordenes böjn. i ældre dansk« s. 74 not. 2), at der på stenen havde stået:

så at hele indskriften, hvoraf altså kun en del var lævnet, omtrent måtte have lydt:

ruti rai[t (eller raist) runaʀ aftiʀ]
ąsmut sunu sin.

Bugge, som optog min tolkning i filol. tidskr. VII, s. 349 ff., sluttede sig i det hele dertil, men fandt det dog betænkeligt at anse indskriften for et brudstykke og formodede i henhold til tegningen hos Stephens, at der i steden for mit ᚱᚼᛁᛏ rait mulig kunde have stået ᚹᚼᚱᚼᛁᛏ warait[1]. En undersøgelse af stenen, som Bugge senere havde lejlighed til at anstille, og hvoraf han har meddelt resultaterne i filol. tidskr. VIII, s. 201 ff., bekræftede både min formodning, at indskriften kun var et brudstykke, og de fleste af mine rettelser: der stod sunu sin i steden for Stephens' . . . s riusii, og i den 2den linje havde jeg ligeledes rigtig rettet 6te rune ᛏ (Stephens *t*) til ᚼ (*a*)[2]. Kun den 5te

---

[1]) Min rettelse til ᚱᚼᛁ(ᛏ) støttede sig ikke blot på, at den 3dje rune både hos Stephens og Worsaae tydelig var ᛁ, men også og navnlig på formen af 1ste rune hos Worsaae.

[2]) Bugge tror, at også ordet ąsmut snarere har begyndt med

rune i denne linje var virkelig ᚹ, ikke ᚱ, og da 7de rune kun kunde være ᛁ eller måske ᚦ, ikke ᚱ, kan indskriften på dette sted hverken have haft ordet ᚱᚼᛁᛏ rait, som jeg antog, eller ᚹᚼᚱᚼᛁᛏ warait, som Bugge formodede. Sporene af den sidste rune foran ąsmut gör det efter Bugges mening sandsynligt, at det foregående ord har haft formen aft, ikke aftiʀ, så at hele indskriften altså må læses:

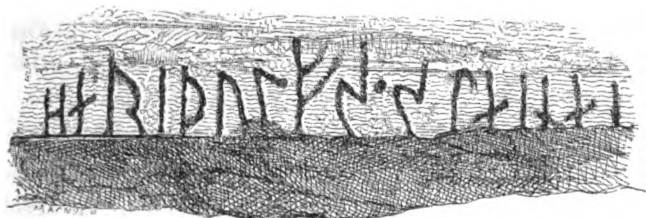
ᚱᚢᛏᛁᛁᚹᚼᛁ (eller ᚦ) . . . (ᚼᚠᛏ)ᚨᛋᛗᚢᛏᛋᚢᚾᚢᛋᛁᚾ

Hvorledes de efter Ruti følgende runer WAI eller WAþ skal udfyldes, tör jeg ikke afgöre (Bugge formoder, at det kan være et patronymicon, f. eks. »*Vades sön*«); men betydningen af hele indskriften er jo klar (»*Ruti . . . [ristede runer* eller *rejste stenen] efter Asmund sin sön*«), og den afgiver da et sikkert bevis for, at ᚹ blev brugt på en tid, da vi ellers i det hele finder det alfabet, som vi foran (s. 177) har opstillet som ejendommeligt for år 800. Navnlig viser ąsmut = *Ásmund*, at særligt tegn for ᛞ er opgivet, i det ikke blot *d*, men også *nd* udtrykkes ved ᛏ som senere almindelig. Selv om *u* i Ruti her betegner *u* og ikke, hvad jeg snarest tror, ō, i det jeg ingen betænkelighed finder ved at sammenstille dette navn med tysk *Ruozo*, nærer jeg ingen tvivl om, at både ᚷ, ᛟ og ᛖ på den tid har været udelukkede af skriften så vel som ᛞ. Ligesom ąsmut viser, at det særlige *d*-tegn var opgivet, tror jeg, at vi med hensyn til e-tegnet tör slutte det samme af formen Ruti, som snarest har lydt Rōte.

Sammen med rune- og sprogformer, som ellers er ejendommelige for indskrifterne med den kortere række, finder vi ligeledes ᚹ-runen på Räfsal-stenen, hvis indskrift allerede

ᚼ end med ᚨ; det lader sig imidlertid efter Bugges ytringer ingenlunde afgöre med sikkerhed, og jeg finder det höjst usandsynligt, da *a* i *ás* på Sölvesborgstenens tid utvivlsomt har været udtalt med tydelig næselyd, en udtale, som jo netop i *ás-* langt senere betegnedes ved ᚬ (sé foran s. 172).

er meddelt og tolket af Bugge i filol. tidskr. VIII, s 163 ff. Efter en gibsafstøbning i det oldnordiske musæums arkiv har denne indskrift følgende udseende:

Den nederste del af runerne er noget beskadigede, og navnlig har den sidste rune i det 2det ord mistet bistavene for neden; men de ældre tegninger viser, at der har stået ᛦ. Bugge læser indskriften:

HARIWULFS STAINAR

»*Hærjulvs stene*«

Om hariwulfs, som først er læst rigtig af Bugge, kan der ingen tvivl være. Det 2det ord gengives af Liljegren stinaR (Run-Urkunder no. 2033), af Bugge stainaR, hvorved vi får en fra ældre og yngre stene velbekendt formel (et navn i ejeform styret af ordet »sten«, her i flt. »stene«; sml. »navneordenes böjn. i ældre dansk« s. 46 not.), og jeg tror med Bugge, at der har stået stainaR, skönt der kan rejses nogen betænkelighed mod at tage den 2den rune som ᛏ; af den venstre bistav finder jeg nemlig intet tydeligt spor, og den höjre bistav böjer ind mod hovedstaven på en sådan måde, at runen kan opfattes som et ᚹ, hvor den nederste del af bistaven er utydelig[1]. Vi vilde da få:

---

[1]) Dog vilde formen af ᚹ-runen på dette sted ikke stemme ganske med tegnet i HARIWULFS, hvor bistaven ikke udgår lige fra toppen af hovedstaven, så at ᚹ her får stor lighed med ᚦ, især da også en del af hovedstaven er brudt af forneden. Ligesom i ᚹ-runen hæver hovedstaven sig i 3dje

HARIWULFS SWAINAR
»Hærjulvs svende«

og stenen måtte vel betragtes som et minde, Hærjulv havde rejst over sine mænd.

Hvad enten vi imidlertid læser det 2det ord stainaR, som jeg anser for rigtigt, eller swainaR, har det heldigvis ingen indflydelse på besvarelsen af det spörsmål, som her er hovedsagen. Ligesom Helnæs-stenen bruger Räfsal-stenen den gamle h-rune ᚺ sammen med *ár*-runens yngre form ᚽ; men den har desuden ᚹ i navnet hariwulfR, der således stemmer med Istaby-stenens hariwulAfR og Stentoftestenens hariwolafR, medens Haverslund-stenen fra Slesvig (Thorsen s. 5) fremviser den yngre form hairulfR ɔ: HærulvR. Ved sit ᚹ i wulfR står Räfsal-stenen på et ældre standpunkt end de ældste danske stene, hvor *w* er bortfaldet foran *u* (ᚱᚼᚢᚢᛚᚠᛦ RhuulfR Helnæs-stenen, ᚱᚢᚢᛚᚠᛦ RuulfR Flemløse-stenen ɔ: Hró-ulvR), og hvor det ellers udtrykkes ved *u*-runen (suiþks = Swiðings Kallerupstenen, kunualts = Gunnwalds Snoldelev-stenen, uas = was Flemløse-stenen o. s. v.). Formen af s-runen på Räfsal-stenen opfatter Bugge som en overgangsform mellem det ældre ᛊ ᛋ og det yngre ᛋ ᛌ; afvigelsen fra det sædvanlige yngre tegn forekommer mig dog så ringe, at jeg kun tör betragte den som rent tilfældig, så meget mere som ikke blot de ældste danske stene, men også Sölvesborg-stenen gennemgående bruger ᛋ (ᛌ).

rune (ᚱ) noget over bistaven. — Da der efter *s*-runen i det 2det ord netop er god plads til den venstre bistav i ᛏ, tvivler jeg ikke om, at dette tegn virkelig har stået på stenen i en temmelig afrundet skikkelse omtrent som i 1ste linje på Flemløse-stenen, hvormed Räfsal-stenen også viser en påfaldende overensstemmelse ved den forskellige störrelse af runetegnene. En *t*-form med ualmindelig afrundede bistave vilde også stemme godt med den form, *s*-runen har begge gange.

Både ved bevarelsen af ᚹ-runen og ved bevarelsen af *w*-lyden foran *u* (*o* o. s. v.; sml. fornnord. forml. § 24, C, c) viser Sölvesborg- og Räfsal-stenen ud over de ældste kendte indskrifter med den kortere runerække; de danner et vigtigt mellemled mellem dem og Istaby-stenen og må følgelig tilhøre tiden mellem 650—800; men da de i det hele slutter sig nærmere til Helnæs-stenen o. s. v. end til Istaby-stenen, antager jeg, at vi uden stor fejl kan sætte dem til omtr. år 750. Fra den tid kan vi altså opstille følgende runerække, når vi beholder den fra den længere futhark bekendte orden:

ᚠᚢᚦᚬᚱᚴᚹ : ᚺᚺᚾᛁᛡᛅᛦᛋ : ᛏᛒᛗᛚ

Som vi kunde vente, stemmer runeformerne nöje med dem, der brugtes år 800 (sé s. 177, hvor rækkerne III & IV, men naturligvis ikke I & II, er fuldstændige). Den eneste sikre afvigelse, som lader sig påvise mellem begge rækker, er altså bevarelsen af ᚹ i futharken på de her omtalte stene.

Vi har hermed forfulgt udviklingen fra det længere til det kortere alfabet med hensyn til det forskellige antal tegn i begge, for så vidt den lader sig påvise ved hjælp af mindesmærkerne selv, og uagtet enkelte spörsmål endnu må betragtes som tvivlsomme, indtil nye fund giver os løsningen, foreligger der dog allerede nu et tilstrækkeligt stof til at støtte den sætning, jeg i begyndelsen opstillede, at vi også her har en udvikling, der er foregået gennem længere tider.

I og for sig kunde det naturligvis godt tænkes, at man for at göre runealfabetet simplere og lettere at benytte til indskrifter på én gang havde opgivet flere af de ældre mest indviklede tegn og erstattet dem ved de nærmest liggende, og selv om vi kun kendte det længere alfabet i formen på Vadstena-brakteaten og det kortere i den almindeligste foran anførte form, vilde man ingenlunde være berettiget til a priori at opstille den påstand, at det sidste alfabet ikke kunde være udgået fra det første, skönt en

uhildet betragtning vel snarest måtte lede til den af Kirchhoff og andre fremsatte mening, at begge var udgåede fra et fælles grundalfabet. Men efter alt hvad der foreligger, efter hele den udviklingsgang, der kan forfølges på mindesmærkerne, bliver sagen aldeles uomstødelig klar, i det vi ikke blot kan påvise, at de yngre runeformer, der svarer til de ældre i betydning, har disse til deres nødvendige forudsætning, men også, at de 8 tegn af det ældre alfabet, som ikke genfindes i det yngre, først lidt efter lidt blev aldeles opgivne, vistnok efter at de i længere tid havde været benyttede sammen med de tegn, der senere trådte i deres sted.

Tidligst har man opgivet det særlige tegn for **p** og ᛇ som tegn for **eu**; dernæst fulgte ᛜ **ng**, i det man begyndte at udtrykke denne lyd ved ᚾᚷ, hvilket tillige viser, at ᚷ endnu var i brug, efter at ᛜ var opgivet. Senere blev ᛟ og ᛖ erstattede af ᚢ og ᛁ, og omtrent samtidig med ᛟ og ᛖ fortrængtes ᚷ og ᛞ af ᚴ og ᛏ, ligesom man for lydene *p*, *b* meget længe kun havde kendt det ene tegn ᛒ. Endelig svandt også ᚹ og erstattedes af ᚢ, der langt tidligere også var blevet anvendt for ᛟ. Hele denne udvikling er afsluttet omtr. år 800; men den er foregået i løbet af flere hundrede år, og selv aldeles ensartede udviklinger er ingenlunde samtidige, som vi tydelig ser af forholdet mellem runerne ᛁ og ᚢ, af hvilke den første er trådt i steden for den længere rækkes ᛁ **i**, ᛃ **j**, ᛖ **e**, den anden ligeledes i steden for ᚢ **u**, ᚹ **w**, ᛟ **o**; men ᛁ var blevet tegn for **j** flere hundrede år, för end ᚢ blev tegn for **w**, og medens det gamle **w**-tegn aldeles opgaves, da **u** trådte i dets sted, holdt den gamle jāra-rune sig med navnet *ár* og betydning **a** til de seneste tider.

Der er således kun én afvigelse mellem det længere og kortere alfabet at göre rede for, nemlig den forskellige orden, som et par af runetegnene indtager i begge, i det den længere række har ᛗᛚ svarende til den korteres ᛚᛘ,

ligesom den længeres ᛉ(ᛦ) findes på en ganske anden plads end det tilsvarende tegn i den kortere.

Hvad den første af disse omsætninger angår, er forholdet meget simpelt. Vi kan nemlig med sikkerhed påvise, at ordenen ᛗᛚ i den længere række er den oprindelige, som først meget sent er bleven ændret til ᛚᛉ i den kortere. At den kortere futhark i dens almindeligst bekendte skikkelse også oprindelig har stillet **m** foran **l**, viser forskellige fremstillinger af denne futhark, som er overleverede til nutiden. Den ældste af disse findes i et håndskrift fra St. Gallen fra 9. årh. (codex Sangallens. no. 878), som s. 321 indeholder en oldengelsk futhark (med navnet ANGULISCUM) og derpå den nordiske runerække under navn af ABECEDARIUM NORD(MANNICUM). Denne sidste har følgende skikkelse[1]:

AB ECF ΓARIVM NORD

feu forman | ur after | thuris thri ... stabu | os ... oboro | rat end ... os uuritan

chaon than ne diuet | hagal | nau hab& | is | ar | endi sol

... | brita | endiman mdi | lagu the leo thro | yr alb i habe

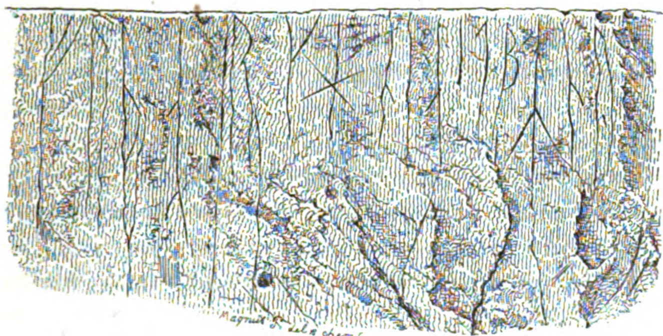
[1]) W. Grimm, Ueber deutsche Runen, s. 138 ff. og tab. II efter en tegning af Ildefons von Arx; Zur Literatur der Runen, s. 26—28 (sml. s. 42) med en ny tegning af I. von Arx af den nordiske futhark, efter at meget var trådt tydeligere frem ved anvendelse af et reagens. Senere (1830) så H. F. Massmann håndskriftet og meddelte sin læsning i »Anzeiger für Kunde des deutschen Mittelalters« 1832 s. 32. Endelig har også H. Hattemer givet et facsimile deraf i

Her finder vi altså ikke blot ordenen m l som i den længere futhark, men også formen ᛘ for det almindelige ᛉ; det er klart, at m-formen her svarer til det fra vore runestene bekendte ᛘ, der tidlig fortrængte ᛗ, som vi foran har påvist, og jeg tvivler ikke om, at *m*-runen også i håndskriftet oprindelig har haft formen ᛘ med bistaven helt igennem, men at denne senere er bleven så utydelig, at den ikke mere kan ses (i *týr*-runen er ligeledes den venstre stav nu borte, og det oldeng. *m*-tegn over det nordiske kom også først frem ved hjælp af reagens). Den futhark, der er opbevaret i håndskriftet fra St. Gallen, stemmer således med den, som er benyttet på Tryggevælde-stenen o. s. v. En vægtig indvending lader sig dog rejse mod at betragte ordenen m l i dette håndskrift som oprindelig, i det man kunde påstå, at denne omsætning var foretagen under indflydelse af den oldengelske futhark. Det er derfor heldigt, at vi ikke behøver at støtte os alene til det sangallenske håndskrift for at påvise, at m i den kortere nordiske futhark oprindelig har stået foran l. Samme orden finder vi nemlig også i en futhark, som mellem andre runeindskrifter er

---

»Denkmahle des Mittelalters« I, St. Gallen 1844, Taf. I. Gengivelsen ovenfor holder sig nöje til den anden tegning af I. von Arx; kun den sidste af de oldengelske runer, som står under *feu forman*, er gengivet som ᚨ efter Massmanns læsning (von Arx har ᚹ, Hattemer ᛏ, hvad vistnok er det oprindelige); ligeledes er tegnet over den nordiske *maðr*-rune med (Massmann og) Hattemer gengivet som ᛗ ɔ: den oldengelske *man*-rune, medens dette tegn helt manglede på von Arx' første tegning og på den anden kun havde den ene diagonal. — Det til runerne knyttede digt er bedst behandlet af Müllenhoff i Denkmäler deutscher Poesie und Prosa, herausgeg. von K. Müllenhoff u. W. Scherer, Berlin 1864, s. 10 & s. 271—73 (2te ausg. 1873, s. 12 & s. 283—85) samt i en særskilt afhandling »Über das abecedarium Nordmannicum« i Haupts zeitschr. f. deutsches alterthum XIV (Neue folge II), 1869, s. 123—33, hvortil jeg i alt væsenligt kan slutte mig.

ristet på væggene i det gravkammer, der 1861 åbnedes af Farrer i höjen Maeshowe ved Stenness (ɔ: Steinsnes) på Orknøerne, og som her gengives i halv störrelse efter en afstøbning i det oldnordiske musæum[1]:

Da de 13 første runer i de almindelig bekendte yngre former følger i den sædvanlige orden, synes det rimeligst med Stephens og Munch også at opfatte de 3 sidste som tegn for **m**, l, **y** og at antage, at ᛦ, som ellers i Maeshowe-indskrifterne er tegn for *y*, her er brugt i steden for ᛘ, fordi *ýr*-runen har formen ᚤ. Nogen tvivl om rigtigheden heraf vil dog altid blive tilbage; ti på Farrers tegning mangler punktet (den lille streg) i det sidste ᚢ aldeles, og skönt afstøbningen har en lille ujævnhed, der kan opfattes således, ser jeg mig ikke i stand til med sikkerhed at afgöre, om den i virkeligheden hører med til runen. Når hertil kommer, at af de to foregående tegn ᛁ har fået bistaven så langt ned på hovedstaven, at det snarest måtte opfattes som **n**, og at **m** har den aldeles enestående form med bistavene ved foden af hovedstaven, vil det ikke være

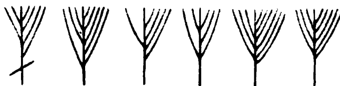
1) Sml. James Farrer. Notice of runic inscriptions discovered during recent excavations in the Orkneys. Printed for private circulation 1862. Plate VII, no. 5; Stephens, The old-northern runic monuments s. 758 (sml. s. 101); P. A. Munch i Illustreret Nyhedsblad, Christiania 1861, no. 49 (8de Decbr.).

muligt at modbevise den, som vilde påstå, at de 3 sidste runer skal læses **y**, **m**, **l**; futharken var da ufuldstændig, i det tegnene for **m** og **l** manglede, medens den sidste rune (**y**) fandtes der, og de to derefter følgende runer (**ml**) kunde da opfattes som en forkortning (begyndelsen af runeristerens navn?). Skönt jeg ikke finder dette sandsynligt, indeholder det dog en tilstrækkelig grund til ikke at betragte denne futhark som fuldgyldigt bevis med hensyn til spörsmålet om ordenen af **m** og **l**.

Dette spörsmål lader sig derimod ad anden vej løse med fuldkommen sikkerhed ved hjælp af Maeshowe-indskrifterne. De »kvist«- eller »gren-runer«, som forekommer i et par af disse indskrifter, forudsætter nemlig følgende ordning af futharken:

	1	2	3	4	5	6
1.	ᚠ	ᚢ	ᚦ	ᚭ	ᚱ	ᚴ
2.	ᚼ	ᚿ	ᛁ	ᛆ	ᛌ	
3.	ᛐ	ᛓ	ᛘ	ᛚ	ᛦ (ᚤ?)	

hvor da som ofte ellers ætterne kunde stilles i forskellig orden, så at f. eks. Frøys ætt (no. 1) og Týs ætt (no. 3) byttede plads (sml. Liljegren, Run-Lära s. 52). Herefter finder vi let betydningen af kvistrunerne i Maeshowe-indskriften hos Farrer pl. VIII no. 8, Stephens s. 237:

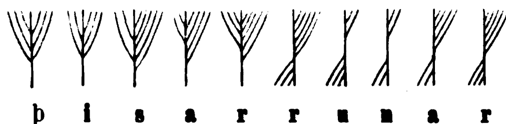

Af kvistenes antal er det klart, at de til höjre angiver runens plads i ætten, de til venstre ætten selv. Da det 5te tegn skal udtrykke 6te rune i 3dje æt, og kun Frøys ætt efter den almindelige inddeling har 6 runer (men de to andre 5), kan vi heraf straks med sandsynlighed slutte, at Týs ætt regnes som no. 1 og Frøys som no. 3. Vi får følgelig:

4de rune i 2den æt = **a**
5te rune i 3dje (1ste) æt = **r**
4de rune i 1ste (3dje) æt = **l**
3dje rune i 2den æt = **i**
6te rune i 3dje (1ste) æt = **k**
5te rune i 3dje (1ste) æt = **r**

altså **arlikr**. Den 1ste rune (**a**) har imidlertid endnu en tværstreg på hovedstaven; i det alfabet, som runeristeren benyttede, var den gamle *ár*-rune (ᚭ) nemlig spaltet i de to former ᛆ med betydning **a** og ᚭ med betydning **æ**. Ved tværstregen er der altså tydelig tilkendegivet, at det var den form af 4de rune i 2den æt, som havde betydningen **æ**, der her skulde udtrykkes. Følgelig må ordet læses **ærlikr** ɔ: **Ærlingr** (= det almindelige oldnord. *Erlingr*), runeristerens navn. Allerede Stephens har tolket disse runer på samme måde; kun læser han urigtig **aærlikr**, i det han betragter 1ste rune som tegn for *aæ* i steden for *æ* alene.

Efter samme princip tydes også kvistrunerne i Maeshowe-indskriften hos Farrer pl. X no. 18, Stephens s. 238, som jeg medtager her, da vi straks vil få anledning til at omtale netop denne indskrifts futhark:

þ i s a r r u n a r

altså **þisar runar** (»disse runer«), som også Stephens har læst. Derimod har, så vidt jeg véd, ingen bemærket, at runeristeren i denne indskrift tillige har aflagt et aldeles tydeligt vidnesbyrd om, hvilken plads **m** havde i den futhark, han benyttede. Efter ordene **þisar runar** med kvistrunerne følger nemlig i sædvanlige runer: **rist sa maþr er runstr er fyrir uæstan haf**; medens de øvrige runer intet ejendommeligt frembyder, er **m** i **maþr** betegnet ved ᛘ og **h** i **haf** ved ᚼ. Stephens kalder *m*- og *h*-formen »ornamental«; men det gælder i al fald kun om *h*, hvor bistavene er for-

doblede; derimod er den anførte form af *m*-runen netop brugt med forsæt, da runeristeren derved tillige vilde betegne *m* som 3dje rune i 1ste (ɔ: 3dje) æt; det er nemlig en »kvistrune« af samme art som i ordet þisar, og runeristeren har derved med det samme givet os nøglen til at læse disse runer; det er åbenbart, at han har villet lege med sin færdighed i at riste runer, hvad jo også stemmer godt med, at han kalder sig selv »den runekyndigste«.

Selv om futharken imellem Maeshowe-indskrifterne altså kan være tvivl underkastet, viser kvistrunerne i ethvert tilfælde, at ordenen var **m l**. Samme orden finder vi ligeledes på en sten fra Upland (Bautil no. 331, Liljegren no. 2006). Ja selv i et par yngre håndskrevne alfabeter (Hickes Thesaurus III, tab. VI no. 5 og 7; Stephens s. 103 no. 12 og 14), af hvilke det ene efter *ýr*-runen tilföjer ᚴ **g** og det andet en större række »stungne« runer, har **m** endnu bevaret den gamle plads foran **l**.

Vi tör heraf slutte, at ordenen **m l** først meget sent (næppe för slutningen af 11te årh.) er bleven fortrængt af den yngre **l m**. At omsætningen er sket under indflydelse af det latinske alfabet, som på den tid bidrog stærkt til, at den gamle runeskrift også i andre henseender undergik væsenlige ændringer, kan næppe være tvivl underkastet. Mulig har det latinske alfabet også fremkaldt den omsætning af **m l**, der sandsynligvis findes på Themskniven (sé foran s. 80 og s. 100 not.); men det er i al fald klart, at ordenen på Themskniven ikke står i mindste forbindelse med den langt senere foretagne omordning i den nordiske futhark, og medens ordenen **l m** i de oldengelske alfabeter fremtræder som en enestående undtagelse på Themskniven, blev den regel i den yngste nordiske futhark.

Langt vanskeligere at besvare er det sidste spörsmål, som møder os, hvilket forhold der finder sted mellem den længere rækkes ᛉ (ᛦ) R og den korteres ᛦ R (y). Vi finder nemlig her ikke blot en forskellig orden i begge rækker,

i det den længere har ᛉ i 2den æt mellem *p* og *s*, medens den korteres ᛦ står sidst i 3dje æt; men der er tillige den afvigelse mellem begge rækker, at den korteres ᛦ har navnet *ýr*, medens jeg foran har søgt at påvise, at den længeres ᛉ har haft et til oldnord. **elgr** svarende navn. I forklaringen af disse forhold må vi væsenlig holde os til gisninger, og da der er flere muligheder, tör jeg ingenlunde påstå, at det vil lykkes mig at træffe det rette, eller at fjærne alle de tvivl, som kan rejses. En løsning må jo imidlertid forsøges, og jeg skal derfor fremsætte min mening i det håb, at det vil lykkes en anden enten at bekræfte den eller sætte noget bedre i steden.

Det sikre grundlag, hvorfra vi i ethvert tilfælde må gå ud, er betydningen af ᛦ i indskrifterne med det kortere alfabet. At ᛦ i de ældste af disse indskrifter er tegn for en fra ᚱ forskellig *r*-lyd, der svarede til oprindeligt (gotisk) *s (z)*, har jeg eftervist i »de ældste nord. runeindskr.« (årb. f. nord. oldk. 1867), s. 31 f. (sml. foran s. 116). Denne betydning af ᛦ svarer således ganske til betydningen af ᛉ(ᛦ) i det længere alfabet, og det synes derfor utvivlsomt, at det korteres ᛦ ligefrem er den ene (yngre) af de former, som det længere alfabet brugte til at udtrykke lyden ʀ. Da længer ned i tiden de to *r*-lyd blandedes, findes også tegnene ᛦ og ᚱ imellem hinanden, og til sidst bruges kun ᚱ for *r*-lyden, medens ᛦ får betydningen **y** (således i runehåndskriftet af skånske lov fra omtr. år 1300 eller lidt tidligere ᛒᛦ = by). Grunden til denne overgang fra betydning *r* til *y* ligger det jo nær at søge i selve runenavnet *ýr*. Oprindelig har det været brugt som navn på det såkaldte »slutnings-ʀ«, og har altså endt på den rune, som det betegnede; men da man senere ikke behøvede et særligt tegn for denne *r*-lyd til forskel fra ᚱ, fik ᛦ betydning *y*, i det man ligesom ved de andre runenavne søgte værdien af dette tegn i det bogstav, hvormed navnet begyndte.

Disse forhold synes i sig selv overmåde naturlige og

simple, men de giver os ingen forklaring af den forskellige orden og de forskellige navne i begge rækker.

Hvad først ordenen angår, må vi lægge mærke til, at alle fremstillinger af den kortere række uden undtagelse har *ýr*-runen på sidste plads og intet til den længere rækkes ᛉ svarende tegn foran *s*. Dette gælder håndskriftet fra St. Gallen, futharkerne fra Maeshowe o. s. v., som vi nylig har omtalt, og hvor den gamle orden **m l** endnu var bevaret. Ligeledes viser kvistrunerne i Maeshowe-indskriften no. 18 (side 195), at *s* har haft den 5te plads i 2den æt, og at ᛦ følgelig har stået sidst i 3dje. Omsætningen af ᛦ må derfor være foretagen, længe för **l** blev stillet foran **m** og af en ganske anden grund, da netop det latinske alfabet her kunde have opfordret til at beholde **r** foran **s**. Grunden til denne omsætning synes dog ikke at være så vanskelig at påvise. Da nemlig 8 af de ældre runetegn efterhånden var opgivne, vilde vi med bevarelse af den gamle orden få følgende række omtrent år 800 (Helnæs-stenen o. s. v.):

ᚠᚢᚦᚨᚱᚴ : ᚺᚾᛁᛡᛦᛋ : ᛏᛒᛗᛚ

Her var altså 6 runer i hver af de to første ætter, men kun 4 i den 3dje. For at tilvejebringe större harmoni mellem antallet af tegnene i de 3 ætter, flyttede man da ᛦ fra 2den æt hen i slutningen af 3dje. Da naturligvis ᚠᚺᛏ måtte beholde deres oprindelige plads som 1ste rune i hver æt, havde man kun valget mellem én af de andre 5 runer i de to første ætter, og at man netop valgte ᛦ, lå uden tvivl deri, at denne rune adskilte sig fra alle andre derved, at dens værdi stod i slutningen af dens navn. At den i den kortere række netop kom til at indtage samme plads som den 2den af de runer i den længere række, hvis værdi ligeledes stod i navnets slutning (indlyd), nemlig *ing*-runen ᛜ, må derimod betragtes som aldeles tilfældigt, da omflytningen af ᛦ vistnok er sket, længe efter at *ing*-runen var opgiven.

Tilbage står altså kun at betragte forholdet mellem

navnene *ýr* i den kortere række og **elgr** (*elhiʀ) i den længere. Gennem en skarpsindig udvikling har Müllenhoff (Zur Runenlehre s. 60 f.) søgt at påvise, at det nordiske runenavn *ýr* er identisk med oht. *îwa*, ty. *eibe* og med det oldeng. runenavn *eóh* (*îh*) = *eóv* (*îv*). Var denne forklaring rigtig, vilde deraf jo med nødvendighed følge, at oldnord. *ýr*, som i den kortere række er navn for ᛦ, i den længere måtte have tilhørt det til den oldeng. *eoh*-rune svarende tegn ᛇ ᛇ, og jeg ser da ingen anden udvej til at forklare dette forhold end den antagelse, at runen ᛇ, der, som vi foran har påvist, meget tidlig blev opgiven som lydtegn i Norden, hér har overført sit navn på runen ᛉ, som derfor i den yngre række hedder *ýr* i steden for *elgr*; i begge tilfælde vilde vi jo få et navn, hvor runens betydning (ʀ) stod i slutningen af ordet som mærke for nævneformen. Skönt en sådan overførelse af ét tegns navn på et andet tegn ikke i og for sig kan kaldes umulig (man huske f. eks. på forholdet med græsk *σίγμα*), er den dog lidet sandsynlig, og jeg vilde i dette tilfælde ikke være i stand til at angive nogen som helst rimelig grund dertil. Uagtet derfor Müllenhoffs sammenstilling af oldnord. *ýr* og oldeng. *eóh* er sproglig berettiget, vækker den dog så store betænkeligheder, at jeg er mest tilböjelig til at ansé ligheden for tilfældig: det oldeng. *eoh (ih)* må ligesom det nordiske navn på den tilsvarende rune udgå fra en grundform, der havde **ei** (runens oprindelige værdi) i forlyden; men nordisk *ýr* »bue« udgår efter min formening fra en grundform, som i det ældste runesprog vilde lyde ᛁᚹᚨᛉ iwaʀ, og som etymologisk aldeles vilde svare til græsk *ἰός* (af **ἰϝός*) »pil«, der altså ikke længer vilde stå som et ord, der kun var eftervist i græsk og arisk (J. Schmidt, Die Verwantschaftsverhältnisse der Indogerm. Sprachen s. 61)[1].

---

[1]) Müllenhoff har selv på det nævnte sted henvist til ligheden mellem *ýr* og *ἰός*, men synes at ansé den for tilfældig, uagtet

Som følge heraf forkaster jeg den tanke, at *ýr* oprindelig var det nordiske navn på runen ᛉ, der senere, uvist af hvilken grund, overførtes på ᛦ.

At *ýr* tidlig var kommet i brug i Norden som navn på runen ᛦ, kunde man slutte deraf, at dette navn allerede findes i håndskriftet fra St. Gallen, og samme navn må være ment i futharken fra Maeshowe, hvis det virkelig er det »stungne« ᚢ, som står på ᛦ's plads. Jeg vover nu at opstille den formodning, at Nordboerne har lånt *ýr* som navn for ᛦ fra det oldengelske alfabet. Her havde man tidlig af den gamle *u*-rune dannet et nyt tegn for *y*, som stilledes efter den oprindelige række og havde navnet *yr*. Formen af nordisk ᛦ *elgr* ledede let til den antagelse, at det ligesom oldeng. *yr* var en omdannelse af ᚢ, og da man havde stillet ᛦ på sidste plads i futharken, blev den tilsyneladende overensstemmelse med det oldengelske tegn endnu större, hvilket medførte, at også det oldeng. navn overførtes på den nordiske rune; dette kunde så meget lettere ske, som man i oldeng. *yr* trode at finde det nordiske *ýr*. Vi har da her et lignende forhold, som når oldeng. *ós* senere fortrængte nordisk *áss* og identificeredes med oldnord. *óss*. Skönt futharken fra St. Gallen synes at vise det modsatte, kan jeg dog ikke tro, at man har optaget navnet *ýr* i Norden på en tid, da denne rune endnu var i fuld brug som »slutnings-ʀ«, og længe för end den benyttedes i betydning *y*; jeg formoder, at navnet *yr* i dette håndskrift

---

han med hensyn til ordenes forskellige betydning med rette har fremhævet forholdet mellem lat. *arcus* »bue« og de tilsvarende ord i den gotiske sprogklasse, der har betydning »pil«: got. **arhva-*, *arhvazna*, oldnord. *ör*, ef. *örvar* (vilde i det ældste runesprog lyde *arhwa eller snarere *arhwǒ), oldeng. *earh*, *areve* (eng. *arrow*). — Det beror naturligvis på en misforståelse, når Munch tror, at runenavnet *ýr* »bue« oprindelig kan have lydt *ör* »pil« (Forn-Svenskans och Forn-Norskans Språkbyggnad s. 123).

må være indkommet ved en misforståelse under indflydelse af *yr*-tegnet i de oldengelske alfabeter, som man naturlig identificerede med det nordiske tegn, hvis virkelige navn den gang og langt senere var *elgR*, som først blev fortrængt af *ýr*, da man følte trang til et eget tegn for y-lyden.

Til denne antagelse er jeg bleven ledet ved en temmelig sjælden brug af tegnet ᛦ på danske og svenske runestene, som efter min mening hidtil ikke er forklaret rigtig.

Den större Søndervissing-sten, som uden tvivl er rejst af Harald blåtands dronning Tove til minde om hendes moder og tilhører slutningen af 10de årh., har i 4 linjer følgende indskrift:

TUFA · LᛦT · KAURUA · KUBL
MISTIUIS · TUTIR · UFT · MUÞUR
SINA · HARATS · HINS · KUÞA · KURMS
KUNA SUNAR

der på det nærmeste må have lydt: Tóva lét gørwa kumbl, Mistiwis dóttir, øft móður sína, Haralds hins góða Gorms sunar kuna ɔ: »Tove, Mistives datter, Harald Gormssön den godes hustru, lod göre mindet efter sin moder«. Efter den oprindelige adskillelse mellem ᛦ R og ᚱ r står ᛦ rigtig i ejeform sunaR og ᚱ i genstandsform muþur ɔ: móður; men ᛦ for ᚱ i nævneform tutiR ɔ: dóttir viser, at begge tegn er blevne sammenblandede som på endnu ældre stene (»de ældste nord. runeindskr.« s. 31). Ved siden heraf træffer vi imidlertid på Søndervissing-stenen tillige ᛦ i ordet LᛦT med en helt forskellig betydning; at vi i denne form har fortid af udsagnsordet *láta*, som ellers på runestenene utallige gange skrives ᛚᛁᛏ lit, er naturligvis hævet over enhver tvivl; der er kun spörsmål om udtalen af denne form. Thorsen (»Den søndervissingske Runesten« s. 15—16) antager, at ᛚᛦᛏ har lydt *løt*, og finder i brugen af ᛦ med betydning *ø* et meget gammelt eksempel på den senere almindelige brug af dette tegn som selvlyd, hvorfor han ikke blot sammenstiller det med ᛦ på

Hobro-stenen, som vi straks skal omtale nærmere, men også med Vejerslev-stenens ᛦᚠᛆᚱ og med ᛦ i den gesingholmske indskrift. I modsætning til Thorsen tror jeg imidlertid, at de to sidste indskrifters ᛦ med den almindelige yngre betydning y (Vejerslev-stenens ᛦᚠᛆᚱ læser jeg yfær — *yvær* i jyske lov) ikke står i mindste forbindelse med ᛦ på Søndervissing- og Hobro-stenen. At *y*-lyden senere i mange tilfælde gik over til *ø*, forklarer jo ingenlunde, at det senere *y*-tegn allerede på Søndervissing-stenen er brugt med betydning *ø*, og skrivemåden kaurua, uft, hvor netop *ø*-lyden som ellers regelmæssig i runeindskrifterne udtrykkes ved *au* eller *u*, gör det höjst usandsynligt, at man for *ø* i *løt* skulde have valgt en tredje ellers ukendt betegnelse for denne lyd. Da desuden sproghistoriske grunde taler imod at anse formen *løt* for så gammel, tvivler jeg ikke om, at skrivemåden ᛚᛦᛏ her betegner samme udtale som det almindelige ᛚᛁᛏ, nemlig lét (= isl. *lét*) eller læt[1].

---

[1]) Når Thorsen mener, at det nuværende danske »*lod*« har »udviklet sig af den Provinsialegenhed, som ᛚᛦᛏ lader os kjende«, kan jeg ikke dele denne opfattelse. Af de ældste danske sprogmindesmærker har runehåndskriftet af skånske lov to gange *løt* (5, 17), medens det hadorfske håndskr. på begge steder skriver *lot*; denne sidste form bruges også i de sællandske love, hvorimod jyske lov 1 gang har *løt* og 1 gang *læt*. I gammel svensk er den regelmæssige form *læt* (Gutalagen *lit*, hvor *i* som i andre tilfælde svarer til isl. *é*), men *lot* sjælden. Forholdet mellem formerne *læt*, *lot*, *løt* i gammel svensk-dansk er sikkert det, at *læt* er ældst, og at *lot* først senere fremkom derved, at ordet overførtes til 3dje klasse (blev böjet i analogi med *fara* o. s. v., ligesom f. eks. i den nuværende gullandske sprogart *rada* i fortid hedder *rod*, medens Gutasaga har *reþ*, *riaþ*). Derimod har *løt* snarest udviklet sig af *læt* ved overgang af *æ* til *ø*. — Da oldnord. *lét* som bekendt er opstået af en ældre form med fordoblingsstavelse, kunde man, hvis ᛦ i Søndervissing-stenens ᛚᛦᛏ var enestående som tegn for *e*- eller *æ*-lyden, fristes til at læse lʀt, hvor ᛦ altså havde sin oprindelige betydning, og selvlyden var udeladt; i *l(æ)rt* tilhørte *l* da for-

Skönt ᛅ forekommer sjælden på runestenene som tegn for e- eller æ-lyden, er Søndervissing-stenen dog ikke enestående. Det samme forhold møder os om muligt endnu tydeligere på en anden jysk sten, nemlig Hobro-stenen, som jeg s. 204 gengiver efter en tegning af prof. Kornerup i det oldnordiske musæums arkiv. Indskriften lyder:

: ÞURIʀ : RISÞI : STIN : ÞAASI[1] : AUFTI : KARL :
HIN : KUÞAA : FᛅLAKA : SIN : HARÞA : KUÞAAN : TRᛅK :

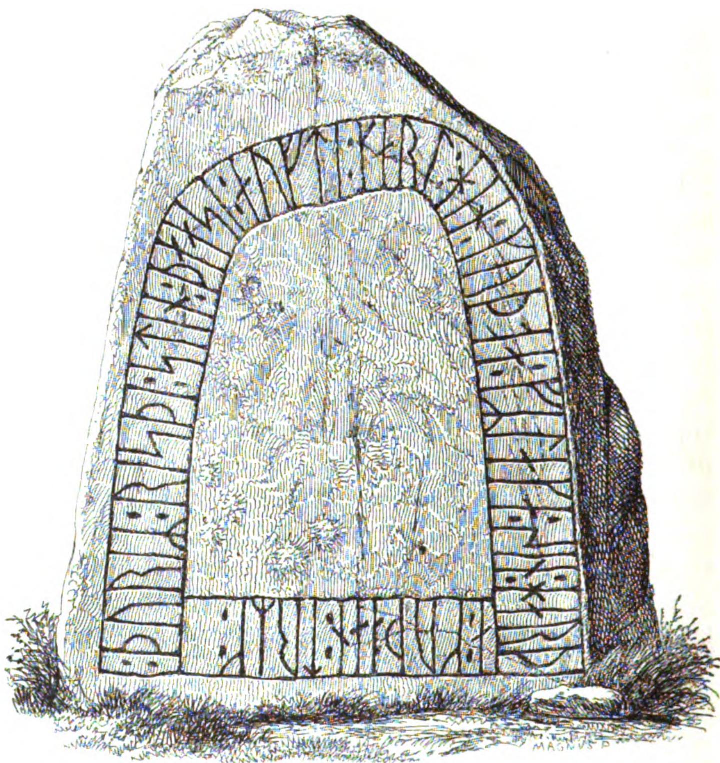
ɔ: Þórir raisði (eller résði) stain (ell. stén) þannsi øfti Karl hinn góða félaga sínn, harða góðan dræng, »Tore rejste denne sten efter Karl sin gode stalbroder, en såre brav mand«. Her står ᛅ altså ligesom på Søndervissing-stenen både med sin almindelige betydning i Þóriʀ og tillige som tegn for *é* (ǽ) og *æ* i ordene félagi (fælagi) og drængr, der begge ellers regelmæssig skrives ᚠᛁᚦᛆᚴᛁ og ᛏᚱᛁᚴᛅ.

Endnu oftere forekommer ᛅ med betydning e, æ i Sverrig. Fra Åse härad i Vestergötland anfører Liljegren 10 stene (Run-Urkunder no. 1367—76), af hvilke mindst de 4 bruger ᛅ som tegn for *e*, *æ* i ordene Þᛅᚴᚾ = þegn (no. 1370), ᛏᚱᛅᚴ = dræng (no. 1371, 1372), ᛅᚠᛏᛁᛅ = eftiʀ (no. 1370, 1376). Også ᛁᚠᛏᛅ på no. 1375 og ᛁᚠᛅ på no. 1371 (hvis det er rigtig gengivet i Bautil), som Liljegren læser iftʀ, ifʀ, betegner derfor måske ifte, ife

doblingsstavelsen, og *r* måtte være fremkommet ved dissimilation af rodens *l* (sml. oldeng. *leort*, fortid af *lǽtan*, got. *lailot*). Af flere grunde anser jeg dog denne forklaring for usandsynlig.

[1]) Urigtigt for þansi, i det der er skrevet ᛆ i steden for ᚾ. En ældre tegning i oldnord. musæums arkiv af R. H. Kruse (i »1ste Tillæg til Nörrejyllands Mærkværdigheder« 1856, s. 12) har rigtignok ᛋᛏᛆᚾ : ÞᛆᚾᛋᛁSTAN : ÞANSI for STIN : ÞAASI; men Kornerups tegning (fra 1863) gengiver uden tvivl indskriften, som jeg ikke selv har haft lejlighed til at undersøge, aldeles nöjagtig.

(eller **ifteʀ**, **ifeʀ**, så at ᛦ står som tegn **både** for *e* og for ʀ, *r* ??). Den ene af de her nævnte stene (no. 1372) synes at stå i nöje forhold til den nys omtalte danske Hobrosten, ved hvis hjælp den med sikkerhed vil kunne suppleres, hvorfor vi s. 205 gengiver den efter tegningen i

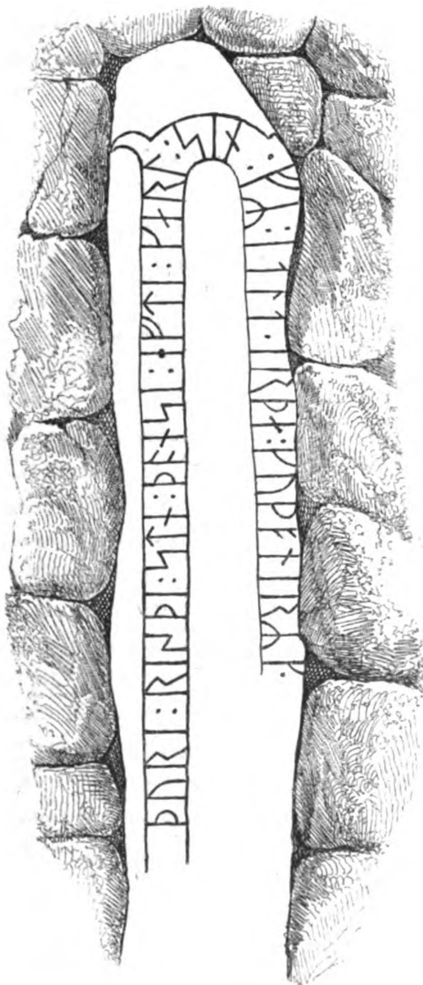

Hobro, Jylland.

Bautil (no. 951) og stiller den lige over for Hobro-stenen. Indskriften, der på et enkelt sted er meget utydelig, må læses:

ÞURI : RISÞI : ST[I]N : ÞᴀNSI : EFTI : KARL :
SIN : Fᛦ . . . (HA)RÞA : KUÞᴀN : TRᛦK :

Mellem sin og (ha)rþa læser Liljegren, hvad også tegningen i Bautil nærmest anviser, FR:*iant*, som altså måtte

Ås socken, Åse härad, Vestergötland

betyde frænd(a); men der har åbenbar stået ᚠᛦᛚᛆᚴᛆ (= félaga) som på Hobro-stenen. Da denne sten fra

Vestergötland således er rejst af og efter samme mand som Hobro-stenen, da begge indskrifter omtrent er enslydende, og begge bruger ᛦ i samme betydning, ligger det uagtet den forskel, som findes i enkelte ords retskrivning — hvis vi tör stole på tegningen i Bautil — nær at antage, at den samme Tore har rejst sin stalbroder Karl et minde både i Jylland og Vestergötland.

Ved siden af ᚦᛁᛏ, som utallige gange møder os på svenske runestene, forekommer også en sjælden gang skrivemåden ᚦᛦᛏ, flt. ᚦᛦᛏᚢ, som på Søndervissing-stenen, således på no. 288, 612, 625 hos Liljegren.

En tilfredsstillende forklaring af, at runen ᛦ, medens den endnu var i fuld brug som tegn for »slutnings-R«, og længe för den optræder med den yngre betydning y, tillige kan anvendes som betegnelse for e- og æ-lyden, finder jeg deri, at den endnu på den tid har haft det gamle navn elgR; i ordenes slutning vedblev den derfor at bruges med den oprindelige betydning R; men man kunde også som ved de andre runetegn søge dens betydning i det bogstav, hvormed navnet begyndte, og den kunde således tillige anvendes for *e* og *æ*. Denne sidste brug trængte dog aldrig rigtig igennem og må nærmest opfattes som en personlig ejendommelighed for enkelte runeristere. Til betegnelse af lydene *e* og *æ* fandt man nemlig et nyt middel ved hjælp af de stungne runer, og ᛦ *elgr* opgaves efterhånden både som tegn for »slutnings-R« (dog først længe efter at det i lyd var faldet sammen med ᚱ) og for e, æ. Da dette tegn senere atter optoges i runeskriften, var det med den nye betydning y og det nye navn ýr. Ligesom et punkteret ᛁ (ᛂ) blev tegn for *e*, blev det punkterede ᚢ (ᚤ) tegn for *y*; men også det gamle ᛦ opfattedes som en ændret form af ᚢ og fik derfor samme betydning som ᚤ. Navnet på denne rune lånte man fra den oldengelske *y*-rune, der langt tidligere var dannet af ᚢ og i form stemmede temmelig nöje med det nordiske ᛦᚱ,

hvorfor allerede i »abecedarium Nordmannicum« navnet *yr* er overført på ᛦ.

Jeg antager derfor, at man samtidig har optaget oldeng. *ôs* og *yr*, der identificeredes med nordisk *óss* og *ýr*, som navne på de runer, der på runeskriftens yngste udviklingstrin blev tegn for *o* og *y*[1]. Hvor tidligere *áss*- og *elgr*-runen havde stået, stillede man nu *óss*- og *ýr*-runen, og futharken beholdt således det tidligere antal tegn og deres gamle orden, medens de øvrige nye stungne runer ikke blev indordnede i den ældre række.

Resultatet af mine undersøgelser er altså, at den kortere runerække, på 16 tegn er udgået umiddelbar fra den længere på 24 tegn. De ændringer, som under denne udvikling er foregåede med den længere futhark, lader sig sammenfatte i følgende punkter:

1) De gamle runenavne jāra og ansuR forandredes efterhånden således, at de tilsvarende runer blev tegn for det rene *a* og for en af næselyden påvirket *a*-lyd;

2) forskellige af de ældre tegn fortrængtes efterhånden af nyere (i reglen simplere) former, hvorved de ældre og yngre tegn i længere tid kunde stå ved siden af hinanden (ᚼ og ᛅ = *a*), ligesom vi på flere punkter kan

---

[1]) Lægger man stærkere vægt på navnet *yr* i abeced. Nordm., end jeg tror, at man er berettiget til, må man ikke overse den mulighed, at navnet *ýr* i længere tid kan have ståèt ved siden af det gamle *elgr*, för end det aldeles fortrængte dette, og at den runerister, som brugte ᛦ både for R og for *e*, *æ* derved netop har tilkendegivet, at han holdt på det gamle navn. Således blev uden tvivl det gamle *þurs* først meget sent fortrængt af *þorn* som navn på runen ᚦ. — Da Maeshowe-indskrifterne bruger ᛦ i betydning *y*, og da futharken måske har tegnet ᚤ, er det klart, at navnet også har været *ýr*; men der er ikke den ringeste grund til med Stephens (s 101) at sætte denne futhark til 9de årh.; den må sikkert rykkes langt ned i 11te, sandsynligvis endogså til midten af 12te årh., til hvilken tid disse indskrifter i det hele taget må henføres.

påvise overgangsformer under udviklingen fra den længere til den kortere række (ᚲᛉᚴ = *k*, ᛗᛰᛉ = *m* o. s. v.);

3) 8 af de ældre tegn opgaves efterhånden, enkelte meget tidlig (*p*-runen og ᛇ), andre senere, uden at det dog endnu af mangel på mindesmærker er muligt overalt at bestemme tiden herfor nöjagtig. Af de gamle tegn, som ikke genfindes i den kortere række, holdt ᚹ *w* sig længst;

4) den gamle orden forandredes på to punkter. Først meget sent stilledes ᛚ foran ᛘ. Langt tidligere blev ᛦ R fra 2den æt flyttet hen i slutningen af 3dje for at tilvejebringe större harmoni mellem antallet af tegnene i de 3 ætter. Da ᛦ ikke længer brugtes som tegn for »slutnings-R«, gav man denne rune den nye betydning *y*, i det man opfattede den som en ændring af ᚢ og som identisk med den oldeng. *yr*-rune, hvis navn den antog, medens den tidligere i betydning R havde haft navnet *elg*R som i den længere række, hvorfor den undertiden også kan optræde med betydning *e* eller *æ*.

Dette runealfabet på 16 tegn, hvis udvikling vi nu har betragtet, og som er det almindelige på vore runestene fra den yngre jærnalder, udtrykker jo kun meget ufuldkomment de forskellige lyd, navnlig de mange selvlyd, som efterhånden på grund af omlyd og andre lydændringer havde udviklet sig i sproget.

På denne mangelfulde lydbetegnelse søgte man senere at råde bod, i det man af enkelte af de ældre tegn dannede nye ved tilföjelse af et punkt eller en lille streg. Derved fremkom de såkaldte stungne (punkterede) runer, som begynder at vise sig allerede i slutningen af 10de eller begyndelsen af 11te årh., men ingenlunde fremtræder på én gang. Ligesom overgangen fra det længere til det kortere

alfabet forberedtes gennem et langt tidsrum, er også udviklingen fra den yngre jærnalders almindelige futhark til de stungne runer gået meget langsomt, og ligesom vi tidligere på samme mindesmærke kunde finde det gamle og nye (ᚼ og ᚽ) side om side, møder vi atter her det samme forhold. På den runesten, som 1857 fandtes på Bustrup mark tæt syd for Danevirke, og som bærer kong Svens (uden tvivl Sven tjugeskægs) navn, træffer vi aldeles sporadisk en enkelt stungen rune, nemlig ᚽ e i ordet ᚢᚽᛋᛏᚱ uestr ɔ: westr, men ellers overalt den ældre skrivemåde (ᚼᛁᛘᚦᛁᚴᛅ himþika ɔ: haimþega eller hémþega, da det er usikkert, om ᛁ, der bruges overalt på denne sten, hvor oldsproget har *ei*, betegner tvelyden eller det senere deraf opståede *é*; ᛁᛅᛋ ias = es). Langt stærkere fremtræder derimod de stungne runer på den ene slesvigske sten fra Vedelspang, Hedebystenen, skönt den må tilhøre omtrent samme tid som den nys nævnte Danevirke-sten; men medens denne som sagt kun en enkelt gang har ᚽ, bruger Hedeby-stenen flere gange ikke blot ᚽ e, men også ᚵ g (både som »hårdt« og »åndende«); dog bruges begge endnu i flæng sammen med ᛁ og ᚴ. Vi finder således ᚽ i ᚽᚠᛏᛁᛦ eftiʀ, ᛏᚱᚽᚵᛦ (skrevet med »samstavsruner«) tregʀ ɔ: drængr og i nf. flt. ᛏᚱᚽᚴᛁᛅᛦ trekiaʀ ɔ: drængjar, ja endogså i ᚽᚱᛁᚴ erik (oldsprogets *Eirík*), som synes at vise, at tvelyden i al fald i dette ord er bleven enkelt lyd; derimod står ᛁ ikke blot i de andre tilfælde, hvor oldsproget har *ei* (risþi, stin, him-, suins, medens den gamle tvelyd endogså skrives fuldt ud i haiþabu = oldsprogets *Heiðabœ*, på Danevirke-stenen skrevet hiþa bu), men også i filaga = félaga, ligesom ias og ian (= es, en) har den gamle betegnelse *ia* for *e*. På lignende måde veksler ᚵ og ᚴ på denne sten; medens ᚵ forekommer i himþigi (på Danevirke-stenen med ᚴ) og filaga, skrives ordet drængr kun på det ene sted med ᚵ (tregʀ), men på det andet med ᚴ (trekiaʀ), ligesom góðr udtrykkes ved kuþr. — Både Hedeby- og Danevirke-stenen

har derimod endnu ᚢ som tegn for *y*: bu = bý; sturi matr (med samstavsruner på Hedeby-stenen) = stýrimandr. Noget senere optræder også ᚤ med betydning *y*, dannet af ᚢ ligesom ᛂ og ᚵ af ᛁ og ᚴ.

Ved dannelsen af de stungne runer gör et helt nyt princip sig gældende, og deres optræden danner det tredje stadium i den nordiske runeskrifts udvikling.

Den trang til en fyldigere lydbetegnelse, som fra først af fremkaldte de stungne runer, kunde dog ingenlunde tilfredsstilles ene ved dem. Efterhånden spaltede derfor flere og flere af de gamle tegn sig i forskellige former, der hver betegnede sin lyd, og det gamle runealfabet blev til sidst således læmpet efter det latinske alfabet, at det fik ét tegn for hvert af de latinske bogstaver. Det er det sidste trin i runeskriftens udvikling, som hermed er afsluttet. Det skete på en tid, da man benyttede det latinske alfabet jævnsides med runealfabetet uden endnu at ville opgive dette. Man dannede da ved hjælp af de gamle runetegn et alfabet, der lige så godt som de latinske bogstaver kunde gengive sprogets lyd. Dette alfabet finder vi f. eks. i runehåndskriftet af skånske lov (henved år 1300), hvor det har følgende form:

ᛆ	ᛒ	-	ᛑ	ᛂ	ᚠ	ᚵ	ᚼ	ᛁ	ᚴ	ᛚ	ᛘ	ᚿ	ᚮ
a	*b*	*c*	*d*	*e*	*f,v*	*g*	*h,gh*	*i,j*	*k*	*l*	*m*	*n*	*o*
ᛒ og ᛔ	-	ᚱ	ᛋ	ᛐ	ᚦ	ᚢ	-	ᛦ	ᛧ	ᛅ	ᚯ		
p	*q*	*r*	*s*	*t*	*þ,ð*	*u,w*	*x*	*y*	*z*	*æ*	*ø*		

For *c* og *q*, der jævnlig bruges i de ældste nordiske håndskrifter med latinske bogstaver, har runehåndskriftet samme tegn som for *k* (ᚴ), og *x* udtrykkes ved ᚼᛋ ɔ: *ghs*.

Andensteds træffer vi desuden forskellige andre former, f. eks.:

ᚤ *y* ᚧ *ð* ᚠ *w* ᛋ *c, z* ᛌ *s*

Forholdet mellem de ældre og nye tegn er jo på alle punkter tydeligt. Dels er enkelte tegn blevne yderligere simplificerede: ᛆ *a*, ᚿ *n*, ᛏ *t* gik over til ᛆ, ᚿ, ᛐ, ligesom ᛋ *s* ikke sjælden blev forkortet til ᛌ — at disse former allerede

tidlig kan optræde sporadisk, har vi foran (s. 178) haft lejlighed til at bemærke; den ene slesvigske runesten fra Vedelspang, som ikke kender stungne runer, har ved siden af de almindelige ældre former ᛏ *t* og ᛋ *s* stadig ᛆ *a* og ᚿ *n*. Dels har mange af de ældre tegn spaltet sig i to, nemlig:

ᚼ a	=	ᛆ *a*, ᚼ *æ*		ᚴ k	=	ᚴ *k*, ᚵ *g*
(ᚬ ą	=	ᚮ *o*, ᚯ *ø*)		ᛏ t	=	ᛐ *t*, ᛑ *d*
ᛁ i	=	ᛁ *i*, ᛂ *e*		ᛒ b	=	ᛒ *b*, ᛒ ell. ᛔ *p*
ᚢ u	=	ᚢ *u*, ᚤ (ᛣ) *y*		ᛋ s	=	ᛋ *s*, ᛌ *z* eller
						ᛋ *c*, *z*, ᛍ *s*

og desuden undertiden ᚠ f = ᚠ *f*, ᚡ *w*
ᚦ þ = ᚦ *þ*, ᚧ *ð*

Det således udvidede runealfabet stod i lang tid ved siden af det latinske, og så stærkt holdt folket fast ved sin gamle skrift, at den ikke engang kan betragtes som fuldstændig opgivet, da de lærde i 16de årh. begyndte at göre den til genstand for deres undersøgelser.

Som det langt tidligere var sket hos de germanske folk, fortrængtes endelig også i Skandinavien runerne af den latinske skrift. Det var altså i virkeligheden anden gang, at Nordboerne optog det latinske alfabet. De dannede ved vor tidsregnings begyndelse deres med de øvrige gotiske folk fælles ældste runealfabet efter det latinske, og i århundreder udviklede begge disse alfabeter sig nu uafhængig af hinanden. Ved middelalderens begyndelse blev det latinske alfabet i en ny skikkelse bekendt i Norden og førte fra nu af en langvarig kamp med den gamle runeskrift, som under dets indflydelse blev væsenlig ændret, medens runeskriftens indvirkning på det latinske alfabet i hovedsagen indskrænkede sig til, at det optog en enkelt rune, þ, som dog atter tidlig opgaves i Danmark og Sverrig[1]. Dog møder vi også i hen-

[1]) Det »angelsaksiske« alfabet optog som bekendt ikke blot runen þ, men også ƿ *w*. Når dette sidste tegn også kan forekomme i Skandinavien som tegn for *w* — således i nogle

seende til lydbetegnelsen i de ældste danske og svenske håndskrifter enkelte tydelige spor af runeskriften.

Sammenstiller vi nu de tre hovedformer af runeskriften i Norden, det ældre, yngre og yngste alfabet, må tegnene ordnes på følgende måde efter de lyd, der betegnes (sml. min »altnordische grammatik« og »fornnordisk formlära« § 2, § 4—5):

I.	ᚲ *k*, ᚷ *g*		ᚺ *h*		ᚱ *r*	ᛜ *ng*	ᛃ (ᛁ) *j*
	ᛏ *t*, ᛞ *d*	ᚦ *þ (ð)*		ᛊ *s*, ᛉ [z] R	ᛚ *l*	ᚾ *n*	
	(ᛒ *p*) ᛒ *b*	ᚠ *f (v)*				ᛗ *m*	ᚹ *w*

ᚨ *a*, ᛖ *e*, ᛁ *i*, ᛟ *o*, ᚢ *u (korte og lange).*

Tvelyd udtrykkes ved sammenstilling af selvlyd, *dobbeltmedlyd* i reglen ved enkelt medlyd.

II.	ᚴ *k,g (ng)*	- ᚴ *gh*	ᚼ *h*		ᚱ *r*	ᚾ *ng*	ᛁ *j*
	ᛏ *t,d (nd)*	ᚦ *þ, ð*		ᛋ *s*, ᛦ R	ᛚ *l*	ᚾ *n*	
	ᛒ *p,b (mb)*	ᚠ *f, v*				ᛙᛘ *m*	ᚢ *w*

ᚬ *ą (á, æ)*, ᛆ *a (á, æ)*, ᛁ *i, e*, ᚢ *u, o (y, ø) foruden flere andre betydninger for de enkelte selvlydstegn og de deraf dannede sammensatte tegn* (sml. det følgende »tillæg«).

III.	ᚴ *k*, ᚵ *g*	- ᚼ *gh*	ᚼ *h*		ᚱ *r*	ᚿ *ng*	ᛁ *j*
	ᛐ *t*, ᛑ *d*	ᚦ *þ, ð*		ᛌᛍ *s*, ᛧ *z*	ᛚ *l*	ᚿ *n*	
	ᛒ *p*, ᛔ *b*	ᚠ *f, v*				ᛘ *m*	ᚢ *w*

ᛆ *a*, ᛅ *æ*, ᛁ *i*, ᛂ *e*, ᚢ *u*, ᚤᛦ *y*, ᚮ *o*, ᚯ *ø*.

---

af de ældste islandske og norske håndskrifter og undertiden ellers —, er det overført hertil fra England, men ikke som *þ* optaget fra vort eget runealfabet, der, som vi foran har påvist, havde opgivet *w*-tegnet för år 800.

Tillæg

til den foregående afhandling.

Da jeg i undersøgelsen om runeskriftens udvikling i Norden på mange steder har haft anledning til at henvise til de ældste danske stene fra den yngre jærnalder, vil det være hensigtsmæssigt her at samle disse mindesmærker under ét og tolke deres indskrifter.

Når vi undtager de foran (s. 184 ff.) omtalte stene fra Sölvesborg i Bleking og Räfsal i Bohuslän, der ikke ligefrem kan henregnes til indskrifterne med den kortere runerække, da de endnu har bevaret en enkelt rune, som ellers er ejendommelig for det længere alfabet, er de ældste hidtil kendte indskrifter med den kortere nordiske futhark komne for dagen på de danske øer. Både i sproglig og palæografisk henseende er disse indskrifter af stor vigtighed, da de viser sammenhængen i udviklingen fra den ældre til den yngre jærnalder. Jeg behandler derfor først de få stene (i alt 4, 2 fra Sælland og 2 fra Fyn), der endnu har enkelte runeformer, som genfindes i den længere række, men senere opgaves i den kortere, og knytter dertil tolkningen af et par af de mærkeligste indskrifter, som ikke står de andre meget fjærnt i tid, men i hvilke dog overgangen til de almindelig kendte yngre runeformer er gennemført.

Da lydbetegnelsen, som vi tidligere har fremhævet, er meget mangelfuld i indskrifterne med den kortere runerække, ligger hovedvanskeligheden ved tolkningen af disse

indskrifter i nöjagtig at bestemme den lyd, som i hvert enkelt tilfælde udtrykkes navnlig ved de 3 (4) selvlydstegn ᚼ (ᚬ) a (ą), ᛁ i, ᚢ u. Kun det nöjeste kendskab til hele den nordiske sproghistorie vil sætte os i stand til at løse de tvivl, som på mange punkter opstår, og i ikke få tilfælde er det endnu umuligt at komme til fuldkomment sikre resultater. Dels for nærmere at begrunde den betydning, jeg foran (s. 212) har tildelt tegnene i den kortere runerække og dels for i det følgende at undgå vidtløftige undersøgelser om de enkelte formers udtale, giver jeg forud for den egenlige tolkning af indskrifterne en kort oversigt over de forskellige lyd, som udtrykkes ved de enkelte tegn i indskrifterne fra omtr. år 800 til omtr. år 1000, så vidt muligt oplyst ved eksempler fra danske stene:

A) Selvlyd.

For at udtrykke de mange forskellige selvlyd, så vel korte som lange, der efterhånden havde udviklet sig i det fællesnordiske sprog, måtte runeristerne hjælpe sig med de 4 tegn ᚼ a, ᚬ ą, ᛁ i, ᚢ u, af hvilke ᛁ og ᚢ tidlig også var blevne brugte for **e** og **o**. Alle øvrige lyd måtte altså udtrykkes enten ved de oprindelige tegn for de lyd, hvoraf de havde udviklet sig, eller ved sammensatte tegn. Som følge heraf optræder de 4 selvlydstegn i runeskriften med følgende betydninger:

ᚼ 1) = **a**, **á**: tanmarkaʀ ef. (Jællinge) = *Danmarkaʀ*, harþa (Hedeby) = *harða*; ala (Glavendrup) = *Ála*, uabn (Sjörup, Skåne) = *wápn*.

Men ᚼ blev desuden tegn for de lyd, som var opståede af *a*, *á* ved omlyd, altså:

2) = **å** (*u*-omlyd af *a*, i de ældste oldnord. håndskrifter ꜵ eller ǫ; islandsk *ö*): faþur (Glavendrup) = *fåður* (isl. *föður*), hakua (ofte på svenske stene) = *håggwa*, barþusk fortid middelart af *bærjask* (Århus) = *bårðusk*. At denne omlyd har været fællesnordisk, anser jeg for

utvivlsomt, skönt det ikke med sikkerhed lader sig eftervise, at den har haft en så stor udstrækning i svensk-dansk som i almindelig oldnordisk bogsprog; hvor tidlig den i hvert enkelt tilfælde er opgiven i svensk-dansk og *á* atter fortrængt af *a*, vil næppe nogensinde kunne afgöres.

At også den lange *á*-lyd, *u*-omlyden af *á* (i de ældste oldnord. håndskrifter ǿ eller ǫ́), har været til stede i svensk-dansk, og at altså f. eks. formen satu (Hedeby) snarere har lydt *sǫ́tu* (*sǫ́tu*) end *sátu*, anser jeg for höjst sandsynligt, skönt dette punkt vanskeligere lader sig bevise.

3) = æ, ǽ (*i*-omlyd af *a*, *á*, i de ældste oldnord. håndskrifter æ, ǽ eller ę, ę́): batri (Tryggevælde) = *bætri*, nafni forestill. nutid (Års) = *nævni*.

4) = ø (*u*- og *i*-omlyd af *a*; fornnord. forml. § 13): karþi (Tryggevælde), karþu (Glavendrup) = *gørði*, *gørðu*, fortid af *gørwa*.

De her nævnte betydninger af ᚼ er altså begrundede i den sproghistoriske udvikling. Derimod skulde *e*-lyden egenlig udtrykkes ved ᛁ, som også almindelig er tilfældet; men da ᚼ var det regelmæssige tegn for *æ*, og denne lyd ligger nær ved *e*, finder vi også tidlig ᚼ brugt

5) = e (é): uarþi (Glavendrup, Tryggevælde) = *werði*, forest. nutid af uarþa (Års) = *werða*, uar (Tryggevælde) = *wer* »ægtemand«, an (Sjörup, Skåne) = *en* »men«; saʀ hf. = *séʀ* (Hällestad, Skåne), hvis *e*-lyden den gang har været lang i denne form.

Da de gamle tvelyd begyndte at gå over til enkelte lyd, kan ᚼ undertiden findes for det almindelige ᛁ, svarende til tvelyden ᚼᛁ: rasþi stan (på svenske stene) for risþi stin (ældre raisþi stain) = *raisði stain* eller *résði stén* (sml. nedenfor under »tvelydene«).

ᚬ udtrykker de samme lyd som ᚼ med følgende næselyd (sé foran s. 171 ff.):

1) = ą: ᚬ forholdsord (Snoldelev) = oldn. *á*.

2) = ą̊: kląmulan (Tryggevælde) = *glámulan*.

Efter næselydens bortkastelse har ᚬ i ᚬᛋ- vel snarere været udtalt med langt *á* (*ǫ́s*-) end med *á*.

3) = **æ**: stątʀ (Flemløse) = *stændʀ*, ląki (Års) = *længi*.

Med betydning e forekommer ᚬ derimod ikke i sikre eksempler på ældre stene, og jeg anser det derfor for tvivlsomt, om navnet frąþa på den i flere henseender dunkle Tirsted-sten skal opfattes som *Fróða*. Da ᛅ imidlertid hyppig er tegn for *e*-lyden, tör vi ikke benægte den mulighed, at også ᚬ tidlig af og til kan være brugt i stedeṅ for ᚢ som tegn for *o*-lyden.

Temmelig tidlig begynder tegnene ᛅ og ᚬ at blandes, så at vi navnlig kan finde ᚬ for ᛅ i dets forskellige betydninger, uden at en næselyd følger eller har fulgt efter: hribną (Bække) = *Hrævna*, harþą (Asferg) = *harða*; ąft (Vedelspang) for det meget almindelige aft = *æft*; sąʀ hf. (Jællinge) = *séʀ*. Ganske undtagelsesvis skrives ᚬ for ᛅ i tvelydene ᛅᛁ, ᛅᚢ og i forbindelsen ᛁᛅ som tegn for *e*: stąin (Lavrbjærg), ią n (Danevirke) for det almindelige stain, ian (ᚬ er måske fremkaldt ved det følgende *n*).

Når omvendt ᛅ bruges, hvor der tidligere har fulgt en næselyd efter, må denne antages at være opgiven. Den större Jællinge-sten har således i navneform kaurua (= *gørwa*) ved siden af kristną; i det sidste ord bevaredes altså den gamle skrivemåde (som måske også kan være fremkaldt af det foregående *n*), men næselyden har uden tvivl været tabt i navneformens endelse.

ᛁ 1) = **i**, í: lantirþi (Egå) = *landhirði* (oldn. *hirðir*, »navneordenes böjning i ældre dansk« § 21), hin (Oddum) = *hinn*; þriʀ (Bække) = *príʀ*, sin, sina gf. ent. ha. og hu. (Jællinge) = *sinn*, *sina*.

2) = **e**, **é**: uirþi (Glimminge, Skåne) = *werði*, is henvis. stedo. (Flemløse) = *es*, in (Glavendrup) = *en*, þikn (Ørum) = *þegn*; filaka gf. (Sjörup, Skåne) = *félaga*.

Det ubetonede ᛁ i sidste stavelse af et ord, som ikke svarer til oprindeligt *i*, har vist også været tegn for lyden

e, ikke for I; dog beholder jeg i dette tilfælde overalt *i*, også når jeg gengiver ordene efter deres udtale.

Ligesom ᚭ kunde bruges i steden for I til at udtrykke *e*-lyden, således kan omvendt I være

3) = æ, ǽ: hribną (Bække) = *Hrævna* (hunkön til *Hravn*), trikʀ (ofte på svenske stene) = *drængʀ*; frinta gf. (Egå) = *frǽnda* (i dette ord har skrivemåden med I = ǽ dog historisk grund).

4. Naturligvis vilde I også være tegn for y, ý i de få tilfælde, hvor dette er opstået af i, í (fornnord. forml. § 11, d); men denne overgang har næppe været fællesnordisk, og jeg tör ikke fra runeindskrifter anføre noget eksempel derpå, som jeg anser for sikkert.

5. Tidlig begynder I også at bruges i steden for ᚭI som tegn for tvelyden ai: risþi stin (Skærn) = *raisði stain*, stin gf. (Glimminge, Skåne) = *stain*.

6. Foruden de her nævnte selvlyd betegner I også halvselvlyden j; men de fleste af de forbindelser, som senere fik *j* (*ja*, *jú* o. s. v.), har på runestenenes tid uden tvivl endnu haft *i* (*ia*, *iu*). Derimod er I sikkert tegn for halvselvlyden i former som trekiaʀ nf. flt. (Hedeby) = *drængjaʀ* (navneo.s böjn. s. 55).

ᚢ 1) = u, ú: sunu gf. ent. (Helnæs; navneo.s böjn. s. 74), kunulf gf. (Tryggevælde) = *Gunnulv*; nu (Tryggevælde) = *nú*, runaʀ (Glavendrup) = *rúnaʀ*.

2) = o, ó: kurmʀ (Jællinge) = *Gormʀ*; þur (Glavendrup) = *þórr*, bruþur (Rönninge) = *bróður*.

3) = y, ý: suniʀ (Glavendrup) = *syniʀ*; bu (Danevirke, Hedeby) = *bý*.

4) = ø, ǿ: uft (Søndervissing) = *øft* (sideform til *æft*, skrevet aft); bruþr gf. flt. (Jætsmark) = *brǿðr*, nuruna (Egå) = *norrǿna*, futiʀ (Tryggevælde) = *fǿddiʀ*.

5. Desuden kan ᚢ undertiden bruges i steden for ᚭ som tegn for å-lyden, der jo ligger nær ved *o*: hukua (på svenske stene) = *håggwa*. I de ældre indskrifter forekommer ᚢ dog næppe i denne betydning, og det er derfor i reglen umuligt at

afgöre, om en form som hukua har været udtalt med det ældre *ǫ*, eller det deraf opståede yngre *o*, *u* (sml. ᛁᚢ nedenfor med betydning *iǫ* eller *io*).

6. Tidlig begynder ᚢ også at bruges i steden for ᛆᚢ som tegn for tvelyden **au**: tuþan gf. ent. ha. (Virring) = *dauðan*, huks ef. (Glimminge, Skåne) = *haugs*.

7. Endelig er ᚢ også tegn for halvselvlyden **w**: uas (Flemløse) = *was*, suin (Danevirke) = *Sweinn (Swén)*.

Tvelydene udtrykkes oprindelig ved sammenstilling af tegnene for de enkelte lyd (ᛆᛁ, ᛆᚢ, ᛁᚢ); men ligesom et enkelt tegn (ᛁ, ᚢ) tidlig kan bruges i steden for det sammensatte (ᛆᛁ, ᛆᚢ) til at udtrykke tvelyden, således kan omvendt et sammensat tegn (ᛆᛁ, ᛁᛆ, ᛆᚢ) undertiden bruges til at udtrykke de enkelte lyd, som mangler et eget tegn. Lyden *ǫ* (*u*-omlyd af *a*) udtrykkes regelmæssig ved samme tegn som *a*, men af og til ved sammenstilling af *a* og *u*; lydene *æ* og *e* udtrykkes i reglen ved samme tegn som *a* og *i*, men også ved sammenstilling af *a* og *i*. Vi finder derfor:

ᛆᛁ 1) = tvelyden **ai** (vel udtalt **æi**, i de ældste oldnord. håndskrifter æi eller ęi, senere *ei*): raist (Glavendrup) = oldn. *reist*, fortid af *rísta*, stain (Kallerup) = *stainn* (*steinn*).

2) = **æ** (*i*-omlyd af *a*): hairulfʀ (Haverslund) = *hærulvʀ*, baistr (Skivum) = *bæstr*, ailti (Glavendrup, Tryggevælde) = *ælti*.

Meget sjælden er ᛆᛁ også tegn for **e**: þaikn (större Gunderup-sten) = *þegn*.

ᛁᛆ 1) = **ia**: biarnaʀ ef. (Skærn), biarki hf. (Hällestad, Skåne) = *biargi*.

2) = **iǫ** (*u*-omlyd af *ia*): biarn nf. og gf. (ofte på svenske stene) = *biǫrn*.

3) = **e**: ias henvis. stedo. (Jællinge) = *es*, ian (Sæddinge; på Danevirkestenen iąn) = *en*, þiakn (Glavendrup) = *þegn*, nuruiak (Jællinge) = *Norweg*.

ᚼᚢ 1) = tvelyden **au** (vel udtalt **åu**, i de ældste oldnord. håndskrifter æu eller ǫu, senere *au*): hauk (Tryggevælde) = *haug*.

2) = tvelyden **øy** (*i*-omlyd af *au*, isl. *ey*): austin (mindre Gunderup-sten) = *Øystainn* (*Eysteinn*) eller med overgang til enkelte lyd *Ǿstén*, fraustain (på svenske stene, Liljegren no. 835, 842; sml. fraystain med stunget *u* på Sjællev-stenen) = *Frøystainn* (*Freysteinn*).

3) = **å** (*u*-omlyden af *a*, ligesom *i*-omlyden kan betegnes ved ᚼᛁ). Temmelig sjælden forekommer ᚼᚢ i denne betydning i steden for det almindelige ᚼ; men betegnelsen ᚼᚢ indeholder netop et stærkt bevis blandt mange andre for, at *u*-omlyden har været fællesnordisk (sml. navneo.s böjn. § 13): tanmaurk (Jællinge) = *Danmǫ́rk*, fauþur (Glimminge, Skåne; de svenske stene hos Liljegren no. 258, 967) = *fǻður*, haukua (på svenske stene, Liljegren no. 662, 1091) = *hǻggwa*, biaurn (mindre Skærn-sten) = *biǻrn*.

4) = **ø**: kaurua navneform (Jællinge, Søndervissing) = *gørwa*. Derimod har kauruan gf. ent. ha. (Sæddinge)[1] vel snarere lydt *gǻrwan* end *gørwan* (oldnord. *gǫrv-*

[1]) I forbindelsen þurui kat kauruan stain þansi ɔ: *þyrwi gat gǻrwan stain þannsi.* Da jeg over for prof. Stephens havde nægtet, at navneform på *-an* fandtes på yngre runestene (»de ældste nord. runeindskr.« s. 14), anførte han i sit svar 7 formentlige eksempler på disse former, og han optog Sæddingestenen i sit værk, fordi han i kauruan fandt »an example, neither doubtful nor deniable nor to be escaped by any linguistic subterfuge whatsoever, of the infinitive in -an in heathen Scandinavia« (s. 782). Disse stærke ord synes at have gjort indtryk på Rydqvist, som lader Stephens' forklaring af kauruan som navneform stå uimodsagt, medens han påviser det uholdbare i de andre 6 eksempler (IV, s. 426—27). Også Thorsen tager dette ord på Sæddinge-stenen som navneform, men han synes at ville læse kaurua (»De danske Runem.« s. 49); indskriften har imidlertid tydelig kauruan, og *geta* forbundet med fortids tillægsform er jo

an eller *gørvan*). Samme lyd *(ø)* må ᛆᚢ antages at udtrykke i auft (Glavendrup) = *øft*.

Desuden forekommer ᛆᚢ sporadisk i et par tilfælde i steden for det enkelte ᛆ eller ᚢ: uþinkaur (Skærn) for -kar = *Óðinkár*; hiau (Læborg) for hiu, fortid af *hággwa* = *hio* (sml. *hio* jyske lov 3, 34, oldn. *hjó*), þiauþu hf. (Tirsted) for þiuþu (Cimbris, Skåne) = *þiuðu* (oldnorsk-isl. *þjóðu*), niąut (Nörrenærå) for niut, bydem. af niuta (= oldnorsk-isl. *njót*), þąurui (större Jællinge-sten, ikke þiurui, som man hidtil har læst) for det almindelige þurui (mindre Jællinge-sten og oftere) = *þyrwi*. I alle disse tilfælde betragter jeg skrivemåden med ᛆᚢ (i de to sidste former endogså ᚬᚢ) som en fejl, der vel foranledigedes derved, at ᛆᚢ undertiden (med betydning *á*, *ø*) brugtes til at udtrykke samme lyd som enkelt ᛆ og ᚢ og derfor også vilkårlig blev sat på steder, hvor kun ᛆ (i *Óðinkár*) eller ᚢ (i de andre tilfælde) var berettiget.

ᛁᚢ 1) = **iu** (oldnorsk-isl. *jú*, *jó*): ubbriutʀ (Glimminge, Skåne) = *uppbriutʀ* (den oldnorsk-isl. form vilde lyde *uppbrjótr*).

2) = **io** (meget sjælden forbindelse i svensk-dansk; isl. *jó*): hiu (Liljegren no. 70), hiuk (ofte på svenske stene) = *hio*, *hiogg* (sml. ældre svensk *hio*, *hiog*, *hiøgg*, Rydqvist I, 171).

3) = **iå** eller **iø** (svarende til oldnordisk iǫ, isl. *jö*, *u*-omlyd af *ja*): ąsbiurn (Sjörup og Hällestad, Skåne) = *A̜sbiárn* eller *-biorn*, þurbiurn (Hune) = *þórbiárn* ell. *-biorn*.

Medens de ældste indskrifter regelmæssig udtrykker de gamle tvelyd *ai* (*æi*) og *au* (*áu*, *øy*) ved ᛆᛁ og ᛆᚢ, finder vi dem senere (navnlig fra slutningen af 10de årh., mere sporadisk tidligere) oftest skrevne med enkelte tegn, ᛁ

---

velbekendt ikke blot fra oldnordisk, men også fra ældre og nyere dansk.

(sjælden ᚼ) for ᚼᛁ og ᚢ for ᚼᚢ, således på Danevirke- og Hedeby-stenen med en enkelt undtagelse gennemgående ᛁ = ᚼᛁ (sé foran s. 209), men derimod **t a u þ r** = *dauðr* på dem begge. Denne stærke brug af ᛁ for ᚼᛁ og navnlig det stungne ᛁ (ᛂ) i **e r i k** (= *Eirik*) på den ene sten synes at tyde på, at de gamle tvelyd ikke længer har været bevarede rene i Danmark; men overgangen fra tvelyd til enkelte lyd er naturligvis lige så lidt som andre gennemgribende overgange i sproget foregået pludselig. Der må have været en periode, da man endnu vaklede mellem enkelte lyd og tvelyd, og netop denne overgangsperiode har vi uden tvivl repræsenteret ved de nævnte slesvigske stene og mange andre. Det er et af de allervanskeligste spörsmål i den nordiske sproghistorie nöjagtig at fastsætte tiden for overgangen fra de gamle tvelyd til enkelte lyd i Danmark og Sverrig, og hvor vi på runestenene finder ᛁ (undertiden ᚼ) og ᚢ svarende til oldsprogets tvelyd, er det som oftest umuligt at afgöre, om der menes *é* og *ǿ* eller *ai* (*æi*) og *au* (*åu*, *øy*).

Ikke sjælden **u d e l a d e s** selvlyd i runeindskrifterne enten af hensyn til pladsen eller af skødesløshed: **h n s** (Egå) = *hans* o. lign. Et mærkeligt eksempel på forsætlig udeladelse af selvlyd giver Bække-stenen (på marken), som i slutningen af 1ste linje har **k u b þ s i** for **k u b l þ u s i** (eller **þ a u s i**) = *kumbl þausi (þǿsi)* og i slutningen af 2den linje **m þ u s i n** for **m u þ u r s i n a** = *móður sína*.

Omvendt **i n d s k y d e s** ikke sjælden en selvlyd: **t u r u t i n** (Skærn) = *dróttin*, **b u r u þ u r** (Gylling) = *bróður* o. s. v.

B) Medlyd.

Her er forholdet langt simplere end ved selvlydene, og kun sjælden kan vi være i tvivl om betydningen af runeskriftens medlydstegn:

ᚴ 1) = **k**: **k u n u k ʀ** (Jællinge) = *konungʀ*, **s k a i þ** (Tryggevælde) = *skaið*.

2) = **g** (»hårdt«): kurmʀ (Jællinge) = *Gormʀ*, kuþr (Hedeby) = *góðr*; hakuą (svenske stene) = *hággwa*.

3) = **g** (»åndende«): uiki (Glavendrup) = *wigi*, felaka gf. (Århus) = *félaga* (på Hedeby-stenen skrevet filaga med stunget ᚠ, der bruges både for hårdt og åndende *g*).

Først senere udtrykkes åndende *g* ved samme tegn som *h*, ᚼ.

ᛏ 1) = **t**: suti (Glavendrup) = *Sóti*, stain (Kallerup) = *stainn*.

2) = **d**: tauþr (Danevirke, Hedeby) = *dauðr*, tanmaurk (Jællinge) = *Danmárk*, haraltr (Jællinge) = *Haraldr*.

Derimod bruges ᛏ ikke i steden for ᚦ i betydning *ð*; følgelig er þurmutʀ (Nörrenærå) = *þórmundʀ* (ikke *þórmóðʀ*), matr (Hedeby) = *mandr* (ikke *maðr*); navnet fatuʀ på Arrild-stenen kan derfor ikke betegne *Faðir*, som Thorsen mener, hvorimod også *u* [og ʀ] strider. Det er snarest en *u*-stamme med stammeudlyden bevaret i nævneform ental.

ᛒ 1) = **p**: uabn (Sjörup, Skåne) = *wápn*.

2) = **b**: but (Jællinge) = *bót*.

Om ᛒ for ᚠ sé nedenfor.

ᚦ 1) = þ (i forlyd): þur (Glavendrup) = *þórr*.

2) = ð (i efterlyd): faþi (Helnæs) = *fáði*, tauþr (Danevirke, Hedeby) = *dauðr*, harþa (Hedeby) = *harða*, risþi (Hedeby) = *raisði* (*résði*).

Tvivlsomt er det, om ᚦ betegner *þ* eller *ð* i forlyden af de stedord og biord, som i de nyere nordiske sprog har fået *d*: þansi = *þannsi* eller *ðannsi*?

ᚠ 1) = **f** (i forlyd og foran *t*): faþur (Glavendrup) = *fáður*, aft (Flemløse o. s. v.) = *æft*.

2) = **v** (i efterlyd): ulfʀ (Helnæs) = *ulvʀ*.

Undertiden skrives ᛒ for ᚠ, i reglen dog kun i betydning *v*: hribną (Bække) for hrifna = *Hrævna*, nairbis

(Tryggevælde) = *Nærvis*; den mindre Gunderup-sten har ikke blot ą s u l b = *A͕sulv*, men også a b t = *æft*.

ᚱ = r, ᛦ = ʀ: k u r m ʀ k u n u k ʀ (mindre Jællinge-sten) = *Gormʀ konungʀ*, h a i r u l f ʀ (Haverslund) = *hærulvʀ*, s u n a ʀ og þ u l a ʀ ef. ent. (Snoldelev), r u n a ʀ (Glavendrup) = *rúnaʀ*; — b r u þ u r ef. (Helnæs) = *bróður*, f a þ u r gf. (Glavendrup) = *fáður*. Med et foregående ᚱ sammensmælter nævneformens endelse ᛦ til *rr*, skrevet ᚱ: þ u r (Glavendrup, Virring) = *þórr* (men ą u a i ʀ? Helnæs).

Temmelig tidlig begynder tegnene ᚱ og ᛦ at blandes:

ᚱ for ᛦ: h a r a l t r k u n u k ʀ (större Jællinge-sten) for *Haraldʀ konungʀ*, b a t r i (Tryggevælde) for *bætʀi*;

ᛦ for ᚱ: s u s t i ʀ (Tryggevælde) for *systir*, t u t i ʀ (Skærn, Søndervissing) for *dóttir*.

Om ᛦ i betydning e, æ sé foran s. 201 ff.

Om ᚼ h, ᚾ n (ng), ᛘ m, ᛋ s og ᛚ l er intet særligt at mærke, da disse tegn kun udtrykker deres egne lyd.

M e d l y d s f o r d o b l i n g betegnes ikke i skriften; ligesom det enkelte selvlydstegn både udtrykker de korte og lange selvlyd, udtrykker enkelt medlydstegn både de enkelte og dobbelte medlyd: s t a i n nf. (Kallerup o. s. v.) og s t a i n gf. (Helnæs o. s. v.) = *stainn* og *stain*, s a t i og s u t i (Glavendrup) = *satti* og *Sóti*, f u t i ʀ (Tryggevælde) = *fø̍ddiʀ*, a l a gf. ent. hu. (Jællinge) og a l a gf. ent. ha. (Glavendrup) = *alla* og *Ála*.

Foran ᚴ, ᛏ, ᛒ u d e l a d e s næselyden så hyppig, at denne skrivemåde må betragtes som regel i de ældre indskrifter:

ᚴ = ng: k u n u k ʀ (Jællinge) = *konungʀ*, t r u t n i k (Læborg) = *dróttning*.

ᛏ = nd: þ u r m u t ʀ (Nörrenærå) = *þórmundʀ*, b u t a gf. (Glimminge, Skåne) = *bónda*.

ᛒ = **mb**: kubl (Glavendrup, Jællinge, större Søndervissing-sten og oftere) = *kumbl* (som skrives på den mindre Søndervissing-sten og på Vedelspang-stenen).

Ved brugen af det nasalerede *a* ᚨ, ikke ᛅ, foran ᚴ, ᛏ, ᛒ tilkendegives netop udeladelsen af næselyden: ląki (Års) = *længi*, stątʀ (Flemløse) = *stændʀ*; på lignende måde vilde ordet *lamb* udtrykkes ved ląb (sml. s. 172).

Mere sporadisk udelades andre medlyd, navnlig ᚱ: kaþu (Bække) for karþu = *gørðu*, bianaʀ (Grensten) = *biarnaʀ*; harats (Søndervissing) for haralts = *Haralds*. Disse og lignende udeladelser beror i reglen på skødesløs skrivemåde.

Efter denne udsigt over runetegnenes forskellige betydning vender vi os til tolkningen af den lille gruppe af danske runestene, som indeholder de ældste mindesmærker i Norden med den kortere runerække[1]. Deres tid må, som tidligere omtalt, bestemmes til omtr. år 800.

1. Kallerup- (Höjetostrup-) stenen.

Funden omtrent 1826 i Höjetostrup sogn (Smörum herred, Københavns amt) 1 mil øst for Roskilde på en

---

[1]) Disse og de øvrige stene, som tolkes i det følgende, er med sædvanlig dygtighed tegnede og kemityperede af J. Magnus Petersen. Selv har jeg til forskellige tider omhyggelig undersøgt dem alle. I adskillige enkeltheder afviger mine afbildninger af Snoldelev-, Helnæs- og Tryggevælde-stenen fra tegningerne hos Thorsen og Stephens; på Tryggevælde-stenen træder runerne nu langt skarpere frem end på dens tidligere plads, da Stephens' tegning blev tagen. Glavendrup-stenen gengives efter en udmærket tegning i det oldnordiske musæums arkiv, udført af Magnus Petersen, da han 1864 besøgte stenen i forening med prof. Stephens (i större målestok end hos mig er den samme tegning gengivet i Stephens' værk).

mark i Kallerup i nærheden af Höjetostrup; 1851 rejst på sin nuværende plads ved landevejen tæt ved Hedehus kroen. Den er 6 fod höj, 3 fod 6 tommer bred, 2 fod tyk; runerne 8 à 9 tommer höje.

Indskriften, der bruger de gamle former H og ✱ for **h**- og **a**-runen, lyder lige efter runerne:

hurnbura
stain · suiþks:

hurnbura ɔ: *Hornbora*, ejeform af mandsnavnet *Hornbori*, styret af det følgende stain. Sml. dværgenavnet *Hornbori* Völnspá 13 (hvormed Bugge sammenligner oldeng. *hornbora*, hornbærer, *corniger)* [1]; også som navn på en gård i Norge forekommer *Hornbori* (Munch, Norge i Middelalderen s. 87 [1]).

I suiþks er selvlyden *i* udeladt mellem *þ* og *k* (sml. foran s. 180) og næselyden foran *k*. Ordet må altså læses *swiðings*, hvilket jeg med Bugge (filol. tidskr. VII, 220) forstår som »Svides sön eller ætling«, medens man tidligere opfattede det som et tillægsord afledet af *sviðr* = *svinnr* (altså »den vises«); men overgangen af *nn* til *þ* (*ð*) er betinget af et følgende *r* (fornnord. forml. § 21, c; § 108, a, anm.) og vistnok yngre end denne sten. Om *i* i rodstavelsen af *Swiðingr* har været kort eller langt, tör jeg ikke afgöre.

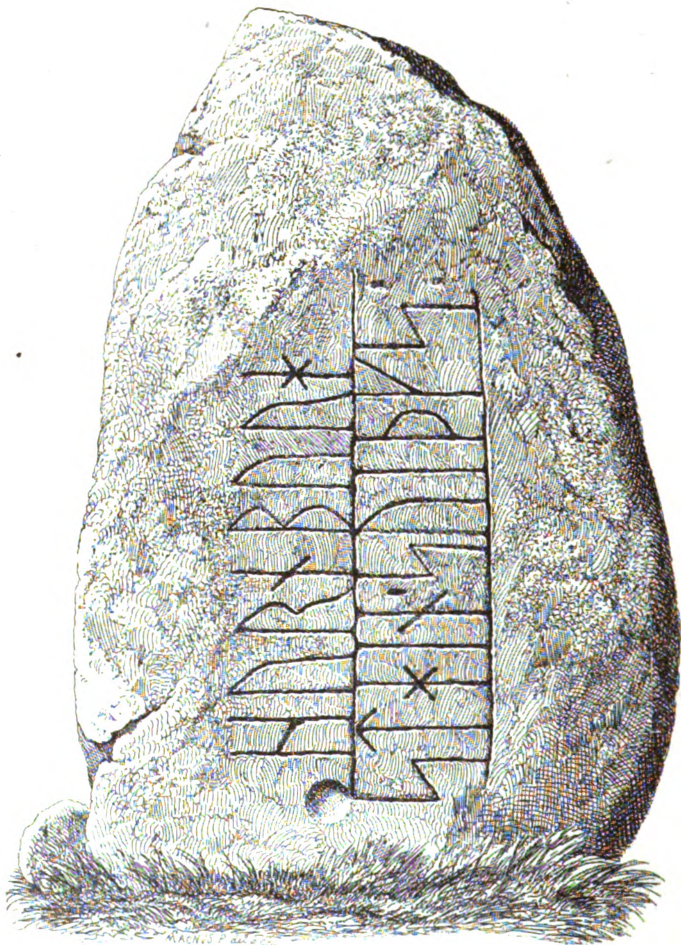
I sin virkelige olddanske sprogform har indskriften altså lydt:

Hornbora stainn Swiðings
ɔ: »Hornbores, Svides söns, sten«.

Ikke blot ved runetegnene H *h* og ✱ *a*, men også ved den formel, der bruges i indskriften, slutter Kallerup-stenen sig nær til indskrifterne med den længere runerække; medens disse nemlig meget ofte synes kun at have haft et navn i ejeform styret af ordet »sten«, et udtryk, som vi også mødte

[1]) Versetallene henviser her og i det følgende til Bugges udgave, da det af »oversigtstavlen« hos S. Grundtvig er let at finde det tilsvarende vers i hans udgave.

på Räfsal-stenen (s. 187), kendes denne formel blandt den store mængde indskrifter med den kortere række kun fra Kallerup- og Snoldelev-stenen, der dog begge har udvidet

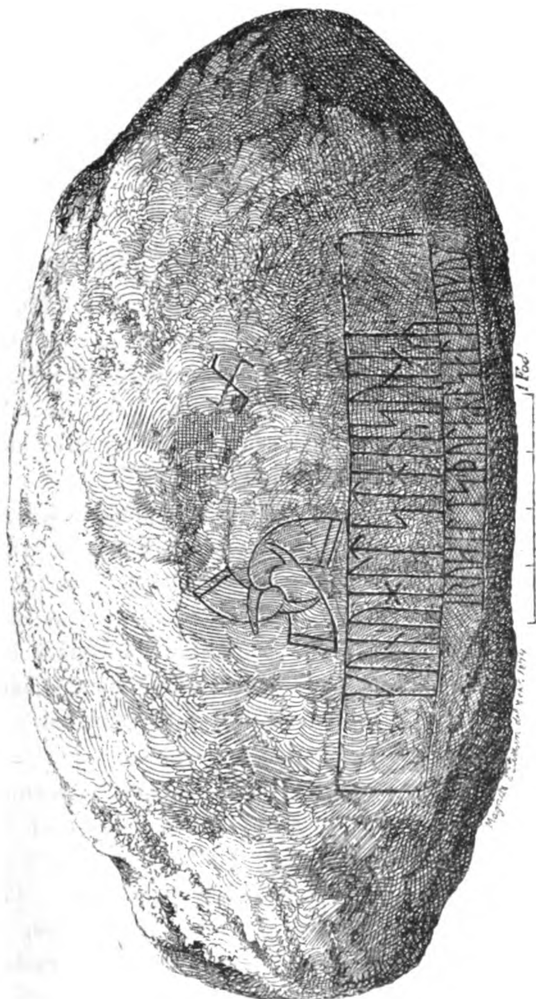

Kallerup- (Höjetostrup-) stenen.

den en smule ved også at tilföje faderens navn (sml. »navneordenes böjn. i ældre dansk» s. 46 not. og s. 74 not. 1).

2. Snoldelev-stenen.

Funden 1768 i Snoldelev sogn (Tune herred, Køben-

Snoldelev-stenen.

havns amt) 1 mil syd for det sted, hvor Kallerup-stenen fandtes; 1812 flyttet til København, hvor den nu er opstillet

i det oldnordiske musæums runehal. Den er 4′ 4″ lang, 2′ 3″ bred; runerne mellem 5 og 2″ höje.

Indskriften, der bruger ᚺ for **h** og både ᛡ og ᛭ for **a**, er fuldstændig med undtagelse af den sidste rune i 2den linje (efter ᚢ), hvoraf kun en del af den venstre bistav er levnet. N. M. Petersen har rigtig suppleret den som **m**, og det er sandsynligt, at den har haft formen ᛉ (sé foran s. 176). Vi læser altså:

kun · ualtstain · sunaʀ ·
ruhalts · þulaʀ · ą salhauku[m]

Det er åbenbart, at vi her har samme forbindelse som på Kallerup-stenen, et navn i ejeform styret af ordet stain og derefter sunaʀ i apposition til navnet. Men kunualt mangler ejeformsmærket, fordi det følgende ord, hvormed det er skrevet sammen uden skilletegn, begynder med *s*; vi må altså læse kunualts stain.

kunualts er = *Gunnwalds*; det lille skilletegn, som står efter kun, er vel bevis på, at man tydelig har opfattet *Gunn-waldʀ* som et sammensat navn (sml. hermed skrivemåden ub : salum hf. flt. = *Uppsálum* på den ene Hällestad-sten). Navnet *Gunnvaldr* er ikke almindeligt i den oldnordiske literatur; det forekommer dog i Landnámabók (Ísl. sög. I, s. 72) og i norske diplomer (sé navneregistret til Diplomatarium Norvegicum I).

ruhalts er unöjagtig skrivemåde for hrualts ɔ: *Hróalds*, ef. af det også i den oldnord. literatur bekendte navn *Hróaldʀ*. Med ruhalts her kan jævnføres rhuulfʀ (Helnæs) for hruulfʀ = *Hróulvʀ* og rhafnuka (Læborg) for hrafnuka = *Hravnunga*, medens andre stene, der ikke blot er samtidige med disse, men endogså hidrører fra de samme personer, ganske udelader *h*: ruulf gf. (Flemløse), rafnuka (Bække). Man har altså fundet vanskelighed ved at udtrykke lydforbindelsen *hr*, eller *h* har måske allerede været på veje til at svinde i Danmark.

þulaʀ er ejef. af þulʀ, der kendes fra Eddadigtene i betydning »taler, vismand«; deraf udsagnsordet *þylja*, »tale, fremsige«:

Vafþr. 9: *þá skal freista,*
hvárr fleira viti,
gestr eða inn gamli þulr

»hvo der kan mest, den fremmede eller den gamle 'taler'«;

Háv. 111: *mál er at þylja*
þular stóli á

»ord er at tale på talerstol«;

Háv. 134: *at hárum þul*
hlæþu aldregi

»ad gråhåret taler lé du aldrig«.

Fáfn. 34: *höfði skemra láti hann*
inn hára þul
fara til heljar héðan

»et hoved kortere lade han den gråhårede taler (her næsten = 'troldmand') fare herfra til Hel«.

Háv. 142 har også *fimbulþulr*, »den store taler (vismand)«; sml. nedenfor Helnæs-stenen under ordet faþi.

Det er muligt, at der ved þulʀ på Snoldelev-stenen menes en gejstlig 'taler' (»præst«); men vi formår ikke nærmere at bestemme ordets begreb, som også er meget vagt på de fra Eddadigtene anførte steder.

En anden tvivl, som ligeledes altid vil være uløselig, er, om þulaʀ her står i apposition til kunualt(s) eller til ruhalts.

ą, forholdso. = oldn. *á*; her udtalt som *a* med efterfølgende næselyd.

salhaukum hf. flt. af salhaukaʀ ɔ: *Salhaugaʀ*, et navn, som vi endnu genfinder i landsbyen *Salløv* i Snoldelev sogn.

I sin oprindelige olddanske sprogform må indskriften altså gengives således:

Gunnwalds stainn, sunaʀ Hróalds,
þulaʀ ą Salhaugum.

Almindelig oldnordisk[1] bogsprog vilde derimod have:

Gunnvalds steinn, sonar Hróalds,
þular á Salhaugum.

ɔ: »Gunvalds sten, sön af Roald, 'taler' på (i) Salhöje (Salløv)«.

Oversættelsen er med forsæt gjort lige så ubestemt som indskriften.

3. Helnæs-stenen.

Funden d. 18. Marts 1860 på den lille fynske halvø Helnæs (Båg herred, Odense amt) syd for Assens. Stenen blev desværre kløvet, men de fleste stykker senere atter fundne og sammenföjede, så at indskriften er fuldstændig med undtagelse af de sidste runer i 3dje linje. Kort tid efter at stenen var opdaget, blev den undersøgt af kong Frederik VII, som senere skænkede den til det oldnord. musæum i København, hvor den nu er opstillet. Den er 6′ 9″ höj, 3′ 2″ på det bredeste, 2′ tyk; runerne 4 à 5″ höje.

Indskriften, der bruger de gamle runeformer ᚺ = **h** og ᛗ = **m** (men overalt ᛆ = **a**), mangler i modsætning til Kallerup- og Snoldelev-stenen skilletegn; men ordenes ad-

[1]) Jeg beholder her den almindelige benævnelse »oldnordisk« om det norsk-islandske literatursprog, skönt den både i og for sig er mindre heldig, og navnlig bliver det her, hvor »oldnordisk« stilles i modsætning til »olddansk« i runeindskrifterne fra omtr. år 800 til omtr. år 1000, som med större ret kunde kaldes oldnordisk, da det fællesnordiske sprog først henved år 1000 begynder at udvikle de forskelligheder, som førte til spaltningen i svensk-dansk og norsk-islandsk. — Det følger af sig selv, at ligheden mellem »olddansk« og »oldnordisk« i mange tilfælde vilde træde endnu stærkere frem, når vi i det sidste gennemførte den fra de ældste håndskrifter kendte selvlydsbetegnelse.

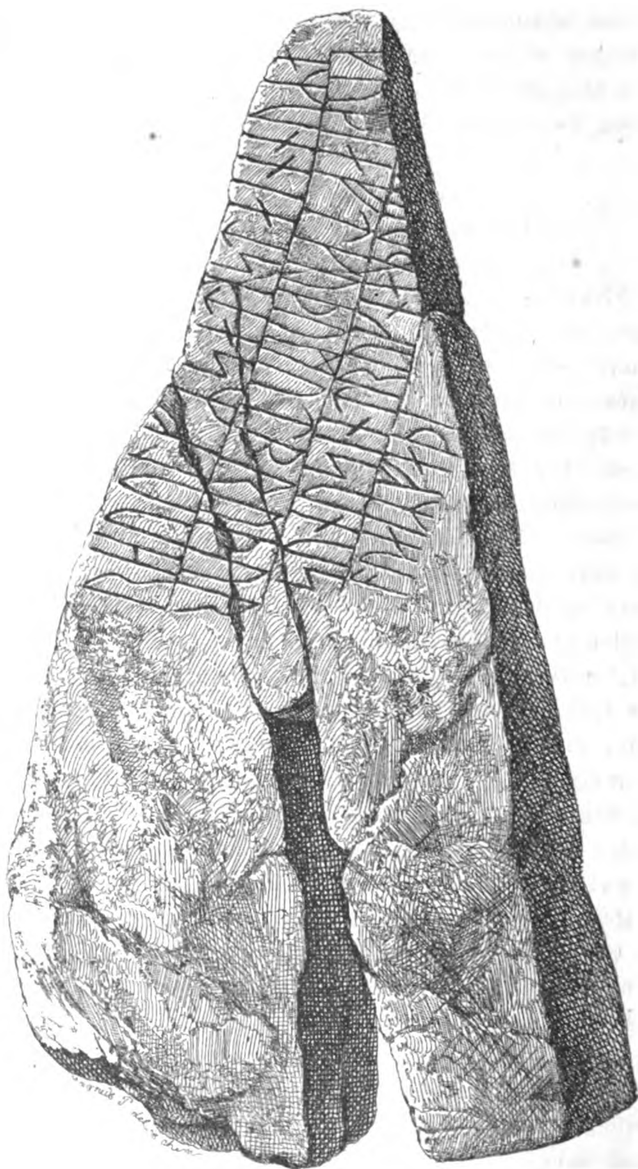
skillelse frembyder for øvrigt ingen vanskelighed undtagen i slutningen af den ufuldstændige 3dje linje. De to første linjer er i slangedrejet bustrofedon, de to sidste går regelmæssig fra venstre til höjre. Vi læser:

rhuulfR sati stain nuRa
kuþi aft kuþumut bruþur
sunu sin truknaþu . . .
ąuaiR faþi

rhuulfR ɔ: hruulfR, som vi omtalte ved Snoldelev-stenen, et mandsnavn, sammensat af ulfR »ulv« og hru = oldnord. *hró-* for *hróð-* (af *hróðr*, »hæder«), der oftere bruges som 1ste led i personnavne: *Hróðmarr*, *Hróðgeirr*, *Hróðný*, medens det er blevet *hró-* i *Hróaldr*, *Hrómundr*. Formen her har altså lydt *HróulvR* (for *HróðulvR*) = det senere almindelige *Hrólfr*.

sati = oldnord. *setti*. Om ordet her har været udtalt *sætti* eller *satti*, lader sig ikke afgöre med sikkerhed. Ældre svensk og dansk har i fortid og tillægsform af *sætja* og *sælja* i reglen de uomlydte former; men da vi også af og til finder *sætti*, *sættær*; *sældi*, *sældær* (Rydqvist I, 84; IV, 14; sml. *sætte* Eriks sællandske lov 2, 62 slutn. i det ældste håndskrift, medens AM. 26 8vo har *sattæ*), er det muligt, at den uregelmæssige omlyd i disse ord har været fællesnordisk; men den kan naturligvis også senere være trængt ind fra nutiden som i andre tilfælde. Runeindskrifterne har så ofte ᚼ i sati, satu, at et enkelt siti (Liljegren no. 1353; sml. no. 458) kan bero på fejl i gengivelsen (Liljegren no. 1468 er siti på Tryggevælde-stenen urigtigt for sati). Jeg er derfor mest tilböjelig til at læse *satti*, *sattu* på de ældre stene i Danmark og Sverrig.

nuRa bliver forståeligt ved sin forbindelse med det følgende kuþi, oldnord. *goði*, der på Island betegnede den gejstlige og verdslige herredsforstander (i Norge *hersir*). På Island forekommer ordet *goði* undertiden i forbindelse med navnet på den gud, som han særlig dyrkede (*Freys goði*),

Helnæs-stenen.

Flemløse-stenen.

men oftere med navnet på den egn eller dens indbyggere, hvis »gode« han var (*Tungu goði*, »gode på Tunge«, *Ljósvetninga goði* o. s. v.). På samme måde må nuʀa da her snarest opfattes som ejeform af et stedsnavn nuʀiʀ eller nuʀaʀ, som også forekommer i Sverrig (*Norir* = *Nora* i Upland, Rydqvist II, 281[2]) og Norge (*Nórar*, Munch, Norge i Middelalderen s. 102 8); men det kan naturligvis også være navn på indbyggerne (»Norer«; sml. *Mærir* og lign.). Thorsen (De danske Runemindesm. s. 337 f. not.) opfatter det derimod som personnavn og sætter det i forbindelse med dværgenavnet *Nori (Nóri?)* Völuspá 11, der også ellers bruges som personnavn. Det er muligt, at dette navn er beslægtet med ordet på Helnæs-stenen; men der er ingen grund til her at opfatte det som personnavn (»Nores gode«) og deraf drage de slutninger, som Thorsen har gjort.

Formen nuʀa kuþi findes også på Flemløse-stenen, hvor nuʀa ligesom her skrives med ⅄, hvilket altså tyder på en oprindelig form med *z*. Med nuʀa kuþi stemmer Glavendrup-stenens saulua kuþi (sé denne).

aft = »efter«; oldnord. har i almindelighed *eptir (eftir)*, men ældre også *ept (eft)*. Efter ordets forskellige skrivemåde på runestenene har det uden tvivl også her været udtalt *æft* (eller *øft*; sml. Glavendrup-stenen under auft).

kuþumut = oldn. *Guðmund*; om det sidste *u* i kuþu- er svækkelse af det oprindelige *a* i stammen, eller en indskudt hjælpelyd (fremkaldt af det foregående og efterfølgende *u*), der jo er meget almindelig navnlig i de yngre runeindskrifter, lader sig ikke afgöre. Tvivlsomt er det også, om *u* i kuþ- og i kuþi betegner *o* eller *u*.

bruþur ef. = *bróður*.

sunu er gammel genstandsform ental (for det senere almindelige sun) med bevaret stammeudlyd, som holdt sig længst i *u*-stammerne (navneo.s böjn. § 38; den histor. sprogforskn. s. 26 ff. og oftere); derimod mangler udlyden på Helnæs-stenen i stain, kuþumut, sin (= sínn).

truknaþu står utvivlsomt på stenen, skönt de to sidste runer (ᚦᚢ) ikke er fuldstændig bevarede; men derefter mangler nogle runer, da et stykke af stenen er borthugget. Da sporene af de efter ᚢ følgende stave tilsteder et ᚺ, har Rafn og Stephens læst truknaþu han (ᚺᛅᚾ) og forklaret truknaþu som én ældre form i steden for truknaþi; da man imidlertid hverken i gammel eller ny tid har sagt *druknaðu* for *-i*, måtte ᚢ være fejlhugning for ᛁ, hvad vi ikke er berettigede til at antage i denne indskrift (der desuden har sati = *satti* og faþi = *fáði*). Thorsen læser derimod trug naþu, som han på islandsk gengiver ved *dreng náðu* (s. 337 not.); men betydningen heraf er mig aldeles uforståelig, og *dreng* kunde på en så gammel sten ikke skrives med ᚢ. De hidtil givne forklaringer må altså forkastes, uden at jeg selv vover at tolke disse runer og udfylde det manglende.

ąuaiʀ (sé s. 223) er et meget sjældent navn, som dog genfindes i »Gutasaga« c. 2 i formen *Awair* (*awair strabain af alfha socn*). Den oldnord. form vilde da nærmest være *Aveirr*.

faþi = oldnord. *fáði* af *fá*, som netop bruges om »runestave« i Hávamál v. 142:

rúnar munt þú finna
ok ráðna stafi,
mjök stóra stafi,
mjök stinna stafi,
er fáði fimbulþulr
ok gørðu ginnregin
ok reist Hroptr rögna

»runer skal du finde og tydede ('rådede') stave, meget store stave, meget stærke stave, som den store taler (vismand) 'malede', og de höje magter gjorde, og gud Odin risted«. Ligeledes hedder det Hávamál v. 157:

svá ek rist
ok í rúnum fák

»så jeg rister og i runer maler«.

Også på runestenene forekommer ordet, skönt sjælden, både enestående og i forbindelse med »runer« og »sten«: faþi faþiʀ aft faikiąn sunu (Rök-stenen; navneo.s böjn. s. 75); faþi runaʀ þisaʀ, faþį stain þina (på stene fra Helsingland, Liljegren no. 1065, 1067, 1071). I samme betydning som faþi har runestenene også markaþi (»mærkede«) alene eller i forbindelse med runaʀ og stain (sml. Rafn i Antiquar. Tidsskr. 1858—60, s. 187).

I senere oldnordisk böjes *fá* som *a*-stamme (fornnord. forml. § 152); men at det oprindelig har været *ja*-stamme (svarende til oht. *fêhian*), viser fortid faihido (»jeg smykkede«) på Einang-stenen med de ældre runer (sé Bugge, To nyfundne norske Rune-Indskrifter fra den ældre Jærnalder s. 18 ff.). Den ældste böjning har altså været faihjan, faihido; senere fæja, fáða og endelig *fá*, *fáða* (sml. fornnord. forml. § 148 med anm. 2 og forholdet mellem oldnord. *strá*, *stráða* og got. *straujan*, *stravida*). Om navneformen på Helnæs-stenens tid har lydt fæja eller fá er uvist (sml. dog nedenfor ved Flemløse-stenen).

Hele indskriften lyder altså:

Hróulvʀ satti stain, Nóʀa-goði, æft
Goð(u)mund bróður-sunu sínn . . .
Ąwaiʀ fáði.

Almindelig oldnordisk vilde derimod have:

Hrólfr setti stein, Nóra-goði, eptir (ept)
Guðmund bróður-son sinn . . .
Aveirr fáði.

ɔ: »Rolv Noregode satte (denne) sten efter
sin brodersön Gudmund . . .
Åvér smykkede (stenen eller ristede runerne)«.

Ordstillingen i begyndelsen af indskriften (»Rolv satte sten, Noregode« for »Rolv Noregode satte sten«) kendes også fra andre runestene (sml. f. eks. den större Skærnsten, Søndervissing-stenen foran s. 201; Hedeby-stenen begynder þurlf risþi stin þąnsi himþigi suins eftiʀ

erik filaga sin. Derimod har f. eks. Tryggevælde-stenen den sædvanlige ordstilling).

Medens vi altså på Helnæs-stenen endnu har både ᚺ og ᛗ i de gamle former, er ᛅ overalt tegn for **a**, hvorimod Kallerup-stenen bruger ᚼ og Snoldelev-stenen begge former. At det imidlertid er tilfældigt, at kun ᛅ findes på Helnæs-stenen, og at ᚼ endnu ikke blot blev brugt i denne egn, men vistnok endogså af den samme runerister, hvis navn står på Helnæs-stenen, viser

4. Flemløse-stenen.

Fra Assensegnen ligesom Helnæs-stenen; nu på Jægerspris, hvorhen kong Frederik VII lod den flytte. For mange år siden er stenen bleven kløvet, hvorved omtrent halvdelen er gået tabt; men den var hel i Worms tid, som har gengivet den med adskillige ændringer, hvorfor han dog til dels gör rede (Danicorum monumentorum libri VI, 1643 fol., s. 246 f.). Stenen fandtes den gang på Flemløse kirkegård, hvorhen den var bleven flyttet fra en höj i nærheden. Foruden Worms afbildning findes en tegning af stenen af prof. N. Haven († 1777) i det oldnordiske musæums arkiv og sammen med den en tredje (noget ældre) tegning af Wichmand, præst i Flemløse, hvor dog kun de 3 første linjer er afbildede, da den 4de sandsynligvis skjultes af jorden; Worm og Haven har også denne linje.

Det bevarede stykke af stenen, som heldigvis indeholder största delen af indskriften, er 5′ 10″ höjt, 1′ 9½″ bredt.

Når vi sætter det, der kan udfyldes ved hjælp af de gamle tegninger, navnlig Havens, i klammer, har indskriften oprindelig lydt:

ᚼᚠᛏᚱᚢᚢᛚᚠᚾᛏᚨᛏᛦ
ᚢᛅᚾᚼᚢᚾᛁᛁᚾᚼᛋᛅᛁᚼ[ᛦᛋ]
ᛦᛅᚴᚢᚦᛁᚾᛅᛏᚢᚾᚢ[ᛅᛁᛦ ᛅᚠᛏᛁᛦ]
[ᚠᚢᚼᛁᛦ ᚠᛅᛅᚦᚴ]

De tre første linjer er sikre ved hjælp af stenen og tegningerne og må læses:

aft ruulf stątr
(st)ain sasi is uas nu-
ra kuþi satu su(nir aftir)

Flere af disse former kender vi fra Helnæs-stenen:

aft fo. med gf. som på Helnæs-stenen, men dér skrevet med ᛏ, her med ✱.

ruulf ɔ: *Róulv* for *Hróulv* (på Helnæs-stenen skrevet rhuulfr i nf.).

stątr er 3. pers. ent. fremsæt. nut. af *standa; t* udtrykker *nd*, og udeladelsen af næselyden er netop betegnet ved ᚨ; at omlyden har været til stede i denne form på Flemløse-stenen, og at vi altså må læse *stændr*, ikke *standr*, anser jeg for utvivlsomt. Endelsen ᛦ r i 3dje pers. er vigtig i sproghistorisk henseende, da den viser, at det oprindelige *þ* (got. *standiþ*) tidlig er tabt i nordisk, men ikke gik umiddelbar over til *r*, med til det af *z* udviklede r.

sasi, den oprindelige form for det påpegende stedord (sammensat af *sa* og det uböjelige *-si*), som senere gik over til *þessi*. Om *a* den gang har været langt i *sa*, *sa-si* er vel tvivlsomt.

is ɔ: *es*, henvis. stedord = oldn. *es*, yngre *er* (ældre dansk *ær* ved siden af det yngre *thær*).

uas ɔ: *was*, fortid af *wesa* (yngre *wera*) = oldn. *vas*, yngre *var*. I formerne af *wesa* og i de andre tilfælde, hvor *s* først sent er gået over til *r*, må det oprindelig have været forskelligt fra det bløde *s (z)* i böjningsendelser o. s. v., som allerede i de ældste indskrifter er blevet r.

nura-kuþi sé Helnæs-stenen.

satu snarest = *sattu* (sé Helnæs-stenen).

sunir nf. flt. ɔ: *synir* = oldn. *synir*.

aftir = oldn. *eptir (eftir)*, da. *efter*, den længere form, medens vi i begyndelsen af indskriften har *æft*; men dér er det forbundet med gf., medens det styrede ord *(fáður sinn)*

her er udeladt, hvorfor den længere form måske netop er valgt med forsæt. Om læsningen tör vi ikke tvivle på grund af overensstemmelsen mellem alle tre gamle afbildninger, skönt nu kun satu s og största delen af u er tydelige på stenen, medens resten mangler. Uagtet *r* i *æftir* må antages at være oprindeligt, ikke udgået fra ældre *z*, er det i denne og et par lignende former uden tvivl tidlig sammenblandet med ʀ (Tune-stenen har i den ene indskrift after, i den anden afteʀ; Varnum-stenen har ubaʀ »over«, got. *ufar*, oldn. *yfir*).

Foruden den her givne tolkning af de sidste ord er der imidlertid en anden mulighed, som jeg vel ikke finder sandsynlig, men som vi dog må omtale, da den er lige så sprogrigtig som den, vi ovenfor har fremsat. Hvis vi nemlig opfatter satu som fortid af *sitja*, ikke af *sætja*, og altså læser *sátu* (*sǫtu*), måtte ordene *sátu syniʀ æftiʀ* betyde »sönnerne sad tilbage, sad ene og forladte« (sml. oldnord. *sitja eptir*).

Den nu behandlede del af indskriften har altså lydt:

Æft Hróulv stændʀ stainn sasi, es was
Nóʀa-goði; sattu [sátu] syniʀ æftiʀ.

I almindelig oldnordisk sprogform:

Eptir (ept) Hrólf stendr steinn þessi, er (es) var (vas)
Nóra-goði; settu [sátu] synir eptir.

ɔ: »Efter Rolv står denne sten, som var Noregode; hans sönner satte (den) efter (ham) [eller: hans sönner sad (ene sörgende) tilbage]«.

Vi finder på denne sten ✱ 4 gange og ᚼ 3 gange i de her tolkede linjer og ligesom på Snoldelev-stenen ✱ i begyndelsen og ᚼ i slutningen af indskriften, hvad dog må anses for en ren tilfældighed. Det ser næsten ud, som om runeristerne i slutningen har villet lette sig arbejdet lidt ved at bruge den simplere form. I 4de linje på Flemløsestenen møder vi imidlertid atter begge tegn.

Ved brugen af ✱ afviger denne indskrift altså fra Hel-

næs-stenens; men for resten viser der sig en forbavsende lighed mellem begge både i indhold og ydre form. Begge indskrifter omtaler en *Nóragoði* med samme navn, som dog på Helnæs-stenen skrives rhuulfʀ, men her ruulfʀ uden *h*, hvad dog ikke er mærkeligere, end at *Hravnunga Tóvi* (»Tove af Ravnungeætten«) på Læborg-stenen skrives rhafnukatufi, men på Bække-stenen rafnuka:tufi. Helnæs-stenen rejstes af Noregoden »Hróulv« efter hans brodersön, Flemløse-stenen står efter Noregoden »Róulv«. Når hertil kommer, at begge stene i følge rune- og sprogformer nødvendig må tilhøre samme tid (omtr. år 800), og at de er fundne i samme egn, ligger den slutning nær, at det også er den samme mand, vi finder omtalt på dem begge. I dette tilfælde er altså Flemløse-stenen »efter Rolv« noget yngre end Helnæs-stenen, som rejstes af ham. Denne formodning bekræftes også ved begge indskrifters aldeles overensstemmende ydre form, tre linjer uden skilletegn, der vender imod hinanden på samme måde, og endelig en 4de linje, der på begge stene må have indeholdt runeristerens navn. Desværre mangler denne linje nu på Flemløse-stenen, og netop her stemmer Worms og Havens tegninger ikke indbyrdes.[1] Worm har nemlig:

ᚠᚢᚼᛁᛦᚠᛆᛆᚦᛁᛦ

uden nogen bemærkning om, at han har foretaget rettelser i denne linje. Derimod har Havens tegning:

ᚠᚢᚼᛁᛦ ᚠᛆᛆᚦᚨ

og han bemærker udtrykkelig, at der ikke stod ᚠᛆᛆᚦᛁᛦ på stenen som hos Worm. Det er klart, at det sidste ᛦ på Worms tegning skyldes hans egen eller hans tegners rettelse, da han vilde have stenen rejst af sönnerne efter deres »fader Fuhir«.

Hvad nu Havens tegning angår, stemmer den ganske vist, hvor vi kan kontrollere den, med stenen, men dog således, at runeformerne ingenlunde er nöjagtig efterlignede, og de enkelte tegn står heller ikke på nogen måde under

hinanden således som på stenen selv. Medens ᚾᚴᛏᛁᛦ i slutningen af 3dje linje hos Worm slutter sig nöje til det foregående ord, er det hos Haven adskilt derfra, ligesom hos ham de to ord i sidste linje er adskilte, men hos Worm skrevne sammen. Hvem der her har ret, lader sig ikke afgöre; vi skulde naturligvis vente alle ordene sammenskrevne; men Havens tegning gör det indtryk, at et gammelt brud i stenen kan have foranlediget adskillelsen. Da Haven udtrykkelig fremhæver, at den 4de linje var langt utydeligere end de andre tre, tör vi ikke ansé det for afgjort, at det er lykkedes ham at gengive denne linje nöjagtig; herimod vidner på det bestemteste den aldeles enestående form, som den sidste rune har på hans tegning; Stephens tager den som ᚭ, der »af mangel på plads« skulde være brugt i steden for ᚬ, og han læser faaþo, hvori han finder en ældre form for faaþi (sml. truknaþu på Helnæs-stenen). Denne forklaring må naturligvis forkastes, dels fordi 3dje pers. ent. aldrig har lydt faþu, faþo for faþi, dels fordi ᚬ på Flemløse-stenens tid ikke kunde bruges som tegn for *o (u)*, men udtrykte det »nasalerede *a*«, som også vilde være urigtigt her. Det går derfor ikke an at tage det usædvanlige tegn hos Haven som en form af *áss*-runen, især da også den regelmæssige form ᚨ står i 1ste linje, og til dette tegn vilde der også efter Havens tegning have været meget god plads i slutningen af 4de linje. Enten har Haven derfor anset tilfældige rifter i stenen for bistreger i runen, så at der i virkeligheden kun har stået ᛁ som hos Worm, eller stenen har haft et ᛡ, hvor bistregerne til venstre måske var meget utydelige. I 1ste tilfælde vilde vi få faaþi, 3dje pers. ent. fortid som på Helnæs-stenen, i 2det faaþa, 1ste pers. ent. fortid, som netop i indskrifterne med den længere runerække ofte bruges, hvor senere 3dje pers. blev almindelig (sml. navnlig Einang-stenens dagaʀ faihido = oldnord. *Dagr fáða,* »jeg Dag ristede runerne«). Her fremtræder da en ny lighed mellem Helnæs- og Flemløse-stenen,

i det begge bruger samme sjælden forekommende udtryk om runeristeren, som i Danmark kun kendes fra disse to stene. At Helnæs-stenen har ᚠᛆᚦᛁ, medens ordet her skrives ᚠᛆᛆᚦᛁ (ᚠᛆᛆᚦᚼ?) med dobbelt ᛆ, er naturligvis kun en retskrivningsforskel; men det er dog muligt, at Flemløse-stenens faaþi (faaþa) tilkendegiver, at der fulgte et svagt *a* efter *á (fáaði)*, hvorved formen tillige vilde afgive bevis for, at ordet den gang var overført til *a*-klassen (sml. under Helnæs-stenen s. 236).

Efter alle de her fremhævede ligheder mellem de to stene betænker jeg mig heller ikke på at göre det sidste skridt og at påstå, at det mildest talt höjst besynderlige navn ᚠᚢᚼᛁᛦ (Fuaiʀ) på runeristeren er en urigtig gengivelse i steden for ᚬᚢᚼᛁᛦ ǫuaiʀ, altså samme navn som på Helnæs-stenen skrives ᚬᚢᛆᛁᛦ med ᛆ. Denne antagelse forekommer mig så rimelig, at jeg ikke nærer mindste tvivl om dens rigtighed.

Helnæs- og Flemløse-stenene er altså ristede af samme mand, og Flemløse-stenen må i følge sit indhold være noget yngre end Helnæs-stenen; men ikke desto mindre har runeristeren på den ældre sten gennemgående brugt det yngre tegn ᛆ for a, medens han på den yngre sten bruger ᛆ afvekslende med det ældre ᚼ.

Skönt de her omhandlede 4 stene er alle de hidtil kjendte mindesmærker i Skandinavien, på hvilke vi finder et par af de ældre runeformer mellem den kortere rækkes tegn, er det dog ikke dermed sagt, at ingen andre af vore runestene kan tilhøre samme tid som disse. Da Snoldelev-stenen sandsynligvis har brugt ᛉ for m, og da Helnæs-stenen overalt, Snoldelev- og Flemløse-stenen til dels udtrykker a ved ᛆ, vil altså kun ᚼ med betydning h for det gamle ᚺ afgive

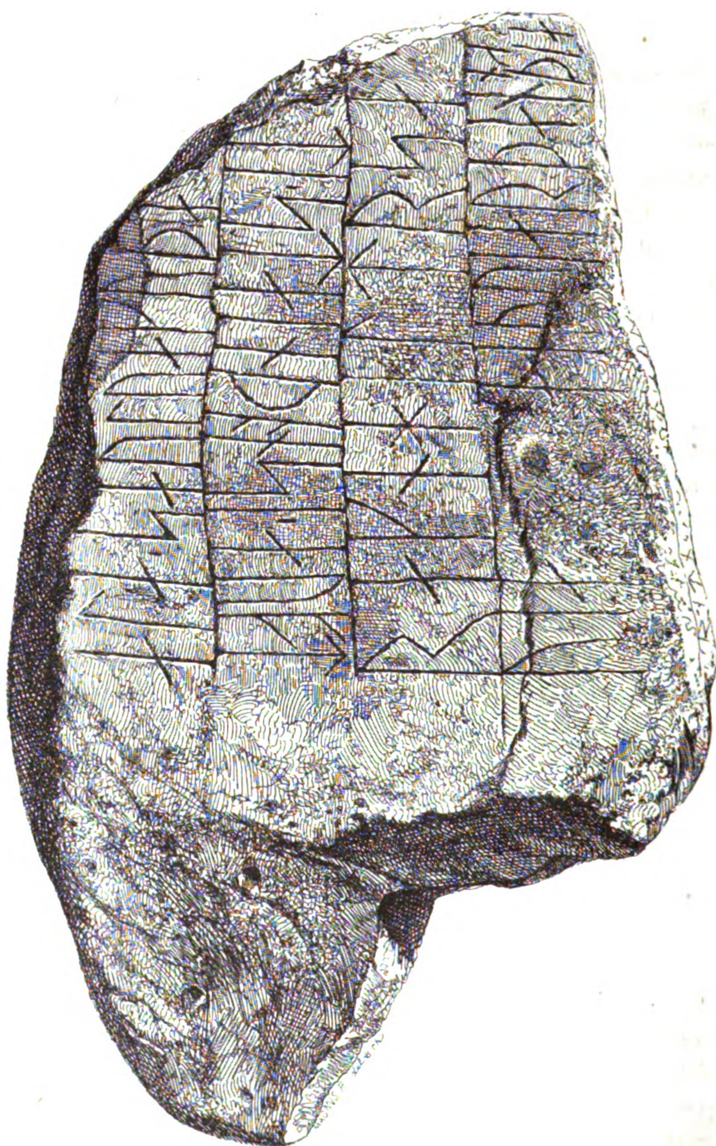
et sikkert bevis for, at en indskrift er yngre end de her nævnte. Hvor ʜ-tegnet mangler, må sprog og andre forhold lede os ved tidsbestemmelsen. Jeg anser det således for höjst sandsynligt, at Voldtofte- (Vedtofte-) stenen, der ligesom Helnæs- og Flemløse-stenene er fra Assensegnen (nu på Jægerspris), og hvis indskrift begynder med navnet ᚱᚢᚢᛚᚠᛦ ruulfʀ, hvorefter der følger et par (3) runer, hvis betydning er usikker, da kun det sidste ᛋ *s* er tydeligt, er et minde om den samme *Hróulvʀ*, hvis navn også forekommer på de to andre stene. Hvis min foran (s. 222) udtalte formodning om Arrild-stenens indskrift ᚠᛆᛏᚢᛦ fatuʀ er rigtig, måtte den af sproglige grunde ligeledes henføres til samme tid.

Medens vi ved hjælp af rune- og sprogformer kan bestemme disse stenes tid til omtr. år 800, vil en anden större gruppe af runestene, som ligeledes tydelig er fra den hedenske tid og i alder står nærmest ved de her omtalte, kunne sættes til omtr. år 900. De gamle runeformer ᛞ, ᛡ, ᚺ er nu aldeles vegne for ᛰᛰ(ᛘ), ᚾ, ᚼ, og også i sproget viser der sig adskillige spor af en yngre udvikling (ᛦ og ᚱ begynder i flere tilfælde at blandes; gf. ent. *sunu* fortrænges af *sun*). Som eksempler på mindesmærkerne fra denne tid vil vi behandle to stene, der synes at stå i nöje forbindelse med hinanden, og som både ved indskrifternes störrelse og indhold hører til de mærkeligste runemindesmærker i hele Skandinavien, nemlig den fynske Glavendrupsten og den sællandske Tryggevælde-sten.

5. Glavendrup-stenen.

Funden på en mark i landsbyen Glavendrup i Skamby sogn (Skam herred, Odense amt) mellem Odense og Bogense. Skönt man på egnen længe havde vidst, at stenen bar en indskrift, henlå den uænset i 14 år, indtil den i sommeren 1806 blev fremdraget (man kan gærne sige opdaget) af Vedel Simonsen. Nu er den statsejendom og siden 1864

I.

Glavendrup-stenen.

II.

MAGNUS PETERSEN fec.

2 Fod

III.

atter rejst tæt ved det sted, hvor den må antages oprindelig at have stået. Den virkelige længde er 9′, hvoraf omtr. $^{1}/_{3}$ har stået i jorden (nu rager 5′ 6″ op over jorden); bredden 5′, kanten med indskrift 1′ 9″ tyk; runernes höjde er meget forskellig (de störste omtr. 14″, de mindste omtr. 4″). Afbildningen gengiver stenen, da den endnu lå omkastet i sin fulde störrelse.

Indskriften har skilletegn næsten efter hvert ord (på et par af de steder, hvor de mangler, er de måske først senere blevne utydelige[1]), dog aldrig ved slutningen af linjerne. Skilletegnenes form er den samme, som kendes fra andre ældre stene (sml. Snoldelev-stenen o. s. v.). Blandt de 205 runer i indskriften forekommer intet **m**, som uden tvivl vilde have haft formen ΦΦ som på Tryggevælde-, Nörrenærå-, Rönninge-stenen o. s. v.

På to steder findes en åben plads uden runer, nemlig efter ordet ᚢᛁᛆ i sidste linje på forsiden og efter ᛁᚦᛆ i den ene linje på kanten (skilletegn mangler efter begge ord). På grund af brud og huller i stenen har runeristeren med forsæt ladet pladsen stå åben på disse steder, så at hele indskriften er fuldstændig.

Indskriften begynder med ordet r a k n h i l t r i 3dje linje på forsiden, og dette ord udmærker sig både ved runernes störrelse og ved afstanden mellem de enkelte tegn, uden tvivl fordi navnet på den måde skulde fremhæves. Efter den 3dje linje følger den 2den, derpå den 1ste og endelig den 4de; i denne linje har runeristeren af mangel på plads måttet dele det sidste ord ᚦᛁᛆᚴᚿ, således at de to sidste runer stilledes omvendt over de 3 første; han har fra begyndelsen af måske ikke beregnet, at han vilde lade en plads stå åben efter ᚢᛁᛆ. På bagsiden må de 6 linjer læses efter hinanden i samme orden som på stenen; indskriften på

---

[1]) Mellem s t a i n og þ a n s i i indskriften på kanten tror jeg endnu at finde tydelige spor af skilletegnet.

kanten begynder med den nederste linje. Den slangedrejede bustrofedon er fremherskende i indskriften. Vi læser altså:

I. raknhiltr · sa-
ti · stain þąnsi · auft
ala · saulua kuþa
uia aiþuiarþan þiakn
II. ala · suniʀ · karþu
kubl · þausi · aft faþur
sin · auk · hąns · kuna · auft
uar · sin · in · suti · raist · run-
aʀ · þasi · aft · trutin · sin
þur · uiki · þasi · runaʀ
III. at · rita · sa · uarþi · is · stain þansi
ailti · iþa aft · ąnąn · traki

Vi omtaler kun de former, som vi ikke har haft lejlighed til at behandle tidligere:

raknhiltr ɔ: *Ragnhildr*, et almindeligt oldnordisk kvindenavn. Om endelsen *-r* sml. Tryggevælde-stenen.

þąnsi, gf. ent. ha. til sasi (Flemløse), nedenfor skrevet þansi, i begge tilfælde = *þannsi* (oldnord. *þenna*). For þansi, þąnsi, som er meget almindeligt på vore runestene, har Kirkeby-stenen fra Falster þinsi, som betegner en yngre udtale, *þennsi* eller *þænnsi*. Tvivlsomt er det, om *þ* i dette ords forlyd udtrykker *þ* eller *ð*.

auft, fho. »efter«, der senere én gang til skrives auft og 3 gange aft som på Helnæs-stenen og andensteds. Skrivemåden auft udtrykker *øft*, en sideform til *æft*, og aft på Glavendrup-stenen må da også læses *øft*. Udtalen *æft*, *øft* passer til alle de former, hvori ordet forekommer på vore runestene (aft meget almindeligt, en enkelt gang ąft, desuden auft, uft, ift).

ala, gf. af det også i oldnord. bekendte navn *Áli*.

saulua kuþa svarer til nuʀa kuþi på Helnæs- og Flemløse-stenen, og i saulua må vi derfor søge navnet på godens distrikt eller dets indbyggere. Et hertil svarende stednavn finder vi også i Norge, hvor det nuværende *Selven* i Ørlandets præstegæld, ½ mil indenfor Agdenes, er oldsprogets *Sölvi* (Heimskringla ed. Unger s. 76[30-31]: *Eirikr konungr fór um vetrinn norðr á Mæri ok tók veizlu i Sölva fyrir innan Agðanes* = cod. Fris. s. 59[37] *i Solva*). Jeg forstår altså saulua her som ef. ent. af stednavnet eller som ef. flt. af indbyggernes navn (»gode i Sølvi eller Sølvernes gode«), men tör ikke med Rafn (Antiquités de l'Orient s. 194) opfatte *Sölvi* som navn på Ales gård, eller med Thorsen som personnavn (så at Ale var Sølves underordnede embedsmand, gode). Skrivemåden saulua betegner omlyd af *a* som undertiden ellers på runestenene.

De herefter følgende ord i 4de linje uia aiþuiarþan þiakn frembyder nogen vanskelighed, da kun þiakn er bekendt fra andre indskrifter = oldnord. *þegn*, en fribåren mand (om etymologien sé »den histor. sprogforskning og modersmålet« s. 21 = årb. f. nord. oldk. 1868, s. 277), på runestenene skrevet þikn, þakn, þiakn, þaikn, hvilke former alle udtrykker udtalen *þegn*. Ordet var en hædersbenævnelse for en mand (sml. det deraf dannede *þegnskapr*), og ligesom det her bruges om »goden« Ale, finder vi det i den oldn. literatur brugt f. eks. om Guðmundr Hóla biskup (Guðmundar drápa af Árni Jónsson, abbed 1371—79, v. 13; Biskupa sögur II, s. 205); i Geisli (digtet 1152 til Olav den helliges ære) kaldes Olav *Krists þegn*, »Kristi tjæner« v. 11 (Flateyjarbók I, s. 2). Et lignende udtryk formoder jeg her, i det jeg forstår det foregående

uia som ef. flt. ik. svarende til oldnord. *véa*, olddansk sandsynligvis *wia*, af *wi* (oldn. *vé*), tempel; *wia þegn* bliver da det samme som norsk-isl. *hofgoði* »tempelpræst«. Derimod tör jeg ikke tage uia i betydning »gudernes« af et flt. hankön *wiaʀ* eller *wéaʀ* (*véar* »guder« i Hýmiskviða v. 39

beror uden tvivl på forvanskning), og endnu mindre tör jeg opfatte det som ef. ent. svarende til oldnord. *Véa*, af gudenavnet *Vé* for **Véi* (fornnord. forml. § 65 slutn.).

aiþuiarþan er naturligvis to. i gf. ent. ha. til *þegn* og betegner *aiðwerðan* (*ia* = *e* som i þiakn), oldnord. *eiðverðan*, som dog ikke forekommer. Ordet er sammensat af *eiðr*, éd, og *verðr*, værd, værdig (man tör næppe tænke på *-verðr* i betydning »som vender imod«) og må have omtrent samme betydning som de oldnord. tillægsord *eiðfastr* (digt.), *eiðvandr* (digt.), *eiðvarr* = »samvittighedsfuld«. Her altså omtrent »templernes trofaste vogter«.

karþu = oldn. *gørðu* af *gøra*, ældre *gørva*, hvilken form vi også finder på vore runestene, skrevet kaurua ɔ: *gørwa*, medens fortid altid skrives med *a* (karþi), der dog ligesom *au* i navneformen udtrykker *ø* (i ældre dansk er *gørthæ* endnu almindeligt ved siden af *giorthæ*).

kubl er, som det følgende *þausi* viser, gf. flt. ik. Ordet forekommer oftere i denne forbindelse på vore runestene, i alm. skrevet som her med udeladelse af næselyden, sjældnere kumbl. Oldnorsk-isl. bruger sjælden *kumbl* (*kuml*) ik. — og både i ent. og flt. — i betydning »gravhöj«. I runeindskrifterne har ordet ofte en noget videre betydning, så at det betegner hele mindesmærket (navnlig både höjen og stenen); hvor det som her modsættes både stain og runaʀ, tænkes der naturligvis nærmest på »höjen«, og denne betydning har det ligeledes på Nörrenærå-stenen, hvor det undtagelsesvis står i ent. (þurmutʀ niąut kubls ɔ: *þórmundʀ niut kumbls*, »Tormund, nyd höjen! hvil sødt i höjen!«).

þausi, den ældste form i ik. flt. til sasi (oldnord. *þessi*). Om ordet har været udtalt med tvelyd eller enkelt lyd er selv i en så gammel indskrift som Glavendrup-stenens usikkert; ti þusi på den mindre Jællinge-sten kunde betegne þausi (som skrives på den större yngre sten); men herimod strider skrivemåden þisi kuml på den hedenske

Virring-sten, hvor þisi snarest har lydt *þési* (sml. *þæsæ æræ logh* i skånske kirkelov c. 5 runehåndskr., *þæse* det hadorfske håndskr., *thæssi* AM. 37 4to; *þæse mal æræ al til ens rættæ mælt* skånske lov 5, 3 i det hadorfske håndskr., *thisi* AM. 41 4to, runeh. mangler). Runestenenes þausi, þusi, þisi kan da alle betegne *þø'si*, *þési* (sml. auft, uft, ift, aft foran = *øft*, *æft*).

faþur ɔ: uden tvivl *fáður* med omlyd (oldnord. *fǫður*).

auk = oldn. *ok*, men ældre *auk*, svarende til formen, der er almindelig på runestenene.

hąns ɔ: *hans* med ᚬ som i þąnsi foran, ąną n senere på grund af det følgende *n*.

kuna = oldnord. *kona*, her vist med *u*-lyd som almindelig i ældre dansk (også i oldnord. håndskrifter en enkelt gang skrevet med *u*).

uar = oldn. *ver* og således også udtalt her, gf. af *verr*, mand, ægtemand. I oldnord. er ordet væsenlig digterisk.

in = *en*, »men«.

suti = oldn. navn *Sóti*.

raist = oldn. *reist*, fort. af *rista*.

þasi, gammel gf. flt. hu. til sasi, ligesom vi her har þąnsi, þansi i gf. ent. ha. og þausi i gf. flt. ik. Hunkönsformen þasi står altså for oprindeligt þaʀsi ɔ: *páʀsi* eller *péʀsi*, hvis omlyden har været fællesnordisk, hvorfor ældre svensk synes at tale; i þasi er ʀ »assimileret« med det følgende *s*, og udtalen har uden tvivl været *pássi* eller *péssi* (oldn. *þessar*).

trutin = oldn. *dróttin*, »herre«, og ligeså her.

þur ɔ: *þórr*, guden, som påkaldes. (Med urette tror Thorsen, s. 68 not., at *u* er den oprindelige selvlyd i ordet, som er bevaret på runestenene).

uiki = oldn. *vígi* og ligeså her, forestil. måde af *vígja*.

Påkaldelsen af den hedenske gud på Glavendrup-stenen har nu fået et sidestykke i den for få år siden opdagede Virring-sten (ved Virring kirke, 2 mil sydøst for Randers),

hvis indskrift ender med ordene þur uiki þisi kuml ɔ: *þórr wígi þési kumbl*, »Tor vie dette mindesmærke!«

De to sidste linjer (indskriften på kanten af stenen) indeholder en forbandelse over den, som forstyrrer mindesmærket. Da alle ordene her er let forståelige med undtagelse af de to første, opsætter vi dem til sidst.

sa uarþi ɔ: *sá werði* (ældre dansk har endnu en sjælden gang *wærthæ* sammen med det yngre *warthæ*, *worthæ*).

ailti ɔ: *ælti* = oldn. *elti*, forest. nut. af *elta*, jage på flugt, forfølge (også *ælte* og i denne betydning endnu bevaret i dansk; men i ældre dansk også = »drive, jage«, f. eks. skånske lov 11, 7: *æltær man ræf i graf mæþ hundum*; Valdemars sæll. lov 2, 27: *tha ma mannæn horkunæn æltæ burt fran sich* og således langt ned i tiden). Her er betydningen nærmest »vælter« (eller i almindelighed »øver vold imod«, »tilföjer overlast«).

iþa = oldn. *eða*, »eller«.

ąnąn = *annan* (altså allerede her uden *r* som i oldnord.; fornnord. forml. § 24, C, a).

traki = *dragi*; »drager (den) efter en anden« oplyses ved indskriften på Tryggevælde-stenen, der ender med følgende forbandelse: sa uarþi at rita is ailti stain þąnsi iþa hiþan traki, hvor hiþan = *héðan*, »herfra« (»drager den herfra, fra den plads, hvorpå den står«); ligeledes på Glavendrup-stenen: »drager den (fra dens plads for at rejse den) efter en anden«.

Tilbage står da kun udtrykket at rita, der i samme forbindelse som her forekommer på Tryggevælde-stenen, hvor der ligeledes skrives rita (på Glavendrup-stenen har I rigtignok tilsyneladende fået en lille bistav höjt oppe til venstre; men efter gentagen undersøgelse er jeg overbevist om, at denne stav ikke hører med til runen, men er en naturlig fordybning i stenen, og den vilde i ethvert tilfælde ikke berettige til med Stephens at opfatte tegnet som »en gammel form« af *a*-runen, der her uden undtagelse skrives ᚼ). Derimod har

ordet formen rata på det tredje sted, hvor det lader sig eftervise i runeindskrifterne, nemlig på Glimminge-stenen i Skåne, der ender med følgende forbandelse: uirþi at rata huks ub briutʀ ɔ: *werði at ? haugs uppbriutʀ* (oldnord. *verði at ? haugs uppbrjótr*). Det kunde fra meningens side være tiltalende, som man har foreslået, at opfatte rita, rata som udso. = oldn. *rata*, »vandre« (got. *vraton*), altså: »han skal komme til at vandre, flakke fredløs omkring« (omtrent det samme, som betegnes ved udtrykket *vargr*, *vargr í véum*). Andre (N. M. Petersen i »Danmarks Historie i Hedenold« III[1], 366 = III[2], 275, Jonsson og Vigfusson i deres ordbøger) har taget rita, rata som navneo. styret af at og sat det i forbindelse med det i islandsk brugelige *rati*, »en sandsesløs person«, »en person, som går og tosser omkring«, så at udtrykket her skulde betyde: »han slås med vanvid, flakke afsindig omkring«. Imod begge disse forklaringer strider imidlertid skrivemåden rita ved siden af rata, som i forening viser tilbage til en form med *e-* eller *æ*-lyd. Det eneste bekendte ord, som kan passe her, er oldnord. *rétta*, »bringe i orden igen«, så at *werði at rétta* skulde betyde: »han bringe den igen på sin plads«, »göre skaden god igen« (sml. oldnord. *rétta rán*, »erstatte det ranede« og lign. udtryk, som da nærmest måtte passe på »höjbryderen« på Glimminge-stenen). Men da vi venter en ganske anderledes stærk forbandelse, end der vilde ligge i ordet *rétta*, anser jeg også denne forklaring for uholdbar og tror, at vi i rita, rata har et ord, som nu er tabt, og hvis egenlige form og betydning vi derfor ikke kan påvise med sikkerhed. Umuligt var det jo ikke, at rita skulde læses *reta* og opfattes som et stærkt udsagnsord, der senere var fortrængt af det ensbetydende *rata*, som kunde læses på Glimminge-stenen (sml. oldn. *feta*, *fat* og *fata*, *fataða*); ordet måtte da have tabt det oprindelige *w* i forlyden, ligesom vi på runestenene finder *rita* for *writa*. Dog er denne formodning naturligvis höjst usikker, og den 4de runesten,

på hvilken vi finder en lignende forbandelse, hjælper os desværre heller ikke på spor, skönt den har et nyt udtryk for uarþi (uirþi) at rita (rata), nemlig Skærn-stenen fra Jylland. Her lyder forbandelsen siþi sa mąnr is þusi kubl ub birut(i) ɔ: *? sá mannr es þøsi kumbl uppbriuti*, hvor alt ligeledes er tydeligt undtagen netop ordet siþi, som det her kommer an på. Jeg vover nemlig hverken at sætte det i forbindelse med oldnord. *siða*, »sætte skik på, lære en gode sæder«, eller med *síða*, »øve sejd, trolddom«; og det kan heller ikke, som Stephens mener, være = oldnord. *sinni* (af *sinna*, »vandre«), så at siþi måtte læses sinþi; ti overgangen fra *nþ* til *nn* i nordisk (fornnord. forml. § 22, B, b) er langt ældre end Skærn-stenens tid (sml. ąnąn = *annan* på Glavendrup-stenen og de med kun- ɔ: *Gunn*-sammensatte navne på runestenene).

I sin olddanske sprogform må hele indskriften altså gengives:

Ragnhildr satti stain þannsi øft Ála Sølwa (Sålwa) goða, wía aiðwerðan þegn.

Ála synir gørðu kumbl þausi (þǿsi?) øft fåður sínn auk hans kuna øft wer sínn; en Sóti raist rúnar þássi (þǽssi?) øft dróttin sínn.

Þórr wígi þássi (þǽssi?) rúnar!

At (reta??) sá werði, es stain þannsi ælti eða øft annan dragi!

Almindelig oldnordisk vilde have:

Ragnhildr setti stein þenna ept(ir) Ála Sølva (Sölva) goða, véa [eiðverðan] þegn.

Ála synir gørðu kum(b)l þessi ept(ir) föður sinn ok hans kona ept(ir) ver sinn; en Sóti reist rúnar þessar ept(ir) dróttin sinn.

Þórr vígi þessar rúnar!

At (rata??) sá verði, er (es) stein þenna elti eða ept(ir) annan dragi!

ɔ: »Ragnhild satte denne sten efter Ale Sølve-gode, templernes trofaste vogter (den samvittighedsfulde tempelpræst).

Ales sönner gjorde denne höj (dette gravminde) efter deres fader og hans kone efter sin ægtemand; men Sote ristede disse runer efter sin herre.

Tor vie disse runer!

(Forbandet eller fredløs?) vorde den, som vælter (beskadiger) denne sten eller drager den (bort for at rejse den) efter en anden!«

6. Tryggevælde-stenen.

Skal oprindelig have stået på (ved) en höj i lille Tårnby i Hårlev sogn (Bjæverskov herred, Præstø amt), hvorfra den 1566 flyttedes til Tryggevælde borggård; senere flyttedes den atter herfra til Vallø og endelig 1810 til København, hvor den stod på Trinitatis kirkegård til 1867, da den opstilledes i det oldnordiske musæum. Den er 9′ 8″ höj, 4′ bred, omtr. 1′ tyk; de största runer omtr. 10″ höje. Af den nederste del af stenen, som oprindelig har stået i jorden, er et stykke udeladt på afbildningen.

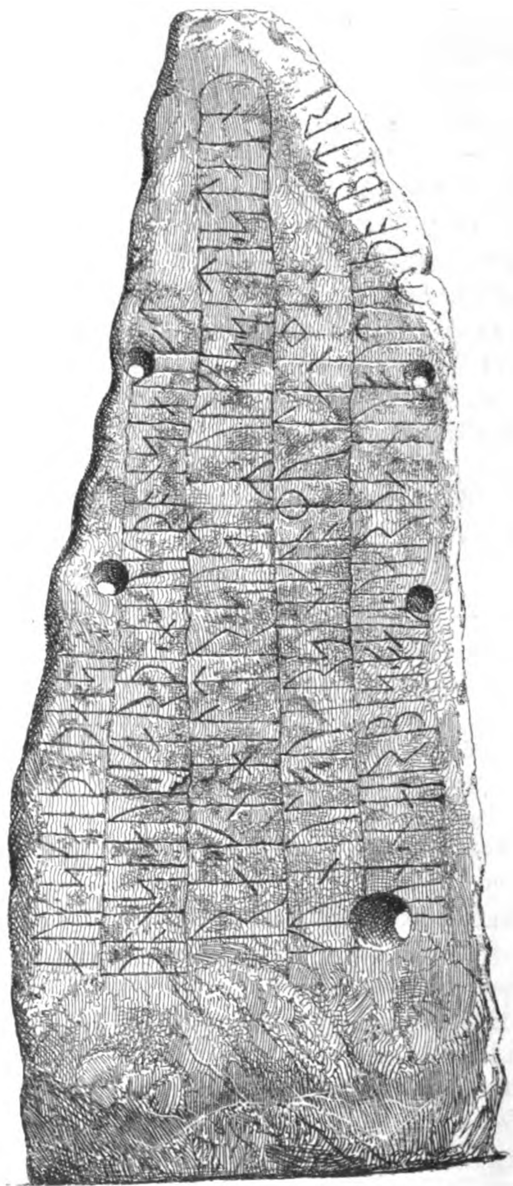
Skönt enkelte af runerne er noget utydelige, lader hele indskriften sig dog på stenens nuværende plads læse temmelig let. Med hensyn til skilletegnene, der på flere steder er meget utydelige, gælder i øvrigt det samme som ved Glavendrup-stenen. De afbildninger, jeg til forskellige tider har taget af indskriften, stemmer med tegningen hos Stephens undtagen i en enkelt rune, i det Stephens læser det sidste ord i øverste linje på forsiden ᚦᛆᚾᛋᛁ (således også Thorsen, De danske Runemindesm. s. 151); Nyerup havde tidligere læst ᚦᛆᚼᛋᛁ med begge bistreger i ᚼ punkterede som meget utydelige og Rafn ᚦᛆᛁᛋᛁ. Jeg læser derimod ᚦᛆᛆᛋᛁ, og således tror også Bugge (filol. tidskr. IX, 114 not.), at der snarest står; på stenen selv ser jeg i heldig belysning tydelig det dobbelte ᛆ, medens tværstregen i det

sidste kun kommer meget svagt frem på papirsaftryk. I begyndelsen af 5te linje har et hul, der her som på flere andre steder senere er boret i stenen, borttaget den øverste del af de to første runer; men efter den 3dje står ·ᚾᛅᛁᚱᛒᛁᛋ· med skilletegn foran ganske tydelig, og det foregående ord må læses ᛋᚢᚾ, som også Stephens har set; af ᛋ er kun störste delen af den nederste stav lævnet, ᚢ er tydeligt, skönt toppen er borte, og den sidste rune er ᚾ med en temmelig svag tværstav. I 3dje og 4de linje har Rafn læst ᚵ for ᚴ i ordene raknhiltr, kunulf, kląmulan; det synes virkelig, at man både i disse ord og i karþi i 2den linje senere har forsøgt at tilföje et punkt i ᚴ; men det er utvivlsomt, at der oprindelig overalt har stået ᚴ, ikke ᚵ.

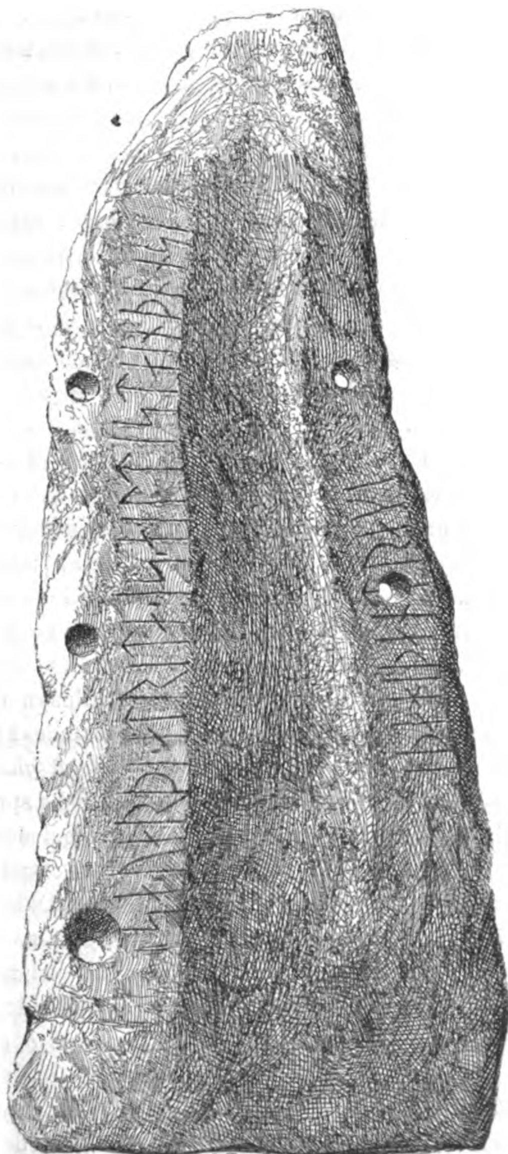
Alle linjer (5 på forsiden, to på bagsiden) går fra venstre til höjre. Når vi læser dem i samme orden som på stenen, får vi:

I. auk skaiþ þaasi
þąnsi · auk · karþi · hauk þąnsi auft
raknhiltr · sustiʀ · ulfs · sati · stain
kunulf · uar sin · kląmulan man
sun · nairbis · faiʀ · uarþa · nu futiʀ þąi · batri
II. sa · uarþi · at rita · is · ailti stain þąnsi
iþa hiþan traki

Vi kan ikke være i tvivl om det ord, hvormed indskriften begynder. Det er det samme som på Glavendrupstenen, og det er her ligesom på den fremhævet derved, at runerne er anseligere og står i længere afstand fra hinanden end i den øvrige indskrift, nemlig raknhiltr i begyndelsen af 3dje linje — *Ragnhildr*. Hun kaldes her sustiʀ ulfs ɔ: *systiʀ Ulvs*. For sustiʀ ventede vi sustir, da *r* er oprindeligt; men ᛦ og ᚱ begynder allerede nu at sammenblandes, uden at vi dog tör sige, at de er faldne sammen i lyd. Snarere er *systiʀ* bleven udtalt med ʀ, som var den almindelige nævneformsendelse. Omvendt har raknhiltr

Tryggevælde-stenen. (I.)

Tryggevælde-stenen (II.)

både her og på Glavendrup-stenen *r* i nævnef., hvor vi snarere ventede ʀ; det står måske i forbindelse med, at *r* i nævneform af hunkönsstammerne på *-ja* ikke er oprindeligt (sml. fornnord. forml. § 42, a, anm. 1; navneo.s böjn. § 25).

De følgende ord kender vi fra de tidligere omtalte stene. Efter sati stain kan kun linjen ovenfor følge: »satte sten denne og gjorde höj denne efter«. Herpå må altså følge et navn i gf. styret af auft ɔ: *øft* som på Glavendrup-stenen, og det findes i 4de linje, nemlig kunulf uar sin ɔ: *Gunnulv wer sinn*, de to sidste ord som pă Glavendrup-stenen. *Gunnulv* må vist have været udtalen her = isl. *Gunnólf* (sml. *þórólfr* o. s. v.).

kląmulan er to. i gf. ent. ha., og det i forbindelse med det følgende man = *mann* står altså i apposition til kunulf. Betydningen af kląmulan er ikke ganske sikker, da et aldeles tilsvarende ord ikke kan påvises; men afledninger af samme rod er ingenlunde sjældne i de nordiske sprog: isl. har *glam* ik. »stöj, larm« (især om en klirrende lyd), og udso. *glama* »snakke« findes Hávam. v. 31; ligeledes bruges *glammaðr* eller *glömmuðr* som tilnavn i Landnámabók (*Grimr g.* = »den talende«, »höjrøstede«?), og vi har jo også på dansk no. *glam* (især *hundeglam*, *glamhul* ɔ: lydhul i klokketårn) og udso. *glamme*. I svenske sprogarter er *glama* almindeligt, og i dalsk forekommer ligeledes et to. *glamun* »talende« (sé Rietz; Rydqvist IV, 183; sml. *sumåglam* »samtale« hos Näsman, historiola linguæ Dalekarlicæ, Upsaliæ 1733, s. 68). Da ordet her naturligvis må opfattes som en hæderlig betegnelse, må betydningen vel nærmest, som man også tidligere har antaget, være »veltalende«. Det er sandsynligt, at *u* har omlydt det foregående *a* (skrevet ᚭ foran næselyden, ligesom 3 gange i þąnsi), så at ordet har lydt *glåmulan*.

Herefter må da som en ny apposition følge ordene sun nairbis i 5te linje; *sun* er den yngre genstandsform ental,

medens Helnæs-stenen endnu har det gamle *sunu*. nairbis er ef. af nairbiʀ, som vel er = *Nærfiʀ*, en til det almindelige *Narfi* svarende *ja*-stamme. I steden for *f* (ɔ: *v*) skrives her *b* som undertiden ellers navnlig i forbindelse med *r* og *l* (sé foran s. 222—23 og sml. fornnord. forml. § 5, 4, anm. 2).

fairʀ ɔ: *fáiʀ* = oldn. *fáir*, nf. flt. ha. »få«.

uarþa nu = *werða nú*.

futiʀ ɔ: *fǿddiʀ*.

þąi (således tydelig på stenen); derefter batri ɔ: *bætri* (skrevet med ᚱ for ᛦ, da *r* i höjere grad er opstået af *z*). Foran *bætri* venter vi en hensynsform som andet sammenligningsled, og þąi må også læses *þaim*; i reglen udelades nemlig *m* foran *b* (sml. *kubl* for *kumbl*), og den samme skrivemåde er anvendt her, uagtet *b* begynder et nyt ord. Det er altså et lignende forhold, som når Snoldelev-stenen har kunualt stain for kunualts stain, i det reglen for medlydenes fordobling i runeskriften her er udstrakt til det tilfælde, hvor det ene ord ender og det næste begynder med samme medlyd. I Tryggevælde-stenens þąi for *þaim* er udeladelsen af næselyden foran *b* betegnet ved skrivemåden ᚭ for ᚾ (sml. s. 224). Hele sammenhængen viser, at der ingen tvivl kan være om denne læsning, og Stephens' tolkning af þąi (hos ham þæi) som nf. flt. ha. = oldnord. *þeir* (»that þæi is here nom. pl. masc., = exactly as the English they, the, no one will deny« s. 810), må jeg naturligvis af sproglige grunde forkaste.

De to linjer på bagsiden har vi allerede haft lejlighed til at omtale under Glavendrup-stenen.

Vi har imidlertid endnu ikke fået brug for de tre ord i øverste linje på forsiden. At de indeholder en yderligere betegnelse for en del af det rejste mindesmærke, kan der ingen tvivl være om. Tidligere indsatte man derfor denne linje efter kląmulan man og forbandt den umiddelbar med 5te linje, hvor man formodede, at der kunde stå umhuirb-

is (-huairbis) eller uthuirbis (-huairbis) med betydning *umhverfis* »omkring« eller *úthverfis* »uden om«; men Rask siger udtrykkelig, at bogstaverne på stenen ikke synes at bestyrke denne formodning, og dette er rigtigt, da der, som ovenfor omtalt, må læses sun nairbis. Spörsmålet bliver altså, hvor auk skaiþ þaasi kan høre hen; at det, som også Rask har set, må være et nyt objekt for sati og karþi, er klart, skönt betydningen af skaiþ kun tilnærmelsesvis kan angives; men også her har Rasks skarpsindighed uden tvivl ledet ham på det rette spor, når han formoder, at det kan betyde en »stensætning« og sammenligner det med oldnord. *skiðgarðr*. Roden i *skið* og *skaið* er nemlig den samme, og selve ordet *skaið* genfinder vi i oldnord. *skeið* hu. »skib« (også *ske*, der etymologisk er samme ord)[1]. Ved *skaið* må vi da her med Rask nærmest tænke på en »stensætning, der omgav höjen«, og som uden tvivl netop kaldtes således på grund af sin lighed med et skib (»skibssætning«, »omsætning af stene i form af et skib«, som N. M. Petersen rigtig har set, Danmarks Historie i Hedenold III[1], 366 = III[2], 275). Jeg er tilböjelig til at tro, at en række granitblokke, der nu liggér omkastede tæt ved det sted, hvor Glavendrup-stenen er rejst, oprindelig har dannet en sådan *skaið*, som i forening med höjen og runestenen har udgjort mindesmærket efter Ale Sølvegode. Vel nævnes ordet skaiþ ikke på Glavendrup-stenen, men dens kubl kan omfatte både Tryggevælde-stenens hauk og skaiþ.

---

[1]) Munch, som ved en konjektur, der ikke kan tilstedes af indskriften, har læst skaiþ þatsi med følgende forklaring: »*skeið*. här stensättning (eg. stadium, *circus*)«, og Rafn, der læser skaiþ þaisi, hvilket han oversætter »disse baner« (»les chemins battus«), må derimod begge have opfattet skaiþ som identisk med oldnord. *skeið* ik. »løb, løbebane« (sé P. A. Munch, Kortfattet Fremstilling af den ældste Nordiske Runeskrift, s. 37; Forn-Svenskans och Forn-Norskans Språkbyggnad, s. 138; C. C. Rafn, Antiquités de l'Orient, s. 188 f.).

Til skaiþ svarer ·þaasi, gf. ent. hu. til sasi, udtalt *þási* (det lange *a* er altså undtagelsesvis betegnet ved dobbelt *a*, hvormed kan sammenlignes skrivemåden faaþi eller faaþa på Flemløse-stenen).

Stephens antager, at øverste linje egenlig skulde have sin plads efter hauk þąnsi; jeg tror snarere, at den skal forbindes med sati (da man rimeligvis har sagt *sætja skaið* ligesom *sætja stain*, men *gørwa haug*), og at den altså skal indsættes efter det 1ste þąnsi. Enten har runeristeren ved en forglemmelse forbigået ordene auk skaiþ þaasi mellem sati stain þąnsi og det følgende auk karþi hauk þąnsi og har derfor föjet dem til i linjen ovenfor, eller den omtalte skaiþ er først senere rejst efter mindestenen og höjen, og ordene af den grund først senere satte til.

Hele indskriften gengiver vi altså således på olddansk:

Ragnhildr, systiʀ Ulvs, satti stain þannsi auk skaið þási auk gørði haug þannsi øft Gunnulv, wer sínn, glåmulan mann, sun Nærvis.

Fáiʀ werða nú fǿddiʀ þaim bætri.

Sá wẹrði at (reta??), es ælti stain þannsi eða héðan dragi!

I almindelig oldnordisk sprogform vilde dette lyde:

Ragnhildr, systir Úlfs, setti stein þenna ok [skeið] þessa ok gørði haug þenna ept(ir) Gunnólf, ver sinn, [glömulan] mann, son [Nerfis].

Fáir verða nú fœddir þeim betri.

Sá verði at (rata??), er (es) elti stein þenna eða héðan dragi!

ɔ: »Ragnhild, Ulvs søster, satte denne sten og denne stensætning og gjorde denne höj efter Gunulv sin ægtemand, den veltalende mand, Nærves sön.

Få fødes nu (vorde nu fødte) bedre end han.

(Forbandet eller fredløs?) vorde den, som vælter (beskadiger) denne sten eller drager den herfra.«

Indhold og meget andet taler for, at det er den samme Ragnhild, som har rejst både Glavendrup- og Tryggevælde-stenen. Hun har følgelig været to gange gift og sat hver af sine mænd et pragtfuldt minde. Denne Rasks formodning er også senere tiltrådt af andre fortolkere, og jeg finder ikke, at der kan rejses nogen gyldig indvending derimod. Tidsforskellen mellem begge indskrifter kan i intet tilfælde være betydelig; men jeg vilde uden betænkning erklære Tryggevælde-stenen for den yngste.

Både på Glavendrup- og Tryggevælde-stenen kan ordene i slutningen af indskrifterne föje sig i verseform:

Glavendrup:	Tryggevælde:
þórr wigi þássi rúnaR!	*FáiR werða nú*
At reta (?) sá werði,	*fø'ddiR þaim bætri.*
es stain þannsi ælti	*Sá werði at reta (?),*
eða oft annan dragi!	*es ælti stain þannsi.*

At vi virkelig her skulde have en med bevidsthed tilsigtet verseform, ansér jeg dog for Tryggevælde-stenens vedkommende for höjst tvivlsomt. Den fuldstændig prosaiske ordstilling og især det umiddelbar efter *þannsi* følgende *eða héðan dragi*, som vilde stå udenfor verset, synes mig at tale stærkt mod denne antagelse. Derimod synes den rythmiske form på Glavendrup-stenen ikke at kunne opfattes som tilfældig, og den har jo sidestykker på mange andre runestene fra en noget senere tid.

Tilföjelser og rettelser.

S. 59. Tidligere end jeg havde ventet, er min dér udtalte forhåbning gået i opfyldelse, i det der atter i Tyskland er fundet et sølvspænde med runer i en grav ved Freilaubersheim i Rhinhessen. Indskriften på dette spænde, som altså må stilles sammen med Nordendorf- og Osthofenspændet s. 58, består af 2 linjer (begge fra venstre til höjre), og de tre første ord i første linje synes tydelig at være ᛒᛟᛋᛟ ⁝ ᚹᚱᚨᛖᛏᚱᚢᚾᚨ (derefter vistnok igen et skilletegn af samme art som efter det første ord, eller måske kun bestående af to små streger), altså Boso wraet runa, »Bose skrev runer«. At sproget er bestemt udpræget tysk, er jo åbenbart, og det må nöjagtigere karakteriseres som nedertysk (oldsaksisk vilde have *Bôso wrêt rûna*, oldfrisisk *Bôsa wrêt rûna*, oldengelsk *Bôsa wrât rûna* eller *rûne*, oldhöjtysk *Buoso reiz rûnô* eller *rûna*). Imod den påstand, at alle disse indskrifter er »oldnordiske«, afgiver de her tolkede tre ord et aldeles afgörende bevis. Min opfattelse af forholdet mellem disse former i de forskellige sprog i vor sprogklasse skal jeg dog ikke nærmere udvikle på dette sted, men opsætter det til de sproglige undersøgelser, der vil slutte sig til den her givne fremstilling af skrifttegnenes oprindelse og udvikling. På gotisk måtte indskriften naturligvis lyde *Bôsa wrait rûnôs*, og nordisk vilde i de ældste indskrifter have *Bôsa wrait rûnôʀ*, i de yngre *Bôsi rait rûnaʀ*. Det til spændets *Bôso* svarende nordiske *Bôsi* kendes fra yngre runeindskrifter: en sten i Vemmen-

högs härad i Skåne (Liljegren no. 1434) er rejst auftir busa ɔ: *eftir Bósa*, og en vistnok meget ung sten i Småland (Liljegren no. 1908) har to gange *Bosi* i nævneform; på enkelte runemynter findes ligeledes *Bosi* som navn på myntmesteren (Liljegren no. 2094 og oftere). I et norsk diplom fra år 1445 nævnes en gård *Bosærudh* (Diplom. Norveg. I, s. 574—75), og i den oldnordiske literatur forekommer *bósi* flere gange som tilnavn (sé K. Rygh, Norske og islandske tilnavne fra oldtiden og middelalderen, Throndhjem 1871, s. 7). Det vilde i det ældste nordiske runesprog lyde *Bosa*, medens *Boso* i disse indskrifters sprogform måtte være et kvindenavn (i den tyske sprogform på spændet har forholdet vistnok netop været omvendt: hankön *-o*, hunkön *-a*; til kvantiteten af *-a* og *-o* tager jeg her intet hensyn). Om læsningen og betydningen af det efter runa følgende ord (vi ventede snarest et stedord »disse«) så vel som om indskriften i den sidste linje tör jeg på grund af runernes store utydelighed på flere steder i al fald for öjeblikket ikke udtale nogen sikker formodning.

Efter at dette var nedskrevet, er spændet blevet bekendtgjort af Lindenschmit, Die Alterthümer unserer heidnischen Vorzeit, III, 4, Mainz 1874, tav. 6, no. 1 b, hvilket hæfte i disse dage (Juli 1874) er kommet her til byen. I den medfølgende tekst har dr. M. Rieger i Darmstadt uden nærmere begrundelse ganske kort meddelt sin læsning og oversættelse af indskriften; de tre første ord læser han på samme måde som jeg; men hans oversættelse »Boso schrieb die Rune« viser, at han tager runa som ental, hvad naturligvis sproglig er fuldkommen berettiget. Sammenhængen og analogien fra den store masse indskrifter i Norden, der altid bruger flertalsformen (runoʀ i de ældste indskrifter, senere runaʀ), synes mig dog nødvendig at kræve, at runa også på spændet opfattes som flertal. I den måde, hvorpå Rieger har læst og tolket den øvrige del af indskriften (fra runa), må jeg derimod erklære mig uenig

med ham, og det ikke blot af den grund, at det er aldeles utilstedeligt at tage tegnene ᛇ, ᛚ i sidste linje i betydning s, da denne rune forekommer i sin almindelig bekendte form i navnet Boso, om hvilket der ingen tvivl kan rejses.

S. 63 not. Jeg kunde have tilföjet, at C. G. Homeyer i sit större værk »Die Haus- und Hofmarken«, Berlin 1870, s. 8 i forbigående erklærer sig enig med Müllenhoff i at opfatte *notæ* på det anførte sted hos Tacitus som runer.

S. 72 og 74 ff. Efter at dette var trykt, men för end tegningen af Charnay-spændet, der findes på tavle III, blev endelig udført, sendte jeg et prøvetryk deraf til hr. Beauvois, for at han kunde meddele mig sine bemærkninger derom. Med en forekommenhed, hvorfor jeg beder ham modtage min bedste tak, rejste han af den grund atter til Dijon (Marts 1874), hvor han i forening med hr. Baudot underkastede hvert enkelt tegn på spændet en fornyet omhyggelig undersøgelse med lupen og sammenlignede det med min tegning. Det fremgik heraf, at den 16de rune (s) hos mig var for lille, i det den nederste stav når helt ned til den øverste af de parallelle linjer, hvorpå runerne står, og at ligeledes de to mellemste stave var fjærnede for langt fra hinanden. Gengivelsen af dette tegn s. 74 og s. 76 er derfor unöjagtig, og min der udtalte formodning, at s-runen på Charnay-spændet må opfattes som »en uheldig form for det sædvanlige ᛊ«, er på det glædeligste bleven bestyrket, så at jeg nu endogså tör vove at påstå, at det ikke blot har været runeristerens »hensigt« at fremstille denne form, men at han i virkeligheden også har fremstillet den. Jeg håber, at min tegning af spændet nu i alle enkeltheder gengiver originalen så nöjagtig som muligt også i sådanne ubetydeligheder som runestavenes indbyrdes længde o. s. v. Da jeg som sagt ikke kan tolke den egenlige indskrift, skal jeg for i det mindste at sikre det diplomatiske grundlag, tillade mig at oversætte følgende bemærkninger af

hr. Beauvois med hensyn til enkelte tegn, der tidligere enten er gengivne unöjagtig eller kan give anledning til tvivl:

I linjen til höjre efter skilletegnet (de tre punkter) følger først et ᚢ (ikke det af Stephens gengivne tegn), dernæst ᚦ (næsten som 3dje rune i futharken; kun den nederste bistav går lidt ud over den øverste, men begynder ikke som hos Stephens ved foden af hovedstaven). Den 3dje rune er ᚠ (ikke ᚴ som hos Baudot og Stephens); i den 4de er tværstregen næsten vandret, men hælder dog en smule til höjre (må følgelig være ᚾ n). Efter den 7de rune følger et skilletegn bestående af 4 punkter (ikke 5 som hos Stephens); det sidste tegn i denne linje er utvivlsomt ᛞ, skönt den lodrette stav til höjre ikke er fuldstændig forenet med det øvrige tegn.

I linjen til venstre følger efter skilletegnet (4 punkter) ᚳ ᛁ, hvorom Beauvois ikke blot bemærker, at de ikke er forenede, men udtrykkelig tilföjer, at »det er klart, at de ikke danner et enkelt bogstav«.

Det fremgår heraf, at den gengivelse af indskriften i dobbelt störrelse, som findes s. 49 i Baudots værk, på et par undtagelser nær fremstiller de enkelte runeformer aldeles rigtig og langt nöjagtigere end de øvrige hidtil offenliggjorte tegninger. Efter hvad jeg her har anført om tegnene i indskriften, kan der næppe være tvivl om, at denne skal læses:

UÞFNÞAI ⁞ IDDAN ⁞ ᚳIANO

I det 1ste ord må i det mindste én selvlyd være udeladt, og betydningen af ᚳ i det sidste ord er ubekendt. Det er ikke rimeligt, at de 3 små runer på den nederste del af spændet til höjre og de 2 större runer midt på spændet står i nærmere forbindelse med hovedindskriften. Jeg opfordrer nu lærde studiefæller til at øve deres skarpsindighed på at tolke disse ord; ti at vi her har virkelige ord, ikke en vilkårlig sammenstilling af runer uden sproglig betydning, synes åbenbart.

S. 72 og 76 ff. Da formen af s-runen på Thems-kniven hos Stephens altid har forekommet mig mistænkelig, henvendte jeg mig i den anledning til hr. Gosch, attaché ved det danske gesandtskab i London, som med stor velvilje har sammenlignet min foreløbige tegning med originalen i British Museum og nöjagtig undersøgt hvert enkelt bogstav med lupen. Hr. Gosch skriver derom: »Den pågældende kniv (rettere et lille sværd) betegnes på etiquetten således: 'Anglo-Saxon scrammasax or sword-knife, inlaid with an Alphabet in Anglo-Saxon runes, found in the Thames. Purchased 1857'. Det er bestyreren af musæets oldsagsamling W. Franks, som opdagede indskriften, der ikke var synlig, da stykket købtes, kort efter at det var fundet. Rensningen foretoges af W. Franks selv . . . Skrifttegnene ere indlagte med snot metaltråd, der nu har en gullig farve, vel foranlediget af den fernis, hvormed stykket er overdraget for at beskyttes mod luftens indvirkning. Bogstaverne ere i det hele ganske tydelige . . . Hvad specielt angår no. 16, da synes den mig at stå aldeles tydelig som et I med skarpe konturer og uden noget spor til en tværstreg. Det er sandt, at der lidt til höjre for den, hen under ↑, findes en meget lille, lidt lysere plet, der kunde tydes som lævning af indlægning og altså som lævning af en ellers forsvunden tværstreg; men den er meget utydelig, og lignende til dels langt tydeligere gule pletter findes flere steder mellem bogstaverne, hvor de ikke kunne tydes således. Nu står der aldeles afgjort ikke ᚴ. En sådan læsning kan kun være konjektur.« Som følge heraf må s-runen på Thems-kniven altså antages at være en simplificeret form af den almindelige oldengelske *s*-rune ᛋ, hvoraf kun den nederste stav er bevaret (ligesom man omvendt i Norden undertiden finder ' ɔ: den øverste stav af ᛋ; sml. foran s. 178 med note). Hvor tegnet ᚴ fra Themskniven anføres i det foregående, må det altså rettes til ı, som det er gengivet på min tegning tavle III.

S. 73 not. Den omtalte lille amulet med runer er nu skænket til det oldnordiske musæum.

S. 127 not. 1. Til de der anførte græske indskrifter i almindelig bustrofedon er i den nyeste tid kommen en gammel indskrift fra Samos, som C. Curtius har bekendtgjort i Rheinisches Museum für Philologie, XXIX, 1, 1874, s. 160 no. 3. — Med hensyn til de gamle attiske indskrifter må nu henvises til det fortrinlige Corpus Inscriptionum Atticarum. I. Inscriptiones Euclidis anno vetustiores. Ed. A. Kirchhoff. Berol. 1873.

S. 158 ff. Beviserne for en folkevandring til Norden ved den yngre jærnalders begyndelse har for nylig også J. E. Sars underkastet en grundig kritik i »Udsigt over den norske Historie«, I, Christiania 1873 (sé navnlig s. 63 ff.). Det glæder mig, at forfatteren af disse skarpsindige og, selv hvor jeg må erklære mig uenig med ham, i höj grad vækkende undersøgelser, med hensyn til folkevandringstheorien er kommen til samme resultat som jeg. »Det forekommer os altsaa at være det rimeligste, at baade den ældre og den yngre Jernalder tilhøre den samme Stamme og afgive Vidnesbyrd om de samme Folks i Tidens Løb og efter Udviklingens Medfør vexlende Moder eller Skikke« (s. 66).

S. 179—90. Medens jeg læser sidste korrektur på »tilföjelser og rettelser« til denne afhandling, får jeg underretning om en nylig funden runesten i Norge, der synes at skulle kaste lys over de spörsmål, om hvilke jeg s. 184 erklærede, at de først vilde kunne besvares ved nye fund af runeindskrifter fra tiden mellem 650—800. Den omtalte sten, hvis opdagelse skyldes student I. Undset, skal være funden i en gravhöj på Vatn i Ørlandets præstegæld. Indskriften består kun af ét ord, som jeg efter et fotografi tror at måtte læse ᚱᚺᛟᚼᛚᛏᛦ rhoaltʀ ɔ: *Rhóaldʀ*, altså samme navn, som vi i ejeformen finder på Snoldelev-stenen. Ligesom på de ældste danske stene og på Sölvesborg-stenen er det gamle *d*-tegn ᛞ altså fortrængt af ᛏ, hvorimod *o* endnu

udtrykkes ved ᛟ, hvor Snoldelev-stenen har ᚢ. Er min læsning rigtig, må indskriften sættes til omtr. år 700. Da imidlertid ᛟ og navnlig ᛏ (altså de runer, som er af störst interesse) er höjst utydelige på fotografiet, tör jeg ikke betragte de slutninger, hvortil denne læsning vilde føre, som sikre, för end jeg har indhentet nærmere oplysninger fra Norge.

De mere end 1000 typer, som er skårne til denne afhandling, er ligesom de lithograferede tavler udførte efter de tegninger, jeg har taget efter indskrifterne. Uagtet al den flid, der er anvendt på at gengive tegnene så nöjagtig som muligt, er de naturligvis ikke på alle steder blevne aldeles efter ønske; men jeg håber, at den læser, som kender de vanskeligheder, der er forbundne med dette arbejde, vil oversé de enkelte små mangler, som kan findes hist og her; nogen virkelig fejl, der kunde virke forstyrrende på meningen, har jeg ikke opdaget. Derimod bedes følgende trykfejl rettede:

S. 30, l. 4 f. o. *ε* læs *ει*.
- 116, - 7 - - er tegnet ᛗ vendt på siden.
- 145, - 13 - - er tegnet ᛚ vendt på hovedet.
- 185, - 5 f. n. ᛏ læs ↓.
- 236, - 9 - - *Áveirr* læs *[Áveirr]*.

Anmærkning til alfabettavlerne.

Ved - betegnes, at vedkommende bogstav ikke har været i brug som lydtegn i de indskrifter, hvorefter alfabeterne er dannede; ved ··, at det tilfældig mangler i indskrifterne, men utvivlsomt

har været benyttet; ved ?, at tegnet ikke kan påvises, og at det er usikkert, om det har været til stede.

For øvrigt anføres de græske bogstaver overalt (undtagen i det »græske grundalfabet«) i de former, der bruges, når indskriften går fra venstre til höjre. Da indskrifterne fra Thera så vel som flere andre af de ældste indskrifter også går fra höjre til venstre, forekommer der naturligvis også former, som vender til den modsatte side (altså f. eks. i rækken no. 1 ˥, ꟼ o. s. v. = Γ, ꟼ o. s. v.). Af de forskellige former i no. 1 for γ, ', μ er den sidste særlig melisk (˥ synes at være levning fra den tid, da skriften gik fra höjre til venstre). I no. 3 tilhörer formen ⱶ for λ særlig Böotien. De i no. 6 manglende tegn for ϝ og ζ forekommer i indskrifter på vaser, som bruger samme alfabet, i formerne Ϛ og I. I det ioniske alfabet (no. 8) tilhører de først anførte former et ældre standpunkt, de sidste omtr. år 450, og dette ioniske alfabet stemmer således næsten aldeles med det, der 50 år senere blev fællesgræsk. I alfabetet fra Argos (no. 11) tilhører M = σ kun de ældste indskrifter, medens de yngre har Ϟ og dernæst Ϩ; naturligvis optræder M i betydning μ først på den tid, da det ikke længer havde betydning σ. Samme bemærkning gælder også andre rækker, hvor det samme tegn undertiden forekommer med forskellig betydning; det beror selvfølgelig på en tidsforskel. Når vi f. eks. i no. 7 finder I = γ, men også = ι, er det klart, at I i betydning γ har været samtidig med de ældre former af ι, men da dette antog formen I, må også γ have ændret sin form, skönt vi tilfældig ikke kan påvise, hvorledes den har været.

I det moabitiske alfabet øverst på tavlen er der for *teth* indsat den form, som må antages at have været den almindelige oldsemitiske; at *waw*-tegnet både er stillet på sin oprindelige plads og sidst i alfabetet er sket for at betegne, at både græsk ϝ og υ udgår herfra.

På den 2den tavle, hvor de gamle italienske alfabeter gengives, findes øverst et »oldgræsk alfabet i Italien«, der er dannet efter formerne i de gamle indskrifter (sml. tav. I, no. 2 og no. 6—7), og hvoraf alle italienske alfabeter lader sig forklare. I rækkerne 6, 8 og 11 er et par sjælden forekommende tegn satte i parenthes. Hvad der i øvrigt kunde trænge til oplysning, vil fremgå af teksten.

ALFABETI

s'	arab.
丰	○
–	o(ω, o
丰	○
–	○o
田	⦶
–	○o
–	○o
–	○
–	○o
–	○o
ξ	
丰 王	○
三	○
丰 王	○o
卅	○
–	○

ENSK

π

ΓΡ

Ρ

Λ

Π

Γ

Π

ΓΓΡ

P

Fig. 1.

Fig. 2.

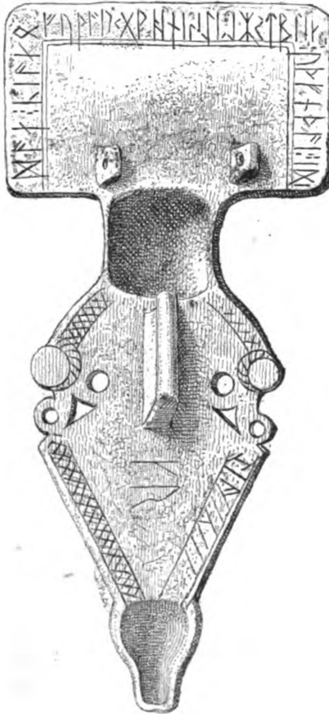

Fig. 3.

BIDRAG TIL EN TEXTKRITIK AF DE 7 SIDSTE BØGER AF SAXES DANMARKSHISTORIE

med et Tillæg, indeholdende Fortolkning af enkelte Steder.

Af J. KINCH.

Der er, som bekjendt, kun bevaret höjst ubetydelige Rester af Håndskriftet af Saxes Historie, så at Textkritikken af dette Værk i det Hele taget kun har den af Kristjern Pedersen besørgede første Udgave at støtte sig til. Dog kunne de ved Thomas Gheysmer bevarede og efter ham benævnte Uddrag af Saxe (trykte i Scr. Rer. Dan. T. II), som på sine Steder ere temmelig ordrette, og Alb. Krantz's Krøniker over de forskjellige nordiske Lande og Slavien, i hvilke ligeledes Meget er taget næsten ordret af Saxe, undertiden bidrage til Fastsættelsen af dennes Text.

Hvad Kristjern Pedersens Udgave angår, så synes Udgiveren at have ladet det enkelte Håndskrift, som stod til hans Rådighed, aftrykke så tro, som det var ham muligt. Herimod synes det rigtignok at stride, at Biskop Lage Urne i sit Brev til ham af d. 10. Maj 1512 (Stephanius's Udgave af Saxe, Prolegom. S. 4) siger, at han har erfaret, at Saxe allerede var omhyggelig forbedret eller affilet (*»castigatum elimatumve«*) af ham. Dette er dog skrevet, förend Krist. Pedersen endnu havde fået noget Exemplar af Saxe, som han kunde lade aftrykke, og denne Textforbedring har derfor i ethvert Tilfælde vistnok ikke Stort at betyde; selv om Krist. Pedersen derefter må antages engang at have haft isinde at udgive en rettet Text af Saxe, må han senere

have opgivet denne Plan. Han selv taler, såvidt jeg ved, ingensteds om, at han har foretaget nogen Rettelse i Texten, og det store Antal af åbenlyse Sprogfejl, som findes i denne, således som han har udgivet den, hvilke Sprogfejl for en stor Del ikke kunne være Trykfejl og på den anden Side umulig kunde undgå en nogenlunde kyndig Udgivers Opmærksomhed, tyder på, at han heller ikke stiltiende kan have bestræbt sig for at rette, hvad der var urigtigt. Dette Sidste er meget heldigt, da vi, efterat Håndskrifterne ere tabte, vilde savne ethvert Middel til at kontrollere hans Rettelser og tillige mangle den vigtigste Støtte under alt videre Arbejde på Textens Rekonstruering.

Derimod er det vistnok utvivlsomt, at det Håndskrift, som Krist. Pedersen benyttede, eller måske det ældre Håndskrift, som igjen havde været dettes Original, skyldes en Afskriver, som ikke altid har indskrænket sig til at kopiere det Exemplar, som lå for ham, men undertiden, hvor han har haft Vanskelighed ved at læse Ordene, har behandlet Texten temmelig vilkårligt, ja endogså, hvor han, undertiden efter en overfladisk og fejlagtig Opfattelse, antog Texten for urigtig, har tilladt sig at rette på den. Som fuldkommen sikre Beviser herfor betragter jeg, hvad jeg i det Følgende vil anføre, navnlig i mine Bemærkninger til S. 765, 794 og 908. Erkjendelsen af dette er naturligvis af stor Vigtighed med Hensyn til den rigtige Behandling af den nu foreliggende Text. Heldigvis har dog denne Afskriverens Bestræbelse for at forbedre Texten ikke været gjennemgående; i Almindelighed har han afskrevet den således, som han havde den for sig, eller idetmindste således, som han mente at kunne læse den.

S. J. Stephanius's Udgave (Sorø 1644. 45) er et lærd og omhyggeligt Arbejde; også Texten har han forbedret ved mange, for största Delen heldige, Rettelser. De nyeste Udgivere, Müller og Velschow (Kjøbenhavn 1839. 58) have i andre Henseender store Fortjenester af Saxes Værk; men

for Textkritikken har deres Arbejde ikke haft stor Betydning. De have med Rette optaget de allerfleste af Stephanius's Rettelser; enkelte have de med Rette forkastet; men ligesom de have optaget nogle, som neppe ere rigtige (nogle idetmindste ikke nødvendige), således have de også forkastet andre, som åbenlyst burde have været optagne; deres Ræsonnement herom er undertiden temmelig svagt. Dog skal det ikke forbigås, at de også selv have foretaget nogle, og deriblandt også nogle gode, Rettelser i Saxes Text; men deres Antal er ikke stort. Derimod have de haft det Held, fra Madvigs Hånd at modtage en Række af gode Konjekturer, med Hensyn til hvilke det blot må beklages, at de ikke ere optagne i Texten, men kun findes i Anmærkningerne [1]).

Det kan dog ikke undgå en nogenlunde opmærksom og sprogkyndig Læsers Opmærksomhed, at der endnu er et ikke ringe Antal Steder tilbage, hvor Texten nødvendigvis må forandres, fordi der enten aldeles ingen Mening er i Ordene, således som de nu læses, eller fordi de indeholde Sprogfejl, som Saxe ikke kan have begået, og at der fremdeles er adskillige Steder, hvor man måske til Nød kan lægge en Mening ind i Ordene, men hvor dog enten Tanken eller Udtrykket bliver så uheldigt, at Saxe ikke kan antages at have skrevet således. Også på Steder af det sidstnævnte Slags vil det være rigtigt at foretage en Rettelse, når det kan eftervises, at det, som nu står i Texten, let ved en Fejllæsning eller ved en Misforståelse har kunnet opstå af det, som Forfatteren må antages at have villet sige, eller af det Udtryk, som han ifølge sin sædvanlige og ejendommelige Stil må antages at have villet bruge.

En Omstændighed, som er af temmelig stor Betydning for Kritikken af Saxe, er det Forhold, hvori hans Sprog og

[1]) Enkelte Trykfejl ere endogså gåede over fra Stephanius's Udgave, som S. 937, L. 27 *deliniendam* for *deleniendam*, S. 969, L. 8 *habetari* for *hebetari*.

Udtryksmåde står til Valerius Maximus's. Det hører til Stephanius's Fortjenester, at han har bemærket dette Forhold og i sine Prolegomena leveret en lang Liste over Steder, hvor Saxe har efterlignet bestemte Steder hos den nævnte romerske Forfatter. Denne Liste er naturligvis ikke fuldstændig; thi selv ved den omhyggeligste, gjentagne Gjennemlæsning af begge Forfattere og med Brug af gode Ordregistre vilde det være vanskeligt at levere en sådan Liste, som kunde gjöre Fordring på at være nogenlunde udtömmende. Jeg vil tillade mig at föje til Stephanius's Liste nogle få Steder, som jeg er bleven opmærksom på ved en enkelt Gjennemlæsning af Valerius Max. i Forening med min Beskjæftigelse med Saxe. De vise ligesom de andre, hvorledes Saxe benytter bestemte Steder hos Valerius som Forbillede, men dog altid idetmindste med en lille Forandring i Udtrykket:

Saxe:	Valerius:
S. 508: regno illius captivitatem, captivitati exilium substituendo [1]).	VI, 9, 10: consulatui illius damnationem, damnationi censuram subjiciendo.
S. 515: quod pie dissimulare licuit, suppliciter expiavit; cumque præsidio negligentiæ errorem tueri posset, poenitentiam magis repræsentare curavit.	VI, 5, ext. 4: Cumque liceret culpam vel dissimulare vel errore defendere, poenam tamen repræsentare maluit.
S. 735: cumque abunde esset impunitatem tribuisse, etiam liberalitatem adjecit.	VI, 8, 7: Cumque abunde foret iram remittere, adjecit etiam caritatem.
S. 802: his inter metum et lætitiam hæsitantibus.	III, 2, 1: hos inter lætitiam et metum hæsitantes.
S. 804: animi et generis nobilissimus eques.	V, 6, 2: et animi et generis nobilissimus adolescens.

[1]) Efterligningen er her, som man vil se, med Hensyn til Tanken noget uheldig.

Se tillige de i mine følgende Bemærkninger ved S. 513. 578. 628. 778. 895 til Sammenligning med Saxes Udtryk og til Bestemmelse af den rette Læsemåde anførte Steder af Valerius Max.[1]). Desuden har jeg på flere Steder under Gjennemlæsning af sidstnævnte Forfatter haft en mere eller mindre bestemt Mening om, at jeg har læst noget Lignende hos Saxe, uden at jeg har kunnet erindre, hvor det var.

Ved Hjælp af slige Parallelsteder hos Valerius Max. ere flere urigtige Læsemåder hos Saxe blevne rettede, og kunne andre rettes. På den anden Side støtte de på flere Steder den bevarede Text, hvor den ellers kunde synes urigtig. Se min Bemærkning til S. 895. Et Par andre Exempler herpå vil jeg anføre her, fordi de tillige vise, at Saxes Lyst til at efterligne Valerius undertiden har gået for vidt, idet han har efterlignet ham på Steder, hvor enten Tanken eller Ordene ikke passede.

S. 513, L. 2: »*periculoso*«. Saxe siger her, at det var en såvel klog som farlig List af Knud den Store, at han fik sin ene Fjende, den norske Konge, til at hjælpe sig imod den anden, næmlig den engelske Konge. Nogen egentlig Fare ses der dog ikke at have været herved, og Listen kunde ikke godt på engang kaldes klog og farlig, da der Intet var i Knuds Stilling, der kunde nøde ham til at anvende fortvivlede Midler, hvorfor deres Anvendelse snarere havde måttet kaldes uklog. Jeg havde derfor antaget, at *periculoso* var en urigtig Læsemåde, måske for *perjocoso*; men Saxe har åbenlyst villet efterligne Val. Max. VII, 4, 3: *(Jupiter) ut vafro ita periculoso consilio salutarem exitum dedit.* Her er Tale om den bekjendte Krigslist, at Romerne under den störste Mangel på Levnetsmidler kastede Brød ned fra Kapitoliums Mure til Fjenderne for at indbilde dem, at de havde Overflødighed derpå. Her passer Udtrykket

---

[1]) Se også de 2 på denne og næste Side anførte Steder.

»farlig«; men Saxe har efterlignet Valerius på et Sted, hvor det ikke passer.

S. 972, L. 16 fll.: »*Sed et Jarimarus secessum hostium domestico milite succinctus operiebatur*« (læs: *opperiebatur*). Da Meningen er, at J. holdt sig i Beredskab for at møde en Landgang af Fjenden på Rygen, antog jeg, at der ingen Tvivl var om, at der istedetfor *secessum* måtte læses *accessum* eller *successum*. Men da læste jeg hos Val. Max. II, 10, 5, at, da P. Rutilius måtte gå i Landflygtighed og begav sig til Asien, sendte alle Byer i denne Provinds Gesandter, »*secessum ejus opperientes*«. Her passer Ordet *secessus*, fordi der er Tale om en Mand, som måtte trække sig tilbage fra Hovedstaden; men Saxe har optaget hele Udtrykket på et Sted, hvor Ordet ikke passer.

— Grunden til, at denne Afhandling indskrænker sig til omtrent den sidste Halvdel af Saxes Værk, som falder sammen med den egentlig historiske Del af det, er dels den, at jeg har haft særlig Anledning til at gjennemgå denne Del, dels den, at denne, såvidt jeg kan se, langt mere end den første Halvdel trænger til Rettelse.

S. 478, L. 10: »*ferrum medio corpori elapsum*«. *Elapsum* er åbenlyst en Fejllæsning for *illapsum*. Smlg. S. 169: *ictus illabitur capiti*. — S. 505: om en Pil: *tabulæ illapsum*.

S. 479, L. 11 fll.: »*subito casus in solius Haquini caput suspectum omnibus periculum transtulit*«. Saxe har i det Foregående fortalt, at man (i Slaget på Fidje) i længere Tid havde set et Spyd fare frem og tilbage oppe i Luften og ligesom udsøge sig et Sted, hvor det vilde træffe. Nu siges, at det pludselig ramte Kongen; der tilföjes, at Nogle mente, at det var Gunild Kongemoder, som ved Trolddomskunster havde udsendt dette Spyd. Så Meget er sikkert, at Saxe

ikke kan mene, at det var tilfældigt, at Spydet traf Kongen, og det vilde stå i Strid med hele den øvrige Fremstilling, hvis han udtrykte sig således. Ordet *casus* passer altså ikke som Subjekt i den ovenfor anførte Sætning; på den anden Side vilde det være påfaldende, hvis Saxe ikke har fremhævet, hvorledes Spydet, efter længe at have svævet i Luften, nu pludselig for ned. Jeg antager derfor, at Saxe istedetfor *casus* har skrevet *casu*, så at *subito casu* betyder: ved pludselig at dale ned. Som Subjekt må da fra det Foregående underforstås *jaculum* (eller *miraculum*).

S. 487, L. 17 fll.: »*Enimvero juvenile corpus senilem animum roboravit*«. Disse Ord kunne ikke forstås anderledes, end at det var Drengens Legeme, som styrkede Faderens (Palnatokes) Sjæl. Dette er i sig selv urimeligt og står i Strid med de Ord, som følge strax efter, og i hvilke netop Drengens Åndsstyrke prises. Læs: *senilis animus*. Meningen er, at Sönnens mandige Sjæl lagde Styrke i hans barnlige Legeme. Saxe anvender Ordet *senilis* om Drengens Sjæl, for at det kan danne en kraftig Modsætning til *juvenile corpus*, og vel især for at efterligne Valerius Max. VII, 4, 2: *Juvenili calliditati senilis astutia respondit*, hvor dog *senilis* står i sin oprindelige Betydning. Afskriveren har misforstået Stedet og ment, at *senilis* måtte gå på Faderen.

S. 491, L. 2 fl.: *piissimi ducis opera sera animadversione complectens*«. Læs: *admiratione*. Saxe bruger aldrig *animadversio* i Betydningen »Læggen Mærke til«, men kun i Betydn. »Straf«. *Admiratione* passer vistnok også bedre til *complecti*. Når *anima*. skreves *aīā*., var en Forvexling af disse 2 Ord også let. Smlg. S. 551, hvor Stephanius rigtigt har rettet *animi rationem* til *admirationem*. — Saxes ovenanførte Ord vise efter min Mening, at Rygtet om Harald Blåtands Hellighed og om de ved hans Grav skete Mirakler også har været udbredt i Danmark og bekjendt for

Saxe, hvilket P. E. Müller benægter (se Vid. Selsk. Skr. Philos. og hist. Afh. IV, S. 75).

S. 494, L. 6 fl.: »*ut, detractis aurium insignibus cæteroque cultu, certatim digestam pondere summam explerent*«. Heri er der 2 Ting, som støde. For det Første passer *detractis* nok til Ørenprydelserne, som Kvinderne måske gik stadig med, men ikke til de øvrige Smykker, som de ikke just kunne tænkes alle at have båret stadig på sig. For det Andet er der ingen Mening i de Ord: *certatim digestam pondere summam explere*, »udfylde Summen, efterat den kappevis var bleven ordnet (eller fordelt) efter sin Vægt. Udentvivl skal der læses: *ut, d. a. i., ceteroque cultu certatim aggesto, pondere summam explerent*, d. v. s.: Kvinderne aftoge deres Ørenprydelser, kappedes tillige om at bringe deres øvrige Smykker og udfyldte ved Vægten af alt dette den forlangte Løsesum. Hvad Fejllæsningen af *digestam* for *aggesto* angår, så skreves *a* ofte temmelig ligt med *d* og kunde forvexles dermed, hvorfor også S. 247 den ældste Udgave havde *desereret* for *assereret*, S. 587 *disserere* for *asserere*, begge Steder allerede rettede af Stephanius. Overgangen i Slutningen af Ordet var let, da *m* plejede at skrives med en Streg over Linien, og da Afskriveren, når han først havde læst *dig.* for *agg.*, let kunde antage, at Ordet skulde henføres til *summam*.

S. 494, L. 28: »*argentum priori summæ debitum*«. Efterat Svend Tveskjæg allerede 2 Gange har måttet løskjøbe sig fra Fangenskab med lige så meget Guld og dobbelt så meget Sølv, som han selv vejede, bliver han tredje Gang tagen tilfange. At Løsesummen også denne Gang beregnes efter Kongens Vægt, fremgår af Saxes Bemærkning om, at den blev mindre derved, at Kongen var bleven mager i sit Fangenskab, og da der ikke angives Noget om dens Störrelse, har Saxe udentvivl tænkt sig den ganske som den samme som de foregående Gange. Det fornødne Guld har Forfatteren vistnok tænkt sig tilvejebragt ved

Hjælp af Kvindernes Smykker og går nu over til at tale om Tilvejebringelsen af Sølvet; men her synes Dativen *priori summæ* ikke at give nogen Mening. Rimeligvis skal der læses *priori summa*, »med samme Sum som tidligere«. Komparativerne lader Saxe, såvidt jeg har bemærket, altid i Ablativ ende på *i*, og *summa* kunde let læses som *summe (summæ)*.

S. 495, L. 18: »*egestatem suam censu solari quam sangvine maluerunt*«. I det sidste Led af Sætningen er åbenlyst et Par Ord udfaldne, som skulde danne Modsætningen til *egestatem* og *solari*; måske har der stået: *sangvine odium satiare*, så at Bortfaldelsen kan være foranlediget derved, at de 2 Ord *sangvine* og *satiare* begyndte med de samme Bogstaver.

S. 497, L. 21 fll.: »*Deitas — pristinum ei fortunæ splendorem conciliavit, amorque ipsius, septimo, decedente Erico, promptum regni introitum struxit, pro exilio patriam — largita.* At ved *septimo* mangler *anno*, er klart, og de sidste Udgivere foreslå derfor at indskyde dette Ord efter *septimo;* men de have ikke bemærket, at *amor* ikke kan være Subjekt til *largita.* Stephanius kommer upåtvivlelig det Rette langt nærmere, idet han skriver: *annoque exilii ipsius septimo.* At *amor* bör rettes til *anno*, er vistnok utvivlsomt; men istedetfor at indskyde *exilii* må man vist hellere rette *ipsius* til *imperii.* En Fejllæsning i disse Ord kunde let finde Sted, da *m*, som allerede bemærket, betegnedes ved en Streg over Linien, og *s* i *ipse* plejede at betegnes på samme Måde, og da fremdeles *er* i Almindelighed skreves ved en Krølle. *Anno imperii septimo* må da naturligvis forbindes med *decedente Erico.*

S. 498, L. 22: »*numinis sui illustrator Deus*«. *Numinis* er upåtvivlelig en Fejllæsning for *nominis.*

S. 500, L. 11 fl.: »*aquarum sacrarum liquore perfusus, cum partem religiosæ disciplinæ rudimenta sorpsisset*«. Stephanius retter *partem* til *pariter.* De sidste Udgivere op-

tage ikke denne Konjektur; dog sige de, at der synes at væe en Fejl i Læsemåden, et underligt Udtryk, da Urigtigheden jo er åbenlys. *Pariter* behager dog heller ikke mig så ganske; jeg antager snarere, at Saxe har skrevet *parce.* Dette Biord benytter han næmlig meget i Betydningen »i ringe Grad«, rigtignok måske ellers allevegne i Komparativ (f. Ex. S. 647 og 885). Ordet passer her meget godt, da Meningen jo er, at Olaf Trygvesen vel var bleven døbt, men at hans Kundskab til Kristendommens Hovedlærdomme var så ringe, at han ikke havde aflagt Noget af sin hedenske Overtro. En Fejllæsning af *partem* for *parce* kunde overordentlig let finde Sted, da i Middelalderens Skrift *c* og *t* i Almindelighed ikke vare til at skjelne fra hinanden.

S. 505, L. 3 fl.: »*tanto rigore tormentum intenderat*«. *Rigore* skal åbenbart være *vigore*, et Ord, som Saxe ofte bruger i Betydningen »Kraft«. Se f. Ex. S. 557 og 601. — *Rigor* er rigtignok også et Ord, som han hyppig anvender, men aldrig i anden Betydning end »Stivhed«.

S. 505, L. 7 fl.: »*Eadem* (første Udgave: *eodem*), *interjecto regis clypeo, tabulæ ratis illapsum vix inter undas impetus sui finem reperit*«. *Interjecto* kan ikke være rigtigt; thi, når det beholdes, kan Meningen ikke blive nogen anden end, at Pilen, da Kongen skjød sit Skjold imellem, böjede af og gik ud igjennem Skibssiden; men det er naturligvis ikke Saxes Mening, da han tvertimod siger, at Ejnars Pile trængte igjennem Alt, hvad de mødte. Jeg tror derfor, at Stephanius's Rettelse: *eadem vi, trajecto etc.* er fuldkommen rigtig. — Stedet må upåtvivlelig forstås således, at det er den samme Pil, som først gjennemborer Masten og derpå går igjennem Kongens Skjold og ud igjennem Skibssiden. Forfatteren af det Gheysmerske Udtog har rigtignok forstået det om 2 Pile, og man kunde af Hensyn dertil måske fristes til at rette *eodem trajecto* til *alterum trajecto.* Men da der ikke til *lignum* i det foregående Punktum er föjet *primum* eller et lignende Ord, må denne Opfattelse og en-

hver dertil knyttet Konjektur opgives. Og, når der kun er Tale om 1 Pil, kan Intet passe bedre end Stephanius's Læsemåde, i hvilken Ordene *eadem vi* fremhæve, at Pilen, efter at have gjennemboret Masten, endnu har så Meget tilbage af sin oprindelige Kraft, at den osv. — En Afskriver kunde naturligvis overordentlig let læse *in* for *vi (ui)*, derefter forvexle *tra* med *ter*, og da *eadem* nu ikke havde Noget at henføres til, forandre det til *eodem*, idet han måske, rigtignok meget urigtigt, henførte det til *clypeo*. På sådanne vilkårlige Rettelser ville vi finde adskillige Exempler.

S. 510, L. 9 fl.; »*adversas in fugam turmas felix antesignanus avertit*«. Naturligvis skal der læses: *aversas* — *advertit* (eller måske *convertit*). Ganske på samme Måde står S. 619 *adversos* istedetfor *aversos*. Se min Bemærkning til dette Sted.

S. 510, L. 18: »*salutis præmium*«. De Danske, siges der, skammede sig ikke ved at følge en simpel Mands Anførsel »som Belönning for deres Frelse«. Dette Sidste er meningsløst. Læs: *salutis prævium*, »som viste dem Vejen til Frelse«.

S. 511, L. 15 fll.: »*In quos rex — præparati præmii loco suspendio protinus animadvertendum curavit*«. Dette er meningsløst; thi, når Kongen, som Saxe siger, Intet vidste om deres Forehavende, kunde han ikke forud holde en Belönning tilrede for dem. Læs: *sperati*. Da *præ* skreves *p* med en Tøddel ved, og af et *p* foran et andet den bagerste runde Streg udelodes, kunde *præp.* temmelig let forvexles med *sp*.

S. 513, L. 27: »*ut ad diverticulum, quo excessi, redeam*«. *Diverticulum* bruges af Saxe i 2 Betydninger, som også forekomme hos klassiske Forfattere: 1) en Afvigelse fra den lige Vej (S. 52), og derfor også en Digression i Fortællingen (S. 338). — 2) en Udvej, f. Ex. til Flugt (S. 520. 889). — Her betyder det naturligvis »Digression«; men så må der nødvendigvis læses: *a diverticulo*. Saxe efterligner her

Valerius Max. II, 6, 9: *ut ad Massil. civitatem, unde in hoc diverticulum excessi, revertar.*

S. 516, L. 13 fl.: »*ad constringendos eos*«. I den første Udgave står: *ad constringendam rem.* Den anden Læsemåde er en Konjektur af Stephanius, som dog neppe er nødvendig, da man ligeså godt kan sige f. Ex. *constringere impetum hostium* som *constr. hostes.*

S. 517, L. 21 fl.: »*eam demum tutiorem potentiam credens, quæ pace magis quam proelio constitisset.* Istedetfor *pace* antager jeg, at Saxe har skrevet *prece. Pace* passer næmlig ikke til Udsagnsordet *constare,* da man ikke godt kan sige, at en Ting koster Fred. Derimod passer *prece* udmærket såvel til *constare* som til de faktiske Omstændigheder, da det netop er ved Smiger og venlige Ord, at Olaf den Hellige vil bevæge Sjællænderne til at underkaste sig ham. *Prece* anbefaler sig også ved den större Lydlighed, som det har med *proelio (»prelio«)*; thi, som man af mange Steder ser, sætter Saxe Pris på en sådan ydre Lighed mellem de Ord, som modsættes hinanden. Forvexling af *prece* og *pace* kunde naturligvis såre let finde Sted, også af den Grund, at Afskriveren ved Modsætningen til *proelio* let kunde forledes til at tro, at der skulde stå *pace.*

S. 520, L. 3 fl.: »*quem salutis quis autorem petiit, infelicem fati comitem habuit*«. Istedetfor *infelicem* bör vist læses *infelicis,* da Modsætningen mellem de 2 Led derved bliver klarere og smukkere: *salutis autorem — infelicis fati comitem.* Saxe kunde neppe falde på at föje et Tillægsord til *comitem* som Modsætning til *autorem,* hvorimod han måske nok har kunnet mene, at *infelix fatum* bedre end det blotte *fatum* dannede en Modsætning til *salus.*

S. 526, L. 7 fl.: »*legesque severissime cavendo seditiosum militiæ spiritum veluti fraterna quadam caritate coercuit*«. Således kan Saxe ikke have skrevet; selv om man vilde henføre *cavendo* ikke til Subjektet i Sætningen, som er Kongen, men til *militiæ (= militum),* hvilket dog på Grund af Ord-

stillingen er meget hårdt, hvad Mening skulde der så være i *leges severe cavere?* Saxe har vistnok skrevet: *legisque severissime* (d. e. *severissimæ*) *cautione*, hvor *cautio* betyder Forbud eller Bestemmelse. Der kunde også tænkes på: *legeque sever. cavendo*, som vilde ligge den overleverede Text nærmere, men synes at give et mindre heldigt Udtryk.

S. 528, L. 4: »*Qui vero tribus fasciculis in stabulum conjectis*« etc. Dette er neppe rigtigt; thi det kom jo ikke an på, om det just var 3 Kornneg, som bleve kastede ind i Stalden; men den blev straffet, som 3 Gange havde ladet sin egen Hest få Axene, og sin Staldbroders kun Strået af Negene. Svend Ågesen anfører i sin »*Historia legis castr.*« c. 5 denne Lovbestemmelse med følgende Ord: »*Qui inter pabulandum suo equo ter aristas porrexerit, alieno vero stipulam*« *etc.* Rimeligvis skal der også hos Saxe istedetfor *tribus* læses *ter*; måske har dette været skrevet med en Forkortning, som Afskriveren har misforstået.

S. 532, L. 1 fll.: »*Si quis — ei — obvio pepercisset, ipsius se contumeliæ participem præbuit, cujus culpam vindicta persequi formidavit*«. Istedetfor *ipsius* har Saxe rimeligvis skrevet *ipse ejus*, da det jo skal fremhæves, at han gjorde sig selv delagtig i Skammen.

S. 532, L. 16 fll.: »*Ita disciplina ejus, geminum amplexa columen, partim regio, partim religionis præsidio nitebatur*«. I den ældste Udgave står der: *disciplinæ jus*. Dette Udtryk synes dels i sig selv at være mindre rigtigt, dels passer det ikke til Hunkjönsformen *amplexa*. Stephanius rettede det derfor til *disciplina ejus*, hvilket de senere Udgivere have beholdt. Dette Sidste kan dog heller ikke være rigtigt, da der Intet er, hvortil *ejus* kan henvise. Det skulde naturligvis være enten »Kongens« eller »Lovens«, der mentes; men intet af disse Ord forekommer i det Foregående i en sådan Nærhed, at der kan være nogen Tale om, at der kan henvises til det. — Saxe har udentvivl skrevet *disciplinæ vis*; idetmindste passer dette Udtryk meget godt, da

det, som han vil sige, er, at den Tugt, som Vederlagsretten udøvede over Tingmændene, besad en dobbelt Magt, fordi den støttede sig såvel til Kongens som til Kirkens Myndighed. — Hvis vi vilde beholde den ældste Udgaves Læsemåde *jus*, måtte naturligvis *amplexa* forandres til *amplexum*; men, hvis der oprindelig havde stået *jus* — *amplexum*, vilde det være ubegribeligt, hvorledes Afskriveren skulde være kommen til at skrive *amplexa*, eftersom det jo vilde have været aldeles klart, at Ordet skulde rette sig efter *jus*. Det vilde heller ikke give nogen rimelig Mening, at Lovens Tugt af den ovenanførte Grund skulde besidde en dobbelt Retmæssighed. En Fejllæsning af *ius* for *uis* hører derimod til de allerletteste, som kunne tænkes.

S. 533, L. 21 fl.: »*ex eo judicem statuunt*«. Dette *ex eo* er meget mat. Udentvivl har Saxe skrevet *ex reo*, »fra Anklaget gjorde de ham til Dommer«, så at *reus* danner en Modsætning til *judex*, ligesom i den følgende Sætning »*poenam præstolanti*« modsættes »*impunitatis potentiam*«. Noget efter (S. 534) anvender Saxe den samme Modsætning mellem *reus* og *judex*: »*ex ancipiti reo securi judicis partibus inservire*«. S. 30 har den ældste Udgave den modsatte Fejl, næmlig *reorum* for *eorum*.

S. 536, L. 5: »*Ut autem Canutus — trajecit*«. At *ut* er urigtigt, følger af sig selv, da Sætningen nødvendigvis må være en Hovedsætning. Rimeligvis har Saxe skrevet »*at Canutus*«; men en Afskriver har ikke kunnet se eller forstå, hvad der stod, og har først læst Ordet som *ut*, derefter som *autem* (Forskjellen i Skrivemåden var ikke stor), og enten ved hans egen eller ved en senere Afskrivers Fejl ere begge Ordene komne til at stå i Texten.

S. 540, L. 8 fll.: »*Nec dubitavit alienissimum sangvini suo regnum legati titulo postulare*«. I den ældste Udgave er foran *sangvini* tilföjet *sibi*. Saxe har vistnok skrevet: *alienissimum sibi sangvinis jure regnum etc.*, så at *sangvinis jure* modsættes *legati titulo*, en Modsætning, som efter Saxes

sædvanlige Udtryksmåde ligefrem må væntes. — I Ordet *jus* findes oftere Fejllæsning hos Saxe, f. Ex. S. 602, hvor Stephanius åbenlyst rigtigt har rettet *illius* til *jus*. Smlg. fremdeles mine Bemærkninger til S. 532 og 970.

S. 540, L. 10 fl.: »*religionis — familiaritatis*«. Da *fidem præstare* nødvendigvis må styre Dativ, bör der læses *religioni — familiaritati*.

S. 543, L. 8 fl.: »*Svetiam maternæ necessitudinis fiducia petere cogitabat*«. Svend Estridsen siges altså her at begive sig til Sverrig i Håb om Understøttelse af sin Moders derværende Slægtninge; men på S. 545, altså kun 2 Sider senere, fortæller Saxe, at Svend foretog sig denne samme Rejse til Sverrig, fordi hans Fader stammede derfra (»*nam paternum inde genus traxerat*«). En sådan Uoverensstemmelse er så påfaldende, at den ikke godt kan tillægges Saxe. Det er altså det Rimeligste at antage, at der på et af Stederne har fundet en Fejllæsning eller Fejlskrift Sted. — Hvad det faktiske Forhold angår, så er det sikkert, at Saxe nedledte Svends fædrene Herkomst fra Sverrig, og han har på Side 512 fl. fortalt så udførligt om den, at Erindringen derom måtte stå meget levende såvel for Forfatteren som for hans Læsere, så levende, at den Første ikke godt synes at kunne tale om Svends mødrene Slægtninge i Sverrig som dem, hos hvem han søgte Hjælp, uden tillige at nævne hans fædrene Slægt, især da også denne var anselig nok til at kunne hjælpe ham. — På den anden Side kan det være rimeligt nok, at Saxe har anset Svends Moder, Estrid, for en Datter af Sigrid Storråde, da dette antages af Knytlinga-Saga (c. 5), og da han endogså, skjönt urigtigt, betragter Knud den Store som en Sön af Sigrid. Da Saxe dog ingensteds omtaler, at Estrid var Sigrids Datter, er det mindre rimeligt, at han her hentyder til et Forhold, om hvilket han ikke just kunde forudsætte, at det var hans Læsere bekjendt, og det vil også af den Grund vistnok være det Rigtigste at antage, at det både på S.

543 og S. 545 er Svends fædrene Slægt i Sverrig, som der tales om. Jeg billiger derfor, at de sidste Udgivere ikke have optaget Stephanius's Rettelse S. 545 af *paternum* til *maternum*; men det undrer mig, at de ikke engang have antydet, at *maternæ* S. 543 rimeligvis bör rettes til *paternæ*. — Muligvis er Afskriveren kommen til at skrive *m* istedetfor *p* derved, at det foregående Ord ender på *m*. Selv om dette *m* måske var skrevet med en Streg over Linien, så at det ikke kunde forvilde Öjet, kunde det dog måske indvirke på Tanken.

S. 544, L. 8 fl.: »*Cuncti — perinde atque securi rerum, in fortunam suam acceptæ rei præsagium referunt*«. *Acceptæ rei* har Intet i det Foregående, hvortil det kan sigte; thi den Omstændighed, at en Del af Kongens Dröm allerede var gået i Opfyldelse derved, at han havde dræbt en Ørn, kan dog ikke godt kaldes en *res accepta*. Fremdeles synes det temmelig sikkert, at der mangler et Ord, som kan danne Modsætningen til *cuncti* og *suam*. Saxe har vist skrevet: *acceptum regi (ɔ: a rege) præsagium* og villet sige, at hele Hæren tilegnede sig Del i det heldige Varsel, som var givet Kongen.

S. 553, L. 26 fl.: »*Scanienses — noctu, ne res strepitu proderetur, classis societatem solvere, rescissisque vinculis — intempesta se nocte subducunt.* — *Noctu* er så overflødigt og stødende ved Siden af det strax efter følgende *intempesta nocte*, at Saxe umulig kan have skrevet således. Det passer heller ikke ret med Hensyn til Meningen; thi man foretager ikke en Ting om Natten, for ikke at blive hørt, men for ikke at blive set. En Stöj høres jo endogså lettere om Natten. Saxe har udentvivl istedetfor *noctu* skrevet enten *tacito* eller *cauto*.

S. 559, L. 10: »*Sed nec inerti otio tempus effluere passa*«. *Tempus* mangler i den første Udgave, men er tilföjet af Stephanius. Det Ord, som er udfaldet, er dog

måske snarere *vitam*, som lettere kunde overses ved Siden af *otio*.

S. 560, L. 23 fl.: »*vocabulorum vim ad summa quæque grammaticæ rationis elementa — percepit*«. Det er ikke rimeligt, at Saxe har sagt: Han lærte Ordenes Betydning efter Grammatikkens vigtigste Regler. Det var heller ikke det Grammatikalske, hvori Svend Nordbagge viste sig uvidende, da han læste *mulus* for *famulus*, uden at bemærke Fejlen. — I et fremmed Sprog lærer man Ordenes Betydning og Grammatikkens Regler. Istedetfor *ad* skal derfor vistnok læses *ac*.

S. 569, L. 4 fl.: »*repulsa fortitudine, inertiam honoribus insecuta*«. Saxe har vistnok skrevet *fortitudinem*. Modsætningen bliver derved elegantere og mere efter Saxes Smag. Dertil kommer, at han bruger Navneordet *repulsa* (ɔ: Afslag) så ofte, at det ligefrem må kaldes et af hans Yndlingsord (f. Ex. det strax herefter behandlede Sted S. 570), hvorimod jeg ikke erindrer, at han nogensinde bruger Udsagnsordet *repellere* i tilsvarende Betydning.

S. 569, L. 6: »*Haraldum — regno debitum certans*«. Da *certare* ellers ikke forekommer hos Saxe i Betydningen »påstå«, er *certans* rimeligvis her en Fejllæsning for *contendens*.

S. 570, L. 10 fl.: »*ut miserias suas gratia felicitatis repulsa pensare cupiant*«. Dette er naturligvis meningsløst. Der kan ingen Tvivl være om, at der skal læses: *ut miserias suas gratia, felicitatem repulsa etc.* Afskriveren har rimeligvis ikke ret kjendt Navneordet *repulsa* og har derfor her ligesom S. 569 villet gjöre det til en Tillægsform.

S. 570, L. 27 fl.: »*abjectaque temeritate competitoris sui, suffragatorem agere non erubescat*«. Læste således, blive Ordene dels urimelige, dels uforståelige; men al Vanskeligheden forsvinder, når blot Kommaet flyttes, så at det kommer til at stå foran *competitoris*.

S. 574, L. 11 fll.: »*omnia antiquæ consvetudinis momenta præcurrens*«. *Præcurrere* kan her ikke betyde Andet

end »overgå«; men denne Betydning passer aldeles ikke til Saxes Mening; thi her er ikke Tale om Noget, hvori Knud den Hellige overgik sine Forgjængere. Tvertimod fremhæves det såvel i det Foregående (»*in pristinum habitum revocavit*«) som i det Efterfølgende (»*paternæ severitatis vestigia solicitus usurpavit*«), at han netop bragte Alting tilbage til det gode Gamle. Udentvivl skal der læses *percurrens*. At »gjennemløbe alle Dele af den gamle Sædvane« betyder at »iagttage dem i enhver Henseende«. Da *per* og *præ* næsten betegnedes ens, kunde en Fejllæsning let finde Sted.

S. 575, L. 6 fl.: »*Providit enim, ne tanti officii pondus æquo minor veneratio caperet*«. Heri er der aldeles ingen Mening. Saxe har rimeligvis skrevet *carperet* i Betydningen »at nedsætte«.

S. 578, L. 13 fl: »*adesa solo ossa*«. Skjønt det var ved at ligge i Jorden, at Benene vare blevne halv fortærede, har Saxe dog neppe brugt det Udtryk om dem, at de vare *adesa solo*, men det er rimeligt nok, at Afskriveren er bleven vildledt ved Tanken herpå. Saxe har vistnok skrevet: *adesa situ ossa*, ligesom han S. 838 taler om *purpura situ putris*. (Smlg. også S. 482: *debilis situs* om en Volds Skrøbelighed på Grund af dens Ælde.) — Også i dette Udtryk efterligner Saxe sin Valerius Max., hos hvem VI, 9, ext. 5 findes: *lævam — situ marcidam* om Armen af et forrådnet Lig.

S. 578, L. 20 fl.: »*tantum quisque supplicii retulit, quantum violandi busti sententiæ impendit*«. I den sidste Sætning må der efter *quantum* være udfaldet en af *quantum* styret Genitiv, rimeligvis *voluntatis*, som Afskriveren kan have overset på Grund af det efterfølgende *violandi*.

S. 579, L. 4: »*dum*«. Rimeligvis skal læses *cum*. Se herom i det Følgende min Bemærkning til S. 736.

S. 579, L. 15 fll.: »*Ita primo fati celeritate correpto, reliquos a diversis corporis partibus profecta pestis tarditate ad ultimam tabem redactos absumpsit*«. De sidste Ord kunne

unægtelig oversættes således: »Sygdommen dræbte dem, efter først ved sin Langsomhed at have udtæret dem til det Yderste«; men Udtrykket er dog ikke ganske tilfredsstillende.« Den Første var også død af en Sygdom, men af en hurtig Sygdom; i Modsætning dertil bör det strax fremhæves, at det var en langsom Sygdom, som angreb de Øvrige. Dertil kommer, at Enhver, som kjender Saxes Stil, absolut må vænte *pestis tarditas* (»en langsom Sygdom«) stillet i Modsætning til *fati celeritas* (»en hurtig Død«). Der kan derfor neppe være nogen Tvivl om, at Saxe har skrevet *pestis tarditas*, men at Afskriveren ved Ablativen *celeritate* er bleven forledet til også at skrive *tarditate*, måske aldeles uvilkårligt.

S. 581, L. 4: »*ascriptis chori ministris*«. Saxe har udentvivl skrevet *choro*, styret af *ascriptis*.

S. 586, L. 8 fll.: »*quod plebs — fidentissimam revertendi libertatem acciperet*«. Istedetfor *acciperet* skal der udentvivl læses *arriperet*; thi efter Saxes foregående Fremstilling var der egentlig ikke Nogen, som gav Almuen denne Frihed; men den tog sig den selv. *Arriperet* vilde også passe meget bedre til *fidentissimam*, istedetfor hvilket der dog synes at måtte læses *fidentissime*. I begge Ordene var en Fejllæsning meget let; om Forvexling af *r* og *c* se min Bemærkning i det Følgende til S. 734.

S. 590, L. 8 fl.: »*Quippe precibus eum, quam hostem armis aggredi præoptavit*«. — I det nærmest Foregående er fortalt, at Kongen gik til Albanus's Kirke for at bede. *Eum* måtte altså, om end temmelig hårdt, gå på Albanus; men Saxe plejer, såvidt jeg erindrer, ikke at tale om at anråbe Helgener, men Gud selv, om Bistand. Jeg tvivler derfor ikke om, at han her istedetfor *eum* har skrevet *deum*, såmeget mere, som der derved fremkommer en elegantere Modsætning mellem *precibus deum* og *hostem armis*.

S. 590, L. 27 fl.: »*plebs — divinos lares — sacrilega*

tempestate foedavit». Saxe har vist istedetfor *tempestate* skrevet *temeritate*.

S. 591, L. 4 fl.: »*Benedictus liminibus irruptorem excipiens — occiditur*». Det er ikke rimeligt, at Saxe her har brugt *irruptor* i Enkelttallet i kollektiv Betydning. Rimeligvis skal der altså læses *irruptores*. Afskriveren har måske ment, at der endnu var Tale om Blakke og hans Drabsmand, så at denne Sidste skulde være den Samme som Benedikt, og er derved bleven forledet til at læse eller skrive Enkelttal istedetfor Flertal; men det er naturligvis ikke Saxes Mening.

S. 592, L. 19 fl.: »*Sane (deus) ad coarguendam parricidarum malitiam puniti merita miraculosis prodidit argumentis*». — Hverken kan Knud den Hellige passende kaldes *punitus*, eller danner dette Ord en heldig Modsætning til *parricidarum*, således som Saxes Stil fordrer den. Udentvivl skal der læses *peremti*, så at Saxe her har benyttet de samme 2 modsatte Udtryk som S. 598, hvor Kongen og hans Drabsmænd ligeledes i Modsætning til hverandre kaldes *peremtus* og *parricidæ*: »*Sane tam evidens poena — et parricidarum noxam et peremti innocentiam liquido argumentata est*, hvor også Udsagnsordet minder om Stedet S. 592.

S. 596, L. 3 fll.: »*Dani vero, collato certatim ære pro sponsoris reditu, pactam creditori pecuniam numerarunt. Quem, Flandrensi custodia liberatum, infesta parricidis fortuna veluti cladem aliquam nostrorum abundantiæ ac fertilitati injecit*». — *Sponsor* er Niels, som havde givet sig selv i Fangenskab for at udløse sin Broder Oluf, og hvem Saxe derfor kort iforvejen har kaldt *vadem pro ejus redemptione*. *Quem* kan fremdeles kun gå på *sponsoris* og skulde altså også betegne Niels; men det er åbenlyst, at det er Oluf, som menes; thi det er kun ham, som kan kaldes *parricida*, og om hvem det kan siges, at han blev en Ulykke for Landets Rigdom og Frugtbarhed. — *Quem* er udentvivl en Fejllæsning for *Olavum*, som måske har været skrevet forkortet. Da der i det

nærmest Foregående netop er talt om Niels's Udløsning af Fangenskabet i Flandern, kunde de efterfølgende Ord »*Flandr. cust. liberatum*« let forlede en tankeløs Afskriver til at antage, at det var ham, om hvem der også i dette Punktum var Tale; men de passe jo ligeså godt på Oluf.

S. 596, L. 7 fl.: »*Nam cum Dani novi regis initiis applaudentes pristinæ ruinæ procacius insultarent*«. Istedetfor *pristinæ* bör læses *pristini* (ɔ: regis); thi Folket spottede ikke over den (ɔ: sin egen)· tidligere Ulykke (hvis *ruinæ* overhovedet kan have denne Betydning), men over den forrige Konges Fald. Således synes også både Gheysmers Epitomator og Krantz at have læst Stedet, da de begge udtrykkelig nævne Knud den Hellige som den, over hvem Folket spottede. Efter Saxes. almindelige Udtryksmåde må man også vænte en direkte Modsætning til det foregående *novi regis*.

S. 597, L. 3 fl.: »*autumnale (tempus) — adeo pluvium fuit, ut, si quid — succrevisset, perseveranti imbrium inundatione decideret*«. — Istedetfor *decideret* skal rimeligvis læses *desideret*; thi det på Marken voxende Korn kunde ikke »falde af«, fordi det kom til at stå under Vand i nogen Tid. Derimod kunde det nok synke om (gå i Leje). Saxe siger derfor også senere, at man sejlede ud i Både og afskar de Ax, som ragede op af Vandet.

S. 599, L. 6: »*facto paupertatis contemptu*«. Ligeledes læses S. 612, L. 13: *facto opum contemptu*; men en sådan Anvendelse af Udsagnsordet *facere* findes ellers aldrig hos Saxe, ligeså lidt som hos de klassiske Forfattere. Derimod bruger han meget ofte *agere* på denne Måde med et Navneord, som betegner enten en Handling, en Tilstand eller en Stemning, til Objekt. Som Exempler vil jeg af et rigt Forråd anføre følgende: *agere abdicationem* (S. 915), *a. confessionem* (S. 953), *a. dissimulationem* (S. 977), *a. silentium* (S. 863. 934), *a. invidiam* (S. 592) og selv *a. contemptum*

(S. 954). Jeg tvivler derfor ikke om, at der også på de 2 Steder, som ere anførte i Begyndelsen af Stykket, istedetfor *facto* bör læses *acto*.

S. 602, L. 4 fl.: »*ut in actionibus non solum a præsentibus, sed etiam a procul positis exaudiretur*«. *Præsentibus* er meningsløst og udentvivl en Fejllæsning for *propioribus*. Gheysmers Epitomator skriver: *ut — ab ultimis sicut a proximis distincte audiretur*.

S. 617, L. 20 fl. De af Stephanius indskudte Ord »*filiam, Ingertam*« ere ikke aldeles nødvendige og burde derfor ikke have været optagne i Texten.

S. 619, L. 8 fl.: »*Procursu namque in eum directo, fuga referebantur*«. Således som Stedet nu læses, må det forstås således, at de (ɔ: Slaverne) idelig trak sig tilbage igjen, når de havde rettet et Angreb imod ham (*hostem*, ɔ: Dansken). Jeg antager dog, at Saxe istedetfor *eum* har skrevet *eos*, så at Meningen bliver, at Slaverne flygtede, hvergang Dansken rettede et Angreb på dem, næmlig for at trænge den overlegne og besværlige Fjende noget tilbage og holde ham i den tilbørlige Afstand. De kort efter følgende Ord: »*nostrorumque majori mole quam pernicitate sibi imminentium*« kunne næmlig ikke forstås, når der ikke i Forvejen har været Tale om Fremrykning fra dansk Side, og de Ord, som følge igjen derefter, (om hvilke jeg henviser til det næste Stykke,) vise endnu tydeligere, at der netop er Tale om sådanne Fremrykninger. Dette har Afskriveren ikke bemærket og derfor ment, at der ved de ovenanførte Ord var Tale om Angreb af Slaverne på de Danske. Af den Grund har han ment, at der skulde stå *eum*.

S. 619, L. 11 fl.: »*ex adverso congressum vitantes — adversos premebant*«. Istedetfor *adversos* skal der naturligvis læses *aversos*, Det hører til de ikke ganske få aldeles åbenlyse og let rettelige Fejl, som man med god Grund ligefrem kan bebrejde de sidste Udgivere at have ladet blive

stående i Texten*). Om Forvexlingen af *aversus* og *adversus* se min Bemærkning til S. 510. — Meningen er naturligvis, at når de Danske foretoge de i forrige Stykke omtalte Fremrykninger, trak Slaverne sig tilbage for dem men når de Danske så igjen gik tilbage til deres Stilling, angrebe Slaverne dem i Ryggen.

S. 620, L. 3: »*ipse corporis simulatione cursum lentius agens*«. *Corporis,* som aldeles ingen Mening giver, bör rettes til *torporis,* hvilket Ord Saxe bruger i Betydningen »Mathed«. Smlg. S. 671: *fuga ob torporem tardior.* Bogstaverne *c* og *t* skreves, som bekjendt, i Middelalderen således, at de ofte aldeles ikke kunne adskilles.

S. 621, L. 4 fl.: »*Major pars labili paludis mole pessundata — trucidabatur*«. *Mole* kan ikke være rigtigt; rimeligvis har Saxe skrevet *limo*, hvilket Afskriveren ved en Skjødesløshed har vendt om til *mole.*

S. 629, L. 2: »*ejus*« er en Konjektur af Stephanius istedetfor *cujus.* Den forekommer mig dog unødvendig og derfor ikke at burde være optagen.

S. 634, L. 7: »*barbara circa me resultat humanitas*«. *Resulsat* synes ikke at passe her; Saxe har rimeligvis skrevet *exsultat.*

S. 639, L. 20: »*oculos in partem circumferens*«. Foran *partem* må indskydes *eam,* som Afskriveren måske har overset på Grund af det foregående *in.*

S. 640, L. 6 fl.: »*Ille — civitatem tanti mali aspectu exasperandum dicere*«. Foran *exasperandum* må indskydes *non.* Måske er det blevet udeladt derved, at Afskriveren har ment, at Gerundivet kunde have Betydningen af et simpelt Futurum i Passiv, så at Meningen skulde være: Han sagde, at Borgerskabet vilde blive ophidset osv. Men da Saxe ikke anvender Gerundivet paa denne Måde, må Me-

*) Som en Trykfejl kan den ikke betragtes, da den også findes i Stephanius's Udgave.

ningen være: Han sagde, at B. ikke burde ophidses osv. Afskriveren har overhovedet været noget letsindig såvel i at indskyde, som i at udelade et *non* ifølge en unöjagtig Opfattelse af Meningen eller Udtrykket. På 1 Sted er *non* allerede blevet udskudt ifølge en Konjektur af Stephanius (S. 458); men det vil ligeledes blive at udskyde S. 825 og 908 (se det Følgende). Derimod bliver *non* ligesom her at indskyde S. 765 (se Bemærkn. til dette Sted), og rimeligvis også S. 527, L. 24 foran *erat.* På dette sidstnævnte Sted er der dog nogen Forvirring, som det synes, i Saxes Fremstilling af Forholdet, hvorfor jeg ikke bestemt har turdet foreslå en Rettelse der.

S. 644, L. 9: »*quos nulla ducis auspicia procurassent*«. *Ducis* er indskudt efter en Konjektur af Stephanius og beholdt af de senere Udgivere. Det er neppe nødvendigt, da det nok kan antages, at Saxe har brugt *auspicia* alene uden nogen Tilföjelse i Betydningen »Overanførsel«, så at *conatus, quos nulla ausp. proc.* betyder »Foretagender, som manglede en Overanfører«.

S. 644, L. 28: »*imparatæ expeditionis viribus*«. Her burde derimod Stephanius's Konjektur »*imperatæ*« være optagen. Dels bruges *expeditio* særligt om »Leding«, dels er der Intet i den følgende Beretning om Toget, som tyder på, at det var utilstrækkelig forberedt eller forhastet.

S. 645, L. 13 fll.: »*Imperator — secus Jutiæ moenia gradum Romano militi struxit*«. Det er klart, at Sætningen fordrer et Udsagnsord, hvis Betydning er »at standse«. Altså er *struxit* rimeligvis en Fejllæsning for *sustinuit.*

S. 653, L. 23 fl.: »*perrupta cubiculi parte*«. *Parte* er udentvivl en Fejllæsning for *pariete,* som passer bedre såvel til Meningen som til Udsagnsordet *perrumpere.* Afskriveren har derefter ment at burde rette *perrupto* til *perrupta.*

S. 655, L. 18 fll.: »*Major fugientium pars comprehensa per foros navigia conscendere cupiens ingenti quadam mole mersabat.*« *Quadam* passer, som Enhver vil føle, ikke.

Saxe har udentvivl skrevet *quædam*. Det var naturligvis heller ikke alle Skibene, som sank på Grund af Mængden af dem, som vilde flygte ombord i dem, men kun nogle enkelte, som lå nærmest ved Hånden for de Flygtende.

S. 660, L. 12 fl.: »*pignore posito, an — contendere potuisset*«. Læs: *posset*. Den samme Fejl forekommer oftere. Således S. 462: *ut enim animi vulnus patientius ferre potuisset, corporis partem gravius afficere studuit*. Ligeledes S. 732: *Adeo copiis creverat, ut — potuissent*.

S. 668, L. 13: »*Olavus, perinde ac suo proposito victus*«. — *Proposito victus* kan neppe antages at være rigtigt; men S. 186 bruger Saxe Udtrykket *proposito vacuus*, og således skal der rimeligvis også læses her.

S. 669, L. 8 fl.: »*plus viribus suis duces quam femineis debere figmentis*. Her kan neppe undværes en Infinitiv, f. Ex. *confidere*; man kunde også foran *figmentis* indskyde *fidei*.

S. 669, L. 26: »*Adulterinum pontificem a veri sacerdotii sacramentis exutum suspendio finivit*«, At der heri er en Fejl, er åbenlyst; rimeligvis skal der istedetfor *veri* læses *vero*, så at Meningen er, at Kongen lod den rette Biskop afføre den falske Biskop Æmbedets hellige Insignier, förend han lod ham hænge. Denne Fremgangsmåde kunde vel også i Gjerningen være meget rimelig. (*Finire aliquem* i Betydningen »tage Livet af En« forekommer oftere hos Saxe.) — Vi have altså her rimeligvis et nyt Exempel på, at Afskriveren har forandret et Tillægsords Form, idet han urigtigt har henført det til det nærmest stående Navneord.

S. 680, L. 10: »*nec*«. Læs: *non* (nō forvexlet med nc̄).

S. 680, L. 25: »*orientis*«. Da der efter hele Begivenhedernes Gang ikke kan være Tale om, at Knud Magnussen ved denne Lejlighed havde østdanske Tropper, hvilke ellers betegnes ved *orientis vires*, og da det er ligefrem urimeligt, at der her ved *oriens* skulde menes den østlige Del af Jyl-

land, er *orientis* upåtvivlelig en Fejllæsning for *occidentis,* hvorved her som så ofte må forstås »Jylland«.

S. 681, L. 19: »*locaverat*«. Der skal naturligvis stå: *locaverant.* Afskriveren har i sin Tankeløshed antaget, at Svend var Subjektet, og derfor enten overset eller måske endogså med Forsæt udeladt Stregen over Linien.

S. 682, L. 5: »*pulso clypeo*«. Dette kan ikke være rigtigt. Udentvivl skal der med en let Forandring læses: *pervulso* i Betydningen »sønderhugget«. Idetmindste siger Saxe S. 329: *gladio parmam penetrabili sectione convulsit.*

S. 684, L. 4: »*Ad ultimum eum ne placida satis fronte conspiciunt*«. — Istedetfor *ne* skal læses *nec (nē),* som Saxe undertiden bruger i Betydning af *ne — quidem*, f. Ex. S. 601: *ut corpore nullum ita nec robore parem habuit.* S. 740: *Sed nec illi* etc.

S. 687, L. 22 fll.: »*Navigia piratæ magis idonea — assumendi potestatem habebant*«. Rimeligvis har Saxe skrevet *piraticæ,* hvilket Ord han meget ofte bruger substantivisk i Betydning såvel af Sørøveri som af Orlog. Den samme Fejl synes også at findes S. 876: *crebra piratarum* (læs: *piraticarum*) *navium fragmenta.*

S. 702, L. 21 fll.: »*ita suam temperans actionem, ut e præfectorum partes dissimulanter protegeret et manifestum patrocinium impertiret*«. — I det sidste Led af den sidste Sætning må, rimeligvis foran *patrocinium*, indskydes *plebi* eller *popularibus* (efter Saxes Sprogbrug lig »Bønderne«), som danner Modsætningen til *præfectorum* i det foregående Led. Smlg. Kongens Beskyldning imod Toke, som anføres kort efter.

S. 711, L. 19: »*tanquam defensionis ratione reddita*«. — Istedetfor *defensionis,* som ingen Mening giver, bör læses *defectionis.* Eskild mener, at han i Mangelen på Levnetsmidler og i Kampens Beskaffenhed som en Borgerkrig har givet tilstrækkelige Grunde for, at han drager bort og svigter Svends Sag.

S. 728, L. 26 fl.: »*velum — ad navigationem commodum circumferre*«. Dette kan ikke være rigtigt. Istedetfor *navigationem* bör læses *navigationis*.

S. 732, L. 22: »*potuissent*«. Læs: *possent*. Se min Bemærkning til S. 660.

S. 733, L. 24 fll.: »*Primipilus ipse, et equo in hostem conversus sparsosque fuga socios ad pugnam capessendam hortatus, — signum humi defixum sinistra complexus, dextra propius accedentes obtruncat*«. — *Equo in hostem conversus* kan ikke være rigtigt, såvel ifølge Sprogets Love, som fordi det efter det Følgende må antages, at Mærkesmanden (thi det betyder »*primipilus*« hos Saxe) var tilfods, da han ellers ikke godt kunde holde den i Jorden plantede Fane med den ene Hånd, medens han kjæmpede med den anden. »*Et*« er upåtvivlelig også urigtigt, da Saxe neppe bruger *et — que* i Betydningen »både — og«. *Ipse et* må vist være fremkommet ved en Misforståelse af *delapsus* eller af *ipse delapsus*, foranlediget ved Ligheden mellem det ene Ord og en Hovedbestanddel af det andet. *Delabi equo* er hos Saxe Udtrykket for »at springe af Hesten«. Se S. 261 og 985, sammenlignede med *delabi munitione* (S. 851) og *d. curru* (S. 898). At Mærkesmanden oprindelig havde været tilhest, er vel så meget mere en Selvfølge, som Svends Hær udelukkende eller idetmindste overvejende bestod af Rytteri, og hvis han, som ovenfor bemærket, nu må antages at være tilfods, er det næsten nødvendigt, at det må være fortalt, at han var stået af Hesten. Dette er netop også et betegnende Træk i hans Handlemåde, da han derved med Forsæt berøver sig selv Muligheden af at flygte og tillige vil afholde de Øvrige fra en Flugt, hvorved de åbenlyst ville forråde deres Fane.

S. 734, L. 20 fl.: »*Prensus quoque Thetlevus, cum ad eculeum traheretur, primo culpam apud captores excusare pergebat*«. *Captores* må naturligvis betyde »de, som havde taget ham tilfange«, i hvilken Betydning det forekommer 10 Linier

senere. Der passer Ordet fuldkommen; thi det var naturligvis dem, der havde taget en fornem Mand tilfange i Slaget, som derefter fremstillede ham for Kongen. Derimod var der ingen Grund til, og næsten ingen Rimelighed i, at just de Samme, som havde taget Ditlev tilfange i Slaget, senere i Egenskab af Bødler skulde føre ham til Pinebænken, måske endogså pine ham. Jeg skulde derfor antage, at *captores* her er en Fejllæsning for *raptores* (ɔ: *qui ad eculeum rapiebant* = *trahebant*). *Raptores* er et Ord, som bruges oftere af Saxe, f. Ex. S. 77 og 768, på disse Steder rigtignok i Betydningen »Ransmænd«. Den anden Betydning ligger dog så nær, at Saxe også godt må have kunnet anvende Ordet i den. Bogstaverne *c* og *r* kunde let forvexles; således fandtes S. 206 *captaverit*, hvilket Stephanius utvivlsomt rigtigt har rettet til *raptaverit*. Se fremdeles min Bemærkning til S. 586, hvor jeg har foreslået at skrive *arriperet* for *acciperet*. Ligeledes findes *r* forvexlet med *t*, som jo igjen næsten ikke er til at skjelne fra *c*, f. Ex. i det mærkelige *forensis*, som står ikke mindre end 3 Gange istedetfor *fotensis* (ɔ: Fotensis af »Fodevig«).

S. 736, L. 10 fl.: »*tantoque se ejus amicitia propiorem exhibuit, quanto ipsos ab illius parricidalis commenti conscientia remotiores agnovit*«. Den første Sætning er meningsløs. Istedetfor *ejus* skal læses *eis*, hvorved Forbindelsen bliver ganske simpel.

S. 736, L. 26 fl.: »*Minime igitur uni proelio tantæ nobilitatis vires impendere debere, dummodo victrices parum gloriæ, victæ dedecoris plurimum sint laturæ*«. — *Dummodo* må være urigtigt, da det aldeles ingen Mening giver. Rimeligvis skal der læses *cum inde*. Det sidste af disse Ord savnes nemlig, således som Stedet nu læses, og at *cum* kunde forvexles med *dum*, have vi et Exempel på i et af de bevarede Håndskrift-Fragmenter. Se Årsberetn. fra Geh.-Arkivet, I, Tillæg, S. 33, hvor der står *dum*, medens Udgiverne alle have *cum*, som er det Rette. På den anden

Side synes *dum*, således som Saxes Text nu er bevaret os, på flere Steder at være en Fejllæsning for *cum*. Navnlig synes dette at være sikkert der, hvor der følger Plusquamperf. Conjunct. efter, som f. Ex. S. 579: *Quas — Absalon, dum ad visendum eum venisset, aspexit.* S. 768: *Ubi dum — amissoris — jactantiam elusisset, interfuere* etc. S. 948: *Qui dum oppidum Lubecum obsidere coepisset, Bogizlavique et Kazimari — vires — suspectas haberet, — promittit* etc. S. 982: *Dum D. petere statuisset, in — vicum incidit.* Derimod synes Saxe virkelig undertiden at have brugt *dum* i Betydningen »medens« med Imperf. Conj. (således S. 768. 773. 791. 884. 922), skjönt han i denne Betydning plejer at sætte det efter klassisk Mynster med Præsens Indic. S. 749 læses: *Ubi dum Rugianorum navali incursatione peteretur, in paucas rates totius classis præsidium transfert.* Her passer Betydningen »medens« ikke, hvorfor rimeligvis også på dette Sted *dum* bör rettes til *cum*.

S. 740, L. 12: »*patriæ imperator futurus*«. Valdemar den Store kan, Året efterat han var bleven Enekonge, ikke betegnes som den, der var bestemt til at blive Fædrenelandets Behersker. Desuden bruger Saxe aldrig, såvidt jeg ved, *imperator* i denne Betydning. Der skal udentvivl læses *liberator*. Det er jo netop derfor, at Saxe plejer at lovprise Valdemar, at han havde befriet Danmark for Vendernes Røverier.

S. 740, L. 19 fl.: *summa cum examinatione vota pro ægroto nuncupaturus*«. Her kan ikke være Tale om nogen »Undersøgelse«. Istedetfor *examinatione* bör læses *exanimatione* i Betydningen »Bekymring«, kvilket passer fortrinligt til de virkelige Forhold og til det kort foran stående *remedii desperatione perfusus*, såvelsom til det følgende *langvore ex molestia contracto*. Smlg. S. 842: *maxima cum totius urbis exanimatione*.

S. 742, L. 1: »*includit*«. Her må udentvivl læses *excludit*. Udtrykket er i sin Helhed noget uklart; men så

Meget er dog sikkert, at den Sandrevle, som danner Havnen, ikke kan siges at indeslutte de höje Bølger i Havnen, men må siges at holde dem ude af den.

S. 743, L. 18 fl.: »*Hiscene patriam operibus vindicandam talibusve regnum ingeniis auspicandum duxisti*«? — Absalon bebrejdet Kongen, at han lige i Begyndelsen af sin Regjering allerede 2 Gange uden Nødvendighed har opgivet et påbegyndt Tog til Venden. Istedetfor *ingeniis*, som ikke forekommer mig at give nogen passende Mening, skal uden-tvivl læses *imperiis*. »Har du ment at burde hævne dit Fædreneland ved slige Bedrifter eller at burde begynde din Regjering med sådanne Ordrer« (el. »med sådanne Udøvelser af din Kommando«)?

S. 744, L. 29 fl.: »*docet, neminem regum fidas amicorum voces infensis auribus excipere convenire*«. Dette partitive Udtryk *niminem regum* er her aldeles umotiveret. *Neminem regem* vilde heller ikke stemme med Saxes Sprogbrug eller sædvanlige Udtryksmåde. Der bör derfor vistnok læses *minime regem*.

S. 749, L. 34: »*dum*«. Måske bör læses: *cum*. Se Bemærkning til S. 736.

S. 762, L. 11 fl.: »*ubi gurges ingentis stagni diffusior speciem præferebat*«. Ordene må nødvendigvis omstilles således: *ubi gurges diffusior ing. st. spec. præfer.*, »hvor Floddybet havde udbredt sig således, at det så ud som en stor Sø«.

S. 763, L. 3 fl.: »*liburna —, quod ob granditatem navigationis inhabilis videretur*«. At der istedetfor *navigationis* skal læses *navigationi*, er så iöjnefaldende, at det er ubegribeligt, hvorledes det har kunnet overses af alle hidtilværende Udgivere.

S. 765, L. 15 fll.: »*Nec pari industria in fratre tuo prætereundo, quamquam natu præstet, usos nos esse constat*«. — Dombor fremsætter for Absalon de Grunde, som bevæge Venderne til at henvende sig til ham fremfor til nogen An-

den med Bön om at mægle imellem dem og Kongen. Han har da først anført, at Absalons Bedstefader engang tidligere havde udført det samme Hverv til Vendernes fuldkomne Tilfredshed; da ingen af dennes Sönner længere var i Live, henvende de sig nu til hans Sönnesön, for ikke at gå udenfor den Familie, som engang har hjulpet dem. Han går derefter over til at forklare, hvorfor de henvende sig til den yngre Broder, Absalon, fremfor til den ældre, Esbern, og vil bevise, at de deri vise den samme Klogskab (denne Betydning har *industria* ofte hos Saxe) som i at blive ved Familien. Det er altså åbenlyst, at Saxe enten har skrevet *necnon pari* eller *nec impari* (el. *dispari*). Afskriveren har rimeligvis misforstået Stedet og ment, at man umulig kunde vise *industria* ved at forbigå (»*præterire*«) Noget, og har derfor trot at forbedre Stedet ved den af ham foretagne Udeladelse.

Umiddelbart efter det ovenomtalte Sted følger: »*Tibi enim autoritatis prærogativam honoris, non animi nec ætatis privilegia, sed dignitatis ornamenta conciliant*«. Dette kan naturligvis ikke være rigtigt, da det er meningsløst. I den ældste Udgave står der *honores* istedetfor *honoris*. I Stephanius's Udgave står der rigtignok *honoris*; men da han har Komma efter *animi*, er det måske ikke Andet end en Trykfejl. Når vi beholde *honores*, istedetfor *animi* med en særdeles let Rettelse læse *anni* og sætte Komma efter dette, står der: *Tibi enim autoritatis prærogativam honores, non anni, nec ætatis privilegia, sed dignitatis ornamenta conciliant*, og at det er således, at Saxe har skrevet, kan der neppe være nogen Tvivl om.

S. 766, L. 8 fll.: »*nil factum* *) *est, inquit, quod — repellis*«. Da Saxe vistnok ikke har kunnet sætte Indikativ

*) Det Komma, som der i den sidste Udgave findes imellem disse 2 Ord, skyldes vel kun en Trykfejl.

i den sidste Sætning, må *repellis* rettes til *repellas*. Meningen er: Der er Intet sket, hvorfor du skulde osv.

S. 766, L. 31: »*piguit*«. Udentvivl bör der læses *pigeat*. Tankegangen i Dombors Ord er følgende: Jeg har tidligere givet dig en klog Advarsel, men desværre fremsat den på en sådan Måde, at jeg derved er kommen til at fornærme dig. Ligesom jeg derfor nu fortryder at have sagt det, således bör du og betragte det som Noget, du ikke har hørt (glemme det). Men fra en anden Side betragtet, hvis jeg dengang har sagt Noget, som du har fundet værdigt til at lægge Mærke til, så lyt nu ligeså opmærksomt til, hvad jeg nu vil sige!

S. 768, L. 24: »*Dum*«. Rimeligvis bör læses *cum*. Se Bemærkn. til S. 736.

S. 768, L. 33: »*(rex), conscientiæ puritate sincerus*«. Denne Ordforbindelse er mindre heldig, da *purus* og *sincerus* betyder det Samme; men det er måske netop Grunden til, at Afskriveren er kommen til at læse således. Rimeligvis har Saxe skrevet *serenus* i Betydningen »mild«, »nådig«. Smlg. S. 860: *regis oculos in adventum suum sereniores effecit*. Som bekjendt, brugtes *serenus* i den senere romerske Tid ganske særligt om Kejseren.

S. 773, L. 16 fll.: »*(pacem) hoc modo composuerunt, ut non solum ipsi regi parerent, sed etiam ex piratis sui fluminis ostiis excedere sustinerent*«. I den sidste Sætning er der naturligvis en Fejl. Velschow foreslår at indskyde *neminem* foran *ex*. Et sådant partitivt Udtryk som *neminem ex piratis* synes dog ikke at passe her, da det ikke kan antages, at der er Tale om nogle bestemte Sørøvere, som på den Tid lå der indenfor med deres Skibe, men om, at Indbyggerne af Wolgast i Fremtiden ikke måtte tillade noget Sørøverskib at løbe fra Inderhavet ud i Østersøen gjennem Peenemünde. Måske skal der læses: *ne piratas*.

S. 778, L. 7 fll.: »*Tunc Esbernus, mirari se, inquit, quo impetu rex tantum iter duce vacuus ingrederetur, suam autem*

patriæque salutem in unius Cæsaris perfidis præcordiis depositurus«. Det *autem*, som forekommer i det sidste Sætningsled, må være urigtigt, da det er aldeles meningsløst; men hvad der skal stå i dets Sted, erfare vi med temmelig Sikkerhed af et Sted hos Valerius Max., som Saxe næsten ordret har efterlignet. Hos Valerius står IX, 8, 1: *in unius Numidæ infidis præcordiis suam pariter et patriæ salutem depositurus.* Saxe har upåtvivlelig også oprindelig haft *pariter*; at dette har kunnet blive til *autem*, må vel forklares derved, at *p* er udgået ved en Beskadigelse af Håndskriftet, hvorefter en Afskriver let kunde gjöre det Øvrige af Ordet til *autem*.

S. 778, L. 10 fll.: »*gentis suæ cervicem — Theutonicorum jugo subigere*«. Istedetfor *subigere* må læses *subjicere*.

S. 780, L. 4 fl.: »*reducem regem dari poposcit*«. *Regem* er en Konjektur af Velschow for *regi*; men dette Sidste er aldeles rigtigt. *Redux* er næmlig et Navneord, som Saxe bruger i Betydningen: »en Fører på Hjemvejen«. Smlg. S. 863: *ut quos duces elegerat, etiam reduces habeat.*

S. 782, L. 5 fl.: »*Regnaldus — religionis causam dicere adorsus*«. Da R. aldeles ikke talte Religionens (det vil sige »Kirkens«) Sag, men snarere den verdslige Magts Sag imod Kirken, er Sætningen ligefrem falsk. De sidste Udgivere mene derfor, at den skal forstås ironisk; men en sådan Forklaring er på Grund af sin Vilkårlighed aldeles utilladelig, når der, som her, Intet er i Ordene eller Forfatterens Manér, som hos Læseren kan foranledige en sådan Opfattelse. Stedet må derfor udentvivl være fejlagtig læst. Måske har Saxe istedetfor *religionis* skrevet *reliquam* og med *reliquam causam dicere adorsus* ment: Han tog Ordet for at afslutte Forhandlingerne.

S. 793, L. 11: »*Norvagiæ petitione promissa*«. Disse Ord give ingen fornuftig Mening; thi hvad skulde det betyde, at de norske Landflygtige, som ere komne for at anråbe Kongen om Hjælp på et Tog imod Norge, søge at op-

nå denne Hjælp ved at love ham, at de selv ville angribe Norge. Udentvivl har Saxe skrevet *partitione*; thi det er höjst rimeligt, at de Landflygtige have lovet Kongen en Del af Landet til Erstatning for den Hjælp, han ydede dem, såmeget mere, som den daværende Regent i Norge, Erling Skakke, tidligere under lignende Forhold havde lovet det Samme, men ikke holdt sit Løfte, hvilket netop var Grunden til, at Kongen nu understøttede hans Modstandere.

S. 794, L. 7 fl.: »*Sed accelerationis consilium tarditatis sententiam superavit*«. Istedetfor *sententiam* må læses *sententia*. I det Foregående er fortalt, at Nogle rådede Kongen til så hurtigt som muligt at forfølge Erling Skakke, der havde trukket sig tilbage til Norges fjerneste Egne (Thrøndelagen eller Nordlandene), medens Andre rådede ham til først at sikre sig Vigboernes Gunst og Bistand. Det er nu åbenlyst, at det er det første Råd, som kaldes *accelerationis consilium*, det andet, som betegnes ved *tarditatis sententia*. Ligeså sikkert ses det af det Følgende, at det var det sidste Råd, som sejrede. Afskriveren er bleven vildledt derved, at der i det følgende Punktum står de Ord, at Kongen berejste en meget stor Del af Egnen, det vil sige, af Vigen. Heraf har han, uden at overveje Sagen tilstrækkeligt, sluttet, at det var det Råd, der gik ud på Hurtighed, som sejrede, og derfor rettet *sententia* til *sententiam*. Dette Sted indeholder således et af de klareste Vidnesbyrd om, at Afskriveren har tilladt sig små Forandringer i Texten, når han efter en overfladisk Opfattelse af Meningen anså dem for nødvendige.

S. 795, L. 1 fll.: »*Ormo, ut quem regis germanum cognominabant*, — *obsequia pollicetur*«. — »*Ut*« kan ikke være rigtigt, dels fordi *ut qui* måtte sættes med Konjunktiv, dels fordi den Omstændighed, at Orm havde Tilnavnet »Kongsbroder«, ikke kan anføres som Grunden til, at han sluttede sig til den danske Konge. Læs: *Ormo autem, qui*. *Autem* har rimeligvis været skrevet *at̄*. Et modsættende Bindeord (»men«) fordres ligefrem af Sammenhængen.

S. 797, L. 2 fl.: »*Regnaldum quendam, parum origine liberum opibusque quam genere clariorem*«. Rimeligvis skal istedetfor *opibus* læses *operibus*, da det vistnok snarere var en ved Tapperhed end en ved Rigdom berömt Mand, som Henrik Løve havde indsat til Greve over de nylig undertvungne Ditmarskere. På Tapperhed tyder også den Opførsel, som han ved denne Lejlighed udviser. — Da *er* plejede at betegnes ved en Krølle, kunde det temmelig let overses, hvorfor man også i mindre nöjagtige ældre Aftryk af gamle Dokumenter så ofte finder Perf. Indik. istedetfor Perf. Konj. eller for Fut. exakt. Indik. (f. Ex. *accepit* for *acceperit*).

S. 805, L. 15: »*memoriæ*«. De sidste Udgivere bemærke, at der efter dette Ord må være udfaldet »*traditum non sit*« eller nogét Lignende. Med Hensyn til Meningen vilde en sådan Tilföjelse være aldeles rigtig; men Fejlen lader sig lettere forklare, når man antager, at der istedetfor *memoriæ* oprindelig har stået *non meminerit*, hvilke Ord af en Afskriver, der ikke forstod Sammenhængen i denne lidt indviklede Sætningsforbindelse, kunne være omlavede til *memoriæ*, måske under Indvirkning af det påfølgende *antiquitatis*. Buris anfører dels efter egen Erindring de uheldige Følger af Rigets Deling, dels efter Historien de Krige, som tidligere vare blevne førte om Kongedømmet mellem Fader og Sön (navnlig Harald Blåtand og Svend Tveskjæg).

S. 807, L. 29 fll.: »*Burisii milites ab eo jurare coactos, quicquid ipse auspicaretur, esse prosecuturos*«. Saxe har vistnok istedetfor *esse* skrevet *sese*, der kunde danne en Modsætning til det forudgående *ipse*; eller også har han måske skrevet *sese esse*, så at af de 2 Ord på Grund af deres indbyrdes Lighed det ene er bortfaldet.

S. 808, L. 8 fl.: »*ut capitis sui indicium incertis eventuum argumentis committeret*«. At der istedetfor *indicium* skal læses *judicium*, følger af sig selv. Disse 2 Ord ere

overhovedet oftere blevne forvexlede i Saxes Text, hvilket naturligvis også overordentlig let kunde ske ved en ukyndig Afskriver. S. 141 har således Madvig med god Grund rettet *judicio* til *indicio*. S. 905 står der: *ut hujus experimenti indicio spem defensionis petere auderet*; men der skal vistnok læses *judicio* i Lighed med følgende Sted S. 845: *Nec temere quidem pudicitiam suam tam ancipitis argumenti judicio credidit.* Ved *hoc experimento* på det første Sted menes der næmlig det Samme som ved *anceps argumentum* på det andet Sted, næmlig Jærnbyrd, om hvilken Saxe udentvivl har brugt Ordet *judicium*, ligesom den i Vederlagsretten kaldes »Guds Dom«, og af Anders Sunesen (*Lex Scan. provinc.* 57) *judicium ferri*.

S. 810, L. 14 fll.: »*Nam et suspectum prædonibus situm reddidit, et tutam vicini maris navigationem incolis tribuit*«. — *Situm* giver, som Enhver ser, ingen passende Mening. Rimeligvis skal der læses: *litus*, så at Meningen bliver, at Borgen ved Havn både dækkede Kysten mod Vendernes Landgange og tillod de Danske frit at besejle Sundet. — Det lange *s* fik let Lighed med et *l*.

S. 818, L. 3 fll.: »*Quorum benevolentia adeo delectatus, ut hostium oblivisceretur otiosaque procedendi tarditate eximium Erlingo contrahendarum virium tempus reliquit*«. Det *que*, som er föjet til *otiosa*, forstyrrer Sætningsforbindelsen og synes derfor at måtte udgå, hvorefter der foran *otiosa* må sættes Komma. Måske er *que* indkommet derved, at Afskriveren har set det påfølgende Tegn for *pro* dobbelt. Man kunde også tænke sig, at der efter *delectatus* var udfaldet *est*; men i dette Tilfælde vilde Saxe vistnok have skrevet *relinqueret* istedetfor *reliquit*.

S. 819, L. 24: »*licentiori impunitatis exemplo protractos*«. Udentvivl skal der læses: *licentioris*.

S. 822, L. 6: »*vallo quinquaginta cubitis alto*«. Såvel efter klassisk som efter Saxes Sprogbrug bör der læses *cubitos*.

S. 825, L. 21 fl.: »*Hanc itaque statuam — finitimi quoque reges non absque sacrilegii respectu donis prosequebantur*«. Meningen er den, at flere kristelige Nabokonger (f. Ex. den danske Kong Svend) skjænkede Gaver til Afguden Svantevits Billede uden at tage Hensyn til den Helligbrøde, som de derved begik; *respectus* forekommer meget ofte hos Saxe i denne Betydning. Det er altså klart, at *non* må udelades. At Afskriveren har indskudt det, må rimeligvis forklares derved, at han har taget *respectus* i Betydningen »Agtelse«, »Ærbødighed«, hvilken Betydning det dog aldrig har hos Saxe, og dernæst har ment, at *sacrilegium* kunde betyde Noget som »Afgudsdyrkelse«, så at der altså kom til at stå: ikke uden Ærbødighed (ɔ: af Ærbødighed) for denne Afgudsdyrkelse.

S. 831, L. 25 fl.: »*egesta portæ humus in antri — formam — concesserat*«. Her må læses *ingesta*, hvilket såvel fremgår af Dativen *portæ* som af Sammenhængen. Saxe har næmlig på den foregående Side fortalt, at Indbyggerne havde tilspærret Porten med en stor Masse Jord, som var indfattet med opsatte Græstørv. Om denne Jord siges der nu, at den var sunken noget sammen, så at der var blevet et åbent Rum, som Saxe kalder en Hule, imellem den og Portens Loft. — Det er vistnok også her let at se, hvad det er, som har vildledt Afskriveren og bevæget ham til at skrive, måske også til at læse, *egesta* for *ingesta* (ig.). Han har næmlig upåtvivlelig ment, at en Hule altid dannedes ved at udkaste, ikke ved at indkaste, Jord; den egentlige Sammenhæng har han, som så ofte, ikke brudt sit Hoved med.

S. 832, L. 7 fl.: »*turris desertione tutos aditus dante. Nam oppidanos partim rei ignorantia, partim turris inanitas fefellit*«. Først siger Saxe, at de Danske trygt kunde komme hen til Porten og træffe Foranstaltninger til at stikke den i Brand, fordi Indbyggerne havde ladet Porttårnet være ubesat. I det næste Punktum, som begynder med »*Nam oppidanos*«, er det, som også Udsagnsordet *fefellit* viser, hans

Hensigt at forklare, hvorledes det gik til, at Indbyggerne ikke bemærkede Faren. At han nu blandt Grundene hertil atter skulde nævne Tårnets Tomhed for Forsvarere, som han lige foran har omtalt, forekommer mig ikke rimeligt. Jeg skulde derfor tro, at Saxe istedetfor *inanitas* har skrevet *immanitas*. Tårnets uhyre Störrelse og stærke Fremspringen foran Muren måtte næmlig væsentlig bidrage til, at Indbyggerne ikke fra Muren af kunde se, hvad der foregik på Forsiden af Tårnet. Den tilföjede relative Sætning (»*cujus etiam prominens latitudo oppugnatoribus ab utroque latere præsidio fuit*«) udsiger altså, at Tårnets stærke Fremspringen *etiam*, »tillige« (d. v. s., foruden at den hindrede Forsvarerne fra at bemærke Faren), gav dem, som befandt sig foran dets Forside, Dækning mod Spyd og andre Våben, som kunde kastes eller afskydes fra Muren. — De 2 Ord *inanitas* og *immanitas* kunde naturligvis let forvexles, især da *n* og *m* så ofte, men dog langtfra altid, betegnedes ved en Streg over Linien, og for Afskriveren, således som vi kjende ham, lå det nær at antage, at der her ligesom i den foregående Sætning var Tale om Tårnets Forladthed, skjönt det netop er det, som for os er det Stødende.

S. 832, L. 19 fl.: »*(Incendium), accensis undique nutrimentis evectum*«. Det kan ikke antages, at Saxe om en Ildebrand har brugt det Udtryk *evectum* i Betydningen »forøget«, især da her ikke er Tale om Ildens Udbredelse over en större Strækning. Rimeligvis skal der med en meget let Rettelse læses: *auctum*.

S. 835, L. 14 fll.: »*malle se — apud malignos (studiorum suorum) æstimatores ob salutares monitus displicere, quam sociorum salutem tanta rerum utilitate subvertere*«. Da Indbyggerne af Arkona vilde overgive sig, og Betingelserne for Overgivelsen allerede vare aftalte, opstod der i Hæren en stor Misfornöjelse over, at man således skulde gå glip af det store Bytte, som man kunde gjöre sig Håb om, hvis Byen toges ved Storm. Denne Misfornöjelse ytrede sig

endogså så stærkt, at Kongen sammenkaldte sine fornemste Mænd til en fornyet Overvejelse af, om han skulde modtage Byens Overgivelse eller ikke. Absalon rådede til det Første, da Byen endnu vilde kunne forsvare sig længe. Han tilföjer de ovenanførte Ord; men i disse må *tanta rerum utilitate* udentvivl være urigtig læst. Hvis det Sætningsled, hvori det forekommer, skal oversættes, må det vel være således: »end berøve sine Kampfællers Velfærd så store Fordele«; men foruden at hele Udtrykket er meget kunstlet, og det er vanskeligt at sige, hvad der er for store Fordele, der tales om, er der den væsentlige Indvending imod denne Oversættelse, at *subvertere* neppe nogensinde forekommer i Betydningen »at berøve«, og at der på den anden Side ingen Tvivl kan være om, at »*sociorum salutem subvertere*« kan og bör forbindes i Betydningen: »at styrte sine Kampfæller i Ulykke«; men dertil passer *tanta rerum utilitate* ikke. — Når den nuværende Text således ikke kan være rigtig, bliver det den sikreste Fremgangsmåde at undersøge, hvad Saxe må antages at have villet udtrykke i dette Sætningsled. Det skal naturligvis danne Modsætningen til det foregående Led, og efter Saxes almindelige Stil må det antages, at denne Modsætning har været fremtrædende i Sætningsleddets Form og i Valget af Ordene. Tanken er naturligvis denne, at han hellere vilde mishage sine ubillige Dommere ved gavnlige Råd, end behage sine Kampfæller ved skadelige Råd. I Bygningen af det sidste Led ses han nu at have foretaget en Forandring, idet han skriver: »end styrte sine Kampfæller i Ulykke« osv. Dette må da væntes udfyldt omtrent således: »ved Råd, som vare dem behagelige, men i Virkeligheden skadelige«. Jeg skulde derfor antage, at Saxe istedetfor *tanta rerum utilitate* har skrevet: *temeraria civilitate*, »ved ufornuftig Forekommenhed«. *Temerarius* og de dermed beslægtede Ord anvender Saxe særdeles meget; *civilitas* forekommer derimod neppe andensteds hos ham; men derfor kan han jo gjerne have anvendt det her.

Det synes her at danne Modsætningen på 1 Gang til *malignos* og til *monitus*.

S. 845, L. 20: »*A quibus etiam*«. Dette er udentvivl urigtigt læst, da *quibus* hverken med nogen Rimelighed kan henføres til dem, der vare blevne helbredede ved Troen, eller til de kristne Præster, navnlig når det skal gjælde dem alle. Rimeligvis har Saxe skrevet: *a quibusdam* eller: *a quibusdam etiam*.

S. 847, L. 5 fl.: »*ut et hujus infantiam regnum reciperet, et illius spiritum publica religio consecraret*«. Istedetfor *infantiam* skal sikkert læses *infantia*, da Udtrykket derved både bliver naturligere og mere stemmende med det Foregående: *rex alterum corona denasset*.

S. 850, L. 33 fll.: »*latera (munitionis ligneæ) — velis in multiplices ordines convolutis — imminebant, propugnaculorum usum a telarum consertionibus mutuantes*«. Istedetfor *imminebant* skal aldeles utvivlsomt læses: *muniebant*; disse 2 Ord kunde meget let forvexles.

S. 852, L. 8 fll.: »*Tanta autem in barbaros strages exercita est, ut ex ipsa eorum multitudine ne cladis quidem nuntius superstes reperiretur*«. Istedetfor *ipsa eorum*, som ingen Mening giver, bör udentvivl læses: *ipsorum*. Saxe bruger næmlig undertiden *ipse* simpelthen som et personligt Pronomen for tredje Person til at betegne Nogen eller Noget, der er nævnt i det Foregående, f. Ex. S. 864: *de accusatoribus Absalonis veneratores effecti, ingenti gratia ipsi relata, contumeliam laudibus redemerunt*. Smlg. også S. 844, L. 10. S. 861, L. 30.

S. 852, L. 17: »*Canutus rex consecratur, regia in sella purpura venustatur*«. Rimeligvis skal læses *consecratus*, da Asyndeton ikke plejer at anvendes af Saxe.

S. 855, L. 26 fl.: »*hostilis navigii latera communibus rostris impellunt*. — Da Forstavnene *(rostra)* på flere Skibe ikke godt kunne kaldes »de fælles Forstavne«, har Saxe rimeligvis istedetfor *communibus* skrevet *communiter* i Betydningen: »i Forening«, »på engang«.

S. 863, L. 22 fll.: »*rex — ripam stipatis equitibus petens*«. Udentvivl skal i Overensstemmelse med almindelig Sprogbrug læses: *stipatus*.

S. 864, L. 7 fl.: »*Sed et ejus animus*«. — Da *et* ingen fornuftig Mening giver, skal der rimeligvis istedetfor *et ejus* læses *illius*.

S. 866, L. 5 fl.: »*Adeo Sclavorum petulantiam pristini metus reliquiæ castigabant*«. — Slavernes Frygt kan ikke godt kaldes *pristinus*, da den fornemmelig var indjaget dem ved selve det Tog, fra hvilket de Danske nu vendte hjem, og altså vel endnu i det Væsentlige måtte bestå. At Saxe alligevel taler om Frygtens *reliquiæ*, er, fordi Noget af Frygten naturligvis havde tabt sig, da de så, at de Danske vare på Hjemvejen. Derimod vilde *pristinus* passe særdeles godt til *petulantia*, hvilken Egenskab Slaverne efter Saxes Mening tidligere i höj Grad havde besiddet. Derved dannes der tillige mellem *petulantiam pristinam* og *metus reliquiæ* en Modsætning, som er ganske efter Saxes Smag. — Det er meget begribeligt, at Afskriveren netop af Ordet *reliquiæ*, som er forbundet med *metus*, er bleven forledet til at antage, at også *pristinus* skulde forbindes med *metus*.

S. 876, L. 18: »*crebra piratarum navium fragmenta*«. Rimeligvis har Saxe skrevet *piraticarum*. Se Bemærkn. til S. 687.

S. 881, L. 24 fll.: »*Interea — Saxonum satrapæ — insignem viribus exercitum amplificabant*«. — Da dette sidste Ord åbenbart er urigtigt, undrer det mig, at de sidste Udgivere ikke have optaget Stephanius's Konjektur *applicabant*, mod hvilken der ikke er Noget at indvende, da endogså klassiske Forfattere anvende dette Udsagnsord på en meget lignende Måde. At de sachsiske Fyrster på den Tid, som her tales om, ikke vare ifærd med at udruste Hæren, men allerede rykkede frem med den, viser det Følgende.

S. 887, L. 9 fl.: »*honoratiorem se ratus, si cum indignantis viri fastu humilitate certasset*«. — Da der ikke er

Tale om, at Henrik Løve var vred over Noget, må *indignantis* være urigtig læst. Vi må i dets Sted efter Saxes Stil vænte et Ord, som kan danne Modsætningen til *honoratiorem*. Jeg skulde antage, at Saxe har skrevet *indignatioris* og ved *vir indignatior* har villet betegne en Mand, som var beklædt med en lavere Værdighed, således som Hertugen var det i Sammenligning med Kongen. Jeg ved rigtignok ikke, om et sådant Tillægsord ellers forekommer, men da Saxe oftere bruger *dignatio* om den Hæder, der vises En (f. Ex. S. 276 og 489), og da »*dignatio vestra*« af Middelalderens Latinister endogså bruges ligefrem som en Titel lig »Deres Höjhed«, så forekommer det mig meget rimeligt, at Saxe har kunnet bruge *indignatior* i den ovenfor angivne Betydning, især når han derved kunde opnå at få et Ord, der i Formen kunde ligne *honoratior*; thi, som tidligere bemærket, sætter han stor Pris på, at de Ord, som danne Modsætninger, have en Lighed i Lyden.

S. 895, L. 3 fll.: »*Et ut omnia prioris fortunæ momenta subrueret, proavique vocabulo in eo repræsentari crederetur simulatæ prosapiæ decus, novi nominis ornamentis usurpare sustinuit*«. — I den første Sætning foreslår Madvig istedetfor *momenta* at læse *monumenta*; men denne Konjektur er urigtig; thi for det Første har Krantz, i hvis »Norwagia« hele dette Sted er ordret udskrevet, *momenta*; for det Andet støttes denne Læsemåde i höj Grad ved et andet meget lignende Sted hos Saxe, S. 574: *omnia antiquæ consvetudinis momenta percurrens* (se min Bemærkning til dette Sted), og dette sidste Sted er igjen en ligefrem Efterligning af Valerius Max. II, 6, 7: *omnia antiquæ consvetudinis momenta servanda (esse)*. Brugen af *momentum* i Betydningen »en Del eller et Punkt af Noget«, »en Omstændighed ved Noget«, i hvilken Betydning vi også sige »et Moment«, dannede sig jo allerede i Oldtiden og udviklede sig udentvivl videre i Middelalderen.

I den følgende Sætning har Krantz istedetfor *vocabulo*

Formen *vocabulum* og sætter så naturligvis Kommaet efter *crederetur*, så at *decus* bliver Gjenstand i den næste Sætning. Velschow forkaster denne Læsemåde, fordi efter hans Mening et Navn ikke kan siges *repræsentari* hos den, der bærer det, og fordi man ikke kan tilegne sig en Slægts Hæder ved at antage et Navn. Begge disse Grunde ere vistnok aldeles intetsigende. Det forekommer idetmindste mig meget passende at sige, at en Afdøds Navn *repræsentatur* hos den, der er opkaldt efter ham[1]), og det er da aldeles utvivlsomt, at den, der antager et vist Navn, for derved at give sig Skin af at høre til en berömt Slægt, han derved søger at tilegne sig denne Slægts Hæder. — Velschow sætter Kommaet efter *decus*, så at dette Ord bliver Grundordet i den første Sætning, og foreslår istedetfor *ornamentis* at læse *ornamentum* eller *ornamenta*. Det Hele bliver derved meget uheldigt. Madvig deler Sætningerne som Krantz, men optager ikke dennes Læsemåde *vocabulum*, hvorfor han mener, at der ved *proavi* er udfaldet en Nominativ, f. Ex. *memoria*; han anfører dog ikke, hvorfor han forkaster *vocabulum*, og da Krantz her må have omtrent samme Autoritet som et Håndskrift af selve Saxe, altså samme Autoritet som Krist. Pedersens Udgave, og da der aldeles Intet kan indvendes imod hans Læsemåde, hvorimod Krist. Pedersens Læsemåde i ethvert Tilfælde er enten urigtig eller ufuldstændig, så ser jeg ikke, hvorfor man ikke skal følge den første.

S. 897, L. 18: At Saxe ved »Tigre« skulde have ment Vildsvin, hvilket Stephanius nævner som muligt, forekommer urimeligt, og Lossen, som måske tilnød, men dog meget vanskeligt, kunde tænkes betegnet ved dette Navn, kan ikke antages at have levet i Fyn på Valdemar den Stores Tid, i ethvert Tilfælde ikke i sådan Mængde, at den kunde omtales som et Vildt, en Adelsmand plejede at gå på Jagt

---

[1]) Smlg. S. 216: *Indoles tua avitæ virtutis habitum repræsentat.* — S. 513: *avitum sangvinem animo repræsentare.*

efter. Se Erslev: Om de glub. Dyrs Underg. i Nørrejylland, S. 5. — Bricka i Nyt hist. Tidsskr. IV, 2, S. 842. — Jeg antager derfor, at *tigres* ligefrem er en Fejllæsning for *apros*; *ti* kan i Middelalderens Skrift, ligesom *ci*, let forvexles med *a*, da det hyppigt næsten kun er Stregen over *i*, som gjör Forskjellen, og *e* skreves ligeledes meget ofte således, at det let kunde forvexles med *o*, hvorfor vi også S. 912 finde *filie* (ɔ: *filiæ*) for *filio*.

S. 900, L. 16 fl.: »*innoxia capita confictis criminationis partibus obruere*«. Udentvivl skal der istedetfor *partibus* læses *artibus*.

S. 901, L. 12 fl.: »*respondetur a rege, raram beneficii gratiam esse, quod accipiens parricidio pensare studeat*«. — Jeg antager, at Saxe istedetfor *raram* har skrevet *caram*; det Sidste forekommer mig idetmindste at give en meget bedre Mening. Beholdes *raram*, bliver jo Meningen, at, når Modtageren af en Velgjerning stræber at opveje eller betale den med Forræderi, så får Giveren kun sjælden Tak for den. Dette synes mig ikke at passe; enten må man sige, at han ikke får Tak for den, eller at han får en dårlig Tak for den. Dette Sidste kunde nu udtrykkes således, at den Tak, som han får, er for dyr (ɔ: for dyrt betalt ved Velgjerningen). Hvis vi læse *caram*, bliver der tillige i Kongens Ord et Slags Vittighed eller Ordspil med *caram* og *pensare*, således som Saxe ynder dem. — Om Forvexlingen af *c* og *r* se min Bemærkning til S. 734.

S. 905, L. 2: »*indicio*«. Rimeligvis skal læses *judicio*. Se Bemærkn. til S. 808.

S. 907, L. 2 fl.: »*(Rex), suorum in eum benignitate exposita*«. — *Suorum* kan ikke være rigtigt; thi Kongen må nødvendigvis først og fremmest have omtalt sin egen Nåde imod Magnus, hvorved der navnlig må tænkes på, at han havde benådet ham efter Slaget på Grathe Hede. Man indser ikke engang, hvilke de af Kongens Slægtninge eller Mænd skulde være, om hvis Godhed imod Magnus der til-

lige kunde være Tale; ellers kunde man have antaget, at Saxe havde skrevet *sua et suorum.* Nu må man enten ligefrem forandre *suorum* til *sua* eller antage, at der foran *suorum* er udfaldet et Navneord, f. Ex. *meritorum,* hvilket Stephanius i sin Udgave har indskudt.

S. 907, L. 24: »*Perlectasque epistolas*«. Da *que* passer så dårligt på dette Sted, antager jeg, at Saxe har skrevet: *Perlectas quas,* og at Afskriveren på Grund af det relative Pronomens mindre almindelige Stilling har ment, at der skulde stå *que.*

S. 908, L. 22 fl.: »*Tum Absalon, tametsi confessio periculo non careret, ad hanc tamen ante procurrendum, quam de venia actum excussumque foret, negabat*«. — *Non* i Forsætningen må nødvendigvis udgå, da der ingen Mening er i den Tale: »Skjönt en Tilståelse ikke var uden Fare, så burde man dog ikke indlade sig på den. Udelader man derimod ikke, bliver Tanken fuldkommen rigtig. Afskriveren er bleven forledet til at tilföje *non* derved, at han har misforstået Tankegangen. I og for sig kunde Tilståelsen af Brøden nemlig både siges at medføre Fare og ikke at gjöre det. Den medførte ingen Fare for Magnus's Person, da han havde Kongens frie Lejde og tillige var stillet under Absalons særlige og velvillige Beskyttelse; det var Hovedsagen, og af Hensyn dertil siger Absalon, at en Tilståelse »*careret periculo*«. Derimod kunde en Tilståelse naturligvis nok medføre Fare for Konfiskation af hans Ejendomme her i Landet; derfor vil Absalon ikke have, at han skal tilstå, förend han havde fået Tilsagn om fuldstændig Tilgivelse *(venia).* Dette Samme er det, som har bragt Afskriveren på den Mening, at Tilståelsen overhovedet ikke kunde siges *carere periculo,* og at altså Meningen fordrede Indskydelsen af et *non.* Om sådan vilkårlig Indskydelse eller Udeladelse af *non* ifølge en fejlagtig Opfattelse af Tanken se Bemærkn. til S. 640.

S. 912, L. 10 fl.: »*confessionem non arguat*«. Istedetfor

arguat skal læses *agat*. Se de i min Bemærkn. til S. 599 anførte Exempler på Brugen af dette Udsagnsord og navnlig det S. 953 forekommende *agere confessionem*.

S. 915, L. 17. *Regi* er naturligvis urigtigt, hvorfor Madvig foreslår at udelade det. Måske har der stået *ipsis* (*ipis*); men Afskriveren er kommen til at se eller huske fejl derved, at den næste Sætning begynder med *rege*.

S. 916, L. 34: »*ad appellandi officium procurrit*«. — Da Appellen ikke er en Pligt, men et Gode for den Domfældte, skal der istedetfor *officium* upåtvivlelig læses *beneficium*, således som der står i Ribe Biskops og Domkapitels Appel til Paven af 1261 mod Vejle-Konstitutionen af 1256: *ad apostolicæ sedis protectionem per appellationis beneficium appellamus* (Ripæ Cimbr., S. 206 fl.).

S. 924, L. 23: »*sublimis desilit*«. Således har Saxe ikke skrevet, da *desilire* betyder »at springe ned«, hvilket står i Strid såvel med *sublimis* som med Meningen; thi Hemming springer, som det med Bestemthed ses af det Følgende, ikke ned fra Broen, men kun op fra sin knælende Stilling. Rimeligvis skal der læses: *resilit*, ligesom Saxe siger S. 724: *humo resilit*.

S. 929, L. 15 fl.: »*rex — præproperum posteræ classis reditum admiratus, — credebat*«. — *Posteræ classis* skulde vel betyde: »den bagefter følgende Flådes«; men således kan Saxe ikke have skrevet, da det vilde stride såvel mod hans egen som mod enhver anden latinsk Sprogbrug. Desuden kan det ikke antages, at den øvrige Flåde allerede var isigte. Esbern havde sat alle Sejl til og lagt alle Årer ud for at få et Forspring, og det var, som der udtrykkelig står, hans Sejlads, Kongen havde set, så at det vistnok kun var af hans Skibs Ankomst, at Kongen sluttede, at hele Flåden var på Hjemvejen. Af den følgende Fortælling må det også antages, at Esbern er den eneste af Stormændene, som er ankommen, og at den øvrige Flåde først indtræffer i Løbet af Natten eller næste Morgen. — Jeg forklarer mig

Indskydelsen af *posteræ* således, at en ældre Afskriver ikke har kunnet se med Bestemthed, om der stod *præproperum* eller *præposterum*, og derfor har skrevet det Første med *posterum* som Variant eller Rettelse ovenover, og at en senere Afskriver har trot, at begge Ordene skulde stå der, men rettet *posterum* til *posteræ*, da det ellers ikke vilde passe ind i Sætningen.

S. 931, L. 2: »*expiato periculo*«. Der skal naturligvis læses: *exp. piaculo*. Helligbrøden bestod deri, at Henrik Løve havde bemægtiget sig Kirkens Gods.

S. 931, L. 3 fl.: »*multa a se pontificum bonis beneficii nomine extorta*«. — Istedetfor *bonis* har Saxe rimeligvis skrevet *bona*, da det ikke er rimeligt, at han har villet sætte dette Ord som Hensynsbetegnelse.

S. 931, L. 14: »*Seleensibus aquis*«. Udentvivl er det første *e* i *Seleensibus* indkommet ved en Skrivfejl. Gheysmers Epimator har jo: *in Slia*. De sidste Udgivere ere rigtignok tilböjelige til at skrive »*Selcensibus aquis*«, hvorved da skulde betegnes Selker-Nor; men dette lille Vand var neppe bekjendt nok for Saxes Læsere, til at han kunde nævne det således uden nogen nærmere Forklaring. De samme Udgivere opstille til Bestyrkelse af Læsemåden *Selcensibus* den Formodning, at Kongen kan have overnattet på det såkaldte Oldenburg, der dog ikke ligger ved Selker-Nor, som de sige, men ved Haddeby-Nor, rigtignok i Nærheden af Selker-Nor. Det er dog neppe rimeligt, at der i Valdemar den Stores Tid skulde have været Bygninger på Oldenburg, hvor Kongen kunde antages at have overnattet.

S. 932, L. 29 fll.: »*Qui cum multitudinem imperitis clamoris jurgiis obstrepentem — adverteret*«. Således kan det ikke antages, at Saxe har skrevet, da det omtrent er meningsløst. Udentvivl bör der læses: *imperitam clamosis*.

S. 935, L. 16: »*confertissimis*« er Stephanius's af de senere Udgivere optagne Konjektur for *consertissimis*; men den er overflødig, da Saxe oftere bruger *consertus* i samme

Betydning som *confertus*, f. Ex. S. 519, hvor Stephanius ligeledes havde rettet det til *confertus*, men hvor de sidste Udgivere dog ikke have optaget Rettelsen.

S. 937, L. 6 fll.: »*Se vulgi sævitiam experiri quam regiarum rerum dominium — subruere malle*«. — *Regiarum rerum dominium* i Betydningen »den kongelige Magt« er et så forunderligt Udtryk, at det ikke er rimeligt, at Saxe har skrevet således. Jeg antager, at han kun har skrevet *regium dominium*, men at *regium* tilfældigvis af en Afskriver er bleven skrevet 2 Gange, og at en senere Afskriver så igjen deraf har dannet *regiarum rerum*. Det blotte *regium* danner også en smukkere Modsætning til *vulgi*.

S. 938, L. 19 fl.: »*Illi præsentem littoris aditum negas, cujus bellica virtus, ne tu quidem hac littoris sede pellerere, perfecit*«. *Quidem* har ingen Betydning her; derimod mangler der et Ord, som kan danne Modsætningen til *præsentem* og ikke kan undværes. Udentvivl skal der læses *quondam*.

S. 943, L. 11: »*qui justas animadversionis inducias flagitarent*«. Her kan vistnok ikke være Tale om en lovlig Udsættelse af Straffen, men nok om en Udsættelse af den lovlige Straf. Istedetfor *justas* skal derfor vistnok læses *justæ*.

S. 947, L. 2: »*perfidiæ laqueis complicatum*«. Udentvivl skal der læses *implicatum*, som Saxe bruger så særdeles ofte i lignende Udtryk, hvorimod *complicatus* aldeles ikke synes at passe. En Forvexling af I og det almindelige Tegn for *con* kunde let finde Sted.

S. 963, L. 23 fll.: »*Nec contenti popularium specie bis bellum potentibus intulisse, — tertium — indicere gravati non sunt*«. = Stephanius rettede *specie* til *spiritus*; men de sidste Udgivere (Velschow) have forkastst denne Rettelse, hvorimod de have ment, at et Ord som *seductores* eller *duces* er faldet ud. Udsagnsordet *gravati sunt* viser dog tydeligt, at det er Bønderne selv, som ere Subjektet, ikke Førerne. Det er fremdeles klart, at *specie* ikke kan blive

stående; thi det var visselig ikke på Skrömt, men for ramme Alvor, at Krigen var bleven ført de 2 foregående Gange. — Mod at forandre *specie* til *spiritus* indvende Udgiverne, at denne Rettelse er vilkårlig og ikke engang giver en god Mening. I ingen af Delene have de Ret. Rettelsen hører til de meget lette, især når vi antage, at *ir* i *spiritus* kun var betegnet ved en Krølle, og med Hensyn til Meningen passer *spiritus* ypperligt. Saxe bruger næmlig dette Ord efter klassiske Mønstre i Betydningen »Mod«, f. Ex. S. 510: *intolerabilem Danici exercitus spiritum.*

S. 970, L. 1 fl.: »*plebique — ac nobilitati promiscuum corripiendarum navium usum concessit*«. — At der istedetfor *usum* bör læses *jus,* synes sikkert.

S. 977, L. 5: »*tot errores, tot maritima discrimina*«. — Istedetfor *errores* bör aldeles utvivlsomt læses *terrores.* Meningen er, at Absalons Sejer over Bugislaus gjorde Ende på al den Skræk, som de Danske havde udstået af Vendernes Plyndringer, og på alle de Søkampe, som de havde bestået med dem. Hvad derimod *errores* her skulde kunne betyde, ved jeg ikke. — Bortfaldelsen af *t* i Begyndelsen af Ordet er udentvivl foranlediget derved, at det foregående Ord endte med samme Bogstav.

S. 978, L. 24 fl.: »*refixi sub aqua stipites*«. Betydningen synes at fordre, at der må læses *defixi.* Smlg. min Bemærkn. til S. 924, hvor den modsatte Fejl er begået.

S. 979, L. 23 fl.: »*(navigium) sine ulla oppidanorum jactura propriæ cum materiæ discrimine conflagravit*«. — Talen er om en Brander, som stødte på en Pæl og brændte op uden at gjøre Fjenden nogen Skade. Det tilföjede »med Fare for sit eget Tømmer« er så urimeligt, at det ikke synes at kunne være rigtigt. Saxe har måske istedetfor *discrimine* skrevet *dispendio*, altså: »med Opofrelse af sit eget Tømmer«. *Dispendium* er idetmindste et Ord, som Saxe bruger særdeles meget, og det vilde danne en god Modsætning til *jactura* i den første Del af Sætningen.

S. 985, L. 9: »*tam improbum ab urbe excessum*«. Da der er Tale om et modigt, men uforsigtigt Udfald fra en af Fjenderne angreben By, passer *improbum*, såvidt jeg kan se, aldeles ikke. Saxe har rimeligvis skrevet *improvidum*, som vilde passe udmærket.

S. 989, L. 11 fll.: »*Bogiszlavi quoque animus, constantiæ pignoribus refertus, accepti beneficii memoriam — exhibuit*«. — Den ældste Udgave har *refectus*; men Stephanius har rettet det til *refertus*. At denne Rettelse er rigtig, fremgår af en Sammenligning med Valerius Max. V, 2, ext. 4. Den romerske Forfatter giver på dette Sted en Fremstilling af Kong Masinissas Taknemmelighed mod Scipio og Romerne. Det er höjst mærkeligt, i hvilken Grad Saxes Fortælling om Bugislaus's Taknemmelighed mod Kong Knud og de Danske er dannet efter Valerius's Fortælling om Masinissa, idet helt igjennem Udtryk og Ordforbindelser ere hentede fra den sidstnævnte Forfatter. Stephanius har allerede gjort opmærksom herpå i sine Prolegomena, S. 21. Saxes Udtryk *constantiæ pignoribus refertus* er således også en Efterligning af Valerius's *grati animi pignoribus refertum*. De sidste Udgivere burde altså ikke have holdt på *refectus*; forunderligt er det, at de uagtet Stephanius's Henvisning ikke have lagt mere Mærke til Forholdet mellem disse 2 Steder hos de 2 Forfattere, uagtet dette Forhold er så karakteristisk og oplysende for Saxes Skrivemåde[1]).

Tillæg.

1. *Familiaris*. S. 628 fortæller Saxe, at Henrik Svendsens Hustru i Mandsdragt var flygtet bort med en ung Mand, som havde forstået at vinde hendes Kjærlighed, men at hendes Husbond kom på Spor efter dem og greb hende

[1]) *Pignora* står her, som oftere hos Klassikerne, i Betydningen »Vidnesbyrd« eller »Beviser«.

i Omegnen af Ålborg »*in cultu familiari*«. Udgiverne forklare *familiaris* ved *solitus*, så at Meningen skulde være, at hun, förend hun blev greben, igjen havde ifert sig Kvindedragt. Dette vilde der efter min Mening ingen Grund have været til at fortælle; men det er heller ikke det, Saxe mener. Han forstår ved *vestis familiaris* en Tjener- eller Tjenerinde-Dragt. Smlg. S. 759: *militiæ insignibus* (ridderlige eller adelige Prydelser) *occultatis, loricisque — familiari ac sordida veste tectis, pabulantium more fruges metere aggressi.* Navneordet *familia* bruger Saxe på tilsvarende Måde i Betydningen »Tjenerskab«, »Svende«, f. Ex. S. 406: *Is cum parva admodum familia comitatus Hallandiam præteriret.* — Hos Valerius Max. læses nu V, 6, ext. 1: *depositis insignibus imperii, famularem cultum induit*, og VI, 7, 3: *famulari veste sumpta;* men på begge Steder have de ældre Udgaver og mange Håndskrifter, til hvilke det af Saxe benyttede må have hert, haft *familiaris*; Saxe efterligner altså også heri Valerius. — Rimeligvis var det en Ternedragt, i hvilken Henrik Svendsens Hustru blev funden; thi Mandsdragten synes hun efter Saxes Ord rigtignok at have aflagt; men hun var dog altså endnu skjult under en Forklædning.

2. *Pons.* S. 726 fortælles under Beretningen om Kongemordet i Roskilde, at Absalon, efter at være sluppen ud af Kongsgården, *medio ponte* medte Radulf. De sidste Udgivere forklare de anferte latinske Ord derved, at Kongegården udentvivl var omgiven af en Grav. Befæstede Kongsboliger inde i Byerne existerede dog neppe hertillands i de Tider og kunde ikke let existere, da Byerne af Hensyn til deres Forsvar havde et så ringe Omfang som mulig. Havde Kongsgården i Roskilde på den Tid været befæstet, vilde den vel også have haft en Besætning af Kong Knuds Folk og mere eller mindre være bleven bevogtet af dem, så at Svends Mænd havde måttet tiltvinge sig Indgangen, förend Overfaldet på hans Medbejlere kunde finde Sted. Den samme Omstændighed vilde på den anden Side, efterat

Overfaldet var lykkedes, i en væsentlig Grad have hindret de Overfaldnes Flugt. Til ingen af Delene mærker man Noget. Ligeså lidt mærker man ved Fortællingen om Kong Niels's Drab Noget til, at Kongsgården i Slesvig var befæstet. Det antydes tvertimod, at han lettere vilde have kunnet forsvare sig i Domkirken, og siges, at det var med deres Legemer, at hans Hirdmænd måtte dække ham i Kongsgården. Kongsgården i Odense var vistnok heller ikke befæstet, siden Knud den Hellige og hans Mænd ikke forsvarede sig i den. Også i Lund var der upåtvivlelig en Kongsgård; men at heller ikke den var befæstet, synes at fremgå af flere Steder hos Saxe, f. Ex. S. 654. 679. 932. Det kan således ikke antages, at Udgivernes Forklaring af de Ord *medio ponte* er rigtig.

I flere Byretter, som ere samtidige eller omtrent samtidige med Saxe, bruges *pons* og ligeledes det danske Bro i Betydningen »Stenbro«. Det er jo deraf, at vi endnu have Ordet i denne Betydning i flere Sammensætninger, f. Ex. Stenbro, Brosten, brolægge (»at bro med Sten« efter Kristjern Pedersens Vokabularium; se Molbechs Glossarium). Jeg vil tillade mig at omtale disse Lovsteder noget udførligere, fordi jeg ikke ved, om de hidtil altid ere blevne forståede rigtigt. I den lybekske Stadsret, som er given af Henrik Løve og altså samtidig med Saxe, står der således: *De ponte dilapso. Si quis pontem diruptum vel dilapsum domui sue conterminum semendatum reliquerit, et inde jumentum vel animal concivis sui vel vicini lesionem perceperit et tibiam infregerit* etc.[1]). — I den tydske Text, § 70, lyder den samme Bestemmelse således: »De sine brugge nicht machet etc.[2]). At der her er Tale om Stenbroen på Gaden udenfor hver enkelt Mands Hus, er klart. — I den slesvigske Byret, som tilhører Slutningen af det 12te Århundrede og altså også er samtidig med Saxe og udentvivl må have været ham bekjendt, lyder § 41 således: *Item qui*

---

[1]) Westphalen: Monum. ined. III, S. 630. — [2]) Smst., S. 648.

pontem suum non refecerit infra quintum diem post judicium placiti, etc.; de øvrige Dele af Paragraffen handle om Bebyggelsen af den offentlige Gade. — § 86: *Si quis viam publicam foderit (vel stagnum), cum ponte infra V dies tegat.* Ordene »*vel stagnum*« må være tilföjede senere af En, som ikke vidste, hvad en *pons* på Gaden skulde betyde. Som bekjendt, kjendes Slesvigs ældste Byret kun af en Afskrift, som blev tilsendt Æbeltoft i Begyndelsen af det 14de Århundrede; men mærkeligt er det, at man allerede så tidlig synes at have glemt, hvad *pons* i disse Lovbestemmelser skulde betyde. Disse Ord *(»vel stagnum«)* findes derfor heller ikke i den gamle latinske Byret for Flensborg, i hvilken Bestemmelsen ellers er optagen næsten ordret efter den slesvigske Byret. Det Øvrige af dennes § 86 handler ligeledes om Ryddeligholdelse af Gaden. — I den nysnævnte latinske Byret for Flensborg, som helt igjennem stemmer så væsentlig overens med den slesvigske, findes dennes 2 ovenanførte §§ 41 og 86 næsten uforandrede som §§ 48 og 95, men som § 49 er der tilkommet følgende nye Bestemmelse: *Qui autem posuerit fimum suum in ponte ad mensem et non fecerit deportari*, etc. — I Flensborgs danske Byret, som igjen har mange af sine Bestemmelser fra den latinske, lyder § 26 således: Hwo sum ei gör sin bro innæn fæm dagh æftær a thing ær tilsagh, osv. — § 27: Hwo sum læggær sin muk a bro, osv., og i den gamle tydske Oversættelse gjengives »bro« på det første Sted ved »Brüggen efte straten«, på det andet ved »Straten«. I de slesvigske og flensborgske Byretter bruges »*pons*«, »bro«, »brügge« altså enten i Betydningen »Stenbro« (f. Ex. *cum ponte tegere*), eller er endog gået over til Betydningen »Gade« eller idetmindste brugt, hvor vi vilde bruge Ordet »Gade« (f. Ex. »*fimum in ponte ponere*«, »lægge Møg på Bro«) og betragtet som synonymt dermed (se den tydske Oversættelse ved »Straten«). — Endnu bestemtere, om muligt, fremgår dog denne Betydning af »*pons*« af Roskilde gamle Stadsret af 1268, hvor

den slesvigske Stadsrets Bestemmelse i § 41 forekommer i følgende Form (i § 6): *Item statuimus, quod quicunque civis pontem sive transitum ante curiam suam — non reparaverit* etc. I Holbeks Stadsret, som åbenlyst er en Bearbejdelse af Roskildes, udtrykkes denne Bestemmelse således (i § 23): Item hwilkæn borgeræ, szom ickæ gör eller fææer (færder?) gadhe broo faaræ sin gaar osv.

At det danske »Bro« brugtes som enstydigt med »Gade« fremgår fremdeles af de gamle Folkeviser, og netop af nogle, som må antages for at være omtrent samtidige med Saxe. Således hedder det i Visen om Buris og Kirstin enten:

Vi begrave hende på Ribe Gade,
Hver Dag under vor Hesteplade.

eller:

Vi lægge hende midt på Riber Bro,
Hver Dag under min Gangers Sko.

Ligeledes hedder det i Visen om deres Datter, Ludselille eller Inger:

Vi lægge hende (Dronningen) på Riber Bro.
Der agted hun min kjær Moder at bo.

Vi lægge hende midt på Riber Sti.
Hver Dag vil vi over hende ride.

og senere:

Nu ligger Sofie på Biber Bro,
Og Ludselille råder for al hendes Bo.

At de 2 Udtryk »at begrave på Ribe Gade« og »at lægge på Riber Bro« ere synonyme, så at de 2 Vers, som så ofte i Folkeviserne, gjentage den samme Tanke, forekommer mig utvivlsomt. Hvis man ved de Vers, hvori Ordet »Bro« forekommer, vilde tænke på en Henlæggelse af Liget i nogen Tid ubegravet på en Bro over Åen, vilde der dels være det ivejen, at der ikke er nogen enkelt Bro, som kunde tænkes særlig betegnet ved Navnet »Riber Bro«, dels, at en sådan kortvarig Henlæggelse (thi på Andet kunde der vel ikke tænkes) ikke svarer til Udtrykket »hver Dag«, og endnu mindre til »at bo«. Om man fra den ældre Tid

har Exempler på, at Mennesker, som ikke ansås for værdige til at komme i indviet Jord, begravedes på Gaden, ved jeg ikke; men et mærkeligt Exempel herpå, netop fra Ribe, men rigtignok fra det 16de Århundrede, har jeg fortalt i min »Ribe Bys Hist. og Beskr.«, S. 502.

Fremdeles hedder det i Visen om Riberhuses Erobring under en Dands:

Der går Dands på Riber Bro.
Der dandser Ridder med udskåren Sko.

Der går Dands på Ribe Gade.
Der dandser Ridder; de gjör dennem glade.

Det 2det Vers må også her betragtes som gjentagende det førstes Indhold, så at »Bro« og »Gade« her ligesom i Visen om Buris og Kirstin ere Synonymer. Nogen Bro i Ordets nuværende Betydning, på hvilken Dandsen kunde være begyndt, fandtes ikke.

Endelig træffer det sig således, at der netop i selve Roskilde, hvor Absalon mødte Radulf »*medio ponte*«, endnu findes en Gade, som bærer Navn af »Bro«, næmlig »Fondens Bro«, den lille Gade, som fører fra Torvet til Domkirken. At der her nogensinde skulde have været en Grav eller et Vandløb med Bro over, er efter Beliggenheden aldeles urimeligt; det kan derfor vistnok med god Grund antages, at »Bro« i dette Navn betegner en brolagt Gade. Mærkeligt er det, at der er megen Sandsynlighed for, at denne »Fondens Bro« netop er den Gade (»*pons*«), i hvilken Absalon mødte Radulf. Saxe fortæller næmlig, at Absalon, efter at have haft dette Møde, gik videre og kom til den sydlige Indgang til Domkirkens Atrium, det vil sige den Gård, som indesluttedes af Kirkens Omgang (*ambitus*); til denne Indgang har man vistnok ikke kunnet komme ad nogen anden Vej end Fondens Bro. Hvor i Byen Kongsgården lå i det 12te Århundrede, vides rigtignok ikke; men det er jo ikke urimeligt, at den har ligget midt i Byen,

altså i Nærheden af Torvet og Fondens Bro. Senere skal den rigtignok efter Behrmann (Grundrids til en Beskrivelse af Roeskilde, S. 268) have ligget i S. Olsgade (el. Strandgade); men man ser, at han ikke ved Noget med Sikkerhed derom.

Jeg tror således, at der er al Rimelighed for, at Saxe på det ovenanførte Sted ved *medio ponte* mener »midt på Gaden«. — Der er forresten et Sted til, hvor han synes at have brugt *pons* i Betydningen »Gade«, nemlig S. 918, hvor der fortælles, at Ærkebiskop Eskild ved sin Bortrejse fra Danmark mødte Kongen »*Slesvicensi in ponte*«. Hvis der skulde tænkes på en Bro ved Slesvig, som kunde fremhæves fremfor alle andre som »den slesvigske Bro«, måtte det vel være den Dæmning, som fra Nordsiden af Slien strax vestenfor den gamle By førte over Mågeøen til Fjordens Sydside, og som udentvivl på Midten havde en Bro (se f. Fx. Lorenzen i »Ann. f. nord. Oldk. og Hist.« 1859, S. 275); men dels vilde der vel om den snarere være brugt Ordet *agger*, dels existerede den upåtvivlelig ikke på den Tid, siden Eskild, da han kort efter rejste sydpå, lod sig sætte i en Båd over til Sydsiden af Slien, for der at stige tilvogns. Det vilde han, især da han var en meget gammel og yderst svag Mand, ikke have gjort, hvis han havde kunnet kjøre lige fra Byen af over Fjorden.

3. *Urbs in solido Letricæ paludis constructa* (S. 770). — *Urbs Latrensis el. Laterensis* (S. 808. 920. 930).

Urbs in Letrica palude. Stephanius har først fremsat den Mening, at det var Søborg, som mentes ved denne Betegnelse, og Suhm har i sin »Hist. af Danmark«, VII, S. 90 i Korthed gjort opmærksom på, at der ifølge Saxes Beretning om Begivenhederne under Stedets Belejring derved må betegnes et Sted i Nærheden af Esrum[1]). Folk have dog ikke villet lade sig overbevise herved. Saxes sidste

---

[1]) Kort iforvejen (S. 88 fl.) havde Suhm endnu været aldeles tvivlrådig.

Udgivere forkaste således aldeles den Mening, at det skulde være Søborg; også Knudsen ·tör i sit geografiske Register til samme Udgave ingen Mening have om Stedets Beliggenhed. Estrup mener i sin Anmeldelse af Udgaven (»Tidsskr. for Litter.«, III, S. 140), at Stedet er Ellinge (og *urbs Laterensis* Stensby ved Vordingborg). Selv Wegener anser i sin Afhandling »om Udgravningen af Asserbos og Søborgs Ruiner osv.« (i Ann. for nord. Oldk. og Hist. 1851, S. 276 fl.) Sagen endnu for usikker. Der er således god Grund til at underkaste den en ny og udførligere Behandling.

Lader os efter Suhms Anvisning undersøge Omstændighederne ved Belejringen. Det vil da upåtvivlelig vise sig, at han ikke blot har Ret i sin ovenfor omtalte Påstand, men at denne endnu kan bestemmes nærmere således, at Stedet ikke kan være noget andet end netop Søborg. — Stedet tilhørte Ærkebiskop Eskild, af hvem det var bygget, og blev nu belejret af Kongen i Anledning af en Fejde, som var udbrudt imellem dem. Besætningen taber Modet og lover at overgive sig, hvis Eskild ikke meget snart slutter Fred med Kongen. Som Gidsel for Overgivelsen stiller den et ungt Menneske af Ærkebiskoppens nærmeste Slægt, som blev opdraget i Esrum Kloster. Allerede dette forudsætter, at Esrum lå i Nærheden, så at Besætningen kunde træffe Aftale om Sagen med Abbed Gert og havde Ærkebiskoppens Slægtning nær ved Hånden. — Ærkebiskoppen vil ikke gå ind på Overenskomsten og befaler, at Forsvaret skal fortsættes. Kongen tilbageholder naturligvis Gidselen og fornyer Belejringen, med hvilken det dog har temmelig lange Udsigter. Da kommer der et ubekjendt Bud til ·Abbeden med et Brev, som var skrevet i Ærkebiskoppens Navn, og med Anmodning om at få det bragt i de Belejredes Hænder. Dette var naturligvis ikke sket, hvis Abbeden ikke ved selve Stedets Nærhed og ved sit Kjendskab til det og Egnen havde været særlig skikket til at besørge et sådant Brev. Dette lykkes også; men Brevet, hvis Indhold var, at Ærkebiskop-

pen nu ønskede, at Stedet skulde overgives, synes ikke strax at have gjort den forønskede Virkning. Rimeligvis har Befalingsmanden på det belejrede Sted fattet nogen Mistanke til Brevets Ægthed; i Virkeligheden var det nok også Kongen, som havde ladet Brevet skrive. Da griber Kongen til en anden List, idet han træffer Anstalter, som om han vil lade Ærkebiskoppens unge Slægtning hænge, fordi den Overenskomst, for hvilken han var bleven stillet som Gidsel, ikke var bleven overholdt. Da drog Abbeden med hele sit Broderskab i Procession ud af Klosteret (»*processit*«) og bad ynkelig om, at han måtte tale med de Belejrede, förend Dødsdommen udførtes. Hele denne Begivenhed kan naturligvis kun forstås under den Betingelse, at Abbeden i en Tid, som passende kunde trækkes hen med Forberedelserne til Exekutionen, kunde få Efterretning derom og komme tilstede; det Udtryk, som bruges, og den Omstændighed, at han kommer i en talrig Procession, viser også, at Kongen ikke var langt borte fra Klosteret (i Virkeligheden ligger Søborg en lille Mil fra Esrum). Abbeden fik den begjerte Tilladelse og bevægede virkelig de Belejrede til at overgive Stedet.

Det hidtil Anførte beviser kun, at det belejrede Sted lå i Nærheden af Esrum; men at det, når dette først er givet, ikke kan være nogetsomhelst andet Sted end Søborg, fremgår med stor Sikkerhed af en anden Omstændighed, ved hvilken det er höjst forunderligt, at hidtil, idetmindste efter hvad der er mig bekjendt, Ingen har gjort opmærksom på den, næmlig den Omstændighed, at Saxe med fuldkommen Bestemthed betegner Stedet som en Kjøbsted. Han kalder det næmlig ikke alene, som i Overskriften angivet, *urbs*, om hvilket Ords Betydning hos Saxe der er rejst en, vistnok ubegrundet, Tvivl[1]), men tillige på 2 Steder i Beretningen

---

[1]) Dr. O. Nielsen har upåtvivlelig Uret, når han i »Danske Samlinger«, VI, S. 293 fremsætter den Mening, at Saxe undertiden bruger *urbs* i Betydning »Borg«. En Borg for sig alene kalder han ikke *urbs*, men *castellum* eller *castrum*.

om Belejringen *municipium*[2]), hvilket sidste Ords Betydning da ikke kan være usikker. Dets Beboere og Forsvarere kalder han dels *custodes*, hvorved der vel nærmest må tænkes på den Besætning af Krigsmænd og Svende, som Ærkebiskoppen havde lagt ind i den egentlige Borg, dels (2 Gange) *oppidani*, som jo betyder »Bymænd« eller »Borgere«. Disse sidste synes det især at have været, til hvem Abbed Gert henvendte sig for at bevæge dem til Overgivelse.

Når Stedet altså var en Kjøbsted (men vistnok tillige en Borg), som lå i Nærheden af Esrum Kloster, bliver det

Således kaldes Borgen i Havn på de 4 Steder, hvor Saxe nævner den, (S. 810. 888. 918. 936) *castellum*, og ligeledes Haraldsborg S. 650 (S. 626 betegnes den ved det mere almindelige Udtryk *munitio*), hvorimod Borgen ved Slien S. 659 kaldes *castrum*. (Ved Svinemünde havde Venderne 2 Forsvarsværker, som Saxe S. 981 kalder *arces*; de vare vel snarere, hvad vi vilde kalde Blokhuse, end Borge,) Det eneste Sted, såvidt jeg ved, hvor Saxe kunde synes at bruge *urbs* i Betydningen »Borg«, er S. 850, hvor Estherne af Skibe og Træstammer bygge sig en Forskandsning »*ad urbis instar*«; men hvad Saxe her har tænkt på ved *urbs*, er dog altfor tvivlsomt, til at man kan bygge Noget derpå. At han bruger *urbs* om de Borgbyer, som jeg strax skal omtale, beviser naturligvis Intet. — Det er derfor vistnok sikkert, at der ved *urbs Absalonica* (Saxe, S. 889) menes Byen Kjøbenhavn, som altså i Året 1171 allerede var en befæstet Kjøbsted (»*urbis Absal. moenia*«), medens den 1167 för Borgens Anlæg endnu kun var en *vicus* (Saxe, S. 809). Vi have vistnok her et pålideligt Vidnesbyrd, både om Byen Kjøbenhavns Alder og om, at den ligesåvel som Borgen betragtedes som en Stiftelse af Absalon, siden Saxe benævner den efter ham. — I Midten af det 13de Århundrede findes rigtignok *urbs* brugt ligt vort »Borg« om en mindre Befæstning, således af Forfatteren til den ældste Del af Ribe Bispekrønike (Scr. R. D. VII, S. 193), og udentvivl også i et Dokument fra 1250 (Thorkelins Diplom. I, S. 185: »*munitio civitatum, castrorum et urbium*«); men dette beviser Intet med Hensyn til Saxes Sprogbrug, skjönt også Ælnoth oversætter Aggersborg ved »*urbs agri*« (Scr. Rer. Dan. III, S. 357).

[2]) På samme Måde kaldes *Gozcova* (det nuværende Gützkow i Pommern) S. 797 i det ene Öjeblik *urbs*, i det andet *municipium*.

aldeles umuligt at tænke på nogetsomhelst andet Sted end Søborg. At dette ellers først et hundrede År senere findes betegnet som Kjøbsted[1]), beviser naturligvis Intet imod Saxes bestemte Vidnesbyrd og kan ikke engang forundre os. — Med Hensyn til den dobbelte Egenskab af Borg og Kjøbsted, som Søborg således havde lige fra sin første Begyndelse af, er det nok værdt at lægge Mærke til og ikke uden Betydning for vor Kulturhistorie, at det Samme er Tilfældet med de andre omtrent på samme Tid anlagte Borge, således med Kallundborg og Nyborg, der ligesom Søborg vare anlagte af private Stormænd, og med de kongelige Anlæg Vordingborg og Helsingborg, som ere noget, men dog rimeligvis ikke meget, ældre, og således også med den, der snart blev den vigtigste af dem alle, næmlig Absalons Stiftelse, Kjøbenhavn. Derfor finde vi dem alle allerede hos Saxe benævnede som *oppida* eller *urbes*. Om Kallundborg siger han udtrykkelig, at det var en By[2]), Esbern Snare anlagde: de Udtryk, hvori han S. 813 omtaler Anlæggelsen (*»urbem Kalundam molitus, novi munimenti præsidio portum hostili piratica liberum præstitit«*) må vistnok endogså forstås således, at Byen var Hovedsagen, og at Borgen kun tilföjedes for at forsvare Byens Havn; den mærkelige og kostbare Kirke, som Esbern byggede for Byen, er endnu til som Esberns eget utvetydige Vidnesbyrd om den Betydning, som han tillagde denne. Om Nyborg siger Saxe ligeså udtrykkelig (S. 871), at det var en »By« *(urbs)*, som Prinds Knud, Prizlavs Sön, anlagde. Om Kjøbenhavn se Anmærkn. på S. 329. Helsingborg og Vordingborg kaldes ligeledes snart *oppida*, snart *urbes*. På alle

---

[1]) Se Wegeners ovenanførte Afhandl. i »Ann. f. nord. Oldk. og Hist. 1851.

[2]) Af de 2 Steder, hvor han omtaler Kallundborgs Anlæggelse, kalder han det på det ene (S. 347) *oppidum*, på det andet (S. 813) *urbem*, ligesom han ved de större, befæstede danske Byer, Roskilde, Lund, Odense, Ribe og Viborg (»Viberg«) vexler med disse 2 Benævnelser.

disse Steder har vistnok det Samme været Tilfældet som ved Kallundborg, næmlig at det ligeså meget, om ikke mere, har ligget i den oprindelige Plan at skabe en betrygget Handelsplads som en blot Fæstning, »til Beskyttelse mod Sørøvere og Bedækning for Krigsskibene«, som Allen udtrykker sig (Håndb. i Fædrel. Hist., 2den Udg., S. 106). Herpå tyder disse Steders Beliggenhed i höj Grad, dernæst, som allerede fremhævet, den Omstændighed, at de strax fra Begyndelsen af omtales som Byer, og endelig, at disse Byer oprindelig synes at have været befæstede ligesåvel som de Borge, til hvilke de støttede sig. Til samme Klasse hører rimeligvis Rendsborg, som blev anlagt af Svend Estridsens Sön Björn i Slutningen af det 11te Århundrede, skjönt Saxe (S. 604) kun omtaler det som en »*munitio*«, ikke som en By, fremdeles Flensborg, Ålborg, Fåborg og Svendborg, hvilke Steders Oprindelse er ubekjendt. Mærkeligt er det, at da Nordfriserne 1151, efter at have taget Knud Magnussens Parti mod Svend Grathe, byggede sig Mildeborg som en Våbenplads (»*moenia*«), synes de tillige at have villet anlægge en By; idetmindste kalder Saxe strax efter Stedet *oppidum* og dets Indbyggere *oppidani*. Pladsen, i Nærheden af det senere anlagte Husum, var jo i Virkeligheden heldigt valgt for en Kjøbsted. Endnu kan tilföjes, at Saxe også allerede kalder Oldenburg i Wagrien og Sarpsborg i Norge *oppida*, for ikke at tale om de tydske Byer, hvis Navne ender på »Burg«.

Grunden til, at man i en vis Grad har misforstået Betydningen af disse Steder, hvis Navne ender på »Borg«, er, at man ikke har bemærket, at det oldnordiske »Borg« ikke just betyder det Samme som vort »Borg«, men anvendes om enhver Befæstning, f. Ex. om Dannevirke, og navnlig meget ofte netop om en befæstet By, hvorfor vore Forfædre jo også gjerne föjede »Borg« til fremmede, befæstede Byers Navne, f. Ex. Romaborg, Lundanaborg osv. Af denne Betydning er det jo også, at vort »Borger« og det tydske »Bürger« kommer. — Til Misforståelsen bidrog derhos, at

enten alle eller de fleste af disse Byer fra det 11te, 12te og måske 13de Århundrede, hvis Navn ender på »Borg«, virkelig, foruden selv at være befæstede, vare forsynede med, hvad vi nu kalde en Borg.

Det er altså vistnok mindre rigtigt, når Allen og med ham, som det synes, de Fleste forestille sig Sagen således, at det oprindelig kun var en Borg (Fæstning), som byggedes på de ovennævnte Steder, og at Byerne først have dannet sig efterhånden under deres Beskyttelse. Dahlmann (Danm. Hist., overs. ved Jenssen Tusch, III, S. 6) udtrykker sig noget forsigtigere herom, idet han siger, at det af disse Kjøbstednavne, som ender på »Borg«, fremgår, »at disse Steder have været forsynede med et Fæstningsværk, som måske blev Årsagen til selve Kjøbstedens Anlæggelse, således som man ved det med Vished om Kallundborg.« Exemplet med Kallundborg er dog meget uheldig valgt, da Historien netop om Kallundborg med störste Bestemthed beretter det Modsatte (se ovenfor). — Hermed skal dog ingenlunde nægtes, at også mindre befæstede Steder, som ikke indbefattede nogen Kjøbsted, samtidig kunne have været betegnede ved Navnet Borg, således rimeligvis Harald Kesias faste Plads ved Roskilde (Haraldsborg) og flere andre. Det skal blot siges, at Navnet »Borg« oprindelig ligeså godt kan bruges om en befæstet By.

Urbs Latrensis el. Laterensis. Såvel Velschow (i Anm. 2 til S. 920 af hans Udgave af Saxe) som udførligere Wegener (i den tidligere anførte Afhandling) have bemærket, at dette Sted vistnok må være Søborg, eftersom Saxe (S. 920) fortæller, at Prinds Magnus Eriksen 1177 blev sat i Fængsel der og overgivet til Thorberns Bevogtning, og vi ved Siden deraf vide, at en Thorbern, og det upåtvivlelig den samme Thorbern, 1173 var »Kastellan« på Søborg. Hertil kunde endnu föjes, at der er al Sandsynlighed for, at *urbs Latrensis,* som vi i Valdemar den Stores Tid lige til hans Død 3 Gange, det vil sige, hver Gang der er Tale om

et Statsfængsel, finde benyttet som sådant, er det samme Sted som Søborg, der i hans Eftermands Tid gjorde samme Tjeneste og også senere vedblev at gjöre den.

Det forekommer mig således at være afgjort med så stor Sikkerhed, som der overhovedet kan væntes eller fordres i historiske Undersøgelser af denne Art, at *urbs in Letrica palude* og *urbs Latrensis* begge betyde Søborg og altså ere det samme Sted. At dette efter 1161 var gået over i Kongens Besiddelse, må forklares derved, at det netop var denne Besiddelse, som Ærkebiskoppen ved Overenskomsten efter dets Erobring afstod til Kongen (Saxe, S. 772). Dette var jo også det Naturligste, og hvis det havde været en andeu Ejendom, han afstod, vilde Saxe upåtvivlelig have nævnet den, da det var Noget, hvorom han efter sine Livsforhold kunde og måtte vide god Besked.

Når Folk have været så utilböjelige til at anerkjende, at *urbs in Letrica palude* og *urbs Latrensis* vare Søborg, har Grunden vistnok væsentlig været den, at de ikke have kunnet forstå, hvorledes Søborg har kunnet betegnes ved disse Navne. Dette forklarer jeg mig således: Søborg Sø har naturligvis haft et Navn, förend Søborg blev anlagt, hvilket Navn derefter gav Plads for Betegnelsen »Søborg Sø«. At det er af dette ældre Navn på Søen, at såvel *Letricus* som *Latrensis*, der må betragtes som 2 Former af det samme Ord, er afledt, forekommer mig temmelig utvivlsomt ifølge Saxes Ord: »Den By, som Eskild havde anlagt i den letriske Sø«. Rimeligvis har Saxe endnu ikke ret villet anerkjende »Søborg« for et Egennavn, men betragtet det som et Slags Fællesnavn lig »Borgen i Søen« og derfor fundet det nødvendigt at bestemme Stedet ved Navnet på den Sø, i hvilken Byen lå. Søens Navn må vel have været Letr (eller Lætr) Sø, og deraf har han så dannet *Letricus* eller *Latrensis*, det Sidste med Gjenomlyd fra *e* (eller *æ*) til *a*, ligesom »Sjælland« hos ham i Almindelighed bliver til *Sialandia*. — *Laterensis* må vel snarest betragtes som en for-

vansket Form, som Afskriveren har dannet i den Tanke, at Navnet skulde afledes af det latinske *later*, en Teglsten.

4. *Discissum saxi vinculum (esse).* (S. 864.) Således sagde de Danske, da Absalon havde sprængt den vendiske Flåde, som i et snevert Farvand vilde spærre Tilbagevejen for dem; men intet Menneske kan falde på at sammenligne en fjendtlig Flåde, som vil spærre Vejen, med en Stenlænke eller et Stenbånd, der overhovedet er temmelig ubegribelige Ting. — Ved *saxi* skal vistnok ganske simpelthen forstås en Sax, hvad enten nu dette Ord skal tages i sin oprindelige nordisk-germaniske Betydning af et kort Sværd, eller i sin afledte, nordiske Betydning, hvori vi nu bruge det, og som forekommer i Oldislandsk. (I Nyislandsk bruges nemlig kun *skæri.*) I denne sidste Betydning bruges det dog i Islandsk altid i Flertalsformen. — Ordet må da antages at stå i Ablativ, så at Meningen bliver, at »Båndet var blevet overskåret eller overklippet«. At det er noget Sådant, der menes, bestyrkes også ved Anvendelsen af Udsagnsordet *discindere.* Ellers hedder det på Latin »*rumpere vinculum*«; men *scindere* er jo netop det Ord, af hvilket såvel den franske som den engelske Benævnelse på en Sax er opstået. Jeg skulde derfor også være meget tilböjelig til at antage, at det netop er en Sax i Ordets nuværende Betydning, som menes. At Saxe har tilladt sig at iføre et så ægte dansk Ord som »Sax« en latinsk Form, lader sig vel forklare og tillige undskylde derved, at han oftere i latinske Skrifter har set det korte sachsiske Sværd nævnet med den latinske Form *saxa.* I denne Form, som et Hunkjönsord af første Deklination, bruges, såvidt man kan se af Du Cange, Ordet ellers altid. Det er derfor nok muligt, at der også hos Saxe skal læses *saxa* eller måske *saxis* i Lighed med, at Islandsken anvender Ordet i Flertallet; men Formen *saxi* af en Nominativ *saxis* lader sig dog heller ikke absolut forkaste.

EN TIDSADSKILLELSE MELLEM FUNDENE FRA DEN ÆLDRE JERNALDER I DANMARK

AF

SOPHUS MÜLLER.

En Forudsætning for Betragtninger over Bevægelse og Udvikling indenfor den ældre Jernalder maa være den sikre Bestemmelse af Fundenes indbyrdes Alder. Saalænge man ikke sikkert kan adskille ældre og yngre Fund indenfor en Periode, som har en Varighed af 4—500 Aar, synes man at maatte mangle det faste Udgangspunkt for Behandlingen af mange Spørgsmaal. Amtmand Vedel har vel opstillet Tidsbestemmelser for en Del Former og givet bestemte Udgangspunkter for Undersøgelser om Udviklingsgangen i denne Periode; men som hans Materiale væsentlig bestaar i bornholmske Fund, saaledes gjælde hans Resultater ogsaa nærmest for denne Ø, som hidtil synes i mange Henseender at have været særlige Forhold undergiven. Det er et Forslag til en Tidsadskillelse mellem Fundene fra det øvrige Danmark, som efterfølgende Undersøgelser ville stille. Idet Gravfundene ere tagne til Udgangspunkt som de, der synes at afgive de sikreste Vidnesbyrd om forskjellige Formers Samtidighed, skulle Resultaterne søges vundne ved Forfølgelsen af visse Rækker af Oldsager i danske og udenlandske Fund.*)

*) Denne lille Undersøgelse er bygget paa Iagttagelser i Udlandet, Vinteren 1872—73, og paa Studier i det oldnordiske Museum i Kjøbenhavn. For mangehaande Oplysninger og imødekommende Hjælp skylder jeg Samlingens Embedsmænd en varm Taksigelse.

Fibulaen hører til de Oldsager, som for Øieblikket bedst egne sig for comparative Undersøgelser. Det forholdsvis store Antal, hvori den optræder, den Omstændighed, at Tidens vexlende Smag lettest præger en Gjenstand, som snart maa blive ubrugelig, og at den som oftest er prydet med charakteristiske Ornamenter, gjør, at Fibulaen maa betragtes som et fortrinligt Middel til Tidsbestemmelser.[1]) Dr. Hildebrand har første Gang underkastet Fibulaen en omhyggelig Behandling og vist, hvor heldig den lader sig benytte ikke alene til store Inddelinger, men just til Undersøgelser om Udvikling og Culturforhold.[2]) Skjøndt Dr. Hildebrand selv bemærker, at hans Studier ikke ere saa fuldstændige for den romerske som for den foregaaende og efterfølgende Periode, skal hans fortræffelige Arbeide dog ofte nævnes i de følgende Blade.

Af de til den ældre Jernalder henførte bøileformede Fibulaer, som bevares i det oldnordiske Museum i Kjøbenhavn, høre omtrent 10 Stykker til Tiden før Nordens Paavirkning af romersk Cultur eller ere idetmindste afledte af forromerske Former. Disse Stykker, som charakterisere det af Vedel paaviste ældste Afsnit af Jernalderen, vedkomme ikke den følgende Undersøgelse, der alene gjælder den Tid, hvori Norden stod i Forhold til romersk Cultur. Ude af Betragtning lades ogsaa 3 italienske Fibulaer, som ere gaaede over i Museet fra »Kunstkammeret« uden Angivelse af Findested; det er ikke sikkert, at de ere fundne i Danmark. Tre romerske Fibulaer (og et Fragment) ere vel fundne i Jylland; men det ringe Antal, hvori disse sikkert romerske Fibulaer optræde, og den Omstændighed, at de ikke ledsages af Biformer og Efterligninger, gjøre, at de ingen Betydning have paa dette Sted. Ogsaa Fibulaerne fra de

[1]) Jævnf. Engelhardt i Aarb. f. nord. Oldk. 1867, p. 235 og Vedel ib. 1872, p. 38.

[2]) Antiqvarisk Tidskrift för Sverige. III.

bornholmske Fund og fra de store Mosefund forbigaaes foreløbig, men skulle senere blive inddragne i Undersøgelsen. Alle de øvrige Fibulaer kunne henføres til 6 Former; enhver af disse er repræsenteret af et anseeligt Antal Exemplarer; til den første slutte sig 3 Biformer. Det Charakteristiske ved disse 6 Former er Følgende:

1) En overalt lige bred (»baandformet«) Bøile, afbrudt af en Tværkam, ikke indsnøret i Enden til en Knop. Spiralvindingen er fæstet under Bøilens øverste Ende, ofte fastholdt yderligere af en lille Tap, som forestiller et Dyrehoved; den er næsten altid dækket af en Krave. Kun paa Exemplarer af denne Form findes gjennembrudt Skede. Store og slanke Fibulaer med smukke Forhold. Bøilen kan være bred eller smal, flad, tagformet eller rund. (Form 1: fig. 1 a og 1 b.) (Hildebrand l. c. nærmest fig. 146.)

1 a. I Hovedsagen bygget som foregaaende; men Bøilens nederste Del er noget opadvendt; Tappen bagtil er bleven til en bred Plade; hele Fibulaen er kort, tung og sammentrængt. (Form 1 a: fig. 2.)

1 b. Tværkam og Tap ere forsvundne; smaa og uanseelige Fibulaer. (Form 1 b: fig. 3.)

1 c. Bøilen tynd og bred, undertiden belagt med tynde Plader af Sølvblik. (Hildebrand l. c. fig. 152.) (Vedel: Undersøgelser ang. d. ældre Jernalder paa Bornholm 1873, pl. 9 fig. 9, 11, 12; Aarb. 1872, pl. 5 fig. 10.)

2) Bøilen, som er afbrudt af en Tværkam (»puklet«), udvider sig foroven ved Spiralen og tilspidses mod den anden Ende, hvor den bærer en Knop. Traaden er støbt i et med Bøilens øverste Del, sjelden fastholdt yderligere af en Plade. (Form 2: fig. 4.) (Hildebrand l. c. fig. 145 og 147.)

3) Den spinkle Bøile, flad eller med trekantet Gjennemsnit, er ved Enden udslaaet til en lille Skede. Gjennem et Hul eller en Ombøining ved Bøilens øverste Ende gaar en Stang, hvorom Traaden er vunden. (Form 3: fig. 5.)

4) Opadstaaende Bøile; meget lang, nedhængende Skede.

Gjennem et Hul i Bøilens øverste Del gaar Stangen, som bærer Spiralen. Eiendommelige Prydelser med Knopper og Plader; Belægning med uddrevet, forgyldt Sølvblik. (Form 4: fig. 6.) (Hildebrand l. c. fig. 160 og 162.)

5) Bøilen er halvcirkelformig krummet og løber derefter ud i et langt, smalt Næb. Spiralvindingen støttes af en Stang, som ved Form 3 og 4. Udsnit og Tværstreger; Begyndelse til Dyrehoved paa Fibulaens nederste Spids.[1]) (Form 5: fig. 7.) (Hildebrand l. c. fig. 153.)

6) Bøilen er halvcirkelformig krummet og breder sig derpaa til en større eller mindre Plade; ogsaa ved Bøilens øvre Ende og paa dens Midte findes ofte en Plade. 1 eller 2 Spiralvindinger, styrkede af en Stang. (Form 6: fig. 8 a og 8 b.) (Hildebrand l. c. nærmest fig. 158—9.)

Formerne 1 og 2 staa hinanden meget nær; dog synes Form 1 at være ældst. Dr. Hildebrand antager den første for en germansk Udvikling af den sidste og som saadan for senere; men denne Anskuelse beror sikkert paa, at H. ikke kjender Form 1 fra romersk Findested (Hildebrand l. c. p. 167; se ndf. om denne Forms Udbredelse). Biformen 1 a staar ligeledes meget nær ved Form 1; en skarp Grænse lader sig ikke drage; dog er Forskjellen iøinefaldende mellem den tidligere, større Form og den afledte, mindre. Derimod fjærne Formerne 1 b og 1 c sig stærkt fra Form 1; navnlig drages 1 c ved Belægningen med Sølvplader ned til Form 4. I Nørkær Fund haves ogsaa Fibulaer af Form 1 b ved Siden af Stykker med en lignende Belægning. Yderpunkterne for Form 4 angives ved Valløby F., hvor Fibulaen nærmer sig til 1 b, og ved Grumløse F., hvor Formen er fuldt udviklet og rigt prydet.

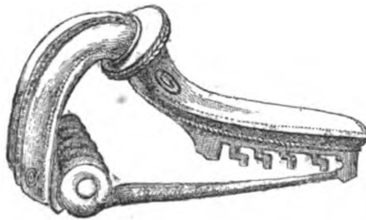
Efterat have gjennemgaaet de germanske Fibula-Former siger Hildebrand p. 177: »Månne den kulturperiod, til hvil-

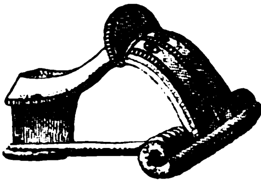

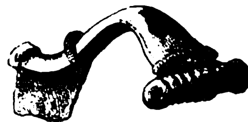
[1]) Den korsformede Fibula endende i Dyrehoved er, som senere og uvæsentlig paa dette Sted, ikke medtagen.

fig. 1 a. (Søskov F. Nr. C 1388.)

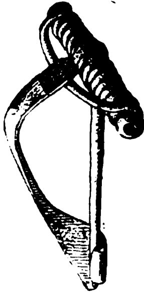
Form 1:

fig. 1 b. (Byrsted F. Nr. 9374.)

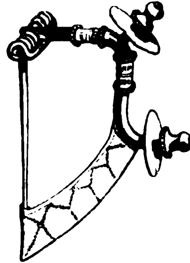

Form 1 a: fig. 2. (Kjeldbylille F. Nr. C. 1095.)

Form 1 b: fig. 3. (Nørkær F Nr. 19884.)

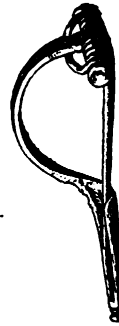

Form 2: fig. 4. (Torkildstrup F. Nr. C. 289.)

Form 3: fig. 5. (Nestelsø-gaard F. Nr. C. 253.)

Form 4: fig 6. (Sande-rumgaard F. Nr. DXXXIV.)

Form 5: fig. 7. (Vedel: Bornh. Brandpl. 1870 tab. 8 fig. 13.)

Form 6:

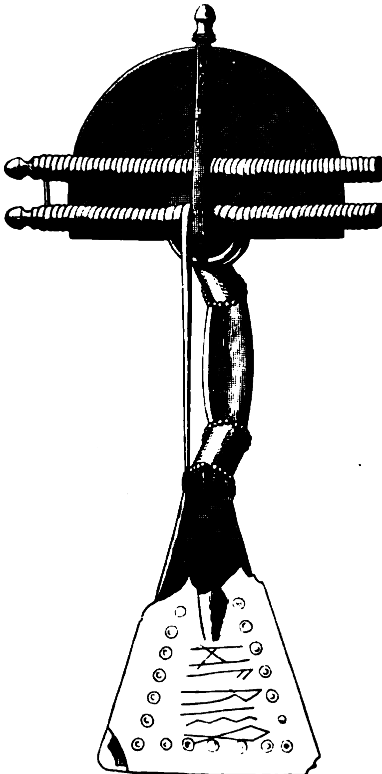

fig. 8 a. (Baunehøi F. Nr. 3506).

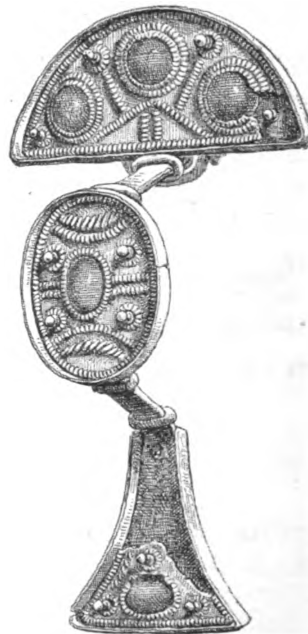

fig. 8 b. (Store Heddinge F. Nr. 18360.)

ken de hörde, var kort, så att man kan helt enkelt säga, at de äro alla samtida? Detta synes icke sannolikt. Mellan typen K[1] (vor Form 5) — och typen P[1] (vor Form 4) — ligger en långvarig utveckling. Derföre, om man finner den förra typen jämte den senare, är deras samvaro så godt som tillfällig: man behöll midt under den fortgående utvecklingen vissa äldre former.« Dr. Hildebrand kan ikke opstille et mere bestemt Tidsforhold mellem de forskjellige Former, da han ikke benytter selve Fundenes Vidnesbyrd i denne Retning; han er endvidere dels bunden ved Anskuelsen om, at alle i de store Mosefund forekommende Former ere samtidige, dels optager han ikke Vedels enkelte Tidsbestemmelser.

For at benytte de 6 opstillede Former til en Tidsadskillelse mellem Fundene maa Spørgsmaalet om deres Tidsforhold tages frem paany. Vi ville vende os til Gravfundene for der at søge et bestemt Svar.

Fibulaer af Formerne 1 og 2 ere aldrig i Grave fundne sammen med Stykker, som høre til Formerne 3—6; derimod angive mange Fund disse sidste som samtidige.[1]) Endvidere adskille Præg og Prydelser Formerne 1—2 fra 3—6. Medens hine ere svære og massive, prydede med en eiendommelig Gravering og smykkede med snoet Guldtraad, ere disse dannede af tynde Plader, prydede med Udsnit og Streger (5), med indslaaede Ornamenter (6) og med Belægning af forgyldte Sølvplader (4). Biformerne 1 b og 1 c danne en

---

[1]) I Søskov Fund forekommer en Fibula af Form 1 ved Siden af en Fibula af Form 3; de ere fundne »i en Høi«. Det synes rimeligere at antage, at Høien har indesluttet to Begravelser fra forskjellig Tid, end at det ældre Stykke (af Form 1) har været længe bevaret og tilsidst nedlagt ved Siden af et yngre Stykke. — I Fundet fra Skalnas paa Amrum (mange Urner i en flad Høi og Fibulaer af den ældste Form 1) maa en Fibula fra Mellemjernalderen antages at være indblandet (No. 25500—10. Fred. VII. Saml.).

Overgang mellem de to Grupper. Idet vi nu følge det Vink, som dels selve Fundene, dels Fibulaernes Præg og Udsmykning give, ville vi undersøge, om virkelig disse to Grupper lade sig opstille, og hvilken der da er ældst.

Sammenligningen med den romerske Fibula skal tages til Udgangspunkt. Ere de 6 foreliggende Former romerske? eller rettere: findes i Samlinger af romerske Antiqviteter Sidestykker til de Fibulaer, som ere fundne i Danmark? Skulde disse Samlinger indeholde Sidestykker i stort Antal til Fibulaer af visse Former, medens andre ikke ere repræsenterede, maatte det betragtes som sikkert, at kun hine kunne være romersk Fabrikat, medens disse maa være af ikke-romersk Oprindelse.

Besøg i en Del af Italiens, Schweitz's og Rhindalens Samlinger og talrige Afbildninger[1]) have bragt mig til føl-

[1]) Afbildninger af Fibulaer fra Fund indenfor Romerrigets Grænser maa søges i: Archæologia, London, vol. 10 pl. XII; vol. 39 p. 508. Collectanea antiqva, vol. IV p. 25; vol. VI pl. 3. Roach Smith: Illustr. of rom. London, pl. 33. Lee: Isca Silurum, London 1862, pl. 31. Bulletin de l'Institut archéologique Liégeois, tome IX, 2 pl. 5 og 8. Messager des sciences historiques de Belgique 1844—6. Philip Houben: Denkmäler von castra vetera, Xanten 1839. Emele: Beschreibung röm. und deutscher Altherthümer in Rheinhessen, Mainz 1825, tab. 15—17. Dorow: Opferstätte und Grabhügel, Wiesbaden 1819, 2 tab. 16. Dorow: Denkmäler, I pl. 124, II pl. 18. Cohausen: Römischer Schmelzschmuck, Wiesbaden 1873. Lindenschmit: Die Alterthümer uns. heidnischen Vorzeit, B. II, IV, 5; VII, 4; X, I; XII, 3; B. III, II, 4. Jahrbücher des Vereins von Alterthumsfreunden im Rheinlande, 25 tab. 1; 38 tab.; 46 tab. Jahreshefte des Würtembergischen Alterthumsvereins, Heft 9. Berichte über das Museum Francisco Carolinum, 31 tab. 1; 28 tab. 1 og 2; 17 tab. Verhandl. d. Ver. f. Kunst u. Alterth. in Ulm u. Oberschwaben 1868, tab. I. Schriften des historischen Vereins für Innerösterreich, Gratz 1848, tab. 29—30. Archiv für Kunde Østerr. Geschichtsquellen, 29 p. 197, p. 220, p. 246—7, p. 321, p. 306. Arneth: Gold- u. Silber-Monumente, Wien 1850, No. 19 d. og 40. Archæologiai Közlemények 1865.

gende Resultat: kun til Fibulaerne indenfor Rækkerne 1 og 2 findes Sidestykker blandt romerske Antiqviteter; Fibulaer af Formerne 3—6 kjender jeg ikke fra romersk Findested. Dr. Hildebrand har allerede fremsat væsentlig det Samme; han kjender dog ikke Form 1 fra romersk Findested og antager Form 2 for det eneste romerske Forbillede for de germanske Fibulaer. —

Sidestykker til Fibulaer af Form 1 findes i Museet i Mainz i omtr. 60 Exemplarer (Form 1 og mange Mellemformer til 1 a); den lille Tap bagtil er ofte meget bred; Traaden gaar ofte gjennem en under Bøilen tilsat Plade. I Darmstadt 4 St.; i Carlsruhe 5 St. Afbildede i Verhandl. d. Vereins f. Kunst u. Alterth. in Ulm u. Oberschwaben 1868, tab. I fig. 11, fra Spalato; Tværkammen er næsten forsvunden; Emele, l. c. tab. 15, 5; Museum Franc. Carolinum, 31 p. 25. — Formen findes almindelig i Nordtydskland. (Wagener, 23, 590, 691, 798. Frider. Franc., tab. 26 og 34. Mekl. Jahrb.)

Det synes altsaa, som om denne Form paa romersk Grund væsentlig har været knyttet til Rhinegnene.[1])

Illustr. Führer f. Pest. Mittheilungen d. antiqvarischen Gesellschaft in Zürich, XV, 3. Anzeiger für Schweizerische Geschichte und Alterthumskunde, 1 tab. 5. Bonstetten: Rec. d'antiq. suisses 1855, pl. XV fig. 19; supplément 1860, pl. XVII fig. 12; pl. XVIII fig. 15. Grivaud de la Vincelle: Arts et métiers des anciens, Paris 1819. Montfaucon: L'Antiquité expl., tome 3 p. 1 tab. 27—30. Caylus: Recueil d'antiq., II pl. 124; III pl. 79 og 120. Gozzadini: Di un antica necropoli a Marzabotto, tab. 17 fig. 3 og 17.

[1]) Man kan ikke afvise den Tanke, at denne Fibula-Form muligvis ikke oprindelig er romersk, men germansk. Den er funden indenfor Romerrigets Grænser, hvorfor Lindenschmit afgjort erklærer den for romersk. Men dens store Forskjellighed fra den romerske Fibula, som den kjendes fra Pompeji, dens Lighed med den forromerske Fibula (Tværkammen skulde da repræsentere Knopperne paa Fibulaerne med tilbagebøiet Bøile) og endelig dens almindelige Forekomst i Nordtydskland

Man kunde maaske være tilbøielig til at tro, at visse store Fibulaer af Form 1 fra jydske Fund ikke ere romersk Fabrikat; men paa nogle af disse er Skeden gjennembrudt i et eiendommeligt Ornament, som undertiden gjenfindes paa romerske Fibulaer (et Exemplar i Museet i Mainz. Grivaud de la Vincelle, tab. 42). Dette Træk synes bestemt at angive dem som romerske.

Vor Form 2 har et større Omraade end 1, idet den fra Tydskland (Museerne i Schwerin, Berlin, Prag) strækker sig ind over alle Romerrigets Grænselande (f. Ex. Mainz 20 St., Zürich 30 St.; hyppig i Wien og Pest). En saadan Fibula fra Algier er afbildet i Verh. d. Vereins f. Kunst u. Alterth. in Ulm u. Oberschw. 1868, tab. 1 fig. 5.

Af Form 1 b findes 2 Exemplarer i Zürich. Af lignende Fibulaer, men med en lille Plade over Spiralvindingen, findes nogle Stykker i Mainz, 10 St. i Zürich. Afbildet i Museum Franc. Carol., 31 tab. I; Verh. d. Vereins f. Kunst u. Alterth. in Ulm u. Oberschw. 1868, tab. I fig. 4, fra Ulm, og f. 5, fra Spalato. — Hildebrand l. c. p. 151: »Typen (med den halfrunda skifva) är synnerligen starkt repræsenterat i Pest og Wien«. —

Formerne 1 og 2 findes altsaa paa romersk Grund. Til disse to Former kunne alle romerske Fibulaer føres tilbage, hvis de ikke ere af meget afvigende, hos os aldrig forekommende Former. Navnlig er Anvendelsen af Hængsel i Stedet for Spiralvinding, hvilket meget hyppig findes paa visse romerske Fibulaer, et Træk, som bestemt adskiller dem fra vore. At man med fuld Føie kan slutte fra Tilstedeværelsen eller Mangelen af visse Former i Ud-

---

og Danmark i den tidligste Del af Jernalderen gjøre det vel muligt, at Formen kan have været fuldt udviklet før Romernes Optræden ved Rhinen. Dette Spørgsmaal, som fremtidige Iagttagelser ville besvare, er imidlertid uden Betydning med Hensyn til Bestemmelsen af denne Forms Alder i Forhold til de andre. Den blev desuden optagen af Romerne, idet den er Grundlaget for mange Rækker af romerske Fibulaer.

landets større Samlinger, vise de store Suiter, hvoraf de romerske Fibulaer ere repræsenterede. Den korsformede Fibula[1]) findes i omtr. 50 Exemplarer i Zürich; Rosetten[2]), hvorigjennem et Baand er stukket, i omtr. 40 Ex. i Mainz; den flade Bøile endende i en Knop[3]) i omtr. 70 Ex. i Mainz.

Mellem vore Fibulaer af Form 1 og 2 kan altsaa findes romersk Fabrikat, medens Stykkerne af Form 3—6 ere fabrikerede udenfor Romerrigets Grænser. Men det er langt fra, at disse sidste Former og selve Exemplarerne bør betragtes som danske eller nordiske. Mange Fund[4]) vise, at disse Former ogsaa have været udbredte over hele det nuværende Tydskland lige til dets yderste Grænser. Det synes derfor utvivlsomt, at de ere opstaaede og udviklede hos de germanske Stammer, som boede Romerne nærmest. Formerne 3—6 have endvidere tydelig nok de romerske Former 1—2 til Forudsætning; men tør man ogsaa antage, at de ere udviklede af disse paa germansk Grund frit og uafhængig af enhver senere romersk Paavirkning? Det maa tvertimod anses for sandsynligt, at romerske Forbilleder have været en Støtte for denne Udvikling indenfor germansk Omraade. Visse smaa, langskedede Fibulaer[5]), den korsformede Fibula[6]) og navnlig dens Forløbere med Spiral i Stedet for Tværstang, de pragtfulde Former med Plade paa Bøilen og ved dens Ende[7]) ere romerske Former, som svare til vore Former 3—6. Disse romerske Fibulaer maa sandsynligvis have støttet Udviklingen af de germanske Former

1) Hildebrand fig. 127.
2) Ibd. fig. 123—4.
3) Gozzadini l. c. tab. 17 fig. 17.
4) Mekl. Jahrb. Estorff l. c. Pyrmont-Fundet. V. d. V. f. K. u. A. i. Ulm u. Oberschw. 1860. Enkelte St. i Museet i Mainz af Form 4. I Berlins Museum en Fibula fra Erfurt af Form 5.
5) F. Ex. Mus. Franc. Carol., 31 tab. I.
6) F. Ex. Rev. archéol., vol. 14: »fibules à pas de vis«.
7) F. Ex. Arneth l. c. No. 19 d. og 40.

paa de Steder, hvor disse ere opstaaede, om end ikke hos os. (Dog haves fra Aarslev F. 2 virkelig romerske Fibulaer, som kunne være Forbilleder for vor Form 6.)

Om nu disse Former rettest kaldes romerske eller germanske, er uvæsentligt paa dette Sted. Det er os nok, at vore Fibulaer 1—2 have fuldkomne Sidestykker blandt romerske Antiqviteter, og at der blandt dem findes romersk Fabrikat, men at vore Fibulaer 3—6 kun røbe en vis Forbindelse med romerske Former, og at de ikke ere fabrikerede indenfor Romerrigets Grænser. Det bliver høist sandsynligt, at Formerne 1—2 ere ældre, 3—6 yngre; disse have nemlig ikke blot hine til Forudsætning ifølge Bygning og Præg[1]), men findes ogsaa kun paa barbarisk Grund. Allerede Sammenstillingen med den romerske Fibula støtter denne Anskuelse, da de romerske Former, med hvilke vore for senere antagne Fibulaer staa i Forbindelse (den korsformede og Fibulaen med Plader, se ovf.), høre til Oldtidens sidste Tid. Endvidere tale mange enkelte Fund for en saadan Adskillelse. I en Gravhøi (sandsynligvis ved Varde) fandtes en Fibula, som staar i Forbindelse med de forromerske Former (omtr. Hildebrand fig. 143), sammen med en romersk Fibula af Form 1. (C. 1045—6). Paa Løgumgaards Mark fandtes ved en Urne med brændte Ben og Aske en Bronzefibula af Form 1 (No. 22022) sammen med 7 Brudstykker af et Bronzesværd og et Stykke Guldtraad oprullet til en Spiralring. I Urner paa en Gravplads ved Smedeby er funden en Bronzealders-Kniv sammen med Jern-Fibulaer nærmest af Form 1 (Berichte d. Schl. H. L. Gesellsch., 9 p. 35 flg.). Mellem Lüneborg og Brunsvig er i en Gruppe Høie funden foruden et Bronzekar og Fibulaer, som ere forromerske, en Fibula med lang Spiral og uden tilbageboiet Bøile, staaende vor Form 2 nær[2]) (Estorff, tab.

[1]) Hildebrand l. c.: Den germanske Fibula.
[2]) Se ogsaa Beretningen om Gjemsing F. (Fort. i Nyd. F. VII. 41).

1 og p. 51). Paa den anden Side: I Fundet fra Gudhjem (Aarb. 1868 p. 136) findes en Fibula (Form 5—6) aldeles lignende en Fibula i Lundby F. (C. 105). Men Gudhjem F. hører efter dets øvrige Former afgjort til Mellemjernalderen, medens Lundby F. indeholder andre Fibulaer af Gruppen 3—6. I Broholm F. fra Mellemjernalderen findes en Guldfibula nærmest af Form 5. Paa en Gravmark ved Ulm fandtes vor Form 5 ved Siden af Mellemjernalders-Fibulaen. Denne Gravplads har efter Mønterne været benyttet gjennem 5. og 6. Aarhundrede (Verein in Ulm und Oberschw. 1860).

Disse enkelte Træk kunde forøges med andre. Men det er ikke tilstrækkeligt, at enkelte Fund vise Berøringen mellem vore Former 1—2 og den forromerske Tid ligesom mellem Formerne 3—6 og Mellemjernalderen: Selve de danske Gravfund, hvori Fibulaer forekomme, maa, hvis denne Adskillelse mellem de to Grupper af Fibulaer er rigtig, kunne henføres til en ældre og en yngre Tid.

Vi ville for at undersøge dette betragte disse Formers Udbredelse, de Gravskikke, som ledsage dem, de Oldsager, hvormed de findes.

Afset fra de bornholmske Fund og fra Mosefundene findes i Oldnordisk Museum med Opgivelse af Findested 33 Fibulaer af Form 1, saaledes fordelte: Slesvig 8, Jylland 23, det sydlige Fyen 2, men ingen fra det øvrige Fyen, fra Sjælland og omliggende Øer. Paa Bornholm er atter Formen almindelig, og i Sverrig forekommer den enkelte Gange; i Museet i Stokholm findes foruden 1 Exemplar, som rimeligvis er fra Skaane (»Kurck 1«), 1 fra Øland og 2 fra Vestergøtland[1]). Fra Norge ere mig kun to Exemplarer bekjendte, fra Klepp og Raade Pgd (Christ. Univ. Mus. Nr. 4918 og 4865). Denne Fibula-Form synes saaledes at være trængt frem mod Nord ad to Veie: gjennem den jydske

[1]) Hildebrand l. c. p. 167. Note.

Halvø og over Bornholm; kun enkelte Exemplarer ere naaede til det sydlige Norge og Sverrig.

Biformerne findes ogsaa i den østlige Del af Danmark.[1])

Formen 2 findes fra Jylland til Skaane, — Jylland 7, Fyen 5, Sjælland 3, Falster 2 Stykker — og paa Bornholm. I Norge er Formen ikke sjelden (6—7 Exemplarer i Christ. Univ. Mus.); men den synes ikke at gaa udenfor de sydlige og sydvestlige Kyster og Egnene om de store Vanddrag i det sydøstlige Norge. I Sverrig forekommer denne Form hyppigere end Form 1 (4 St. fra Gotland alene[2])); men alle have et senere Præg end de danske og norske Exemplarer. Denne Form synes saaledes at være naaet noget længere end Form 1.

Til den anden Gruppe af Fibulaer (3—6) er der givet Bidrag fra alle Dele af Danmark, hovedsagelig fra Øerne, dog ogsaa fra Jylland (7 Fund). Disse Former ere ikke sjeldne i Sverrig og Norge, og de ere ikke indskrænkede til de sydlige Landsdele.[3])

Det synes saaledes, at Findestederne støtte Adskillelsen mellem de to Grupper af Fibulaer, idet den Form (1), som antoges for ældst, har det mest begrænsede Omraade, Formen 2 strækker sig noget længere, og Gruppen 3—6 er udbredt selv til de Dele af Norden, som synes sildigst at være blevne stærkere berørte af den romerske Culturstrøm. Dog ere Slutninger fra, hvad der tilfældig er blevet fundet og indlemmet i Samlinger, altid mislige og trænge til en

---

[1]) 1 a: Høiby, Kjeldbylille, Langeland F. 1 b: Nørrevissing, Nørkær, Voldtofte (Nr. 26426: i en Urne med Oldsager fra Bronzealderen), Vangede F. 1 c: Gaardsted, Raaby, Falkerslev F.

[2]) Hildebrand l. c. p. 167 flg.

[3]) F. Ex. Christ. Univ. Mus. 5665: Fibula af Form 5 fra Romsdals Amt. Nicolaysen: Norske Fornlevn. p. 658: Guldfibula af Form 4 fra Nordre Thronhjems Amt. Se ogsaa Katalog o. Vidensk. Selsk. Oldsamling i Thronhjem, fig. 5 b.

Støtte fra andre Sider, hvilken vi tro, at en Undersøgelse af Gravskikkene vil afgive. I den Periode, som disse Fibulaer betegne, foregaar Overgangen fra Ligbrand til Begravelse; Worsaae, Ruslands og Nordens Bebyggelse og ældste Kulturforh. p. 395: »— den samme Ligbrænding, som herskede i Bronzealderens Slutning, maa ogsaa være bleven fortsat længe i Jernalderens første Tid i Nordtydskland og Danmark«. Pege nu Formerne 1—2 i denne Henseende op til Periodens Begyndelse, 3—6 ned mod dens Slutning? Formen 1 er funden 8 Gange[1]) med Ligbrænding; dertil maa føies Fund med Træk, som tyde paa Ligbrand: Nedlæggelse af Fibula i Urne, Fund af mange Urner paa forskjellige Steder i en Høi, Spor af Paavirkning af Ild.[2]) Endelig opbevares i Samlingen adskillige Fibulaer af denne Form af uvist Findested, som synes at have været udsatte for Ild. Ligeoverfor disse Fund staa Bjerrelide og Aasted Fundene (C 638), hvor Fibulaer af denne Form ere fundne med Skelet. Form 1 findes altsaa ved et overveiende Antal Fund med Ligbrænding og peger saaledes op mod Periodens Begyndelse, medens enkelte Fund vise, at Formen ogsaa har været i Brug i en Tid, hvor den ny Gravskik var indtraadt. Ved Biformerne 1 a—1 c, som antoges for noget senere, findes Ligbrand ved Nørrevissing F., Træk, som tyde herpaa, ved Gaardsted F., Skelet ved Bregninge F. og Vangede F. Biformerne synes altsaa ogsaa i denne Henseende at betegne en Overgang mellem de to Grupper. Dog er Materialet for disse Former næsten for ringe til at kunne benyttes til saadanne Slutninger; dette gjælder i samme Grad om Form 2[3]), hvorfor den skal forbigaaes.

---

[1]) Løgumgaard, Aasturp, Eriknaver, Bjergsted, Aldumgaard, Gjøttrup, Holme, Sønder Laarup F.

[2]) Bonert, Lundshof, Aal, Stilling, Skalnas F.

[3]) Ligbrand ved Idumlund F.; Antydninger af Ligbrand ved Fundene fra Ringe, Gjerum Sogn (Nr. MDCCLIII) og Torkildstrup; Skelet ved Tjæreby og Bregninge F. (C. 292—4).

For Fibulaer af Form 3—6 er Begravelse uden Ligbrænding eneherskende. Kun et sikkert Fund (Sneumgaard)[1]) gjør en Undtagelse herfra, men et saa enestaaende Fund ligeoverfor et stort Antal bör vist ikke tillægges for megen Betydning; det er en Erindring fra en Tid, som overhovedet ikke laa fjærnt.

Det synes saaledes virkelig, at den Tidsfølge for Fibulaformerne, som var opstillet paa Grundlag af en Sammenligning med den romerske Fibula, og som til en vis Grad blev støttet af Findestederne, faar en ny Bekræftelse ved Gravskikkene: Form 1 tilhører væsentlig Tiden, hvor Ligbrand endnu var herskende, 1 a—c Overgangstiden, 3—6 en Tid, hvor Begravelse var bleven almindelig.

Støttes nu dette Forhold ved Fund andetstedsfra? Paa de store Gravpladser med Ligbrand i Meklenborg forekommer Formen 1 og romerske Exemplarer af Form 2 »in zahllosen Exemplaren« (Mekl. Jahrb., 8 p. 48, 25 p. 255, 27 p. 179, 33 p. 139). Frid. Franc., tab. 34 og 20: Fibulaer af Form 1—1 c ere almindelige i »Kirchhøfen« med Ligbrand. Wagener: Handbuch o. s. v. Nr. 22—3 og 590: Form 1 med Ligbrand fra Magdeborg og Brunsvig. Verhandl. d. Schl. H. L. G., 23 p. 84: i en Gravurne ved Jersbech (3 Mil n. f. Hamborg). Kruse: Deutsche Alterth., III tab. 2: med Ligbrand. Paa den anden Side er mig intet sikkert tydsk Fund bekjendt, hvor en Fibula af en af disse Former er funden ved Skelet. (Se dog Baltische Studien, 15, 2, 55, og Mekl. Jahrb., 7 p. 28; men, selv om det første Fund ikke var usikkert, det andet højst eiendommeligt, maatte enkelte Undtagelser ikke undre.) Derimod findes

Ved saa faa Opgivelser maa slige Slutninger bortfalde, da Adskillelsen mellem romersk Fabrikat (tidligt eller sildigt) og barbarisk Efterligning (tidlig eller sildig) endnu ikke kan gjøres med Sikkerhed.

[1]) Ved Espe er funden en Fibula af Form 3 i en Urne paa et Sted, hvor der er iagttaget Brandpletter (C 286).

ved de store Meklenborgske Fund med Skelet kun Fibulaer af Formerne 3—6 (Mekl. Jahrb. 35 p. 106). Ved Hagenow fandtes en Fibula af Form 1; men, da Skelet ikke iagttoges, er det muligt at antage, at ogsaa her har været Ligbrand; i alt Fald tilhører dette Fund en ældre Tid end Fundene med Skelet (se ndf. pag. 360).

I de tydske Fund stemmer altsaa Fibulaens Forhold til Ligbrænding og Begravelse ganske med, hvad der gjaldt for Danmarks Vedkommende.

At Ligbrand har hersket paa Norges Fastland gjennem hele den ældre Jernalder, tør vistnok antages for sikkert. Prof. Rygh siger i Aarb. f. n. Oldk. 1869, p. 164 i Anledning af Kjørstad og Dalum Fundene med Skelet og Oldsager fra ældre Jernalders Slutning: »Skulde dette Forhold ved fremtidige Fund vise sig at være konstant, saa maa man, da Fundene ved brændte Lig ofte alene indeholde Oldsager fra den ældre Jernalders tidligere Deel, komme til den Slutning, at Begravelse uden Brænding af Liget er senere Skik og først kommer i Brug henimod den ældre Jernalders« (ɔ: Mellemjernalderens) »Ende«.[1]) Vi ville altsaa baade her ved Undersøgelsen om Fibulaens Forhold til Ligbrænding og Begravelse og nedenfor ved Behandlingen af Former, som høre til den senere Tid, hvor Begravelse var almindelig i Danmark, finde Ligbrænding i de norske Fund.

Det er kun fra Thorsbjerg Mosefund, at betydelige Anker synes at kunne reise sig mod den her opstillede Tidsfølge og Tidsforskjel mellem Fibulaformerne. Medens nemlig Nydam og Vimose Fundene kun indeholde Fibulaer af de senere Former, optræder i Thorsbjerg Fundet en ældre Form (mellem 1 og 1 a) ved Siden af de yngre, men hin rigtignok kun i 2 Exemplarer imod omtrent 60 Ex. af disse. Dette Forhold synes imidlertid at kunne forklares ved den

[1]) Se ogsaa Lorange: Om Spor af romersk Kultur o. s. v. p. 38 og 48.

af Prof. Engelhardt paaviste Tidsforskjel mellem de 3 Fund. Det vil være forstaaeligt, at enkelte Fibulaer af en Form, som i det Hele tilhører en ældre Tid end den i Mosefundene repræsenterede, kunne forekomme i det Fund, som er det ældste af dem alle.

Anderledes forholder det sig sandsynligvis med Pyrmontfundet. Ved en Kildes Munding fandtes foruden andre Gjenstande omtrent 300 Fibulaer af Former, som ovenfor ere blevne bestemte dels som ældre, dels som yngre. Den første Beskrivelse af Fundet[1]) fremstiller Stedet, hvor disse Fibulaer fandtes, som en hellig Kilde, hvorved de fundne Gjenstande til forskjellige Tider vare henlagte som Offergaver. Denne Opfattelse, hvortil senere er bleven henvist af Aus'm Weerth[2]), har Lindenschmit[3]) imødegaaet, idet han antager, at alle Gjenstandene, i Lighed med de danske Mosefund, ere nedlagte samtidig. Ingen af disse Forfattere gjør dog noget Forsøg paa at adskille Fibulaerne efter Tid og Oprindelse. Da de særlige Forhold[4]) ikke give tilstrækkelig Oplysning, er det ogsaa kun Resultatet af ovenstaaende Behandling af Fibulaen, som leder til at udtale, at Fibulaerne i Pyrmontfundet sandsynligvis ikke ere nedlagte samtidig.

Henførelsen af de to Grupper af Fibulaer (1—2 og 3—6) til en ældre og en yngre Tid støttes fremdeles af Tidsadskillelser, som nu skulle forsøges dragne for andre Rækker af Oldsager.

I stort Antal opbevares i det oldnordiske Museum »romerske Kasseroller eller Øsekar med Si«. Disse Kars Navn og Bestemmelse hos Romerne er usikker. Benævnelserne patera, paropsis, simpulum og trulla, trua, colum diskuteres ofte, og Spørgsmaalet afgjøres forskjellig til Fordel for et eller flere af Navnene. Paa samme Maade udtales

1) Jahrb. d. Vereins v. Alterthumsfr. im Rheinl. 38.
2) Ibd. 46.
3) Mus. Franc. Carol. Bericht 31.
4) De enkelte Formers Antal er intetsteds angivet.

det bestemt, enten at disse Kar have været anvendte udelukkende til Kogekar og i Husholdningen, eller at de have været brugt til Afmaaling af Vin før Ofringer og Drikkelag, eller at de ere Vinøser og Vinsier.[1]) Det synes, at »Kasserollens« Brug ikke kan have været indskrænket til et enkelt af disse Omraader; den afbildes saaledes baade mellem det profane Drikkelags Emblemer og paa Altre, og i Pompeji er den funden indeholdende Levninger af Kjød. Dens forskjellige Form og Udstyrelse synes at have bestemt dens Brug, og heraf har da Navnet været afhængigt.[2]) Sien har hos Romerne været brugt baade til Afsining af Vin og i Husholdningen. At den intet har havt at gjøre med det egentlige Gravoffer, synes at fremgaa af, at den ikke findes i romerske Grave;[3]) derimod nedsattes Kande og Skaal ofte i Graven, ligesom de ere afbildede paa Gravstene og Altre. Siens Nedlæggelse i Graven er eiendommelig for Barbarerne, hvad enten den nu har været benyttet til Offerblodets[4]) eller til »Øllets«[5]) Tilberedning; dog turde det Sidste maaske være sandsynligst, da Drikkehorn og Bægre ofte ledsage den.

De Kar af denne Art, som findes i Samlingen, kunne henføres til følgende 3 Hovedformer:

---

[1]) Friederichs: Berlins antike Bildwerke, II p. 276. Archæologia, 41 p. 330; 10 p. 133. Comarmond: Description des antiquités et objets d'art de Lyon 1855—7, p. 330. Real Museo Borb. V tab. 58—59. Mittheil. d. antiqv. Gesellsch. in Zürich, XV, 3. Holzer: Der Hildesheimer antike Silberfund, Hildesheim 1870.

[2]) Ikke engang den Bestemmelse (Archæologia, vol. 41), at Sølvkasserollen udelukkende skulde have været bestemt til religiost Brug, er holdbar, saalænge der ikke anføres anden Grund end Dedicationerne; der findes nemlig ogsaa Sølvkar, som kun bære Eierens Navn (Comarmond: Déscrip. des antiquités etc. Lyon 1855—7, p. 495).

[3]) I en Grav i det sydl. Rusl. se Compte-rendu comm. archéol. St. Petersbourg 1870.

[4]) Worsaae i Vidensk. Selsk. Overs. 1867, p. 262.

[5]) Sorterup i Ann. 1844—5, p. 359.

1) Karrets Side er buet. Den flade Bund, som viser, at Karret har været bestemt til at staa, er mindre end Karrets Munding; den bærer fremspringende, concentriske Kredse. Det flade Haandtags Sidekanter danne en uafbrudt, flad Curve; det bærer ofte romersk Fabrikantstempel; ved dets Ende findes et udskaaret Hul. Karrets Indre bærer ofte Spor af Fortinning (eller af en Belægning med Sølv eller Zink); det ledsages aldrig af en indsat Si. (Form 1: fig. 9. Bunden er afbildet i Ann. 1849, tab. 4.)

Form 1:

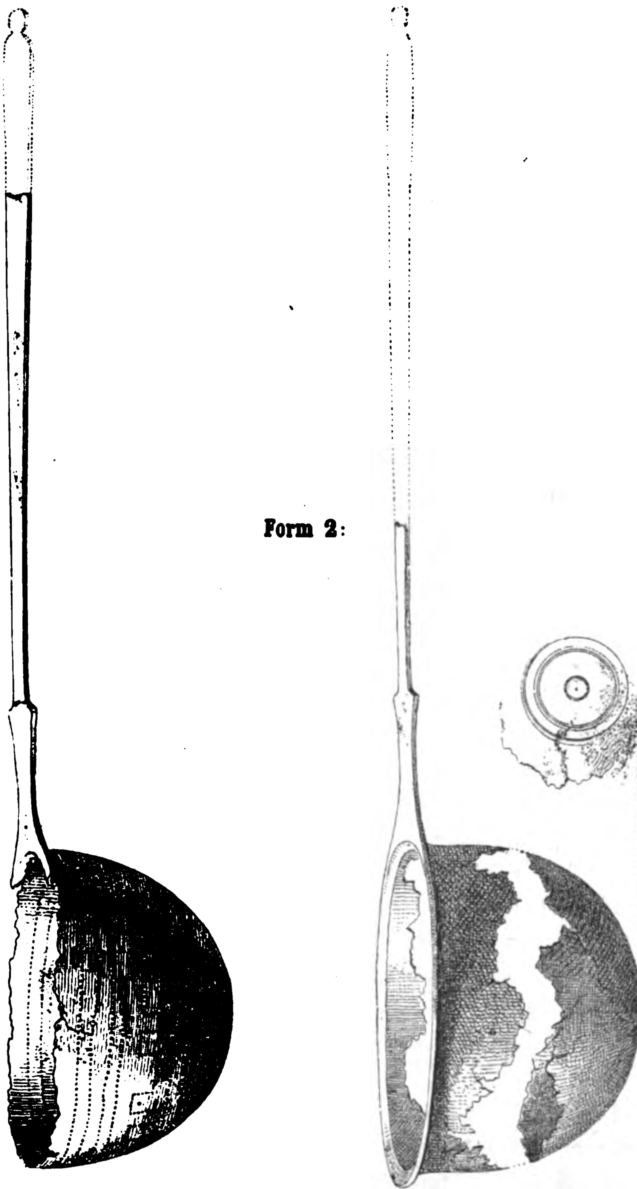

¼. fig. 9 (Nørre Broby F. Nr. 5233).

2) Halvkugleformede Kar, ikke bestemte til at staa. Bunden er om Midtpunktet prydet med inddreiede Cirkellinier. Langt, smalt Haandtag; undertiden romersk Fabrikantstempel og Spor af »Fortinning«. Karret ledsages af en ligedannet, indsat Si. (Form 2: fig. 10.)

3) Karrets Side er ikke buet. Den svagt bøiede Bund, som støder sammen med Sidefladen i en afrundet Kant, bevirker, at Karret ikke kan staa. Bundens Gjennemsnit er ikke mindre end Mundingens; under Bunden ses inddreiede Cirkellinier. Haandtagets Sidekanter ere afbrudte af en fremspringende Flig. Udskjæring ved Haandtagets Ende, romersk Fabrikantstempel og »Fortinning« findes ikke. Kar af denne Form ledsages af en ligedannet Si. (Form 3: fig. 11.) Naar Sien her eller ved den foregaaende Form mangler, maa det antages, at dette er tilfældigt, eller at Sien er gaaet

Form 2:

½. fig. 10 (tildels Ringe F. Nr. 18896).

tabt ved Fundets Optagelse. (Om to Overgangsformer i Kjærumgaard og Bodummark F. se ndf.)

Form 3:

$^3/_{10}$. fig. 11 (Varpelev F. Nr. 19676).

Til disse Forskjelligheder mellem de 3 Former, hvortil kunde føies andre (Baand under Randen, indskaarne Zirater, tyk Kant ved Mundingen o. s. v.), kommer en paafaldende Forskjel ogsaa i helt andre Henseender. Indenfor enhver af de 3 Grupper findes stor Lighed i Patina, Conservation, Maade, hvorpaa Brud er sket; men en Sammenstilling af Grupperne indbyrdes viser en Forskjel, som maa bero paa, at Stof og Fabrikationsmaade ere forskjellige. Formerne 1 og 2 slutte sig nu nøie til hinanden ved Fabrikantmærke, »Fortinning« og Præg; i de samme Henseender skille de sig begge fra Form 3. Kommer hertil, at mange Fund vise, at 1 og 2 ere samtidige, medens ingen af dem er funden med Form 3, er der vel Grund til at undersøge, om Formerne 1 og 2 ere fra samme Tid som 3 eller ikke. Da Materialet til Form 2 er utilstrækkeligt, skal Spørgsmaalet kun undersøges for Formerne 1 og 3.

Bronzekar af Form 1 findes i Samlinger af romerske Antiqviteter fra Italien til England, saa vidt mig bekjendt, aldrig ledsagede af en indsat Si. Det Samme gjælder om Karrene af denne Form fra Fund udenfor Romerrigets Grænser. —

I Museo Borbonico findes henved 200 Kasseroller, dels ganske af Form 1, dels noget varierede (Real Mus. Borb. V tab. 58 fig. 2, tab. 59 fig. 5). Ingen af disse synes

at have været ledsaget af en Si; omtrent 10 Sier findes i Mus. Borb.; men de have langt Skaft og passe ikke i Kasserollerne (l. c. III tab. 31 fig. 1—3; II tab. 60; VIII tab. 14). Der findes endvidere omtrent 5 Øsekar med indsatte Sier og Haandtag med Flige; men ved den runde Bund, et længere Haandtag og Fabrikantstempel slutte de sig nærmest til vor Form 2 (l. c. III tab. 31). Kar fuldstændig af Form 3 har jeg hverken set i Mus. Borb. eller andetsteds i Italien. Andre Kasseroller, som fuldstændig ere af Form 1[1]): Mittheil. d. antiqv. Gesellsch. Zürich, XV, 3 p. 80 tab. 4. I Museet i Zürich findes et Haandtag til en saadan Kasserolle med Stempel: Cipi Polibi. Hos Comarmond l. c. p. 330 opregnes 13 Stykker; 2 Kasseroller satte i hinanden. Grivaud de la Vincelle, p. 123. Montfaucon, tome 3, 1 og 64. Jahrb. d. Ver. v. Alterthfr. im Rheinl. 49 p. 80. Archæologia, vol. 41 p. 332 (fra Frankrig); 10 p. 133; 11 p. 105; 28 pl. 25; 41 p. 325. I Antiksamlingen i Kjøbenhavn, 2 Stykker. — Bronze- og Sølvkar noget afvigende fra Form 1, men alle uden Si: se ovf. Mus. Borb.; her ogsaa omtr. 8 Sølvkasseroller. Mitth. d. ant. Gesellsch. Zürich, XV, 3 p. 133 tab. 13—14. Anzeiger f. Schweiz. Gesch. u. Alterth. 1 p. 141. Bonstetten: Recueil, p. 13. Archæologia, vol. 39 p. 509; 15 p. 393. Arneth, Nr. 92. 2 Stykker i Thorvaldsens Museum. — Fra Fund udenfor Rommerrigets Grændser: Zeitsch. d. hist. Ver. f. Niedersachsen 1854, p. 44: Kasserolle med Stemplet: P. Cipi Polibi; »nicht weit davon« Fragmenter af en Si — altsaa ikke hørende til Karret. Friederichs: Berlins ant. Bildwerke, II n. 580 (og 581—3). Jahrb. d. mekl. Vereins, 5 tab. fig. 2; 8 tab. 1 fig. 1; 23 p. 292. Antiqv. Tidskr. f. Sverr. 2 p. 297, Inv. 498. Museum i Stockholm: Inv. 3706. Vestmanlands Fornminnesför. Årsskr. p. 570. —

---

[1]) Her som andetsteds henvises kun til Literaturen, naar Afbildning eller omhyggelig Beskrivelse gjøre Anvendelsen sikker.

Bronzekar af Form 3 kjender jeg kun fra Romerrigets Grænselande og fra ikke-romerske Lande, altid ledsagede af en Si. —

Mitth. d. ant. Gesellsch. in Zürich, XV, 3 tab. 11 fig. 4—6. Schr. d. Würtemb. Alterth. Vereins 1854, Heft 1 p. 8 og Heft 3. Arch. f. K. østerr. Gesch. 33: en Si af denne Form. I Museerne i Mainz, Wiesbaden og Berlin findes Kar af denne Form. Jahrb. d. Mekl. Ver. 35 p. 103, 114, 117, (122). Månadsblad för Sverrige 1874 Nr. 26. Katalog over det kgl. norske Vidensk. Selsk. Oldsaml. p. 53. Museum i Thronhjem: fra Lines Øen. —

Vi se her to udprægede Former ligeoverfor hinanden;[1]) deres Forskjellighed bestaar ikke alene i Form, men ogsaa i, at den ene altid ledsages af Si, den anden aldrig. Omhyggelighed i Forarbeidning og Formfuldendthed i Forbindelse med romerske Fabrikantstempler gjøre det utvivlsomt, at den ene Række indeslutter ægte romerske Kar, medens disse Kjendemærker mangle for den anden Rækkes Vedkommende. Naar nu hertil kommer, at Findestederne angive hele Romerriget som Hjemstavn for den ene Form, men henviser den anden til Grænserne, turde derpaa vel bygges en foreløbig Antagelse af, at den første Form er en ældre, ægte romersk, den anden en yngre, maaske særlig til visse Grænse-Provinser knyttet Form. Dog bør en saadan Antagelse, paa Grund af at Tilfældet kan faa for meget at sige i Slutninger, der drages fra, hvad der er naaet fra Findested til Samling og atter fra Samling til Literaturen, støttes af Beviser udenfra; først da tør man tillægge den Værd. Vi ville da i det Følgende se, først, at Gravskikkene i de Fund, hvori disse Former optræde, synes at tale for denne Tidsadskillelse, dernæst, at de Oldsager, hvoraf disse Former ledsages, bestemt bekræfte den.

[1]) Undtagelser gjøre Karrene, som ere afbildede i Schr. d. Würtemb. Alterth. Ver. 1854, 3, med Forsølvning, og Karrene fra Bodummark (se ndf.) og Öremølle F., som have afrundet Bund; disse sidste ere formentlig ikke forgyldte.

Hvad det første Punkt angaar, saa er det med Ligbrand og Begravelse, med Gravskikkene fra Periodens Begyndelse og dens Slutning, at den ældre og yngre Gruppe af Kar skal sammenstilles. Ved 11 Fund med Kar af Form 1 og 2 er ingen Iagttagelse gjort om brændt eller ubrændt Lig; 1 Fund tyder paa Ligbrænding[1]); 2 have indeholdt brændte Ben[2]). Intet af alle 14 Fund er gjort ved Skelet[3]). Det er vel muligt, at nogle af disse Kar ikke have tjent til Udstyr i Graven, men ere nedsatte i Jorden i andet Øiemed[4]); dog er der paa Grund af Fundenes Bestandele (Fibulaen forekommer i 6 Fund) og deres Overensstemmelse med de sikre Gravfund al Sandsynlighed for, at største Delen af disse Fund uden iagttagne Levninger af Liget virkelig er Gravfund. Paa den anden Side har der ved Kar af Form 3 været Ligbrand ved 2 Fund[5]); Skelet er iagttaget i 10 Tilfælde; kun ved 4 Fund ere Levninger af Liget ikke bemærkede. Begravelse uden Ligbrænding er altsaa fremherskende ved Form 3; ved Formerne 1—2 er aldrig iagttaget Skelet, men undertiden Ligbrand. At der kun haves saa faa Beretninger om Levninger af Liget ved disse Former, turde have sin Grund i, at Aske og brændte Ben i en uanseelig Ler-Urne omgiven af nogle Sten lettere overses af den ukyndige Finder end Levninger af Skelet i en regelmæssig, ofte stensat Grav.

Det synes altsaa virkelig, at Gravskikkene, som ledsage de to Grupper, afgive en vis Støtte for den Antagelse, at Formerne 1—2 ere ældre, Form 3 yngre. Men et Bevis herfor vil man først kunne faa ved en Sam-

---

1) Ringe F.

2) Nørrevissing F. og Nimtofte F.

3) Heller ikke Kjærumgaard, Bodummark og Kalø F.; om disse se ndf. under Overgangsfundene.

4) Herpaa tyde 3 Fund fra Tørvemoser: Søtofte, Ullerup og Frerslev F.

5) Ellerup F. og Sæbyhøi F. se ndf. ved Overgangsfundene.

menstilling med andre Oldsager. Det synes saaledes at være af Betydning, at det overalt, hvor Fibula og Kasserolle med eller uden Si ere blevne nedlagte sammen, er Fibulaer af den ældre Gruppe (1 b og 2), som findes med Kar af Form 1[1]), medens paa den anden Side Kar af Form 3 kun ere ledsagede af Fibulaer af de yngre Former (3—6).[2]) Gaa vi til udenlandske Fund, se vi ganske det samme Forhold som ved de danske. Fundene ved Hagenow og Gross-Kelle[3]) høre ved Karrene af Form 1 og 2 til den ældre Tid; ved Hagenow F. er ingen Iagttagelse om brændt eller ubrændt Lig gjort, ved Gross-Kelle F. er der Ligbrand[4]); i det første var der 2 Fibulaer af Form 1. Ved Schwinkendorf fandtes sammen med et Haandtag til en Bronzekasserolle med romersk Fabrikstempel en Fibula af Form 1.[5]) Fundene fra Häven, en Gravplads med mange Skeletter, og Grabow indeholde kun Kar af Form 3[6]); i disse Fund er der ogsaa kun Fibulaer af de yngre Former, navnlig Form 6. Zeitschr. d. hist. Ver. f. Nieders. 1854, p. 44: Kasserolle af Form 1 stærkt medtagen af Ild. Katalog over det kgl. norske Vidensk. Selsk. Oldsaml. p. 53: Øsekar og Si »ganske lignende de fra Varpelev (Engelhardts guide)« og Fibula af Form 4.

Da nu den Tidsadskillelse mellem de 2 Grupper af Bronzekar, som gik ud fra en Forskjel i Præg og Skjønhed, og som til en vis Grad støttedes ved Findestederne i Udlandet og de ledsagende Gravskikke hjemme, bekræftes ved Overensstemmelsen med den Tidsadskillelse, som blev forsøgt for

---

1) I Fundene: Espe, Paarup, Ringe, Sperrestrup, Nimtofte, Nørrevissing.
2) I Fundene: Baunshoi, Valloby, Bennebo, Sorø, Nordrup, Gunnerupgaard.
3) Mekl. Jahrb. 8, 36 og 5. Anh.
4) Saaledes i den første Beretning om Fundet, Jahrb. 5. Anhang.
5) Mekl. Jahrb. 8 p. 52.
6) Mekl. Jahrb. 35 p. 106 og 100.

Fibulaerne, turde der vel være Grund til at skjænke den Tiltro.

Der skal dog anstilles endnu en af de andre uafhængig Undersøgelse af en Klasse Oldsager, som under forskjellig Form optræde baade i den ældre og yngre Tid, før Adskillelsen prøves paa de andre Rækker af Gjenstande, der hyppigere forekomme i Fund fra den her behandlede Periode.

De store Bronzespande, som her skulle betragtes, synes ligesom »Kasserollerne« at have været anvendte til forskjellig Brug hos Romerne. Som deres Navn Ψυκτήρ[1]) angiver, have de været Vand- eller Sne-Beholdere, hvori Vinkanden nedsattes for at afkøles; men ved Siden heraf have de været benyttede til Vin, blandet eller ublandet, til Frugt og Mælk.[2]) Hos Barbarerne have disse Kar enten været anvendte som Gravurne[3]), eller de ere blevne brugte ved Gravofferet eller Gravmaaltidet[4]); i dem har sandsynligvis den Drik været indeholdt — maaske ogsaa tilberedt —, som østes op med Kasserolle og Si og dernæst hældtes ud i Drikkehorn eller Bægre.

Karrene af denne Art, som findes i oldnordisk Museum, kunne paa Grund af Forskjelligheder, navnlig i Hank- og Fod-Partiet, skilles i to Grupper:

1) Hankbeslaget, prydet med et Hoved, er fæstet under Karrets Rand; op over denne rager Ringen. Hankens Ender ere udarbeidede til Dyrehoveder; den bærer en Ring i Midten og har en fremspringende Tap ligeoverfor Dyrehovedet. Karret hviler paa den flade Bund eller oftest paa 3 (Løve-) Fødder.[5]) (Form 1: fig. 12.)

---

[1]) L. Ussing: De vase qvod appellatur Ψυκτήρ (Ann. dell'inst. di corrisp. archeol. 1849). Id.: De nominibus vasorum Græcorum, p. 76. Friederichs l. c. p. 160.

[2]) Derfor bruges i Flæng Navnene: crater, situla, hydria, echinus om disse Kar.

[3]) Idetmindste i Nordtydskland se ndf.

[4]) Worsaae i Overs. over Vidensk. Selsk. Forhandl. 1867, p. 262. Id. Aarb. 1866, p. 323.

[5]) L. Ussing l. c. p. 143 og 144. — Disse Eiendommeligheder

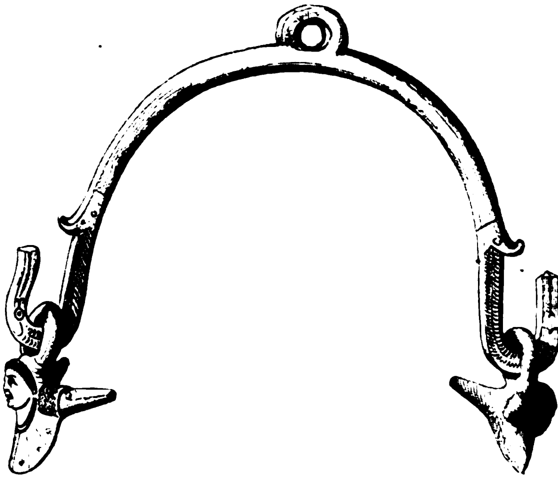
2) Karrets Side løfter sig til to smaa, udtungede Plader, hvori Hullet til Hanken er anbragt; denne er ikke smykket med Dyrehoveder og bærer ingen Ring og Tap. Den er derimod prydet med Baand eller Streger, anbragte paatværs af dens Længderetning. Karret hviler paa en hul Fod. (Form 2: fig. 13.)

Det kunde synes, at disse Forskjelligheder ere uvæsentlige; men dog findes aldrig Træk fra den ene Form overførte paa den anden. Karrene af den første Form ere endvidere udbugede paa Midten eller bredest nedadtil, medens de sidste ere bredest foroven og aftage jævnt mod den lille Fod. Ved den første Gruppe synes Afdreining ikke at have været anvendt, hvilket derimod er gjennemgaaende ved den anden. Idet der saaledes foreligge Kar af to forskjellige Former, skal det paa samme Maade som ovenfor undersøges, om disse skrive sig fra samme Tid og Sted eller ikke. Ogsaa her er det Findesteder, Gravskikke og medfølgende Oldsager, hvorfra Slutningerne skulle drages. — Formen 1 findes i Museo Borb. i 5—6 nøie tilsvarende Exemplarer (Nicolini: Le case e monumenti di Pompei, IX tab. VIII, og Real Mus. Borb. vol. IV tab. 12 fig. 4) og i Museet i Lyon (Comarmond l. c. Nr. 502). Kar af denne Art beskrives i Archiv. f. hess. Gesch. u. Alterth. 10 p. 447; Zeitschr. d. hist. Ver. f. Nieders. 1854, p. 53; Ledebur: Das königl. Mus. v. Alterth. Berlin 1838, p. 95; Baltische Studien, 11 p. 112; Aarsb. f. norske Fortidsmind. 1867, p. 65.[1])

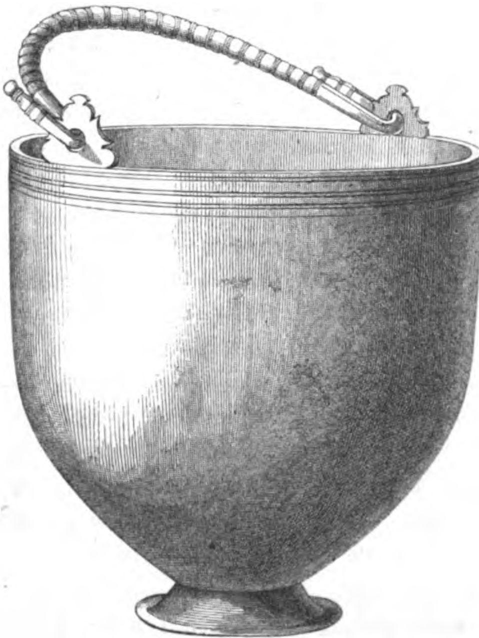
---

blive først iøinefaldende ved Sammenstilling med andre Kar af denne Art, da de danske Fund kun have givet 5 saadanne Kar, alle meget defecte.

[1]) Et lignende Kar er beskrevet af Friederichs l. c. Nr. 1575 b. — Enkelte Hankbeslag prydede med Hoved i Museerne i Florens, Zürich og Carlsruhe. Sitzungsberichte d. Academie d. Wissensch. Wien 1854, p. 492. Hos Montfaucon, tome 3 p. 1 tab. 35 er afbildet en saadan »Amulet«. Bruzelius: Svenska Fornlemn. II, tab. 8, et Bronzekar af dette Slags, men uden Hank og Beslag.

⅓. **Form 1**: fig. 12 (Rumperup Fund Nr. 9481).

⅔. **Form 2**: fig. 13 (Varpelev Fund Nr. 19675).

Til Formen 2 kjender jeg intet Sidestykke fra Italien. I Zeitschr. d. hist. Ver. f. Nieders. 1854 omtales 6 Stykker fra Hannover; Dorow: Denkmäler, II tab. 18, en Hank; Mekl. Jahrb. 35, 5 Stykker fra Meklenborg; Urda II, i Augvaldnæs Fundet; Lorange: Om Spor af romersk Cultur o. s. v. p. 30, 32, 33. —

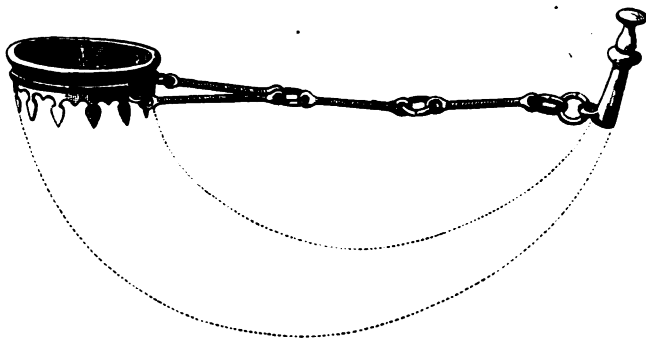
Formen 1 findes altsaa udbredt fra Syditalien til Norge; Formen 2 synes kun at forekomme i Fund fra Rhinen over Nordtydskland til Norge. Af dette Forhold kan maaske drages den foreløbige Slutning, at den første er en tidligere, italiensk Form, den anden en senere, hvis rette Hjemstavn maatte søges i Rhinegnene. Dog kun hvis denne tilsyneladende Forskjel i Tid og Oprindelse støttes fra andre Sider, er man berettiget til at skjænke den Tiltro.

Tyde da først de Gravskikke, som paa barbarisk Grund ledsage de to Former, paa en ældre og en yngre Tid? Findes Ligbrand ved den første Form, Begravelse ved den anden?

Ved 3 danske Fund, hvori Formen 1 forekommer, ere ingen Levninger af brændt eller ubrændt Lig iagttagne; (med Skelet i Valløby F. se ndf. ved Overgangsfundene). Formen 2 er funden med ubrændt Lig i 5 Tilfælde; ved 4 Fund er Intet iagttaget i denne Henseende. Idet vi her minde om, at et ganske lignende Forhold fandt Sted ved Kasseroller af ældre og yngre Form, vende vi os til de udenlandske Fund. Ved alle (4) tydske Fund er Form 1 ledsaget af brændte Ben; Skelet er iagttaget ved de meklenborgske Fund, hvori Form 2 forekommer. At usikre Fundberetninger lade de hannoveranske Kar af Form 2 være fundne med brændte Ben, gjør intet Skaar i den Slutning, vi her ville drage: Gravskikkene tyde paa, at Kar af Form 1 ere ældre, af Form 2 yngre, idet Ligbrand væsentlig ledsager de første, Begravelse først indtræder ved de sidste, enten eneherskende eller overhaandtagende. Dog et sikrere Bevis for Tidsforskjellen faaes først ved Sammenstilling med andre Oldsager: Formen 1 findes i 3 danske Fund

med Kasseroller, der høre til den ældre Gruppe (Valløby F. se ndf.), Form 2 i 6 danske og i de meklenborgske Fund kun med Fibulaer og Kasseroller af de yngre Former. Disse Bronzekar synes altsaa, afset fra Usikkerheden paa Grund af det ringe Materiale, at bidrage til at støtte Adskillelsen mellem en ældre og en yngre Tid indenfor den »romerske« Jernalder i Danmark. Det Resultat, som er vundet ved Betragtning af Fibulaer, Kasseroller og Bronzespande, skal nu overføres paa andre Arter af Oldsager fra denne Periode.

Drikkehorn med Bronzebeslag (fig. 14) synes at være eiendommelige for den ældre Tid. De forekomme i 7 Fund[1])

1/3. fig. 14 (Kjærumgaard F. Nr. 11112).

med Gjenstande, som ovenfor ere henførte til den ældre Tid. Fragmentet i Valløby F. kan formentlig ikke tydes som Beslag til Drikkehorn.[2]) (Ellerup F. se ndf. under Overgangsfundene.) Blandt de meklenborgske Fund forekomme Beslag til Drikkehorn i Hagenow og Gross-Kelle F., som ovenfor henførtes til den ældre Tid, derimod ikke i de yngre Fund. I Halland (Fornm. Fören. Årsskrift, 1872): Drikkehorn i en Høi med Ligbrand. Paa Gotland og Øland synes disse Horn at have holdt sig noget længere; se Ant. Tid-

[1]) Spærrestrup, Stilling, Kjærumgaard, Espe, Høiby, Kjeldbylille, Tjæreby Fundene.

[2]) Aarbøger f. nord. Oldk. 1873, p. 297.

skr. f. Sverrige, 2 p. 310: »Dessa horn förekommo redan under denarålderen . . . Det synes dock icke otroligt, att man ännu under solidusålderen hade för sed att låta dem följa den døde i grafven«. Derimod forekomme i Fundene fra Gestrikland (Antiqv. Tidsskr. f. Sverrige, 2 p. 304), Veien (Ann. 1836—7, p. 147) og Braaten (Nord. Tidsskr. 1 p. 398), som alle høre til en senere Tid, Drikkehornsbeslag, der væsentlig afvige fra de her omtalte ved en Bronzebeklædning, som synes at have dækket hele Hornet, ved fremspringende, flade Ringe og Rækker af Nagler.

Pæreformige Guldberlokker med Drueprydelser og paalagt Guldtraad (fig. 15) ere i Danmark 4 Gange[1]) fundne med ældre Former, aldrig med yngre. Af de øvrige (7) Fund med disse Berlokker, hvorved Stedsangivelse haves, synes 3 at være gjorte ved brændt Lig, intet ved ubrændt.[2]) Af udenlandske Fund maa hertil føies: Løken F., med Kasserolle og Si af Form 2 (se ndf. p. 371 Note) og Drikkehornsbeslag af ældre Form; Lunde F., med Fibula af Form 2[3]); Hveem F., med Fibula af Form 2[4]); Baltische Studien, 15, 2 p. 55, med Fibula af Form 1; Meklenb. Jahrb. 25 p. 255, med Fibula af Form 1; ibd. p. 258, en Sølvberlok funden sammen med en Fibula af Form 1.[5])

1/1. fig. 15 (Løken F. Nr. 653).

[1]) Nørre Broby, Høiby, Holme (lille Fragment), Tjæreby F.. I Vangede F. findes den S-formede Krog, som ofte ledsager Berlokken. Om de to sidste Fund med ubrændt Lig se ndf. under Overgangsfundene.

[2]) Thestrup, Odense Grusgrav, Kneverhede F.

[3]) Nicolaysen: Norske Fornlevninger Nr. 839.

[4]) Ibd. p. 839 øverst.

[5]) Andre Fund af Guldberlokker: Baltische Studien, 16, 1, 55. Jahrb. d. Schl. Holst. Lauenb. Gesellsch. 8, 5. Månadsblad 1872 Nr. 2.

Det tør sikkert efter alle disse Fund, hvori Guldberlokken optræder ved Siden af de ældre Former, antages, at den væsentlig tilhører den ældre Tid. Belægningen med Guldtraad og kornet Arbeide, som var i Brug baade hos Etrurere og Romere, angiver disse Smykkers sydlige Hjemstavn. Fra et Fund i Østerrig haves en Naal, hvis Hoved er prydet ganske paa samme Maade som Guldberlokkerne (Archiv f. Kunde österr. Geschichtsqu. 33 p. 30). I Compte rendu de la Comm. imp. arch. St. Pétersbourg 1865, pl. 2 og 1869 pl. 1 ere lignende Smykker afbildede.

fig. 16 (Kohave Fund, Sværtebæksbakkerne Nr. 3027).

Om Lerkarrene, der som utvivlsomt indenlandsk Arbeide vilde afgive det paalideligste Grundlag for Tidsbestemmelser, dersom de ikke tillige vare udsatte for Paavirkning af locale Eiendommeligheder, skal kun Følgende fremsættes. Ved Aasted ere fundne smukt forarbeidede Lerkar med sortglinsende Overflade og prydede med en indridset Mæander sammen med en Fibula af den ældste Form (fig. 1 b). Lerkar med det samme Ornament og en Fibula af samme Form ere fundne (paa forskjellige Steder) i

en Høi ved Bjergsted.[1]) Hertil slutte sig andre Fund af Lerkar med mere eller mindre udpræget Mæandertegning, Jernsager (og brændte Ben). Mæanderen forekommer endvidere paa et sort Lerkar, som med (15) andre Urner og Oldsager fra Bronzealderen er fundet i en Høi i Kohaven, Sværtebæksbakkerne (fig. 16).[2]) Med disse Antydninger i danske Fund af, at mæanderprydede Kar maa henføres til den ældste Del af Jernalderen, stemme mange Beretninger om Fund i Udlandet: i Nordtydskland ledsages de sorte Lerkar med Mæander af de Former, som ovenfor henførtes til den »romerske« Jernalders tidligere Del;[3]) ved Nimptsch i Schlesien ere saaledes prydede Lerkar fundne med to Fibulaer af den ældre Form 1 eller 2.[4])

De smukkeste Lerkar, som Oldnordisk Museum har at opvise, synes saaledes at maatte henføres til Jernalderens ældste Tid eller til Bronzealderens Slutning og deres Mæandertegninger synes at skyldes en Udvikling, der falder forud for den romerske Paavirkning.[5])

Træspanden med Bronzebeslag (fig. 17) forekommer i 22 Fund (dels anførte i Engelhardts Fundfortegnelse i Nydam Mosefund, dels senere hen indkomne i Samlingen). Naar den ledsages af andre Oldsager, henhøre disse til den senere Tid. Ved 13 Fund er Skelet iagttaget (Sneumgaard F. se ndf. under Overgangsfundene). Men i Boyes »Oplysende Fortegn.« o. s. v. er anført en Træspand ved Høiby F., og i Fortegn. i Nydam Fundet opføres en saadan Spand under Nimtofte, Nørre-Broby og Lundshof Fundene; disse 4 Fund høre efter deres øvrige Former til den ældre Tid.

---

1) Nr. 12142 og Nr. 20767.
2) Nord. Tidskr. f. Oldkynd. 3 p. 302.
3) I Meklenb. Jahrb. mange Steder under »Wendenkirchhöfe«.
4) Kruse Budorgis 1819, p. 152 tab. III fig. 3.
5) Mæanderlignende Ornamenter ere, som bekjendt, almindelige i Bronzealderen; men den egentlige Mæander med Linier, som støde sammen i en ret Vinkel, findes først paa de sorte Lerkar.

Hvad Høiby F. angaar, hedder det herom i Nord. Tidsskr. I p. 189, 5): »Levninger af en Bronzehank og andet Beslag, der forhen har hørt til en liden Træspand af det Slags, som stundom findes i de nordiske Gravhøie, samt af en Kjæde, bestaaende af Stænger og Ringe, hvori den formodentlig har hængt«. I »Oplysende Fortegnelse« o. s. v. Nr. 306 omtales ved det samme Fund »4 Brudstykker af en Bronzekant til en Træspand og 2 smaa Metalbeslag med

¼. fig. 17 (Sneumgaard F. Nr. C 1444).

Kjæder til Drikkehorn«. Hr. Boye har set, at Kjæderne høre til Drikkehorn, men har ellers holdt sig til den første Beskrivelse af Fundet og bestemt Bronzekanten som hørende til en Træspand. Stykkerne findes imidlertid endnu i Samlingen og tillade sikkert ingen Tvivl om, at Fundet indeholder Drikkehornsbeslag og ingen Træspand. Ved Lundshof F. er indført i Protokollen under Nr. MCMLV »Fragment af Metalrand til en Træspand eller og til Balgen af

et Sværd«. Disse Stykker anføres i Fortegnelsen i Nydam Mosefund som »Metalrande til en Træspand (?)«. Stykkerne i Samlingen kunne formentlig ikke tydes saaledes; det er Beslag til Skjold eller Skjoldbule, hvorpaa ogsaa Sømmene med fingerbølformig Hoved tyde. At der skulde have været en Træspand i Nørre-Broby F., kan nu kun støttes af Museums-Protokollen, da Stykkerne selv ere gaaede tabt. Ved dette Fund nævnes under Nr. 5236: »Metalbeslag til en Træspand med Kjædehank af udmærket Arbeide. De to Sidestykker, hvorved Kjæden har været anbragt, ere massive og bevarede«. Ingen Træspand med saadan Hank er hidtil funden, intet Stykke af denne Art opbevares i Samlingen. Drikkehornsbeslag med tilhørende Kjæder ere derfor sikkert her ligesom ved Høiby F. blevne antagne for Kant og Kjædehank til en Spand. Ved Nimtofte F. beroer Angivelsen om Træspand ligeledes kun paa Protokollen, da Stykkerne ikke mere findes; her nævnes under Nr. MDCCCLXXIX: »Fragment af Kant eller Beslag af Bronze formodentlig til en lille Træspand«. Man kjendte dengang (Aar 1828) ikke Drikkehornsbeslag (endnu ikke i 1845; se Ann. 1844—5, p. 365 og p. 367 nederst), og som saadanne maa de under dette Nr. omtalte Stykker sikkert opfattes. De sædvanlige flade Hanke og Baand omtales heller ikke ved noget af Fundene. Disse 4 Fund synes altsaa ikke at kunne gjøre nogen Undtagelse fra: at Træspanden først forekommer i Fund, som høre til det senere Afsnit af ældre Jernalder. I udenlandske Fund forekommer denne Spand ogsaa kun med de sildigere Former eller med Stykker, som maa henføres til et noget senere Tidsafsnit end det her behandlede.[1]) Nedsættelsen af Træspand i Graven viser

[1]) Kjørstad F. (Aarsb. f. Foren. f. norske Fortidsm. 1867), Sætrang F. (Ann. f. n. Oldk. 1836—7, p. 152), Veien F. (ibd. p. 143), Holmegaard og Birkeland F. (Christ. Univ. Mus. Nr. 2646 og 2458). I to Fund fra Upland og Skaane (L. Jored F., beskr. af Hallenberg: Berättelse om tvänne fynd, og Tibble F. Inv. 5089), som efter Stykkerne med forgyldte Sølv-

hen til senere Gravskikke (Worsaae: Mammen F. Aarb. 1872 p. 214—5), ligesom lignende Spande, som bekjendt, ofte forekomme paa sent germanske Gravpladser paa romersk Grund. Spandene i de danske Gravfund synes at være romerske eller ere idetmindste gjorte efter romerske Forbilleder. I Archæologia vol. 25 pl. 3 er afbildet en Træspand, 2 Tommer i Diameter, 5½ T. høi, med 3 Bronze-Baand og Hank (sandsynligvis feilagtig anbragt paa Siden). Den romerske Grav, hvori denne Spand fandtes, indeholdt en Mønt fra Hadrian og kan vist ikke være stort senere end denne Keiser. I Mitth. d. k. k. Centralcom. zur Erf. d. Baudenkm. Wien 1866, p. 39, tab. III er afbildet en Træspand med Sølvbeslag fra Osztropataka, funden med en romersk Mønt fra Midten af 3die Aarh.[1])

Prof. Engelhardt har i Aarb. f. nord. Oldk. 1871 p. 445—7 anført henved 40 danske Fund af Glaskar. Af disse Fund maa de under Nr. 2, 3—5, 6, 7—8, 12, 16—18, 21, 29 anførte, ifølge de i dem foruden Glaskarrene forekommende Oldsager, henføres til den senere Fundgruppe; saaledes ogsaa det senere indkomne Nordrup F. (C. 1587). Men Glaskar findes ogsaa i Valløby F. og smeltet Glas i Sæbyhøi F., som staa paa Overgangen mellem de to Fundgrupper (se ndf.). I Fundet fra Espe (27—8) findes to flade Glas-Skaale og i Bodummark F. forekom »Brudstykker af Bunden til en tyk Glasskaal«; disse to Fund høre til

---

plader lagte paa Bronze maa henføres til den senere Tid, forekommer ogsaa Træspanden. Häven F. (Mekl. Jahrb. 25), Céke F. (Archiv f. Kunde østerr. Gesch. 33 p. 106). Træspanden i Løken F. er meget tvivlsom, da den aldrig har været i Samlingen; fra Norske Fornlevn. p. 837 er Angivelsen gaaet over i Loranges Fortegn. p. 21. I Museet findes derimod to unumererede Stykker: Fragment af en Si og et Haandtag af Form 2; disse Stykker høre utvivlsomt til Løken F., som saaledes helt tilhører den ældre Tid.

[1]) Ed. v. Sacken u. Kenner: Die Samml. o. s. v. Nr. 274 a: »5 Bronzebaand og Hank til en Træspand fra Céke«. Adler: Opferplätze etc. Saalfeld 1837.

den ældre Tid. Det synes altsaa, som om Glaskar først ere blevne almindelig indførte i den Tid, som betegnes af den senere Fundgruppe, medens de dog enkeltvis forekomme allerede i den tidligere Tid. Herpaa tyde ogsaa Gravskikkene; 8 Fund af Glaskar ere gjorte ved Skelet; men ved Killerup F. (26) var Glasset »fuldt af Aske« og ved Sæbyhøi F. havde Ligbrænding fundet Sted.

Drikkekar af Glas ere i den senere Fundgruppe traadte i Stedet for Horn med Bronzebeslag, hvilke, som vi ovenfor saa, vare almindelige i den ældre Tid. Kun i Espe F. (ældre Tid) forekomme Drikkehornene ved Siden af Glaskar, dog ikke de for den senere Tid eiendommelige Bægre, men aabne, flade Skaale; for disse henviser Engelhardt ogsaa til »Vasemalerier fra Sicilien og Egnen ved Neapel«, hvorimod ellers »den overveiende Del af disse Glas« sættes »i Forbindelse med en romersk og vesteuropæisk Kulturstrømning« (p. 449), og »de yngste af disse danske Fund« henføres til »Slutningen af den ældre Jernalder« (p. 445).

Hermed stemmer ogsaa de udenlandske Fund: »Drikkehornsbeslag forekomme i de to ældre Fund fra Gross-Kelle og Hagenow, Glasbægre f. Ex. i Fundene fra Kjørstad, Sætrang,[1]) Häven og Céke,[2]) som alle ovenfor ere henførte til den senere Del af ældre Jernalder. Dog findes i Meklenborg ogsaa Glasslagger i Urner med brændte Ben, og paa Gotland er et Glasbæger fundet med en Fibula af forromersk Form (Hildebrand: Statens hist. Mus. p. 92).

Bronzekar med buede, indenfra uddrevne Striber og med Hank endende i Fuglehoveder, som griber ind i Beslag, der ere fastloddede ovenpaa Karrets Rand, synes væsentlig at tilhøre den senere Del af ældre Jernalder (fig. 18). Af de 8 Fund, hvori disse eiendommelige Kar forekomme, høre 4[3]) afgjort til den senere Tid; de 4 andre Fund[4]) høre til

[1]) Ann. f. nord. Oldk. 1836—7 p. 153.
[2]) Archiv f. Kunde østerr. Gesch. 33 p. 104.
[3]) Nordrup, Thorslunde, Frerslev, Gaardsted, (Baarse).
[4]) Valløby, Gjerum, Ellerup (Kalø).

dem, der nedenfor skulle bestemmes som staaende paa Overgangen mellem den ældre og yngre Tid. Disse Kar findes baade i Norge,[1]) Sverrig[2]) og Tydskland (2 Stykker fra Zerbst i Berlins Oldsag-Museum) og synes derfor at være fremmed Fabrikat. De forekomme kun med Former, som ovenfor ere henførte til den senere Tid, i Öremölle F. med Glas-Bægre og Kasserolle med Si af senere Form, i Brunsberg F. med Fibula af Form 4 (fig. 6).[3])

¼. fig. 18 (Valløby F. Nr. C. 1468).

Spillebrikker af Glas synes væsentlig at maatte henføres til det senere Afsnit af ældre Jernalder. De forekomme i 8 Fund; af disse ere de 6 ved andre Gjenstande bestemte som sene Fund. Kun Espe F. (ældre Fund, men med flade Glasskaale) danner en Undtagelse, idet her forekom 1 Spillebrik. I Gross-Kelle F. (ældre Tid) fandtes 5 St.

Den senere Periode synes endvidere at betegnes ved romerske Mønters og ved de ældre Runers Optræden. Mønter ere nemlig i Danmark kun fundne med Oldsager af

[1]) Lorange: Om Spor af den rom. Cultur o. s. v. p. 29, VIII.
[2]) Månadsblad f. Sverige 1874 Nr. 26.
[3]) Nicolaysen: Norske Fornlevninger p. 751.

yngre Form og ved ubrændt Lig.[1]) Runeskrift er kun iagttaget paa Gjenstande, som høre til den senere Tid.[2])

Men Adskillelsen mellem en ældre og en yngre Tid synes at kunne forfølges paa Omraader, hvor man ikke skulde vente det. Haarnaalene have andre Former i Begyndelsen af Perioden end i dens Slutning. Stykkerne med »Drueornament« optræde ikke i Fund, som kunne henføres til den senere Tid og i 3 af 4[3]) Tilfælde med ældre Former. Naalene, hvis Hoved er prydet med et gjennembrudt Kors[4]), findes kun i 2 ældre Fund (Tjæreby og Grenaa F.), og i Stockholms Museum opbevares et Fund fra Vestergøtland, hvori en saadan Naal forekommer ved Siden af 2 Fibulaer af Form 1 (nærmest lig fig. 1 b). Derimod er denne Naal funden med 2 tidlige Fibulaer af den yngre Gruppe (nærmest Form 4) ved Hov.[5]) Dette Fund ligesom de andre Overgangsfund (se ndf.) viser, at der ingen skarp Grænse maa drages mellem de ældre og yngre Formers Forekomst. Disse Naale findes ogsaa i Nordtydskland (Mus. i Hannover) og ere saaledes rimeligvis ikke nordisk Fabrikat. Paa den anden Side angives Formen fra Aastofte (Naalen ender i en aflang, gjennemboret Plade) som en sen Form, derved at den optræder i Himlingøie F. og i en Grav med ubrændt Lig paa Bornholm (Vedel l. c. p. 39).

Store aabne Bronze-Skaale af romersk Arbeide ere den eneste Art af Oldsager, som kan siges at være fælles

---

[1]) Rørbæk, Gunnerupgaard, Bennebo, (Aarslev) F.

[2]) At Hagekorset (L. Müller: Religiose Symboler, Vidensk. Selsk. Skrifter 1864) ikke forekommer paa Oldsager, som tilhøre den ældre Tid, turde derimod snarere være tilfældigt; da det syd for Østersøen ledsager de sorte Lerkar med Mæandertegning og de ældste Fibulaformer, er der vel Grund til at antage, at det ogsaa i Danmark har været kjendt i den ved disse Oldsager charakteriserede ældste Del af Jernalderen.

[3]) Aagerup, Frøslev, Nørre-Broby, Vangede F.

[4]) Afbildet i Ann. f. nord. Oldk. 1847, tab. II fig. 1.

[5]) Aarsb. f. Foren. f. Norske Fortidsm. 1868 Nr. 4467—73.

for Begyndelsen og Slutningen af den »romerske« Periode. De forekomme i 3 ældre og 3 yngre Fund. Det er dog at formode, at man, naar et større Antal af disse Kar bliver bragt for Dagen, ogsaa her vil kunne skjelne mellem en ældre og en yngre Tid.

Det ligger nær at undersøge, om Bronzelegeringen er forskjellig i de to Tidsrum, som her ere udsondrede indenfor den ældre Jernalder. Zink-Bronzen optræder i Jernalderen; men endnu er det uvist, paa hvilket Punkt den først viser sig, og naar den fuldstændig har fortrængt Tin-Bronzen. De mig bekjendte Analyser af de ældste Former — en Kasserolle med Fabrikant-Stempel: P. Cipi Polibi fra Hannover[1]); »Krateren« fra Gross-Kelle F.[2]), som ovenfor blev bestemt som et ældre Fund (pag. 360); 3 Fibulaer (Form 1) fra Meklenborgske Fund[3]); »Kjedelen« fra Lunde F.[4]) (ældre Fund); Bronze-Karret fra Smaaland[5]) — opvise alle en Legering med Tin uden Spor af Zink.[6])

Paa den anden Side er Zink-Bronze almindelig i Oldsager af yngre Form, saaledes i 3 Bronze-Spande (som fig. 13) fra Hannover[7]) foruden i de af Prof. Rygh opregnede Stykker[8]); her findes dog ogsaa en Legering med Tin.

Endelig haves en Del Analyser af Stykker, som kunne henføres til Overgangen mellem den ældre og yngre Tid. I nogle Fibulaer fra en meklenborgsk Gravplads[9]), som

---

1) Zeitschr. d. hist. Vereins f. Niedersachsen 1854, p. 47.
2) Meklenb. Jahrb. 9 p. 337.
3) Ibd. p. 343, p. 345; 29 p. 170.
4) Rygh: Norske Bronzelegeringer fra Jernalderen (Christiania Vidensk. Selsk. Forhandl. 1873).
5) S. ovf. pag. 362 Note.
6) Saaledes ogsaa Fibulaen fra Siversted, som rimeligvis er af ældre Form (Fellenberg: Mittheil. d. naturforsch. Gesellsch. in Bern 1860).
7) Zeitschr. d. hist. Vereins f. Niedersachsen l. c.
8) Ryghs ovenanførte Afhandling.
9) Meklenb. Jahrb. 29 p. 171.

nærmest ere af Biformerne 1 a, 1 b og 1 c, fandtes en Legering, hvori lidt Tin staar ved Siden af meget Zink. Endvidere meddeles hos Vedel,[1]) foruden Analyser af forromerske Oldsager, som opvise Tin-Bronze, en Del Undersøgelser af Gjenstande fra Brandpletternes tredie Afdeling, hvor de ældre Former (2den Afd. af Brandpletterne) optræde ved Siden af de yngre, som ogsaa findes i Gravene med ubrændt Lig; disse Gjenstande have Legeringer baade med Tin og Zink.

Det synes at fremgaa heraf, at man i Begyndelsen af den romerske Paavirkningstid[2]) kun har benyttet Tin-Bronze, men at man meget snart, endnu før de ældste Former havde undergaaet væsentlige Forandringer, har tilsat Zink; dog har ved Siden heraf den ældre Tin-Bronze endnu længe været i Brug. Dette vil stemme med Forholdet hos Romerne, hvor man i Analyserne af Mønter har et nogenlunde sikkert Holdepunkt. Zink forekommer nemlig ikke i Mønter fra Republikens Tid; fra Augustus af findes gjennem den første Keisertid en Legering med Zink ved Siden af rent Kobber; men snart indtræder atter en Tilsætning af Tin og Bly.[3]) Dog maa erindres, hvad der alt ofte er fremhævet, at Analyserne endnu ere for faa til, at Resultaterne kunne anses for sikre. I alt Fald tør man ikke antage, at Zinkens større eller mindre Mængde skulde kunne afgive Tidsbestemmelser; indenfor de samme Fund findes nemlig høist forskjellige Legeringer.[4])

Efterat de Arter af Oldsager, som fremtræde i større Antal i Gravfundene, ere gjennemgaaede og Sondringen mellem den ældre og yngre Tid er ført saa langt, som det for

---

[1]) Aarb. f. nord. Oldkynd. 1872 p. 60.

[2]) Charakteriseret ved de ældste Former, som ovenfor henfortes til den tidligere Del af den romerske Jernalder (se fig. 1 a og 1 b, fig. 4, 9, 10, 12).

[3]) Mommsen: Geschichte d. röm. Münzwesens.

[4]) F. Ex.: Veien F. (Rygh l. c.) og Thorsbjerg Mosefund (Fellenberg l. c.).

Øieblikket synes muligt, skal en Sammenligning foretages med tidligere Undersøgelser i samme Retning.

Den af Prof. Engelhardt opstillede Tidsfølge for de store Mosefund synes, som ovenfor berørt (p. 351), ikke at stride med den her forsøgte Tidsadskillelse; men Mosefundene falde indenfor et begrænset Tidsrum af ældre Jernalder, og til Sammenligning med Gravfundene kunde kun benyttes en enkelt Form (Fibulaen). Af langt større Betydning er derimod Sammenstillingen med Amtmand Vedels Tidsbestemmelser for de bornholmske Gravfund.

Efter mangeaarige, samvittighedsfulde Undersøgelser paa Bornholm har Amtmand Vedel, væsentlig paa Basis af Gravskikkene og en Sammenligning mellem de bornholmske Oldsager, opstillet en Tidsfølge for visse Arter af Gjenstande. For de Oldsagers Vedkommende, som forekomme baade i de bornholmske Fund og i de øvrige danske Gravfund, er der en fuldstændig Overensstemmelse mellem de Tidsbestemmelser, som Vedel har opstillet, og de, som ere fremsatte i ovenstaaende Udvikling. Nogle Enkeltheder skulle fremdrages til Belysning af dette Forhold. Vedel l. c. p. 13: »I de yngre Brandpletter forsvinde disse Fibulaer med tilbagebøiet Spids« (ɔ: forromerske) »og andre Former blive sædvanlige, først de paa Pl. 9 afbildede og senere de, der findes Pl. 10, 1—8«. De Fibulaer, som ere afbildede Pl. 9, høre alle til mine Former 1—2; det var disse, som stode Tiden med Ligbrand nærmest, og som angave den første Berøring med den romerske Fibula. Paa Pl. 10 afbildes Former, som svare til 3—4. Vedel sætter disse senere end hine; Ligbrand er endnu herskende ved deres første Fremtræden; men de strække sig ned i Gravene med ubrændt Lig, og først her indtræder »de nye Formers endelige Seir«. Den eneste Forskjel synes paa dette Punkt at være, at Ligbrand er bleven bevaret lidt længere paa Bornholm end i det øvrige Danmark; dog angive enkelte Fund[1]), at Lig-

[1]) Sneumgaard, Espe (C. 285), Sæbyhoi F.

brandens Afløsning hist og her i det øvrige Danmark paa ingen Maade falder tidligere end paa Bornholm. Ved Behandlingen af Smykkerne siger Vedel p. 15: »Prydelser af Guld — ere ikke sjeldne i de yngre Brandpletter — to meget smukke Berlokker af Guld«. Disse Berlokker ere aldeles lige dem, som ovenfor henførtes til den ældre Tid, der svarer til Brandplettidens 2den og (tildels) tredie Afdeling. Pag. 15: »Beslag til Drikkehorn ere forekomne adskillige Gange i Brandpletter af yngste Afdeling«; derimod findes de ikke i Begravelserne med ubrændt Lig, hvilket ogsaa stemmer med, hvad der ovenfor er fremsat. Pag. 16: »Glaskar forekomme kun henimod Brandplettidens Slutning«; ovenfor er vist, at Glaskarrene forekomme, skjøndt undtagelsesvis, med de ældre Former, medens Hovedmassen maatte antages at være indført i den yngre Tid. Pag. 40: Træspand med Bronzebaand i en Grav med ubrændt Lig, overensstemmende med det ovenfor fremstillede Forhold. Pag. 11 hedder det: »Først henimod Brandplettidens Slutning blive tveæggede Sværd almindelige«; visse enæggede Sværd ere derimod charakteristiske for Brandpletternes første Afdeling. Efter Overensstemmelsen paa de andre Punkter kan man sikkert ikke tage i Betænkning at overføre dette Forhold paa det øvrige Danmark, skjøndt der ikke foreligger tilstrækkeligt Materiale til at vise dette uafhængig af Fundene paa Bornholm. Det korte, enæggede Sværd med krummet Grebtunge synes at have været almindelig brugt hos de nordgermanske Folk allerede ved den Tid, da romersk Fabrikat først udbredtes blandt dem, ja maaske endnu tidligere. Hos Estorff[1]) er paa Titelbladet afbildet en Række Antiqviteter fra Lüneborg, som utvivlsomt ere forromerske; blandt disse findes et enægget Sværd just af den Form, som er charakteristisk for de ældre Brandpletter, og som optræder i flere danske Gravfund.[2]) Paa Gotland er et saadant Sværd fundet med

[1]) Heidnische Alterth. d. Gegend v. Uelzen, Hannover 1846.
[2]) Herbst: Dueaasfundet, Ann. 1849. Engelhardt i Aarb. 1868.

Fragmenter af en Kasserolle af den ældre Form (som fig. 9; Stockholms Museums Inv. 3706) og med en Fibula nærmest af Form 2.[1]) Den indad mod Æggen bøiede Grebtunge adskiller disse Sværd bestemt fra det enæggede Sværd i yngre Jernalder og hos de vestgermanske Folk efter Folkevandringstiden. Man kunde være tilbøielig til at antage en Forbindelse mellem denne ældre Sværdform og de »store enæggede Knive med Bronzehaandtag, som ere almindelige i hele Tydskland undtagen i Østersøterritoriet«.[2])

[De to Former af Sporer synes derimod ikke at kunne henføres til væsentlig forskjellige Tider; de ere Repræsentanter for de to forskjellige Kulturer, den nordgermanske og den romerske, som, staaende ved Siden af hinanden, charakterisere det første Afsnit af ældre Jernalder, men i den yngre Tid bleve afløste af en almindeligere germansk Kultur (se ndf.).]

Naar nu væsentlig de samme Resultater ere vundne ad selve den antiqvariske Iagttagelses Vei paa et begrænset Omraade som de, hvortil Sammenligninger med fremmede Antiqviteter og Sammenstillinger mellem alle danske Fund have ført, tør man vistnok gjennemføre en Adskillelse af Fundene efter dem.[3]) Dog skal der forinden gjøres Rede

Det maa erindres, at dette Slags Sværd endnu forekommer i Vimosefundet.

[1]) Afb. Montelius: Från Jernåld. pl. 4 fig. 8.

[2]) Lindenschmit: Die Alterth. uns. heidn. Vorzeit. II, 6, 4. Se ogsaa Anzeiger f. Kunde d. deutschen Vorz. 12 p. 188.

[3]) Støttepunkter for denne Fundchronologi for den ældre Jernalder haves ogsaa i Prof. Rygh's Undersøgelser paa Gravpladsen ved Veien og Braaten og i Archivar Nicolaysens Udgravninger i Ske Sogn. (Aarsb. f. Foren. f. norske Fortidsm. 1870 og 1872.) Den første Gravplads, hvor de større, rigere og — senere Høie ligge i Udkanterne mod Nord og Vest, har været benyttet gjennem hele den ældre Jernalder: Fibulaer af Form 2 og 5, men med stærkt udviklet Dyrehoved, afgive Tidsgrænser. Den anden Gravplads har været benyttet gjennem den sidste Del af ældre Jernalder og ind i Mellemjernalderen.

for nogle Fund, som ovenfor ere blevne henviste til en senere Behandling.

Ved Fastsættelsen af Rækkefølgen for Fund, som falde indenfor en vis Periode, er det naturligst først at fastslaa en ældre og en yngre Tid, som kunne adskilles ved bestemte Træk, og som charakteriseres ved eiendommelige Former. Hvad enten nu en jævn Bevægelse har fundet Sted indenfor Periodens Omraade, eller særlige Aarsager (Indvandring, Afbrydelse af Handelsveie) have bevirket en pludselig Afløsning af de tidligere Former, maa et større eller mindre Antal Fund indeholde Former fra begge Tidsafsnit og danne en Overgang mellem de to Fundgrupper. Hvis fremdeles et tilstrækkeligt Materiale er forhaanden, vil man ikke nøies med at fastholde et ældre og et yngre Tidspunkt og et Overgangsled, men søge at anvise hvert enkelt Fund sin særlige Plads i den hele Række. Det staar altsaa tilbage, efterat den ældre og yngre Fundgruppe ere udsondrede, at omtale de Fund, som af en eller anden Grund maa henføres til Overgangsleddet mellem de to Tidsafsnit. Det skal derimod ikke forsøges at angive Tidsforholdet mellem Fundene indenfor de to Grupper, da sikre Bestemmelser endnu synes at mangle.

I Ellerup F. pege Drikkehornene tilbage til den tidligere Tid, medens Kasserolle med Si af yngre Form og Hank med Beslag til et riflet Kar drage Fundet ned til den yngre Gruppe. Ogsaa det, at Ligbrand her er bevaret ved de senere Former, henviser dette Fund til Overgangsleddet. I det rige Valløby F. findes mellem lutter yngre Former to Karhanke og tilhørende Beslag, prydede med Hoveder; saaledes udstyrede Kar ere ovenfor henførte til den ældre Tid. Dog vil en Sammenligning mellem Hanke og Beslag fra Valløby Fundet og lignende Stykker fra tidligere Fund (Askeby og Rumperup F.) sikkert vise, at disse Gjenstande ikke ere aldeles samtidige. Paa Valløby-Karrene er Palmetten under Hovedet bleven til en Plade, Dyre-

hovederne ere forsvundne, og en lille Gren indtager deres Plads; Stil og Forarbeidning synes ringere — man er her begyndt at bevæge sig bort fra det tidligere Motiv for Hankens og Beslagets Udsmykning. Ogsaa Fibulaerne staa paa Grænsen mellem en ældre og en yngre Form (1 b og 4); men alle de andre Stykker drage Fundet ned til den senere Tid.[1]) I Espe F. forekomme Glaskar, men, som ovenfor blev bemærket, af en i den yngre Tid ukjendt Form. Da her tillige findes en Spillebrik, sættes dette ellers fuldstændig ældre Fund mellem de tidligste Overgangsfund.

Bjerrelide, Aasted, Tjæreby og Vangede F. høre efter deres Former til den ældre Tid; men de ere gjorte ved Skelet. De nævnes derfor her ved Overgangsfundene, skjøndt idetmindste de to første synes at være ældre Fund. Saalænge Forholdet mellem Ligbrænding og Begravelse i de enkelte Egne ikke er nøie fastslaaet, maa slige Fund indordnes under den almindelige Regel.

I Fundet fra Bodummark forekommer Øsekar med Si og Kjærumgaard F. en Kasserolle, som ere lidt afvigende fra de ældre Former; dog synes disse to Fund snarest at maatte henregnes til de ældre.[2]) Sæbyhøi og Sneumgaard Fundene høre fuldstændig til den senere Tid; men dog findes her Ligbrænding.[3]) Disse to Fund kunne dog ikke omstøde Anskuelsen om, at Begravelse uden Ligbrænding er det Fremherskende i Periodens Slutning, ligesaa lidt som nogle Exem-

[1]) Om Drikkehornsbeslaget se ovf.

[2]) Dette giver Anledning til at bemærke, at, hvad der ovenfor blev fremhævet som Adskillelsespunkter mellem de ældre og yngre Former af Kasseroller, snarere maa betragtes som Træk, der i Øieblikket kunne være brugbare Midler ved en Tidsadskillelse end som aldeles afgjørende Forskjelligheder. Ved Siden af Fabrikstempler ere derimod Stil, Behandling og Patina langt sikrere Adskillelsespunkter; men Forskjelligheder paa disse Omraader ere lettere at gribe med Øie end med Ord.

[3]) Ved Espe er funden en Fibula af Form 3 i en Urne paa et Sted, hvor der tidligere er iagttaget Brandpletter.

pler paa Begravelse uden Ligbrand ved de ældste Fibula-Former syntes at kunne svække den Anskuelse, at Ligbrænding er den almindelige Gravskik i dens Begyndelse. Enten maa disse Fund betragtes som Overgangsled, eller de maa være prægede af særlige Forhold, f. Ex. Vedhængen ved den ældre Skik i visse Egne og Familier eller andet Lign. En Betragtning af samtlige Fund fra den ældre Jernalder bringer til at antage, at Forholdet mellem Ligbrænding og Begravelse er væsentlig det samme for hele det nuværende Danmarks Vedkommende, og at Afvigelserne ikke bero paa dybere Grunde.[1]) Selv for Sjællands Vedkommende maa dette vistnok antages, skjøndt Grave fra ældre Jernalder med brændt Lig meget sjelden ere iagttagne her.[2]) Naar man betænker, at Ligbrand findes paa Fyen og i Skaane, i Nordtydskland og i Norge, vil man næppe finde det rimeligt, at Sjælland skulde danne en Undtagelse. At de tidligste Begravelser fra Jernalderen saa sjelden ere iagttagne her, turde fornemmelig bero paa det ovenfor antydede Forhold, at den romerske Jernalder synes at være naaet senere til Sjælland end til det vestlige Danmark og det østlige Sverrig (se ovf. pag. 347).[3])

---

[1]) Se dog Engelhardt i Forhandl. v. Naturforskermødet i Kbhvn. 1873.

[2]) I en Bakke ved Vester Egesborg fandtes en Bunke brændte Ben, uden Urne eller Stensætning; i den laa en Bronze-Niptang og en Pilespids af Jern. (Boye i Aarb. f. nord. Oldk. 1866.) Ved Kulager Gaard (Karise Sogn) er i en Gravhoi funden en Urne, hvori en lille Sølvring og en Glasberlok, som har været udsat for Ild (Nr. 2350). Hertil maa føies de Fund af Bronzekar, hvorom det ovenfor ifølge Analogi med andre Fund fremsattes, at de vare Gravfund og at Ligbrænding maatte have fundet Sted; fremdeles Fundet fra Sværtebæksbakkerne, som, skjøndt indeholdende Oldsager fra Bronzealderen, paa Grund af Mæanderen syntes at maatte sættes ved Jernalderens Begyndelse. Se ogsaa Ann. 140 p. 148.

[3]) For et sammenblandet Fund antoges Skalnas F., se ovf. p. 341 Note. Kalo F., 2 Bronzekar fra en Grusbakke (1 af ældre og 1 af yngre Form), kunde snarere være et Overgangsfund.

De i Oldnordisk Museum opbevarede Fund fra ældre Jernalder, som ovenfor ere behandlede, og som lade sig indordne under den foreslaaede Tidsfølge, skulle nu opregnes.[1]) Alle Fund, som ved Oldsager eller Gravskik afvige fra de ovenfor fremhævede Kjendemærker paa de to Tidsafsnit, opføres som Overgangsfund, selv om nogle af dem i en eller anden Henseende slutte sig nøie enten til den ældre eller den yngre Tid.

Ældre Fund.

Sjælland:

(Sværtebæksbakkerne, Oldsager fra Bronzealderen, Nordisk Tidskr. f. Oldk. 3 p. 302.)
Aagerup (1)[2]).
Jægerspris (2).
Sperrestrup (4 Nr. 8989).
Ullerup (Nr. 8049).
Rude (19).
Rumperup (20).
Sønder Jernløse (23).
Søtofte (24).
Frerslev (35. Nr. 7333).
Frøslev (Frørslev) (49, 1).
(Beldringe 58).

Møen:

Askeby (2).
Kjeldbylille (C 773 og C 1093).

Laaland og Falster:

Torkildstrup (C 289).

Fyen:

(Voldtofte, Oldsager fra Bronzealderen, Nr. 26426).
Bederslev (1).[3])
Bederslev (Nr. C 128).
Ringe (2).
Paarup (12).[4])
Odense Grusgrav (13).
Høiby (18).

[1]) Fund, som ikke indeholde Oldsager af de her behandlede Arter, ere ikke medtagne; ligeledes ere ikke de Fund opførte, hvorom der nu kun foreligge skriftlige Beretninger.

[2]) Tallene angive Stedet i Fundfortegnelsen i Nydam Mosefund, hvor Henvisninger til Literaturen findes. Oldsagsamlingens Protokol-Nummer er tilføiet ved de Fund, som ikke ere optagne i den anførte Fortegnelse. Undersøgelsen er sluttet ved Protokol-Nummer: C 1600.

[3]) Fibula som Worsaae: Nord. Oldsager Nr. 389.

[4]) Fibula som Worsaae: Nord. Oldsager Nr. 389.

Kjærumgaard (21).
Nørre Broby (26).[1])
Bøiden (Nr. 18059).

Langeland:

Fund Nr. 9826.

Jylland:

Volstrup (5).
GjerumSogn(Nr.MDCCLIII).
Rævdal (Nr. C 1544).
Knæverhede (Aarb. f. nord. Oldk. 1868 p. 131).
Egebjerg (Nr. C 1030).
Astrup Sogn (Nr. 9787).
Hvidsted (Nr. C 1575).
Bjergsted (7).
Byrsted (10).
Gjøttrup (Nr. 12319).
Fiskbæk (Nr. C 1537).
Nimtofte (18 og Nr. 3446).[2])
Søby (Nr. 8017).
Grenaa (Nr. C 700—3).
Holme (25).
Testrup (26).
Nødager (Nr. 12118.)
Rold (Nr. 15749).
Torrild (Nr. C 1524).
Mondbjerg (Nr. C 162).
Stilling (29).
Nørrevissing (Nr. C 95 og C 236).
Eriknaver (31).[3])
Bredballe (35).
Kolding (Nr. C 1560).
Aldumgaard (Nr. C 763).
Gjersbøl (39).
Idumlund (44).
Gammelmark (45).
Sønder Laarup (Nr. C 1387).
Helligsø (Nr. C 1077 b).
Aal (?) (Nr. C 1046).
Jylland (Nr. 21155).
Jylland (?) (Nr. MMCIV).

Slesvig:

Bonert (28).
Lundshof (29).[4])
Løgumgaard (Nr. 22024).
Aastorp (Aarb. f. nord. Oldk. 1868 p. 132).
Bodummark (10).
Skalnas (Nr. 25500).

Overgangsfund.

Sjælland:

Vangede (9).
Tjæreby (15).
Raaby (47).
Valløby (Aarbøger f. nord. Oldk. 1873).

---

[1]) Ingen Træspand. [2]) Ingen Træspand. [3]) Fibula som Worsaae: Nord. Oldsager Nr. 388 [4]) Ingen Træspand.

Laaland og Falster:

Kalø (3).
Falkerslev (Nr. 11437).
Falkerslev (Nr. 22194).
Bregninge (C 292).

Fyen:

Espe (Aarb. f. nord. Oldk. 1871 Nr. 27—28).
Espe (Nr. C 285).
Killerup (14).
Ellerup (Nr. C 1479).

Jylland:

Bjerrelide (33).[1]
Aasted (Nr. C 638).[2]
Nørkær (42).
Sæbyhøi (Gjerum) (3).
Sneumgaard (Aarb. f. nord. Oldk. 1873).

Yngre Fund.

Sjælland:

Sperrestrup (4, Nr. 17159 og 19043).
Søsum (5).
Lille Værløse (6).
Herringløse (10).
Cathrinebjerg (11).
Thorslunde (16) (Aarb. f. nord. Oldk. 1868 p. 132.)
Thorslunde (Nr. C 1014).
Bennebo (22).
Merløsegaard (27).
Sorø (29).
Alsted Mølle (33).
Aastofte (34).
Hyllested (Nr. 18398).
Fuglebjerg (39).
Nordrup (Nr. C 1587).
Næsby (Nr. C 1366).
Aasø (41).
Herlufmagle (42).
Svansbjerg (43).
Gunnerupgaard (44).
Baunshøi (45).
Strøby (46).
Strøby (Nr. C 646).
Frøslev (Frørslev) (49, 2).
Skjørringen (50).
Havnelev (52).
Høirup (53).
Hundstrup (55).
Baarse (56).
Grumløse (57).
Lundby (Nr. C 102) (Aarb. f. nord. Oldk. 1868 p. 138).
Nestelsøgaard (C 251).
Sjælland (Nr. 22245).

Laaland og Falster:

Tofte (2).
Korselitse (4).
Raa Mølle (Nr. C 1401).

[1]) Fibula som Worsaae: Nord. Oldsager Nr. 388.
[2]) Rettere: Skavtved Fund.

Fyen:

Nonnebo (15).
Sanderumgaard (16).
Rørbæk (23).
Eskildstrup (24).
Brahetrolleborg (28).
Kulsbjerg (Aarb. f. nord. Oldk. 1868 p. 130).

Langeland:

Søvertorp (1).

Jylland:

Ornbøl Hede (1).
Gaardsted (4).
Gudumlund (9).
Rebild (11).
Lime (13).
Skals (Nr. C 25).
Snostrup (23).
Baastrup (34).
Søskov (Nr. C 1388), se pag. 341.
Stoustrup (Nr. C 1296).
Kirsbøl (47).
Dollerupgaard (Nr. C 1567).

Paa Grændsen til Mellemjernalderen staa Fundene fra:

Aarslev (F. 20).
Ladeby (Sj. 40).
[Niblum (Sl. 8).]

Denne Ordning af Fundene synes at give nye Bidrag til Belysning af nogle af de vigtigste Spørgsmaal.

Bronzealderen maa være fuldstændig afsluttet forud for den her omhandlede Del af ældre Jernalder.[1]) Dens Former ere ikke bevarede, og af dens eiendommelige Ornamentik findes kun enkelte Spor; Mæanderen og de rækkevis ordnede S-formede Graveringer kunne saaledes være en Arv fra Bronzealderen (Herbst: Varpelev Fund, Ann. f. nord. Oldk. 1861 p. 321). At drage Slutninger om en nøie Forbindelse mellem Jernalder og Bronzealder af, at Nedlægningen af Kar i Graven undertiden forekommer allerede i den første af disse Perioder, turde være voveligt, da dette Træk er af en altfor almindelig Natur. Større Vægt synes der at maatte lægges paa den forsætlige Beskadigelse af Gravgodset

[1]) Vedel l. c. p. 52. Engelhardt i Aarb. 1871 p. 451. Lorange l. c. p. 39.

(navnlig Sammenbøining af Sværdene), der som et Minde fra Bronzealderen strækker sig ind i ældre Jernalder, saalænge Ligbrændingen er bevaret[1]); dette Forhold forsvinder fuldstændig i Gravene med ubrændt Lig.[2]) Der synes saaledes bestandig at være en gaadefuld Kløft i de danske Fund (udenfor Bornholm) mellem Bronzealderen og den første romerske Paavirkningstid. Den forromerske Jernkultur, som er saa stærkt fremtrædende paa Bornholm og syd for Østersøen, er endnu kun sparsomt paavist i Jylland og paa Fyen og repræsenteres paa Sjælland kun af ganske enkelte Fund.

Fra Mellemjernalderen bliver det nu saameget nødvendigere at adskille den ældre Jernalder, som det synes, at der indenfor denne Periode atter kan adskilles et ældre og et yngre Afsnit. Det er rent romerske Stykker, der adskille det første fra Mellemjernalderen, medens, ved Siden af vestromersk Mynt, de sent-romerske og romersk-germanske Oldsager skille det andet Afsnit fra Tiden efter Romerrigets Fald, hvor de forandrede Forhold i Syden gave Anledning til nye Forbindelser og en ny Smags Udvikling i Norden (Worsaae: Slesvigs Oldtidsminder og Aarb. f. nord. Oldk. 1872. 4).

Indenfor den saaledes mod Bronzealder og Mellemjernalder afgrænsede Periode kan altsaa adskilles et ældre og et yngre Afsnit, idet de forskjellige Arter af Oldsager synes at tilhøre temmelig begrænsede Tidsrum. Det første af disse Afsnit vil omtrent svare til 1ste og 2det, det sidste til 3die og 4de Aarhundrede. Den ældste Gruppe af Fund var, som vi ovenfor saa, berørt af den Gravskik, som herskede ved Bronzealderens Slutning, den yngre Gruppe var ved Begravelse uden Ligbrænding knyttet til det følgende Tidsrum. Nogle af de romerske Antiqviteter, som charakteriserede den tidligere Tid, betegnedes som italienske eller tidlig romerske,

---

[1]) Worsaae: Aarbøger 1866 p. 318.

[2]) En trivlsom Undtagelse gjør Kulsbjerg F.

fordi de viste hen til Italien,[1]) medens de Former, som vare eiendommelige for den senere Tid, kaldtes provincielt romerske, idet de syntes at have romersk-germanske Grænselande til Hjemstavn. Indenfor de to Tidsafsnit synes atter den ældste Fibula-Form væsentlig at tilhøre 1ste Aarh. (2den Afdeling af Brandpletterne), medens Møntfundene vel navnlig maae henføres til Tiden mellem 150 og 250. Det er i Jylland, at den romerske Strømning har efterladt de fleste Spor i 1ste Aarh., medens den fra 3die Aarh. væsentlig er rettet mod det østlige Danmark. Ved Siden af de romerske Stykker findes baade fra den ældre og den yngre Tid Oldsager, som ikke kunne betragtes som romersk Fabrikat eller antages for umiddelbart afledte af romerske Forbilleder.[2]) Disse Gjenstandes og Formers Omraade er ikke indskrænket til Danmark alene; de maa betragtes som Udtryk for en germansk Kultur, hvis Tyngdepunkt i det ældre Tidsrum er at søge i Nordtydskland, i det yngre derimod længere mod Syd.

Naturligvis har Meddelelsen af romersk Fabrikat og romerske Forbilleder ikke været indskrænket til nogen enkelt Del af Romerrigets vidtstrakte Grænselinie; overalt, hvor Romere og Barbarer stode ligeoverfor hinanden, har denne Modtagelse fundet Sted, snart ad fredelig snart ad fjendtlig Vei, gjennem hele den ældre Jernalder. Søges derimod Punkterne for fastere og regelmæssigere Forbindelser, synes Forholdet at have været noget anderledes i Slutningen af Perioden end i dens Begyndelse. De danske og svenske

[1]) Se ovf. »Bronzespanden« og »Kasserollen«. Ifølge Estorff skal der i Museo Borbonico findes Kasseroller med Fabrikantmærket: Cipi Polibi (Corr. Bl. 1854 p. 82). Til denne Fundgruppe slutte sig ogsaa alle egentlig romerske Antiqviteter, som: Bronzekanden i Kjærumgaard F., Speilene, Sølvbægrene fra Byrsted F.

[2]) Drikkehornsbeslag, eenæggede Sværd, yngre Fibula-Former, foruden andre her ikke behandlede Oldsager.

Forskere have paavist Forbindelser med Romerriget baade mod Vest og mod Syd; Lisch har henvist til Heddernheim som et Sted, hvorfra romersk Fabrikat ad bestemte Veie er bleven ført til Norden, og til Rhinegnene henførtes ogsaa ovenfor nogle af de her behandlede Former; disse vare baade fra Periodens ældre og yngre Deel. Men for den yngre Tids Vedkommende findes en Overeensstemmelse mellem Fund fra Nord og Syd, som er af en langt fyldigere Art. Der er navnlig et Fund, der synes at give et betydningsfuldt Vink. Fundet ved Céke[1]) stemmer fuldstændig med Fundene fra Meklenborg, Sjælland, Norge og Sverrig fra Slutningen af ældre Jernalder (ɔ: det yngre af de to i denne Undersøgelse adskilte Tidsafsnit). Saa mangelfuld denne Kjæde af Fund er, synes den dog ikke blot at angive en fyldigere Handelsforbindelse ved Slutningen af den ældre Jernalder mellem de nord- og syd-germaniske Lande, men ogsaa en indre Overeensstemmelse mellem Befolkningerne. Disse Fund betegne enten en større Folkebevægelse eller ere snarere Udtryk for, at en mere ensartet Cultur, hvis Udgangspunkt er at søge ved Romerrigets nordostlige Grænser, ved Slutningen af den ældre Jernalder var udbredt over de germanske Lande.[2])

Det er i Anledning af et af disse Fund, nemlig Fundet ved Häven, at Archivar Lisch først har fremsat sin Anskuelse om »Römergräber« i Norden.[3]) Senere er det ud-

[1]) Archiv f. Kunde østerr. Geschichtsqu. 33 p. 106: Foruden andre Gjenstande fandtes Smykker af Guldblik, Træspand med Bronzebeslag, Si, Glasskaale, Spillebrikker, Prydelser af Rav og en Kande af Bronze, nøie stemmende med et Stykke i Fundet fra Markgröningen. som ogsaa indeholdt Kasserolle og Si af den yngre Form (Schriften des Würtemb. Alterthumsvereins Heft 1 p. 8, 3)

[2]) Herpaa tyde ogsaa Glaskarrene med indslebne Ovaler i Museet i Pest, Armringen i Fundet ved Céke og Grabow, Fibulaerne i Aarupfundet.

[3]) Meklenb. Jahrb. 35.

talt, at de andre meklenborgske Fund med ubrændt Lig og danske Fund af lignende Art maa hidrøre fra Begravelser for Romere eller Fremmede[1]); i Meklenb. Jahrb. 38 omtales atter de paa de danske Øer fundne romerske Antiqviteter, »welche wahrscheinlich alle zu römischen Gräbern gehören«. Dog ikke blot Begravelserne med Skelet skulle have tilhørt romerske eller fremmede Handelsmænd, men ogsaa visse Grave med Ligbrand i det nordlige Tydskland, som have været udstyrede med romerske Bronzekar.[2])

Om end Kraniemaalinger og Ligenes Retning i de nordtydske Grave tale for en saadan Anskuelse, synes den dog ikke antagelig, saafremt hele den foranstaaende Udvikling er rigtig. Lisch gaar ud fra den Forudsætning, at alle Oldsagerne i Gravene med Skelet i Modsætning til Gravgodset fra Urnebegravelser med Ligbrand ere romerske — at dette ikke er saa, har jeg ovenfor søgt at vise. Ved Siden heraf støtter Lisch sin Anskuelse væsentlig paa, at Ligbrænding er den eneherskende Gravskik i hele den ældre Jernalder, og at derfor Begravelse uden Ligbrænding maa være fremmed, romersk Skik — ovenfor er det formentlig vist, at Ligbrænding kun er eneherskende i Jernalderens Begyndelse, men at Begravelse med ubrændt Lig er almindelig i Periodens Slutning. De Træk, som tyde paa Samtidighed mellem de to Arter af Fund,[3]) ere formentlig kun saadanne, som maa forekomme ved Overgangen fra en Gravskik til en anden gjennem en maaske ikke ganske kort Tid.

Forskjellen mellem Fundene fra Grave med Ligbrænding og Grave med ubrændt Lig afleder Lisch fra Modsætningen mellem germansk og romersk Cultur, medens det søgtes vist i ovenstaaende Undersøgelser, at den væsentlig udspringer fra en Forskjel i Tid. Conseqventsen for Danmarks Vedkommende af Lisch's Anskuelse maatte være, at den overveiende Del af samtlige Grave fra den ældre Jern-

---

[1]) Ibd. 37. [2]) Ibd. 35 p. 160. [3]) Ibd. 37 p. 220 flg.

alder har rummet Ligene af Romere eller Fremmede; og dog ere disse Begravelser for romerske Handelsmænd ikke indskrænkede til Sydsjælland; men de strække sig over Fyen og Jylland, til Norge og Sverrig.

Dog har Lisch herved henledt Opmærksomheden paa visse andre Grave i Nordtydskland', som virkelig have en romersk Charakter.[1]) Det vil mulig vise sig, at disse enkelte Grave med Rette kunne kaldes romerske; men der synes at være al Grund til ikke at give dette Navn til de andre af Lisch behandlede Grave efter de af ham fremførte Grunde.[2])

Hvad der har medvirket til at fremkalde denne Anskuelse hos den høitfortjente Archæolog, er formentlig den Omstændighed, at Grave fra den ældre Jernalder med ubrændt Lig endnu kun sparsomt ere fremdragne i Nordtydskland, ligesom det, at de ere høist ulige fordelte i Danmark. De ældre Fund ere nemlig talrigst i Jylland og jævnt aftagende øst paa; omvendt ere de yngre Fund talrigere paa Sjælland og aftage mod Vest. Visse ældre Former fandtes, som det vil erindres, kun i Jylland, medens visse yngre Former ere hyppige paa Sjælland, men sjældne i Jylland. Paa samme Maade var Ligbrand almindelig i Jylland, medens denne Gravskik ikke sikkert er paavist paa Sjælland. Fyen danner i disse Henseender et Mellemled mellem de to Landsdele. Er nu den Tidsforskjel, som skulde være Resultatet af foranstaaende Undersøgelser, antagelig, og kunne derfor Forskjellighederne mellem Gravfundene ikke afledes af en samtidig Modsætning i Cultur og Smag mellem de forskjellige Landsdele, maa der være en

---

[1]) Jahrb. 35 p. 137: Grav ved Bibow. Se ogsaa Viberg: De klassiska Folkens Förbindelse med Norden: Urner med brændte Ben og romersk Mønt. Den firkantede Stenkiste fra Bornholm, »fyldt med Aske og Jord« (CDLI), kunde være en romersk Gravkiste.

[2]) Lorange l. c. p. 47.

anden Grund til den paafaldende forskjellige Fordeling af Fundene mellem Østen og Vesten. Grunden er af de danske Forskere søgt i en Tilvæxt af meget nær beslægtede Stammer i de sydskandinaviske Lande[1]) eller i, at en Nybygd med fremmede Sæder og Skikke er indvandret og har sat sig fast navnlig paa Sjælland[2]). Om det er saa, at Oldsagerne fra den yngre Fundgruppe maa være indførte i Landet ved en Indvandring og ikke som i den ældre Tid gjennem mangeaarige Handelsforbindelser, om Modsætningen mellem den ældre og yngre Tid er saa stærk, at Antagelsen af en Indvandring nødvendiggjøres, og om Overgangsleddet mellem dem ikke er større, end det maa være selv ved en Indvandring — disse Spørgsmaal maal skulle her ikke afgjøres.[3]) Denne lille Undersøgelses Maal vil være naaet, hvis det er lykket at opstille en bestemt begrundet Tidsadskillelse indenfor den ældre Jernalder og derved at give et Bidrag til de store Spørgsmaals endelige Løsning.

Det er sandsynligt, at et forøget Materiale vil udviske nogle af de Forskjelligheder mellem den ældre og yngre Tid, som nu synes store; det er ogsaa muligt, at nye og mere charakteristiske Forhold ville dukke op som Basis for en Inddeling. Dog er der al Anledning til allerede nu at gribe de Træk, som tilbyde sig, selv om de ikke overalt maatte være af afgjørende Betydning.

---

[1]) Worsaae i Aarb. f. n. Oldk. 1872. [2]) Engelhardt i Aarb. 1873.
[3]) Den eiendommelige Fordeling af Fundene kan dog ogsaa paa anden Maade forklares. En Forandring i Magt og Overvægt mellem de forskjellige Landsdele kunde have fundet Sted i Løbet af ældre Jernalder. Sjælland kunde have hævet sig til større Betydning end det vestlige Danmark, og til den rigeste og mægtigste Landsdel vilde da en fyldigere Forbindelse med Syden have ført de Gjenstande, som betegne en mere ensartet germansk Cultur. Engelhardt i Aarb. 1871 p. 440—1. Vedel l. c. p. 56.

EN RELIKVIE AF ROSKILDE DOMKIRKES SKYTS-HELGEN, DEN HELLIGE PAVE LUCIUS.

AF

HENRY PETERSEN

I det Værelse paa Museet for de nordiske Oldsager, der gjemmer Mindesmærkerne fra Middelalderens tidligste Aarhundreder, er der fremlagt en, nu kun ufuldstændig Menneske-Hjærneskal, der særlig ved den gule Silkehue, som bedækker den, tildrager sig Opmærksomheden. Denne Hjærneskal har en ikke ringe Betydning blandt vore kirkelige Mindesmærker; thi i en Tid, der strækker sig hen imod et halvt Aartusinde, har den været anset for en af Danmarks dyrebareste Helgenlevninger, og mangen af vore Forfædre har ydmygt bøjet sine Knæ og i andægtig Bøn foldet sine Hænder foran denne Helligdom. Hjærneskallen er en Relikvie af den hellige Pave Lucius, der i Middelalderen tilbades som Roskilde Domkirkes og hele Roskilde Stifts Skytshelgen.

Om denne Helgens Liv vide vi ikke meget. Hans Levetid falder i det 3dje Aarhundrede. I Aaret 253 blev han paa Grund af sin Lærdom og Iver for at prædike Guds Ord valgt til Pave, men denne Værdighed beklædte han kun i 1 Aar, 4 Maaneder og 10 Dage; thi midt i sin Virksomhed blev han greben af Hedningerne og ført for Kejserne Valerianus og Gallienus. Lucius's frejdige og sanddru Optræden bidrog kun til at øge hans Dommeres Forbitrelse, og efter grusomme Pinsler halshuggedes han i Rom den 4de

Marts 255.[1]) Han blev begraven paa samme Kirkegaard, hvor den hellige Cæcilie hvilede, men saavel hans som hendes Ben optoges senere og førtes til et til den hellige Cæcilie viet Kapel. Relikvier af den hellige Martyr, Pave Lucius, spredtes siden til forskjellige Kirker og Klostre, men den kosteligste af disse Relikvier, Helgenens Hjærneskal, kom til Danmark. Knyttet til vort Fædrelands nuværende Hovedkirkes Historie har den som Relikvie selv en Historie her i Landet, det i flere Henseender vil være af Interesse nærmere at betragte.

Pave Lucius's Hjærneskal er kommen til Danmark i en tidlig katholsk Tid, og det var dens Hidbringelse, der gav Anledning til, at han blev Domkirkens Skytspatron. Allerede den engelske Klærk Ælnoth, der som Munk i St. Knuds Kloster i Odense skrev Kong Knud den helliges Historie, efter Langebeks Mening omtrent 1109[2]) nævner Kirken »den hellige og udelelige Trefoldigheds og den hellige Martyr Lucius's Kirke«, og han omtaler Domkirken som opført af Biskop Sven (Norbagge). Langebek mener,[3]) at kunne opfatte Ælnoths Ord som Vidnesbyrd om, at den af Sven Norbagge opførte Stenkirke var bleven indviet af samme Bisp til Ære for den hellige Lucius foruden, ligesom den nedbrudte, af Harald Blaatand opførte Trækirke, til Ære for den hellige Trefoldighed, og i og for sig er det jo sandsynligt, at Tidspunktet, paa hvilket Kirken skifter Navn, er at søge, da en ny Kirkebygning staar opført og skal indvies. Sven Norbagges Kirkebygning, der var paabegyndt af hans Formand paa den roskildske Bispestol, Vilhelm, har

---

1) Acta Sanctorum: Antwerpiæ — under 4de Marts. Fr. Münter: Narratio de Lucio primo episcopo Romano — et Landemodeprogram fra 1823, ogsaa aftrykt i Miscellanea Hafniensia ed. Fr. Münter. Hafniae 1821. Tomi secundi Fasc. II. S. 187—225.

2) I Fortalen til Udg. af Ælnoth i Script. rer. Danic. III 327.

3) Script. rer. Danic III. 608.

staaet færdig til Indvielse i alt Fald ikke lang Tid efter 1080; thi det fortælles af Saxe, at Knud den hellige († 1086), da Kirken stod fuldført, understøttede Bisp Sven ved Opførelsen af et Kloster for de Gejstlige, der tjente ved Domkapitlet[1]), af hvilket Bispen var den egentlige Stifter[2]).

Langebeks Formodning vilde faae en betydelig Støtte, om man kunde stole paa de Bartholinske Annaler, som henføre Hidbringelsen af Relikvien af Lucius »Translatio Capitis S. Lucii« til Aaret 1081[3]), men Langebek selv tør dog ej ret lide paa denne Angivelse, da Kildestedet for den ikke er anført[4]), og Usinger frakjender de Bartholinske Annaler enhver Autoritet[5]). Og dog naar vi se hen til, hvorledes i Lund, netop paa Knud den helliges Tid, den af Bisp Egino paabegyndte ny Kirke til Gud Drottens Ære mister »sit rette Navn« og indvies til den hellige Laurentius[6]), ligger det saameget nærmere at tro, at det var paa samme Tid, at i Roskilde Treføldigheden i det mindste maatte indrømme den hellige Lucius's Navn Plads ved Siden af sit eget. I Diplomer finde vi saa tidligt som fra det 12te Aarhundrede, at Domkapitlets Medlemmer nævnes efter den hellige Lucius. Saaledes: Vicarius sancti Lucii (omtr. 1164)[7]) og Præpositus sancti Lucii (1182)[8]).

Om det end ved Betragtninger af den her anførte Art maatte forekomme sandsynligt, at Roskilde Domkirke ved

---

[1]) Saxo, ed. P. E. Müller II. 598.

[2]) Anon. Rosk. i Script. rer. Danic. I. S. 378. Helveg: De danske Domkapitler. Kjøbenhavn 1855. S. 12.

[3]) Script. rer. Danic. I. 339.

[4]) Smstds. III. 338 Anm.

[5]) Usinger: Die dänischen Annalen und Chroniken des Mittelalters. Hannover 1861. S. 25.

[6]) Jon Tursens Danske Kirkekrønike i Kirkehist. Saml. II 307. Navnet St. Drotten er aabenbart en Forvanskning af det oprindelige Gud Drotten (Runestenenes GUÞ TRUTIN).

[7]) Diplomat. Arnæ. Magn. ed. Thorkelin I. S. 21.

[8]) Smstds. S. 57.

sin Indvielse af Biskop Sven Norbagge i Tidsrummet 1080—1086 helligedes til Trefoldigheden og Pave Lucius i Forening[1]), bliver man dog tvivlende om denne Antagelses Rigtighed, naar man ser hen til, at Anonymus Roskildensis, der afsluttede første Del af sit Værk omtr. 1137[2]), udtrykkeligt deri siger, at den nyopførte Kirke af Biskop Sven viedes til »den hellige Trefoldighed«[3]), hvilket faar saa megen større Vægt, som vi om denne unavngivne roskildske Forfatter med Sikkerhed kunne antage, at han var Medlem af Domkapitelet[4]). Var Lucius's Navn ved hin Lejlighed bleven knyttet til Kirken, havde han næppe udeladt det. — Et ligesaa vægtigt Vidnesbyrd i samme Retning fra det 12te Aarhundredes Slutning kan hentes fra Saxe, der jo mulig ogsaa hørte til Domkapitelet i Roskilde[5]); thi Saxe nævner gjentagne Gange ligesom Anonymus den af Sven Norbagge opførte og indviede Kirke kun »Trefoldighedskirken«[6]).

Disse roskildske, i al Fald til den sjælandske Gejstlighed hørende Forfatteres Vidnesbyrd maa, om de end ere af et senere Datum, antages at veje mere end den odensianske Forfatter Ælnoths Ord, saa meget mere som denne af sin Fortælling om, at Kong Sven Estridsen gravlagdes i Sven Norbagges Kirkebygning, dog ses ikke at være nøjagtig med sin Beretning om Kirken i Roskilde. Hvis Ord der have størst Vægt kan yderligere godtgjøres ad en anden Vej.

---

1) Saaledes er Forholdet fremstillet i: Helveg. Den danske Kirkes Historie til Reformationen. Kbhvn. 1862. I. s. 203, og senest ses Prof. Kornerup i sin Beskrivelse af Roskilde Domkirke i Danske Mindesmærker II. tilbøjelig til at slutte sig til Langebeks Mening.

2) Script. rer. Dan. I. 373. Usinger: Die dän. Annalen S. 14.

3) Script. rer. Dan. I. 378.

4) Langebek i Fortalen til Anonym. Rosk. Smstds. I 373. Usinger s. 9.

5) Paludan-Müller: Hvad var Saxo Grammaticus? og hvor er hans Grav? Nykjøbing p. F. 1861.

6) Saxo ed. P. E. Müller. II. S. 598. smhld. 726. 899.

Paa Museet for de nordiske Oldsager opbevares en gammel i Hvalrostand udskaaren Klemme til et Segl for Roskilde Kapitel, der hænger under mange Diplomer fra Middelalderen. Vi se i Sigillet, som her er afbildet i en ny Tegning, bag en Mur med Murtinder, og foran Portalen til en

Fig. 1.

Kirkebygning Brystbilledet af en kronraget Person i gejstlig Dragt, med Palmeblad i højre[1]) og Bog i venstre Haand. Ved Siden af Figuren staar Indskriften: LUCI(US) PAPA. Omskriften paa den skraa Rand er SIGIL(LUM) S(ANCTE) TRINITATIS DOMUS. Sigillets Ælde ses strax af dets Form og Fremstillingens hele Karakter, men Bogstaverne frembyder Middel til en nøjere Bestemmelse af dets Alder;

---

[1]) Skjønt Smaabladene ikke ere udskaarne, kan der ingen Tvivl være om, at det er et Palmeblad og ikke et Sværd, der er fremstillet. Stilken ses tydeligt fortsætte sig nedenfor Haanden.

navnlig er Forekomsten af et enkelt τ ved Siden af et Par T betegnende. Den først anførte Bogstavform forekommer tidligst hen i det 12te Aarhundrede i Indskrifter her i Landet. De ældste Exempler ere: Mindestenen over Kong Niels's »consiliarius« Helge († 1128) i Roskilde Domkirke[1]), Ligstenen over den slesvigske Bisp Herman († mellem 1145 og 1148)[2]), og Knud den 5te Magnussøns Mønter (1147—1157), hvilke alle vise en lignende Vaklen mellem τ og T som Sigillet. Se vi fremdeles hen til dettes øvrige Bogstavformer og til Forkortelsestegnene, vil det vise sig i en mærkelig Overensstemmelse med Mindestenen over Kong Niels's Consiliarius, hvilket synes at nærme disse tvende Gjenstande, som oprindeligt bevaredes indenfor de samme Mure, meget til hinanden i Tid. Man kan derfor vistnok henføre Sigillet til omtr. 1130, i alt Fald antage det ligesaa gammelt som det fra den unavngivne roskildske Kannik foreliggende Skrift.

Sigillets Indskrift: SANCTE TRINITATIS DOMUS stemmer nøje overens med Roskildekrønikens og Saxes Udsagn om, til hvem Sven Norbagges Kirkebygning var viet, og det Vidnesbyrd er saa meget vægtigere, som DOMUS maa forstaas ej blot om Kirken, men tillige om det til denne knyttede Domkapitel, der som sagt er stiftet af Sven Norbagge. Det er tydeligt nok ikke af Mangel paa Plads, at Lucius's Navn ikke er sat i Ejeform i Randskriften, men staar i Nævneform ved Siden af den i Midten fremstillede Figur. Den Maade, paa hvilken Randindskriften for Symmetriens Skyld er delt med et stort Mellemrum, tyder bestemt hen paa, at man fik Plads tilovers, fordi der kun skulde staa: Domus sancte Trinitatis.

Medens Sigillet saaledes maa antages fuldstændigt at bekræfte Roskildekrønikens og Saxes Vidnesbyrd om, at den

[1]) Afb. i Worsaae: Nord. Olds. Fig. 554.
[2]) Danske Magasin 4de Række. II. 4de Hefte.

af Sven Norbagge opførte Kirke ene var viet til den hellige Trefoldighed, ja endog ses at vise, at det samme var Tilfældet med det af ham oprettede Domkapitel, fremgaar det ej mindre tydeligt af Fremstillingen paa det, at den hellige Pave Lucius, trods hine Forfatteres Tavshed, alt ved 1130 var den hellige Trefoldighedskirkes og dens Kapitels særlige Skytshelgen, hvilket Forhold vel bør holdes ude fra hint. Ælnoth's Skrift staar som et endnu ældre Vidnesbyrd om Pave Lucius Tilknytning til Domkirken, og af hans Benævnelse af denne synes det at fremgaa, at dens Skytshelgens Anseelse allerede i det 12te Aarhundredes første Aarti var saa stor, at en og anden Klærk udenfor Roskilde Stift kunde forledes til at tro, at Domkirken var viet til ham ej mindre end til den hellige Trefoldighed. Og ihvorvel man maa tage i Betragtning, at et helt Stifts Skytshelgen hurtig kan have opnaaet en stor Anseelse i Gejstlighedens Øjne over hele Landet, var det jo dog muligt, at der i hine Ælnoths Ord laa et Fingerpeg om, at Tidsangivelsen i de Bartholinske Annaler for Hidførelsen af Relikvien af Lucius (Aaret 1081) og dermed for hans Ophøjelse til Domkirkens Skytshelgen ej var saa upaalidelig endda. Man kunde jo have Ret til at formode, at det var Kirkens Fuldførelse ved hint Tidspunkt, der havde foranlediget denne Begivenhed, og at det var Bisp Sven Norbagge, som indviede den ny Kirke, hvem Æren for hin Foranstaltning tilkom.

Ligesom det imidlertid, hvis Anledningen havde været den anførte, er paafaldende, at den ny Skytshelgens Navn ikke — saaledes som omtrent samtidigt St. Laurentius's i Lund — knyttedes til Kirken, saaledes er der Omstændigheder, der snarest taler imod, at det er Sven Norbagge, hvem Relikviens Hidførelse skyldes. Navnlig maa det bemærkes, at medens Saxe i saa høj Grad dvæler ved denne Bisps Fortjenester, taler han dog ikke om en saa stor Fortjeneste, som det vilde have været, om Bisp Sven havde

foranlediget Lucius's Ophøjelse til Kirkens og Stiftets Skytshelgen ved Hidførelsen af Relikvien fra Rom, skjønt han fortæller, at Sven paa den Jerusalemsrejse, paa hvilken han døde undervejs paa Rhodos (1088), hjemsendte saavel Prydelser som Relikvier til sin Kirke fra Bysanz. Heller ikke Anonymus Roskildensis, der ogsaa omtaler Bisp Svens Fortjenester af Kirken og Kapitelet, nævner noget om, at han gav sit Stift en særegen Skytshelgen; og lige saa lidt vil man i det roskildske Breviariums udførlige Beretning om Pave Lucius's Ophøjelse til Domkirkens og Stiftets Skytshelgen og om hans Relikvies Hjemførelse til Danmark finde Bisp Sven mindet, hvad der sikkert vilde være sket, om hin Begivenhed skyldtes ham. Man kunde ogsaa vente i denne at finde den ny Kirkebygnings Fuldførelse omtalt som den egentlige Anledning, om det virkelig havde været saa, men i Breviariet omtales blot Ønsket om at erhverve Roskilde Kirke, »der er grundlagt til Ære for den hellige Trefoldighed«, en særlig Skytspatron i Helgenenes Tal, som fremkommet i Tidens Løb, »dum donis & possessionibus variis esset adaucta«.

Men er ikke Sven Norbagge den Bisp, hvem »Translatio Capitis S. Lucii« skyldes, og er der endnu mindre Sandsynlighed for, at det var en af hans Formænd — thi da vilde saa meget snarere Lucius' Navn være bleven knyttet til Trefoldigheden ved Kirkens Indvielse 1080—86[1]) — kan man

---

[1]) Paa Møntkabinettet findes nogle under Sven Estridsen henlagte Mønter, som paa Adversen vise et fra Siden set Hoved, hvis Haar i Nakken ender i en snegleformet oprullet Pisk, og foran ses et mindre, modvendt Hoved. Fr. Münter anfører i sin ovenciterede Afhandling om Lucius som en Gisning af Ramus, at det lille Hoved, man ser foran det store (Kongens), forestiller Pave Lucius' Hoved, og at Præget saaledes minder om hans Ophøjelse til Roskilde Stifts Skytshelgen under Kong Svens Regjering. I det af Ramus og Devegge begyndte, men aldrig fuldendte Værk over de danske

ikke tænke paa nogen anden Bisp end hans Eftermand Arnold, der døde 1124, da efter Ælnoths Vidnesbyrd Pave Lucius forlængst tilbades som Domkirkens Skytshelgen. Dog lige over for ham støder man paa de samme Vanskeligheder som før, idet heller ikke denne Bisps Navn er nævnt i Forbindelse med hin Begivenhed, skjønt andre mindre mærkelige Begivenheder ved Roskilde Kirke og Kapitel paa hans Tid findes omtalt. Saaledes fortæller Anonymus, at Bisp Arnold byggede Muren om Klosteret og opfriskede Malerierne i det.

Skulde man vove en Gisning, der kunde forklare Grunden, hvorfor hin i Kirkens Historie saa mærkelige Begivenhed ikke skrives nogen bestemt Bisp til Ære, kunde mulig den anføres, at Bestemmelsen om at erhverve Kirken en Skytshelgen maaske blev fattet af Kapitelet, medens Bisp Sven Norbagge var paa sin Jerusalemsfærd, paa hvilken han døde, eller maaske var sanctioneret af ham kort forinden hans Afrejse, men da udført af Kapitelet umiddelbart efter denne, inden den ny Bisp var valgt, altsaa omtr. 1087—89. Da man ifølge Breviariets Beretning, som nedenfor skal fremstilles, ikke i Forvejen vidste, at denne Skytshelgen blev Pave Lucius, vilde der, selv om Bisp Sven havde sanctioneret Beslutningen, ingen Anledning være til at give ham Æren for den kraftige Hjælper hos Herren, man erhvervede Stiftet i denne Helgen. Er Begivenheden saaledes ikke

---

Mønter fra Middelalderen betegnes imidlertid i en Anmærkning S. 75 til Afbildn. af hin Mønt (tab. XI. f. LV) denne Gisning for »vel dristig«; man er snarere tilbøjelig til i det lille Hoved at se et Billede af en af Sven Estridsens Sønner, om Mønten forøvrigt ikke tilhører Hardeknud. — Justitsr. Herbst, som antager Mønterne med dette Præg for at hidrøre fra Sven Estridsen, mener, at der er al Rimelighed for, at disse Mønter ere prægede i Viborg, fordi de i Karakter og til Dels i Typ stemme meget overens med flere samtidige Mønter, der bære denne Bys Navn. Saameget mindre er Sandsynligheden for, at de skulle minde om Sjælands Skytshelgen.

falden under nogen bestemt Bisp, vil det heraf kunne forklares, at Bispekrønikerne kom til at forbigaa den. Saxes Tavshed om en saadan Tildragelse i Domkirkens Historie, er ikke mindre paafaldende end hans Tavshed om andre Tildragelser i den danske Kirkes Historie, man skulde tro det laa ham i endnu højere Grad paa Hjærte at omtale. — Ved at antage Pave Lucius' Ophøjelse til Domkirkens Skytshelgen sket i Tidsrummet 1087—89 kommer man fremdeles de Bartholinske Annalers Tidsangivelse for »Translatio capitis S. Lucii« temmelig nær, og der er jo heller ingen Grund til at tro, at deres Upaalidelighed, da Kildestedet ej er anført, er saa stor, at der ikke i deres Angivelse kunde ligge i det mindste et paalideligt Vink. Der er desuden én Omstændighed, der kan støtte hin Gisning, nemlig at da var kort i Forvejen Kapitelets egentlige Stiftelse foregaaet, og derfor maatte Iveren for at forherlige den ny Kirkebygning netop paa hint Tidspunkt antages at gjøre sig gjældende i en saa meget højere Grad[1]).

Skjønt altsaa den hellige Pave Lucius vistnok allerede i det 11te Aarhundrede blev ophøjet til Domkirkens Skytshelgen, saa synes det roskildske Kapitel dog ikke hele det 12te Aarhundrede igjennem at have glemt, at dets af Sven Norbagge indviede Kirke stod knejsende — som Sigillet maa antages at vise — med sine tvende Taarne ene til Trefoldighedens Ære. I Aaret 1225 finde vi atter Kirken, hvad sjældent skete, nævnet med Navn, nemlig i et af den roskildske Bisp Niels Stigsen udstedt Brev, men da lyder Navnet »Ecclesia sanctæ

[1]) Det er ovenfor antydet, at den hellige Laurentius's Tilbedelse i Lund mulig ligefrem har været et Forbillede for Lucius's Tilbedelse i Roskilde. Maaske var det ogsaa blot det lundske Domkapitels Exempel, Medlemmerne af det roskildske senere fulgte, naar de nævnede sig efter deres Kapitels Skytshelgen; i alle Tilfælde laa det nær, naar de ikke vilde betegne sig efter Byen.

Trinitatis & sancti Lucii«[1]). Dog, da var ikke blot selve Domkapitelet undergaaet en Forandring[2]), men da stod efter al Sandsynlighed ogsaa en ny Kirkebygning af Tegl[3]), i alt Fald for dens væsenligste Partis, Korets Vedkommende rejst og indviet paa den fordums af Sven Norbagge ene til Treföldigheden helligede Tufstenskirkes Plads[4]).

---

[1]) Diplomat. Arnemagn. I, S. 1C0.

[2]) Helveg: De danske Domkapitler, S. 13.

[3]) Kornerup: Roskilde Domkirke i Danske Mindesmærker II, S. 9—18.

[4]) At det var paa denne Maade og i en saadan Anledning, at Domkirken kom til at bære sin Skytshelgens Navn, vil vise sig saa meget sandsynligere med følgende Exempel for Øje. Bergen Klosterkirke paa Rygen var ved sin Indvielse af Bisp Peder (Sunesøn) af Roskilde 1193 bleven helliget Jomfru Maria. Klosterets Sigil, der vistnok skriver sig fra dets tidligste Dage, bærer derfor ogsaa Omskriften: † S. CAPITVLI DE MONTE BEATE MARIE IN RVIA (ifølge den forøvrigt ikke videre gode Afbildning i Grümbke: Geschichte des Nonnenklosters sct. Maria in Bergen, pl. I). I Midten derimod viser Sigillet en Figur med Palmegren i højre og Bog i venstre Haand, som baade paa Grund af sit korte Klædebon og sine Attributer ikke kan være Maria, men uden al Tvivl er den hellige Pave Lucius, der med de samme Kjendetegn er fremstillet paa Roskilde Domkapitels Sigil, og som saaledes viser sig at have været Mariakirkens og dens under Roskilde Stift hørende Gejstligheds særegne Skytshelgen. I Aaret 1445 afbrænder Klosterkirken; den opføres paa ny, men ved den ny Kirkes Indvielse maa da Marias Navn vige for Skytshelgenens og Kirken vies ene Pave Lucius til Ære. — Tilsvarende synes Forholdet at have været f. Ex. med Ringsted Klosterkirkes Navneskifte. Den var opført af Sven Norbagge »in honore sancte Marie« (Anonymus Roskild. Script. rer. Dan. I, 378), men ikke desto mindre finde vi den i Gavebreve udstedte af Valdemar den Store (1177) (se Thorkelins Dipl. 266) og af Absalon omtr. ved samme Tid (Dänisch Bibl. III, 127) nævnet »ecclesia beate Marie et sancti Kanuti Martiris«. Grunden hertil er aabenbart ikke blot den, at Skrinlæggelsen af hellig Knud Hertug, hvis Grav Kirken indesluttede, foregaar i hint Aar, men fornemmelig den, at Sven Norbagges Kirkebygning under Valdemar den store undergaar en saadan Ombygning (se: Kongegravene i Ring-

Det roskildske Breviariums Beretning om, hvorledes Lucius blev Roskilde Stifts Skytshelgen og om hans Relikvies Hidførsel lyder saaledes[1]):

Da den til Ære for den hellige Lucius grundlagte Kirke i Roskilde, som er den første blandt det danske Riges Domkirker og udmærker sig ved sin Størrelse, i Tidens Løb var bleven beriget ved Jordegodser og andre Gaver af forskjellig Art, ønskede Befolkningen i det underliggende Stift at erhverve sig en særlig Skytspatron i Helgenernes Tal, ved hvis Hjælp de saameget lettere kunde finde Naade for Gud. Efter at Bispen havde plejet Raad med de ærværdige Fædre udvalgtes tvende af Kapitelets Kanniker, lige udmærkede ved Gudsfrygt som ved Forstand, der skulde rejse til Paven og bede ham vælge Stiftet en Skytshelgen, af hvilken de da skulde anmode om at erholde Relikvier, de kunde hjemføre til Kirken. Herren ledede deres Fod, og uden Farer naaede de Rom. Paven tog imod Udsendingene med megen Mildhed og lovede at opfylde deres Ønske. Han opfordrede dem til strax at gaa til den Kirke, hvor Relikvierne af de Hellige bevaredes, og der i ydmyg Bøn henvende sig til Gud for at han kunde lede dem til at træffe det rette Valg paa en Skytshelgen for deres Kirke og det hele Stift. Glade ved dette Svar fulgte de strax Pavens Bud, gik ind i den anviste Kirke og befalede i fromme Bønner dem selv og deres Forehavende i Herrens Haand, der vilde vende alt til det Bedste.

Men medens Kannikerne saaledes vare hensunkne i Bøn, styrede Gud det saa, at den ene af dem, der stedse havde levet et helligt, gudfrygtigt Levnet, hurtig faldt i Søvn. Han saa da i Drømme en Mand i hvide Klæder med en smuk Holdning og et dejligt Aasyn træde frem

sted, s. 10 o. flg.) og saa at sige gjenopføres paa ny af Tegl paa en saadan Maade, at en ny Indvielse af Kirkebygningen maa antages foregaaet, hvorved den har faaet sit ny Navn.

[1]) Script. Rer. Danic. III. 615 o. flg.

for sig med en venlig Mine og hørte ham sige: »Bedste Ven, kjender du mig?« »Nej,« svarede den sovende Kannik, »dertil maatte jeg have en særegen Gave, da jeg aldrig har set dig før«. »Jeg,« sagde Drømmeskikkelsen, »er Pave Lucius, som led Martyrdøden for Jesu Kristi Navns Skyld og for Troen paa ham, da jeg blev henrettet af den onde Hedning Kejser Valerianus. Som et Vidnesbyrd om den Guds Naade, der har ladet mig aabenbare mig for dig, da vid, at Herren til Frelse for det Stift, du tilhører, har kaaret mig til Patron for Roskilde Kirke fra nu af og indtil Verdens Ende. Tag derfor min Hjærneskal og bring den til dit Fædreland som et Tegn paa min Beskyttelse«. »Hvorledes«, spurgte den sovende, »skal jeg kunde kende din Hjærneskal mellem saa mange Relikvier af Herrens Hellige?« »Det skal være dig et sikkert Tegn«, svarede Pave Lucius, »at min Hjærneskal er hvidere end nogen af de andre og udspreder en Glans lig Solens Straaler; før den hjem og bevar den med Ærefrygt og Omhu; den skal bringe Frelse ikke alene for dig, men for alle Sjælands Indbyggere«. — Da vaagnede Kanniken; han fortalte sin Rejsefælle sit Drømmesyn, og i den hellige Cæcilies Kirke fandt de let den betegnede Relikvie. Med denne indesluttet i et passende Gjemme begave de sig paa Hjemvejen til Danmark.

I Store Bælt havde fra umindelige Tider tilbage en Trold taget Ophold, der havde voldt utallige Skibe Forlis og draget dem ned til sig i Dybet. Da nu Skibet, paa hvilket Kannikerne med den hellige Relikvie vare inden Borde, sejlede ind i Bæltet, rejste der sig et voldsomt Uvejr; Himmel og Hav oprørtes, og Alle som Én paa Skibet mistvivlede om deres Livs Frelse. Man besluttede da at følge den vante Skik ved Lodkastning at bestemme, hvem der frivillig skulde ofre sig for de Andres Frelse og springe overbord til den rasende Trold. Loddet blev kastet, og det traf netop den af Kannikerne, der havde den hellige Pave

Lucius's Hjærneskal i sin Varetægt. Han frygtede ej for den rædselsfulde Død, han gik imøde ved at give sig Utysket i Vold, men i Tillid til Herrens Naade bad han den hellige Lucius om at styrke ham og staa ham bi. Derpaa tvættede han Relikvien i en Spand med Vand, hældte, idet han paakaldte den hellige Trefoldigheds og Pave Lucius's Navn, Vandet ud i Havet og sprang overbord. Men hvad sker? For alles Øjne vandrer han over Havet, som om der var fast Jordbund under ham, i en hel Time, og kommer omsider aldeles uskadt tilbage til Skibet. Strax hørtes da Trolden udstøde et frygteligt Brøl: »O, du Lucius, Krists hellige Martyr! Hvi brænder du mig med glødende Braadde og jager mig fra min gamle Bolig, hvor jeg har draget Tusinder og atter Tusinder af Menneskesjæle til mig; ved den Glans, der omstraaler dig, driver du mig ud i det yderste Mørke«. Da lød for Alle ombord den hellige Lucius's Røst, som sagde: »Du forbandede Djævel, vig bort did hen, hvor intet Menneske kommer, hvor alt er Forvirring og Rædsel; der skal din Bolig være til evige Tider«. — Med et hæftigt Brøl forsvandt Trolden og viste sig aldrig siden. Skibet var frelst, og Kannikerne betraadte med deres hellige Skat i god Behold Roskildefjordens Bred. Under Lovsange til Herren for hans Martyrs overordentlige Undergjerning førtes Relikvien af Pave Lucius til den Kirke, hvis Skytshelgen han ved Himmelens Forsyn var kaaret til at være.

Saaledes fortalte Legenden i den hellige Lektie, der oplæstes i Roskilde Domkirke til den hellige Pave Lucius's Ære paa hans Helgendag d. 4de Marts, der var Dagen, paa hvilken han led Martyrdøden, og paa den Dag, da Kapitelets Udsendinge bragte Relikvien af ham til Domkirken, den 25de Avgust (dies translationis capitis sancti Lucii), Faa Helgendage fejredes af Domkirken med en saa stor Højtidelighed som hine, der mindede om dens og hele dens underliggende Stifts særlige Skytshelgen. Ved de Processioner, som da afholdtes, maatte, som det ses af Bisp Lage

Urnes Synodalstatuter 1517, hele den roskildske Gejstlighed være tilstede. Udeblivelse uden den strengeste Nødvendighed kostede dem paa hin Tid 10 Skilling i Mulkt, der skulde uddeles til de Fattige[1]). Lage Urne fastsatte 40 Dages Aflad for hver Mand og Kvinde, der paa hine Højtidsdage besøgte Kirken og ofrede deres Skjærv til den[2]). Han har heri kun fulgt Forgængeres Exempel[3]). — »Naar Sygdom brød ud, Krig begyndte, Uvejr eller anden Ulykke rasede«, hedder det endvidere i den hellige Lektie, da bares den hellige Relikvie af Pave Lucius, indesluttet i et gyldent Skrin, der var besat med kostbare Stene, i højtidelig Procession. Med Bøn og Sang priste Kleresiet og Borgerne i Roskilde deres store Skytspatrons og hellige Martyrs Velgjerninger; thi der staar skrevet: Herren vil høre de Fattiges Klage og de Nødlidendes Bønner«. —

Fortællingen om, hvorledes Lucius blev Domkirkens Skytshelgen, og hvorledes hans Helligdoms Kraft strax viste sig ved en mærkelig Undergjerning, synes ved første Betragtning i Stil som i Karakter ganske at svare til Middelalderens almindelige Helgenlegender. Dog turde det ved at se lidt nærmere paa den fremgaa, at den vel er anlagt og forfattet med andre katholske Legender for Øje, men at dens nordiske Herkomst ikke desto mindre skinner tydeligt igjennem, idet den, om end blot i et enkelt saa dog i det væsentligste Træk, afspejler Minder fra Nordens Hedenold paa en Maade, der synes at henføre dens Tilblivelse til en forholdsvis tidlig Tid, hvilket jo ogsaa i og for sig er sandsynligt.

I det bekjendte, saavel af Islænderne[4]) som af Saxe[5])

1) Nye kirkehist. Saml. III, 276.
2) Smstds. S. 275.
3) Kornerup: Roskilde Domkirke i Danske Mindesmærker II, S. 26.
4) Saga Gautreks konungs Kap. 7 i Fornaldar sögur. III.
5) Saxo ed. P. E. Müller I. S. 276.

opbevarede Sagn fra Hedentiden om Kong Vikar, hvem Stærkodder sveg, fortælles det, hvorledes Kongen ofrer til Odin for en gunstig Vind og faar til Svar, at en af Skibsmandskabet skal blotes til ham ved Hængning; der kastes Lod og Loddet træffer netop den betydeligste Mand paa Skibet: Kongen selv. Sammenholde vi dette Sagn med Legendens Fortælling om Sejladsen gjennem Store Bælt, da høre vi ogsaa i denne om et overnaturligt Væsen — vel at mærke nu en ond Trold — paa hvem den heldige Sejlads beror; ogsaa til ham skal der ofres, tilmed ligeledes et Menneske; ogsaa i dette Tilfælde kastes Loddet, og ogsaa her rammer Loddet Hovedpersonen. Ligheden synes umiskjendelig. Naar Hedenold lader Galgen hæve Offeret til sin i Himmelen tronende Gud, er det ganske naturligt, at den kristne Middelalder lader Offeret styrte sig i Havet til den i Dybet rugende Dæmon. Legenden minder i en mærkelig Grad om gamle hedenske Sædvaner ved at betegne Ofringen i Havsnød og Offerets Udtagelse ved Lodkastning som »en almindelig Skik«.

Naar det saaledes synes, som om Legenden om en af den kristne Kirkes Helgener kun fremtræder som en Omformning af et hedensk Sagn — muligt er det et til Store Bælt knyttet Folkesagn, den har forefundet og benyttet — og ses at hvile paa Mindet om en gammel, hedensk Skik, da er det ingenlunde et Fænomen, der kan forundre os. Prof. Sven Grundtvig har gjort opmærksom paa, hvorledes flere af vor Middelalders Helgenviser ikkun er en Omstøbning af de hedenske Gudemyther[1]). Saaledes er i Visen om den hellige Stefanus denne aabenbart den gamle Gud Frej, i Visen om den blinde Mand denne Guden Balder og i Visen om St. Longinus, der gjennemstikker Herrens Side, Longinus tydeligt Høder. At finde hedenske Minder i en Legende som den oven fortalte har dog en saameget større

---

[1]) Danmarks Folkeviser, 2det Bind, S. VIII.

Interesse, som denne aabenbart skyldes Gejstligheden, og det er af særegen Betydning, at den heller ikke i denne Henseende er enestaaende. Vi behøve blot at træde over til Lunde Stift; her, hvor Danmarks Ærkebisp og Sveriges Primas residerede, træffe vi den gamle Domkirke viet under Knud den hellige til en Helgen, om hvem Gejstligheden i Stiftet fortalte en Legende, der saa at sige blot med Forandring af Navnene var et gammelt nordisk Gudesagn. I Hedenold fortalte Skaaningerne som de andre Nordboer om Loke, der lovede Bjærgrisen Sol og Maane og Freja mod inden en vis Tid at bygge Aserne en Borg; i Middelalderen fortalte de om Laurentius, der lovede Trolden Sol og Maane og sine egne Øjne[1]) for inden en vis Tid at bygge Herren en Kirke; om Laurentius fortaltes det som om Loke, hvorledes han i yderste Øjeblik fries fra sin Forpligtelse. Trolden Fin og hans Kvind, der staae i Sten favnende Søjlerne i Lunde Krypt, vidne ej mindre tydeligt om Sagnets Ælde end om dets Udspring fra Gejstligheden.

Legenderne om Lucius og Laurentius ere ved den Tydelighed, hvormed Levninger af Hedentroen fremtræder i dem, betegnende Minder om den Maade, paa hvilken selve Gejstligheden i de ældste kristne Tider har bestræbt sig for at lade de kristne Forestillinger spire frem iblandt Almuen. Den gamle nordiske Aand havde i Hedenold naaet en Udvikling, som en fremmed Kultur ikke brat kunde føre over i et andet Spor; det gjaldt at knytte Traade mellem det Ny og det Gamle, mellem det Fremmede og det Hjæmlige, Nationale; kun paa denne Maade kunde Forandringen af det hele Kulturliv lidt efter lidt foregaa, og Nordboen opgive sine Fædres Tro. Dette havde Gejstligheden tydeligt indset[2]),

---

[1]) »Sine Øjne og sit Hjærte«, siger Sagnet i den Form, hvori det her paa Sjæland har knyttet sig til Esbern Snare og Kallundborg Kirke. Thiele: Danmarks Folkesagn I 195.

[2]) Særdeles oplysende til Sammenligning med Forholdene her i Norden ere de af Beda anførte Formaninger, som Gregor den

og forstaaet at bevirke. Navnlig synes det næsten, som om det har været nødvendigt i Begyndelsen at lede Helgendyrkelsen ind i et nationalt Spor. Det var jo Kristendomsforkyndernes Opgave at kuldkaste Troen paa de mange Guder for Troen paa den ene, der var stærkere end alle de andre. Derfor maatte de sikkert vogte sig for, at give det Udseende af, at de blot kom med en ny Gudeskare, i Steden for den gamle, og af at Folket nu som før kunde tilbede snart én, snart en anden Gud. Tidligt har man dog knyttet Guds Moders Navn til Guds og Guds Søns, og det synes ret oplysende for, hvorledes den katholske Tro med hele sin Helgenlære først efterhaanden banede sig Vej blandt Nordboerne, at lægge Mærke til de Navne, hvormed Kirkebygningerne i de ældste kristne Tider indviedes. Thi medens de første Kirker i Norden fornemmelig vies til Gud Drottens, Krists, Trefoldighedens og Guds Moders Ære[1]), og man vel ogsaa tidligt finder Alle Helgens Kirker, som Vidnesbyrd om, at Vejen var banet for Helgentroen, er det dog forholdsvis senere, at de enkelte Helgeners Navne og i Begyndelsen kun faa — som f. Ex. Mikael, Laurentius, Klemens, Nicolaus, Morten og Peder — knyttes til Kirkerne, for endog stundom at fortrænge hine ældre Navne. Ved Tilbedelsen af hine Helgene og de mange andre, der efterhaanden fulgte efter, er det Gejstligheden og de denne gunstige Konger og større Høvdinge, der gaa i Spidsen[2]). Men medens Gejstligheden

---

store gav de Munke, der droge som Kristendomsforkyndere til England. Helveg: Den danske Kirkes Historie til Reformationen. I, S. 230—231.

[1]) Man mener vel, at den af Ansgar opførte Kirke i Ribe var viet St. Peder, men dette maa da skyldes den Omstændighed, at Ansgar var Bisp ved St. Pederskirken i Bremen. A. D. Jørgensen: Den nordiske Kirkes første Udvikling. 1ste Hefte. Kbhvn. 1874. S. 142.

[2]) I det roskildske Breviarium er af en Gejstlig, tydelig nok usandt, skrevet, at det var fra Almuen paa Sjæland Ønsket om at faa en særlig Skytshelgen udgik.

og Stormændene saa hurtig glemmer at ære Gud Fader og Krist fremfor Helgenernes Skare, kunne navnlig Runestenene vidne om, at Almuen endnu ned i det 13de Aarhundrede ikke havde glemt Gud Drotten eller Krist og at selv Guds Moder og St. Mikael kun stundom indesluttedes i dens Bønner til Herren. Det største Antal af Runestene med saadanne Indskrifter ere bevarede paa Bornholm[1]), men om dem gruppere der sig lignende Mindesmærker fra Rigets andre Dele, f. Ex. Tillidsestenen paa Laaland[2]), Wallebergastenen i Skaane[3]) og Grensten-Runestenen i Nørre-Jylland[4]).

At St. Mikael, med hvem Nordboerne maaske navnlig har stiftet Bekendtskab i Miklagaard, eftersom han stod i høj Anseelse i den græske Kirke, er den Helgen, der tidligst og i en ikke ringe Grad er dyrket af Almuen, det synes ikke blot at fremgaa af Runestenene i Forbindelse med, at Kirker tidligt vare viede til hans Ære, men ogsaa af Sagaerne, der omtale hans »Minni« særlig drukket ved Gilderne efter Krists[5]), da man ej længer helligede de 3 Bægre til Odin, Njord og Frej[6]). Sikkert maa dette for-

---

[1]) F. Ex.: GUÞ : HIALBI : SIOLU : HANS (Aaker I [rejst over Isbjørn]). GUÞ : AOK : KRISTR : IALBI : SIALU (Gyldensaa). GUÞ HIALBI ONT ÞAIRA UK (GUS) MUÞIR (Vester Marie II [Alfvinstenen], Aaker II). GUÞ TRUTIN HI(A)LBI(HAN)S ONT AUK SATA MIKIL (Nylarsker II [Bausastenen]. Hasle). KRISTR HABI SIOLU HA(N)S (Nylarsker I [Alvarþstenen], Klemensker, smhld. Nyker I [rejst over Sven]). Indskrifterne ere gjengivne efter Hr. Magnus Petersens Tegninger af de bornholmske Runestene i antikv.-topogr. Arkiv.

[2]) KRISTR HIALBI SIOL HA(NAR) AOK SANTA MIKAEL. Prof. Kornerups Tegning smstds.

[3]) GUÞ HIALBI SIAUL ÞIRA. Prof. Stephen's: The old-northern runic Monuments II. S. 820.

[4]) GUÞ HIAB ÞARA SALU. Kruses Tegning i hans Manuskript »Nørre-Jyllands Mærkværdigheder« II, S. 44 (antikv.-topogr. Arkiv).

[5]) Saga Olafs Tryggvasonar. Kap. 39 i Heimskringla.

[6]) Smhld. Thangbrands Tale til Islænderne, Fornmanna Sögur II, 198.

klares med en Traad mellem den gamle og den ny Tro for Øje, og en saadan kunne vi finde i Dragekampene, hvortil Mikaels Navn var knyttet, med mindre man maaske kunde formode, at det er Mindet om Odins Valkyrje, der skinner frem gjennem Nordboens Tillid til Herrens Erke-engel, eller at Almuen i St. Mikael paa den hvide Hest med den store Lur, hvori han blæser, naar den yderste Dag kommer[1]), gjenkjender den gamle Gud Hejmdal paa sin Guldtop og med sit Gjallarhorn, hvori han støder, naar Ragnarok kommer. — Et mærkeligt Vidnesbyrd om, i hvilken Grad Helgentroens Udbredelse blandt Folket i den ældste kristne Tid knyttede sig til og saa at sige udsprang af de nationale Forestillingskredse, foreligger i den Hurtighed, hvormed de nationale Helgeners Dyrkelse, og da navnlig Tilbedelsen af den ældste: hellig Olaf, saavel ifølge Sagn som Mindesmærker udbredte sig over hele Norden. Ja, Snorre vil jo endog vide, at det var Olafs Helgenry, der saa let gav hans Søn Magnus Herredømmet over Danmark[2]). Mulig kan hellig Olafs-Dyrkelsen endog siges i en særlig Grad at have banet Vejen for andre Helgeners Tilbedelse af Almuen i de nordiske Riger, og dog var det ingenlunde alene fordi Kongens Navn alt før hans Død var paa alles Læber, at hans Helgenry bredtes saa hurtigt: den egentlige Aarsag dertil var den samme som banede Vej for Tilbedelsen af St. Mikael, Laurentius og Lucius, thi Fortællingerne, der gjorde Kong Olaf som Helgen navnkundig i Folket, var kun Omstøbninger af gamle hedenske Sagn, hvori i dette Tilfælde selve Guden Thor spillede Hovedrollen.

Legenden om det ved Relikvien af Pave Lucius øvede Mirakel ses altsaa at foreligge som et mærkeligt og i visse Forbindelser oplysende Minde fra den ældste kristne Tid

---

1) Draumekvæde i Landstad: Norske Folkeviser. Kristiania 1853. S. 67 o. flg.

2) Saga Magnus goða i Heimskringla. Kap. 21 & 29.

her i Landet. Det er den, der har spredet Lucius's Navn og Helgenry i det Stift, der havde kaaret ham til sin Skytshelgen, og det er den, der har gjort ham anset ogsaa hinsides Sund og Bælt. Det var da heller ej alene i Roskilde Domkirke, men ogsaa andensteds i Stiftet, at de Højtidsdage, der mindede om Pave Lucius, fejredes med Pomp og Pragt, saaledes ved det kjøbenhavnske Domkapitel i vor Frue Kirke, der ovenikjøbet var saa lykkelig at eje en af Pave Lucius's Tænder, som da vel var en Gave fra en af de roskildske Bisper, og som sammen med Stykker af hans Pallium og af den Messeskjorte han bar, da han led Martyrdøden, opbevaredes i et Billede af ham[1]). Det var ogsaa til Ære for Pave Lucius som Stiftets Skytshelgen, naar det i Universitetets ældste Statuter var bestemt, at der aarlig den 3dje Marts, Dagen før hans Helgendag, skulde holdes en Messe med latinsk Prædiken i St. Klemens Kirke i Kjøbenhavn[2]).

Lucius's egentlige Helgendag, den 4de Marts, ses at have været fejret med særligt Hensyn til, at han var Roskilde Domkirkes og Stifts Skytspatron, i vistnok de fleste af Landets Hovedkirker, om vi end kun fra Lund, Odense og Slesvig besidde Texten til Messerne for Lucius[3]), der vidne herom. Derimod synes Dagen for hans Relikvies Ankomst til Roskilde d. 25de Avgust, naar Odense St. Knuds Kirke undtages, i hvis Breviarium Messen i Anledning af denne Højtid findes anført, ikke at være fejret udenfor Roskilde Stift. Dette maa ogsaa antages at fremgaa af, at der under hint Datum i Liber daticus Lundensis, staar anført

---

[1]) Relikviefortegnelsen i Script. rer. Danic. VIII, 264. — Blandt de Graabrødreklosteret i Roskilde tilhørende Relikvier opbevaredes i et Skrin sammen med flere andre én betegnet »de sancto Lucio«. — Smstds. 288.
[2]) Script. rer. Danic. VIII, 337.
[3]) Script. rer. Danic. III, 624, 618, 625.

»In selandensi episcopatu festivitas sancti Lucii pape et martiris«[1]).

Det kan næppe fejle, at flere Kirker i Roskilde Stift, og da navnlig de, hvoraf Indkomsterne tilfaldt Domkirken selv, have været viede særligt til Stiftets Skytshelgen, men vi savne i saa høj Grad Efterretninger om, til hvilke Helgener Landsbykirkerne her paa Sjæland have været indviede, at idetmindste for Tiden ikke en eneste synes at kunne drages frem som Exempel. Af Kjøbstadkirkerne skal Kirken til Sortebrødre-Klosteret i Holbæk, som man mener var anlagt fra Sortebrødre-Klosteret i Roskilde i sidste Halvdel af 13de Aarhundrede, have været viet til den hellige Lucius[2]). Pave Lucius synes strax ved Rygens Henlæggelse under den roskildske Bispestol at være bleven denne Øs Skytshelgen, og det er alt i det foregaaende i en Anmærkning omtalt, at han her holdtes saa højt i Ære, at hans Navn paa en Tid, da Øen i verdslig Henseende allerede længe havde været skilt fra Danmark, kunde fortrænge Jomfru Marias, da Klosterkirken i Bergen gjenindviedes efter sin Brand 1445[3]).

Om end Pave Lucius Helgendag i andre Kirker end de sjælandske er bleven fejret med Højtidelighed, er han dog næppe bleven meget tilbedt som Helgen udenfor Roskilde Stift, og man maa navnlig undre sig over, at der ikke i Lunds Domkirke synes at have været noget Alter for denne Helgen, skjønt de tvende Nabostifter stod i saa nøje Forbindelse, og skjønt Erkebisperne oftere valgtes blandt den roskildske Gejstlighed. Der foreligger forøvrigt heller ikke hidindtil Efterretninger om Stiftelse af Altre og Kapeller til Lucius Ære i nogen af Landets andre større Kirker, Ribe Domkirke undtagen, hvor i Aaret 1438 et Kapel

[1]) Smstds. 544.
[2]) Fr. Münter: De Lucio primo i Miscell. Hafn. S. 223.
[3]) J. B. Løffler: Bergens Klosterkirke paa Rygen i Aarb. f. n. Oldk. 1872, S. 331.

til Pave Lucius Ære stiftedes af Bisp Kristjern, som det er blevet bemærket, muligt fordi han var udgaaet fra Roskilde Domkapitel[1]). Grunden til, at Lucius's Navn findes knyttet til saa faa Altre og Kapeller her i Landat, kunde være den, at man savnede de til saadannes Indvielse nødvendige Relikvier af Lucius, hvilket allerede er anført af Fr. Münter.

Paa Højalteret i Roskilde Domkirke prangede hele Middelalderen igjennem Relikvien af Stiftets Skytshelgen, der bandt Mindet om hans Undergjerning fra Slægt til Slægt. Ikke ringe Summer maa der antages aarligt at være ofret foran denne Helligdom, der havde et særligt Krav paa Menighedens Tillid, selv om Domkirken efterhaanden kom i Besiddelse af andre kostelige Helgenlevninger, som f. Ex. Marie Magdalenes Haand, der dog egentlig tilhørte Kronen, men om hvilken Erik af Pommern og efter ham Kristjern den første 1451 bestemte, at den til evig Tid skulde opbevares i Domkirken[2]), hvor den stilledes paa Højalteret ved Siden af den hellige Lucius's Hjærneskal. Naar Bisp Lage Urne i sit Testament 1529, i hvilket han befaler sin usel syndige Sjæl til den himmelske Kejserinde Jomfru Marie, hendes benedide Moder Sancte Anna, og til Helgenerne Pave Lucius, Andreas Apostel og Erkeengelen Mikael, blandt Sjælegaverne bestemmer 1 Nobel og 1½ ungarsk Gylden til Højalteret og Relikvierne af Pave Lucius og Marie Magdalene[3]), se vi her et Vidnesbyrd om, hvad der vist oftere har gjentaget sig, at Menigheden ogsaa i den sidste Livstime ydede sit Offer til Relikvien af sin Skytshelgen.

Hvor almindeligt Sagnet om denne Relikvies Underkraft vedblev at holde sig gjennem Tiderne fremgaar af, at det omsider iklædtes en poetisk Form og gjordes til Emne for

---

1) Kinch: Ribe Bys Historie og Beskrivelse til Reformationen. Ribe 1869. S. 304, 571.
2) Diplomatarium Christierni primi. Kbhvn. 1856. Nr. 30.
3) Danske Magasin 3die Række III, 213.

en Vise, der endnu er opbevaret. Visen, der er forfattet i en sen katholsk Tid, er aftrykt hos Peder Syv[1]), men en haandskreven Optegnelse af den, paa hvilken Prof. Sv. Grundtvig har gjort Forf. opmærksom, er endnu bevaret i en Samling fra Midten af det 16de Aarhundrede[2]). Visen er skjødesløs afskreven efter en Omredaktion af en protestantisk sindet Mand, men en omtrent samtidig Haand har tilføjet Varianter over Linierne, der sine Steder viser dens oprindelige katholske Form og i det hele taget synes at burde foretrækkes. De ere optagne i hosstaaende Gjengivelse af Visen[3]).

En viise siungis som Fides, spes, charitas.

1.

Saa store hellige gaffuer
Gud monne Danmarck met ære,
Aff Rom sende hand[4]) thuo paffuer[5])
Ther patroner[6]) ath wære.
En Messe degn[7]) den tretie er,
hand therfor priis maa bære.

2.

Sanctus Lucius er en aff dj,
wdj Sieland monne hand verne[8]),

[1]) »Danske Viser om Konger og Kemper«. København 1695. Fierde Part. Nr. 94. »Om S. Lucio og den Trold i Belt«.

[2]) Den findes paa det kgl. Bibliothek i gl. kgl. Manuskr. Saml. Nr. 2397. 4to.

[3]) P. Syv har fulgt vistnok netop den foreliggende protestantiske Omredaktion.

[4]) I Afskr. staar for »sende hand«: komme hid.

[5]) ɔ: Lucius og Klemens (Aarhus).

[6]) Istedenfor disse to Ord staar: Effther Romerske wiis.

[7]) ɔ: Laurentius (Lund).

[8]) I Afskr.: wære.

wdj Roskild the hans hoffuit see
oc heder hannem der gerne[1]).
En drage lagde hand øde,
som wdj belt giorde folck møde.

3.

The prelather aff Roskilde stad
Til Rom lader de bud giøre,
The ther om en prelat[2]) bad,
Som i nu monne høre.
Lucij hoffuid finge the ther
Alle til glæde i Danmarck er[3]).

4.

Thi toge det hoffuid oc helligdom
oc giorde thet loff oc heder[4]).
Saa førde thi thet fra Rom
Hid till Danmarck neder;
det vaar i en[5]) sallig stund,
thet førdis offuer belthe Sund.

5.

En drage vor ther grum oc leed,
Skiib giorde hand stuor plage.
Saa mange mand ther blegned ved,
Hand vilde en aff dennom[6]) haffue[7]).
Ther wor ynck oc fuld stuor nød,
Huer saa for sigh sin visse død.

---

1) Istedenfor denne Linie staar: som faa kirker kroner bære.
2) Vistnok indsat for: Patron (Patroner?), men Strofen er da noget omskreven.
3) I Afskr. »mere heder ocære«.
4) I Afskr.: oc førde till dennom i Danmarck ære.
5) I Afskr.: der kommer i den.
6) I Afskr. staar: the Skiibe.
7) Læs: tage (?).

6.

Ther thet skiib midsundis waar,
Som Lucij hoffuid monne føre,
Then drage sacthe[1]) obenbare,
Hand vilde thennom ont giøre.
Paa døden monne the grunde
ath deris øyen runde[2]).

7.

Hand gick frem wdj den staffn,
Thet hoffuet skulle beuare;
Hand giorde signelse wdj guds[3]) naffn
oc bad thennom icke bere fare.
Hand signede bode Skib oc vand
met Sanctj Lucij hoffuidpande[4]).

8.

Ther then drage fing det at see,
Hand motte icke længer bide,
Hand flyde bort oc roffte wee
oc giorde thennom[5]) icke mere quide.
Till land komme the oc worre fro,
paa Sancte Lucio[6]) monne de tro.

9.

Thi førde thet hoffuid till Roskild by,
alle monne vd mod hannom gange,

---

[1]) I Afskr.: saa the.
[2]) Denne Linie fattes hos Peder Syv; ath læs: och (?).
[3]) P. Syv: hans.
[4]) Afskr.: then Herre Krist saa sande.
[5]) »Thennom« udeladt af P. Syv.
[6]) Afskr.: Jesus Christus.

oc alle klocker[1]) ginge af Ny[2])
for the patronen monne fange[3]).
Nu staar det[4]) i kirken skøn,
O Sancte Lucj[5]) hør wor bøn.

10[6]).

Bed for alle i Danmarck boer
oc sæær paa Sielandz øø,
oc for alle paa gud nu tror
oc er till vand oc søø[7]);
hjelp dennom alle til himmerig,
de dig tiene gutelig[8]).

Visen har, som det ses, ikke noget stort Værd; den viser os dog, at Sagnet om Relikviens Underkraft i Slutningen af den katholske Tid selv paa Melodi levede paa Folkets Læber, og tyder tillige hen paa, at Sagnet efterhaanden blandt Menigmand havde antaget en simplere, fra den oprindelige afvigende Form[9]).

Som Poesien saaledes traadte ogsaa Kunsten til for at

---

[1]) P. Syv: folk.
[2]) Aabenbart fejlt afskrevet; læs: ringe af By (?).
[3]) Afskr.: Effther gudz ord monne the lange.
[4]) Afskr.: Nu lød gudz ord.
[5]) Afskr.: Jesu Christe.
[6]) Dette Vers findes ikke hos Peder Syv.
[7]) Læs: Land (?).
[8]) I Afskr. lyde de to sidste Linier: Jesus hielp os alle til himmerig, ther om wj bede ytmygelig.
[9]) I sin Efterskrift til Visen siger Peder Syv: »Ellers et gammelt Sagn i Roskilde, at der nogle undertiden skulde drukne i Isefjord, maaske ved en Nykke eller Rosmer, som toge menneskene bort og sugede dem, efter at de antoge adskillig slags Ham og skikkelse. Vel findis i Viserne, at St. Olaf kør Søtrolde bort, men hand var en levende Mand og Konge, men her var ikkun et dødt hoved. Dog kand jeg og tro undertiden utrolige ting (!).

forherlige hin mindeværdige Begivenhed; vi have Efterretninger om tvende Fremstillinger af denne Tildragelse, som begge fandtes i Roskilde Domkirke. Den ene var et Maleri over »Kordøren under Pulpituret«[1]), hvilket vistnok vil sige: en Dør paa den Tværmur, der indtil 1694 adskilte Koret fra den øvrige Del af Kirken; dette Billede var uden Tvivl samtidig med Korets Udvidelse 1420. Den anden Fremstilling af Sagnet fandtes malet paa en, som det synes ej uanselig Altertavle, der længe efter Reformationen henstod ubenyttet i Koret, og hvis Tilintetgjørelse vort Aarhundrede har paa sin Samvittighed, idet den sammen med de mange andre af Kirkens mærkeligste Mindesmærker solgtes som gammelt Skramleri ved den skandaløse Auktion 1806.

Ifølge en haandskreven Beretning fra sidste Halvdel af det 17de Aarhundrede[2]) bestod Altertavlen af et Midtparti, der tidligere havde været prydet med en Mængde rækkevis anbragte udskaarne Helgenbilleder, om hvis Plads da kun tomme Nischer vidnede, og tvende dobbelte Fløjdøre, paa hvilke var fremstillet Billeder af Hellig Knud Konge og Knud Hertug, af Trefoldigheden, af St. Olivarius, St. Magnus og Pave Lucius samt tvende Optrin af hans Legende: det ene forestillende hans Henrettelse, det andet Undergjerningen med hans Relikvie: Miraculum de translatione capitis St. Lucii — ifølge Indskriften nedenunder. Den Størrelse, Altertavlen efter Beskrivelsen at dømme har haft, ligesom ogsaa de mange forskjellige Helgener, den har fremvist, gjør det sandsynligt, at den har prydet Højalteret. Dette har sikkert ikke mindre været helliget Trefoldigheden end Pave Lucius og maaske endnu flere Helgene, men det

---

1) Peder Syvs Efterskrift til Visen.

2) Thottske Manuskriptsaml. paa det kgl Bibliot. Nr. 1406. 4to. »Fortegnelse offver hves Grafskriffter tillige med hwes andet merch-verdigt, der findis udi Roskilde-Domkierche (som ellers kaldes Sti Lucii Kierche)«.

nævnes i Middelalderen kun: »summum altare« eller »majus altare«[1]), og det maa vel mærkes, at ligesom der blandt Kirkens talrige Sidealtre fandtes et af Dronning Margrete 1396 stiftet Alter, der var særligt viet Trefoldigheden og havde sin Plads nær Højalteret, saaledes fandtes der ogsaa et af Ridder Peder Nielsen[2]) til Skjoldenæs vistnok 1365 stiftet Alter, der var særligt viet til Pave Lucius og nævntes St. Lucii Alter[3]), hvilket Navn i Beskrivelserne af Dom-

---

1) Smhld. Steen Friis: Roskilde Domkirke. 253. Anm. 10.

2) I det nedenfor aftrykte Brev vil det ses, at han kaldes Peder Nielsen »Metrom« — som der tydeligt staar at læse. Hvorledes dette Navn eller Ord skal forstaas, er det hidtil ikke lykkedes at opklare; man tør ikke tænke paa en fejl Udskrift af Jordebogen. Peder Nielsen af Skjoldenæs oplod 1372 Kong Valdemar Gods i Skaane, pantsat til ham af Esge Brok af Hikkebjerg (De ældste Arkivregistr. I, 157—58).

3) Dette fremgaar af følgende, hidtil utrykte Brev i den arnæmagn. Diplomsaml. paa Universitetsbibliotheket. Fasc. 41. Nr. 2. »For alle men, som th*e*tte br*eff* see æll*er* hør*e* læses, bekennes wy jens martens*on* officiali*s*, Euert Jacops*on*, jens wele, jngemer twess*on*, Canike j Roskild, Two porse, byfogh*et*, Ingwor karlss*on*, borghemester*e* och peth*er* sweyæ, byman j th*en* samæ stadh, i th*e*tte same wort nerwær*e*nde opne br*eff*, ath aar æffth*er* gutz byrth mcdxxxj, th*en* syndagh nest æffth*er* s*anc*ti mauricii Dagh, kom for oss beskethen man, h*er* hanes hen*n*ikess*on* prest, p*er*petu*us* vicari*us* j rosk*ild*, och bar fram for*e* oss, och loth oss see och skwthe och læse eth ga*m*melt registru*m* war sc*re*fu*eth* paa p*er*ment, som man kaller jorthebok, j hwilken bogh stander sc*re*fne alle gotz och jngeld bothe pa land och j köpstæth*er*, som ligge till allæ kanikedöme och altær*e* j Rosk*ilde* Domkirke; och j then samæ bogh j bland andre altær*es* gotz saghe wy och fwnne sc*re*fu*eth*, laase wy selfue och lothe for oss læse th*et* gotz och jngeld, somær gifu*eth* och ligg*er* till s*anc*ti Lucii altær*e* j Rosk*ilde* Domkirke forsc*re*fne, hwilk*eth* Altær*e* then forsc*re*fne her hanes hen*n*ikess*on* nu aff ræthe æyer och i wær*e* haw*er*; och th*et* fornefnde s*anc*ti lucii altær*es* gotz stand*e* swa sc*re*fu*eth* j th*en* samæ jorthebogh ordh fran ordh pa latine, som h*er* stand*er* nu æffth*er* sc*re*fu*eth* th*e*tte same br*eff* pa Danske ‖ Sancti lucii altær*e*, som ær styfth*et* with peth*er* nielssen metrom aff skiol-

kirken hidtil er givet Højalteret, men som det næppe nogensinde har baaret. Til dette St. Lucii Alter knyttedes senere det maaske ved, men som det synes i al Fald under Biskop Oluf Mortensen omtr. 1483 oprettede St. Lucii Gilde[1]). Alterets Jordegods, hvis Udstrækning 1431 ses af det nedenfor aftrykte Brev, øgedes oftere senere, saaledes 1521 med »3 Boder i Kjøbenhavn næst op til østre Port ud til Aellgaden paa den søndre Side liggende«, som foruden Høffuebrøndtzgaarden i Roskilde gaves til Alteret af Ridder Albrekt Jepsen Ravensberg g. m. Sofie Podebusk, mod at der holdtes Sjælemesser for ham og hans Frænder[2]). Hvor St. Lucii Alter har staaet, eller hvorvidt det har baaret særlige Fremstillinger af Lucius og hans Legende, derom foreligger ingen Efterretninger.

Før Højalterets Altertavle med Billederne af Lucius

---

denes hafuer j Rosk*ild* j gorth j *sanc*ti Dionisii soghn, j hwilken ær eth storth stenhuss; j*tem* j th*e*n samæ stedh en tofft hoss jess nielsøns gorth westenfor[e]; j*tem* en gorth j sæby aff eth bool och hafu*er* en thredhing aff en ornu*m*mæ jordh; j*tem* ij gorthe j hwalssøø syndre, som fornefnde pæth*er* nielss*on* gaff till th*eth* samæ *sanc*ti lucii altær[e], och som wij ræthelige sporth hafue ath gamble b*reff* wthwisæ hafue ligh*et* till th*et* samæ altær[e] j lxvi aar w-illæth och wkærthe; j*tem* ath wy allæ fornefnde, som forscr*ef*ne stand[e], th*e*nne samæ jorthebogh seeth och skwth*eth* hafue och fynne hæ*n*ne j allæ made ath wær*e* skælligh, och ath wy th*e*nnæ same scr*e*fft aff *sanc*ti lucii altær*es* gotz j th*en* same bogh swa beskethelige læsyth hafue och hørty for oss læsys och all andre stycke, som h*er* till for*e*n stand[e] scr*e*fu*eth*, beke*n*nes wy och bær[e] th*er* wythne om j th*e*tte same wort opne b*reff*, och till mer*e* wissen henge wij alles war[e] jnsighlæ for th*e*ttæ samæ b*reff*. Datu*m* Ros*kildis* Anno et Die quib*us* supra dic*tis*.« — Seglene ere alle 7 tilstede.

1) Liber convivii sancti Lucii paa Gehejmearkivet, Topogr. Saml. paa Papir, Roskilde Nr. 24.

2) Dette og flere andre Breve vedrørende det til St. Lucii Alter liggende Gods findes i den nævnte Fasc. 41 af den arnæm. Diplomsaml.

gik tilgrunde, vare heldigvis de fleste af dens Fremstillinger blevne afbildede i forrige Aarhundrede i den danske Vitruvius, og trods disse Afbildningers Ufuldkommenhed i flere Henseender, give de dog et tilstrækkeligt Indtryk af Fremstillingernes hele Karakter, hvoraf fremgaar, at naar det i den nævnte haandskrevne Beskrivelse fra det 17de Aar-

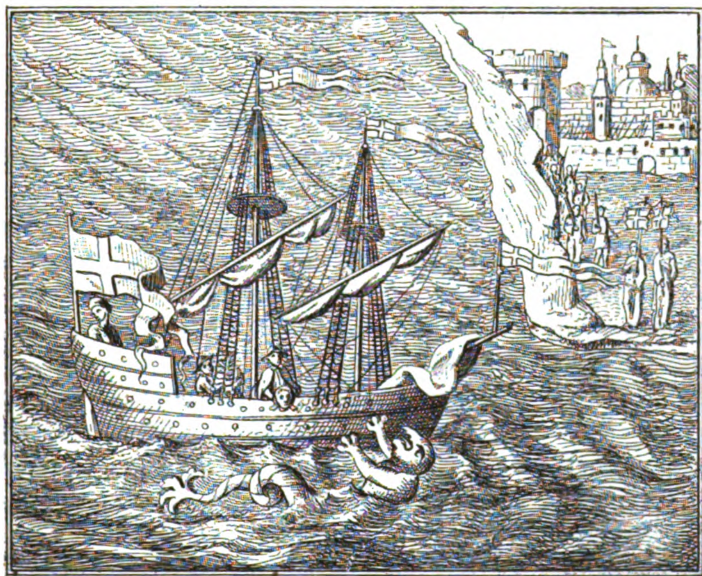

Fig. 2.

hundrede hedder, at der bag paa Altertavlen staar Aarstallet 1498 — hvilket hidtil ikke er anført ved Omtalen af Altertavlen i de forskjellige Beskrivelser af Domkirken — saa maa dette Aarstal sikkert have betegnet Tiden for dens Fuldførelse[1]). Efter Afbildningen i Vitruvius II, Tab. 78 Fig. VII er ovenstaaende Billede taget.

[1]) Herved bortfalder som uhjæmlet det efter det Thottske Ma-

Som Måleriet gjengiver Sagnet, ses det i Hovedtrækkene at stemme overens med Visens Behandling deraf; men anderledes lod Legenden sig næppe heller fremstille billedligt paa en anskuelig Maade, saaledes at selve Relikvien traadte frem som Billedets egentlige Kjærnepunkt. Billedet paa Altertavlen har i denne Henseende vistnok svaret til det paa Kormuren fra 1420, da det yngre Billede næppe vilde fortælle Sagnet anderledes end det, der fra gammel Tid fandtes i samme Kirke[1]). I saa Fald vil Visens med Maleriet overensstemmende Behandling af Legenden være den forholdsvis yngste og kan maaske netop skyldes Maleriet. Hvorvidt det, at Visen nævner en Drage, hvilket Navn man ogsaa snarest ledes til at give Dæmonen, som han er afmalet, i det mindste paa Billedet fra 1498, tyder yderligere herpaa, kan ikke sikkert afgjøres. I Middelalderen faldt Forestillingen om Drage og Trold som Repræsentanter for det onde Element i Almindelighed sammen, men vi se dog paa flere Billeder fra Middelalderen, saaledes paa Fremstillingerne af Hellig Olafs Kamp med Troldene i Vallensbæk Kirke paa Sjæland, Floda Kirke i Sødermanland, Tegelsmora Kirke i Uppland og Kumbla Kirke i Vermland[2]), at Kunstnerne her i Norden have forstaaet at afbilde Trolde i Skikkelser, der nøjere svare til den almindelige af Sagnene hjæmlede Forestilling om Troldenes Ydre[3]).

---

nuskript oftere gjentagne Sagn, at de 12 Apostelfigurer af Sølv, som Erik af Pommeren bl. a. sagdes at have bortført fra Riget, havde haft Plads i Altertavlens tomme Nischer.

[1]) Peder Syv siger ogsaa i sin Efterskrift til Visen om Lucius og den Trold i Belt om disse tvende Fremstillinger af Sagnet: »begge sted vise de hans Hovet mod Trolden, som derover bortflyer, og siden hvorledes alt klerkeriet gaar ud til stranden i proces med kors og Fane at tage imod det«.

[2]) Alle afbildede i Folkekalender for Danmark 1871.

[3]) Det er langt rimeligere at antage »Dragen« paa Billedet som en Ubehjælpsomhed af Kunstneren, end at tro, at han har vist sig saa genial at ville fremstille en Trold, der har paa-

Naar vi i Baggrunden tilhøjre se den roskildske Gejstlighed begive sig i Procession ud af Staden med Korsbannere i Spidsen for at modtage den hellige Relikvie, da tør vi næppe heraf slutte — imod hvilket ogsaa Visen vidner — at Sagnet allerede paa hin Tid havde henført Stedet, hvor Miraklet skete, fra Store Bælt til Roskildefjorden, saaledes som det senere blev Tilfældet, ej mindst fordi Folkesagnet fra en meget gammel Tid vidste at fortælle om Troldenes Færd i Roskildefjorden, hvor Hellig Olaf sagdes at have bestaaet en Dyst med dem. At fremstille Roskilde i Baggrunden som Sejladsens Maal var en ganske naturlig Tanke. Hensyn til geografiske Afstande kunne vi ikke vente tagne af Middelalderens Kunstnere. — Man har ment, at Fremstillingen af Roskilde By viste et tro Billede af denne og »dens dobbelte Stenmure« paa hin Tid og navnlig gav den Oplysning, at der »ved Siden af den store Port, der førte ud til Isefjorden, endnu har været tvende mindre«[1]). Heri gaar man for vidt. Fremstillingen af en By med Mure og Taarne laa nær, naar det blot gjaldt at betegne den som liggende i det Fjærne. Der foreligger hidtil ikke noget Vidnesbyrd om, at Roskilde har været saaledes befæstet i Slutningen af Middelalderen[2]),

taget sig Dyreham, saaledes som Knytlinga Saga fortæller om Sejdmanden, der paa Harald Blaatands Befaling i en Hvals Ham udspejdede Islænderne.

1) Behrmanns Hist.-topogr. Beskrivelse af Roskilde. Kbhvn. 1832. S. 53.

2) De Spor, man paa selve Stedet har villet paavise af Byens fordums Befæstning (Behrmann: Roskilde S. 344. Kornerup: Roskilde Domk. S. 1), ere meget sparsomme, til Dels endog tvivlsomme. Mærkeligt vilde det være, om Roskilde By henimod Slutningen af den katholske Tid havde været omgivet med Volde, endsige Volde med en ydre Murbeklædning, og disse da, uden at Byen havde haft Trang til Udvidelse, skulde være saa sporløst forsvundne. Vi vide vel, at Byen engang blev befæstet, nemlig af Sven Grathe, der ifølge Saxe omgav den med Vold og Grav — forinden havde den været »inops moenium« —, men denne Befæstning maa efter Saxes For-

og Kunstneren har mulig endog tænkt sig tilbage til Miraklets Tid, men da var Byen slet ikke befæstet· — Om det end ikke synes, som om Vitruvius ved Gjengivelsen af Skibet har været aldeles nøjagtig, er det Værd at lægge Mærke til dets — ihvorvel vistnok af Vitruvius overdrevne — Udstyrelse med Danebrogsflag. Det Vidnesbyrd, som derved maa menes at foreligge om Danebrogs almindelige Brug som Skibsflag i Slutningen af det 15de Aarhundrede, er saa meget mere antageligt, som vi fra noget efter 1300 have en Fremstilling, der viser Danebrog (Splitflaget med Korset) alt paa denne Tid benyttet som Skibsflag selv i et af de sydvestligste frisiske Landskaber[1]).

---

tælling have været et Hastværksarbejde og har næppe haft varig Værd. Et hundred Aar efter, 1253, betegnes i Jacob Erlandsens Fundatsbrev paa Helligaandsklosteret, som han lod flytte ind i Roskilde By (Hofmanns Fundatser VII, 308 – 11), Bygrændsen ved »septa civitatis«. Septa kan betyde en Vold, men ogsaa betegne et mindre solidt »Landemærke«. Fra den senere Middelalder synes der ikke hidtil at foreligge Vidnesbyrd om en Befæstning af en solidere Art. Vel nævnes Byens »Porte« (saaledes 1380 »porta orientalis, qve røtheport dicitur«, et Navn Indkjørselen fra Kjøbenhavnsvejen har bevaret til den Dag idag, og »porta occidentalis, qve Bothulfs kirkeport dicitur«; Gehejme-Ark. topogr. Saml. Sjæl. & Møn. 134), men de kunde jo have staaet som Minde fra Sven Grathes Vold. Mærkes maa det ogsaa, at medens vi i Middelalderen hører om gjentagne Belejringer af den nær Byen liggende Haraldsborg, høre vi ikke om nogen Belejring af Roskilde By senere end da den belejredes af Kong Knud Magnussøn.

[1]) Denne Fremstilling, paa hvilken Hr. J. Magnus Petersen har gjort mig opmærksom, findes paa et Sigil, hvis Omskrift ifølge den af ham for det tidligere slesvigske Ministerium udførte Tegning er † S'. TOCIVS COMVNITATIS EVERSCHIP. Frisernes Indlemmelse i det danske Rige falder forud for al Historie (A. D. Jørgensen i Aarb. f. n. Oldk. 1868. S. 191). — I Werlauffs Afhandling om Danebrog og Danebrogsordenen (S. 18) er en Folkevise det eneste fremdragne Vidnesbyrd om Danebrogs almindelige Anvendelse som Skibsflag i det mindste i Slutningen af det 15de Aarhundrede.

Det her omhandlede Maleri har alene derved en stor Betydning, at det behandler et Sagn, der i Oprindelse er fuldstændigt nationalt. Fremstillinger af denne Art, som

Fig. 3.

man for nylig har set sig istand til at paavise paa de ældste kristelige Mindesmærker[1]) — hvor de, efter hvad der tid-

[1]) Foredrag af Etatsraad Worsaae i Oldskriftsselskabets Novembermøde i 1878.

ligere er udviklet, særligt maatte ventes at kunne findes — ere for den senere katholske Tids Vedkommende hidtil kun paaviste i et meget sparsomt Antal[1]).

Ved Siden af hin Fremstilling af »Miraculum de translatione capitis sancti Lucii« kan der forøvrigt ogsaa paavises andre, til Roskilde Domkirke knyttede billedlige Fremstillinger, der tyde hen paa, hvor nøje Lucius's Helgenry støttedes til Mindet om Troldens Flugt for hans Relikvie, men i disse er Miraklet sammenfattet paa en sindbilledlig Maade, idet de vise os Lucius sejrrig trædende den onde Aand, der er fremstillet som en Drage, under sine Fødder — den selv samme Maade, paa hvilken Billeder af hellig Olaf viser denne Helgen som Troldenes Betvinger. Et saadant Billede af Lucius, der ifølge Justitsraad St. Friis's Mening tilhørte det 13de Aarhundredes Begyndelse, fandtes malet i en af Nischerne i Højkorets halvrunde Afslutning[2]), og et andet, (her afbildet efter en af Prof. J. Kornerup velvillig overladt Tegning) ses endnu paa den vestre Væg i St. Birgittes Kapel paa Nordsiden af Domkirken; ved det staar Aarstallet 1511[3]).

---

[1]) Herom se tvende Afhandlinger af nærv. Forf: »Hellig Olafs Maleriet i Vallensbæk Kirke« i Folkekalender for Danmark 1871, og »Hellig Knuds Altertavlen i St. Peders Kirke i Næstved« i Illustr. Tidende d. 19de Novbr. 1871.

[2]) Afbildet i Nye kirkehist. Saml. II, 584.

[3]) Den i og for sig mærkelige Helgenfremstilling paa hosstaaende Sigil, der ses hængende ved et Diplom fra 1321 i den arnæmagnæanske Diplomsamling paa Universitetsbibliot. Fasc. LVI. 4, kunde vel med disse Fremstillinger for Øje antages at minde om Domkirkens Skytshelgen, eftersom den, der førte det, var en Kannik ved Roskilde Domkapitel Johannes, Søn af Somarus, der 1309 nævnes som qvondam monetarius Roskildensis. Mod at det er Lucius taler

Fig. 4.

De billedlige Fremstillinger maa antages i en særlig Grad at have bidraget til at vedligeholde Lucius's Helgenry blandt Almuen indtil Katholicismens sidste Dage og Sagnet om hans Relikvies Underkraft til en endnu fjærnere Tid. At man i Middelalderen fast trode paa Miraklet, kan der næppe være Tvivl om; betegnende i saa Henseende er det, at da Paulus Eliæ eller, som hans egentlige Navn, var Povl Helgesen i sine Svar paa »the spørsmaall, som Koning Gøstaff giorde till sijtt menige klerckerij«, vil hævde Troen paa Relikviernes Kraft, thi »huadt ere helligemendtz been oc kroppe andhet en then Helliandts bolig oc tempill«, fremhæver han som Exempel paa »the wnderlige teghen wor herre lader daglige skee, anthen nar som hellige mentz kroppe obenbaris oc paafindes eller oc føris fraa eett stedt och till eet andhet«, særlig »thet store oc wnderlige teghen, som then benedide Gudt lodt skee modt thet troldt, som haffde aff hans tilladilse weldelige beslaghet then strandt, som skelner mellom Sielandt oc Fiwn oc kaldis Bæltt« [1]). Povl Helgesen vidste ogsaa i Erkendelsen af dette store og underlige Tegns Betydning at værne om den hellige Relikvie, der havde fremkaldt det; thi der kom omsider Tider, i hvilke denne Erkjendelse ikke var saa almindelig, ja man var endog nær ved at forgribe sig paa den kostelige Skat, Domkirken besad i Relikvien af sin og sit Stifts Skytshelgen.

Da det 16de Aarhundrede med sine urolige og for den katholske Kirkeordning opløsende Tider begyndte, stod den nu almindeligt ene med St. Lucius Navn nævnede Domkirke i Roskilde som Landets rigeste Kirke. Dens vidt udstrakte Jordegodser (under den roskildske Bisp laa der 33 faste

imidlertid det Kors, Helgenen fører som Attribut i Haanden. Vi træffe et aldeles tilsvarende Helgenbillede i et Sigil, der 1323 førtes af en upsalensisk Kannik, og er afbildet i B. E. Hillebrands Sigilværk 2den Serie, Pl. IV, fig. 225. Det er heri som en Gisning anført, at Helgenen er Mikael.

[1]) Povel Eliesens Danske Skrifter, udg. ved Secher. I, 184—5.

Borge og Herresæder[1])) og de mange Kostbarheder af Guld og Sølv, der som Minder om tidligere Tiders fromme Gavmildhed glimrede fra de talrige Altre og Helgenbilleder, kunde ej andet end vække begjærlige Lyster, som hver, der havde Magt og Evne, søgte at tilfredsstille. — Hvorledes det paa Grevefejdens Tid stod til med Kirkens hellige Skatte i Almindelighed og hvilken Medfart, der særlig truede Relikvien af den hellige Pave Lucius, fremgaar af det Brev, hvormed Povl Helgesen paa det roskildske Kapitels Vegne d. 28de Okt. 1534 svarede Grev Kristoffer[2]), da denne havde forlangt udleveret Alt, hvad der i Domkirken var tilbage af Guld og Sølv, ikkun med Undtagelse af nogle faa Kalke.

Povl Helgesen erklærer heri Domkapitelet rede til, i Betragtning af Grevens ædle Hensigt at befri sin Frænde, Kong Kristjern fra Fængslet, paa enhver Tid at yde, hvad den formaar at yde, uden at fortørne Herren; men han klager bittert over, i hvilken Grad dens Midler ere formindskede, da saavel Kong Kristjern den anden, som Frederik den første havde afkrævet Domkirken betydelige Tilskud, og Grev Kristoffer selv faaet en anselig Sum for at bekræfte Kapitelets Privilegier. »Hvad der derfor er tilbage,« skriver han, »svarer langt fra til den Anseelse, en saa stor og berømt Kirke er i Besiddelse af, men for dog at vise, at vi ere rede til at lyde, sende vi i alt 16 Kalke tilligemed nogle andre Kirken tilhørende Gjenstande af Sølv, som vi stille til Eders Raadighed.« Han klager endvidere over, at saavel Adelsmænd som Borgermænd havde i Kraft af deres Patronatsret til visse Altre sat sig i Besiddelse af de hertil hørende Kalke, at 9 Kalke ere blevne stjaalne paa én Nat og adskillige sølvforgyldte Kalke lumskelig ombyttede med andre af forgyldt Kobber. »Derfor,« slutter han, »er der af Kirkens Skatte nu ingen tilbage uden den i en forgyldt

---

[1]) Helveg: Den danske Kirkes Hist. før Reform. 2det B. S. 1016.
[2]) Nye danske Magasin V. 142.

Sølvkapsel af drevet Arbejde indesluttede Hovedpande af den hellige Martyr Lucius, denne Kirkes og det hele Stifts store Skytshelgen, men ligesom Mindet om ham i Nutiden skattes højt og helligt, saaledes ønske vi, at det ogsaa i Fremtiden maa blive bevaret iblandt os, og vi kunne ikke tro, at selv den grummeste Fjende, endsige I vor offentlige Beskytter, vil kunne berøve os, hvad der minder om hin dyrebare Helgen —«.

At Kirken ikke var saa fuldstændigt blottet for Guld og Sølv, som Povl Helgesen fremstiller i sin frejdige Svarskrivelse paa Grev Kristoffers Forlangende — foruden Relikvien af Lucius nævner han et gyldent Billede af St. Magnus —, det viste siden de Kostbarheder og deriblandt Guldkroner, gyldne Kalke, Relikviegjemmer o. s. v., der i ikke ringe Antal kom for Dagens Lys i Frederik den andens Tid, og som netop vare gjemte under Grevefejden[1]). Men Grev Kristoffer har mulig dog ladet sig stille tilfreds ved Povl Helgesens Forestillinger og undladt at krænke Kirkens dyrebareste Helligdom, som fremdeles en Stund forblev i Kirkens Varetægt. Endnu efter at Reformationen var foregaaet, se vi hvorledes Domherrerne af Pietet for Kirkens fordums Skytshelgen med Iver bestræbe sig for at bevare synlige Minder om ham for Kirken.

I Domkirken fandtes der nemlig et stort, i Træ udskaaret Billede af Pave Lucius, der var udstyret med megen Pragt. Dette havde Kongen, Kristian den tredje, ifølge Kirkeforordningen, der paabød slige Helgenbilleders Fjærnelse af Kirkerne, ladet borttage. Kannikerne ved Domkirken havde maattet holde Trop med Byens Borgere, der ivrigt havde sluttet sig til de reformatoriske Bestræbelser, saa at Peder Plade engang havde prædiket i Byen 14 Dage i Træk, ligesom de ogsaa havde søgt at faa Hans Tavsen ansat der som Præst. Men hverken

[1]) Nye danske Magasin VI. S. 42. Bircherods Dagbøger, udg. ved Molbech, S. 139.

Bugenhagen eller Peder Plade stolede ret paa Domkapitelets Medlemmer, skjønt de særlig mod disse tvende Mænd havde vist deres venlige Sindelag ved at skjænke dem en fed Oxe og en Tønde god Mjød. Og Tabet af hint Billede, der i saa mange Tider havde været holdt højt og helligt i Ære, gik da ogsaa Kannikerne for nær til Hjærte til, at de kunde lægge Baand paa deres Følelser. De henvendte sig til Kongen med Bøn, om det maatte blive opstillet i Kirken igjen og søgte at forestille ham, at det maatte regnes for en af Kirkens Prydelser, hvilke Kongen havde forbudt at borttage. Men Bugenhagen, der dengang opholdt sig i Kjøbenhavn, fik Nys herom og i et langt og heftigt Brev, dateret Innocentii Dag 1538, opfordrede han Kongen paa det indstændigste til ikke at føje sig efter Domherrernes Ønsker og give dem deres Afgud tilbage. »— Det kan langt fra kaldes nogen Pryd for Kirken,« skriver han; »thi grueligere Billede har jeg aldrig i mine Dage set i en Kirke. Paulus siger, at Antikrist vil sidde i Herrens Tempel som en Gud, der har Magten i Himmelen og paa Jorden, og naar man vilde fremstille dette, saa kunde man ikke gjøre det bedre end ved at opstille et sligt Afgudsbillede, prydet, efter Daniels Profeti, med Guld og ædle Stene, med tre Kroner paa Hovedet, med en Bispestav i venstre Haand og et opløftet Sværd i højre. Vel sige de, at Sværdet betyder, at Lucius blev halshugget for Kristi Skyld, men — ligesom Bispestaven betyder Pavernes gejstlige Magt, saaledes betyder Sværdet deres verdslige Magt til at bansætte Konger og Kejsere, træde dem under Fødder, rydde dem af Vejen ved Gift, Oprør eller anden Skalkhed og indsætte andre i Steden. Altsaa: Bispestaven og Sværdet sige, at den pavelige Afgud har al Magten i Himmelen som paa Jorden ... Det var vel gjort, om Eders Majestæt lod Afgudsbilledet tage saaledes bort, at det herefter ikke vilde være nogen til Forargelse, og for at Forkyndelsen af Evangeliet ej skal volde nogen Tab, saa kan Eders Majestæt jo give Domherrerne to Læs Brænde i Steden.

Er det end i og for sig vel dyrt betalt, saa vil Eders Majestæt dog ikke tabe ved Byttet; thi Gudebilledet er saa mægtigt stort, at det ved at vandre i Kakkelovnen rigeligt vil kunne erstatte, hvad I afgiver — hvis det da for øvrigt ikke er hult indvendigt[1]).« Kongen har uden Tvivl fulgt Bugenhagens Opfordring; i ethvert Tilfælde har han næppe givet Kannikerne »deres Afgud« tilbage.

Fig. 5.

Beskrivelsen af dette store Træbillede synes at vise, at det ikke tilhører Kirkens ældste Tid. Lucius fremstilledes da sikkert enten som paa Sigillet fra omtr. 1130 og paa Bergen Klosterkirkes Sigil med Palmegren i den ene Haand hentydende paa hans Martyrværdighed, og med Bog i den anden hentydende paa hans Virksomhed som Forkynder af Herrens Ord, eller — men vistnok sjældent — saaledes som paa Maleriet fra det 13de Aarhundrede i Højkoret med Trolden under sine Fødder. Paa

[1]) Gelehrter Männer Briefe an die Könige in Dänemark — ved Schumacher I. Kbhvn. og Leipzig 1758. S. 12 o. flg.

intet af disse Billeder bærer han den trekronede Pavehue. Senere fremstilledes han derimod i fuld Paveskrud med Staven i den ene Haand, medens han i den anden enten — som paa hint Træbillede og paa et Glasmaleri, der fordum var indsat i Vinduet i nordre Korsarm — holder et Sværd eller — som paa Maleriet paa Kobbertavlen udenpaa Bisp Oluf Mortensens Vaabenhus og i flere af de senere roskildske Biskoppers Secreter[1], af hvilke Bisp Jens Jepsen Ravensbergs her afbildes (Fig. 5)[2]) — holder en Bog. I Bisp Peder Jensen Lodehats († 1416) Sigil[3]) ses Lucius kun i Paveskrud med Stav i venstre og oprakt sværgende højre Haand, uden noget særligt Attribut, og paa samme Maade synes han at have været fremstillet paa Endestykket mod Vest af den søndre Række af de prægtige Korstole fra 1420. Dog er Staven ikke længer tilstede. Ved Lucius's Billede paa Korstolene staar som oftere Bispedømmets Vaaben eller Mærke: et ligearmet Kors over tvende opretstaaende Nøgler, her svarende til Fremstillingen af Rigets Skytshelgen hellig Knud Konge med Kongedømmets Vaaben paa Endestykket til den nordre Række af Korstolene. — Ved Siden af de mange enkeltstaaende Billeder af Lucius, der som Tegn paa hans store Anseelse maa an-

[1]) Om dem se Dansk Magasin 4de R. II, S 60.

[2]) Et særdeles smukt Exemplar heraf i rødt Vox findes under et Dipl. i Arnæm. Saml. Fasc XXIX Nr. 6. Det firdelte Vaaben, der ses forneden i Sigillet, har i 1ste og 4de Feldt Bispens eget Vaabenskjold, i 2det og 3dje det roskildske Bispedømmes Mærke. Omskriften er: S. IOHANNIS IACOBI DEI GRACIA EPISCOPI ROSKILDENSIS. S. ɔ: Secretum ifølge Diplomets Ordlyd.

[3]) Det er bemærket (Danske Magasin 4de Række II, 61), at denne Bisp var den første, der i sit Sigil forandrede den Bispefigur, de tidligere roskildske Bisper havde ført i deres Sigiller til Pave Lucius's Billede. Dog kan dette mulig siges alt om hans Formand Niels Jepsen (Ulfeld), Bisp fra 1368—95, idet nemlig Fremstillingen af den knælende Bisp forneden i hans Sigil tyder hen paa, at den i Bispeskrud klædte Figur ovenfor er en Helgen og derfor sandsynligvis Pave Lucius.

tages at have været tilstede i Domkirken, fandtes ogsaa Fremstillinger af Legenden om hans Død, ligesom om hans Relikvies Underværk forskjellige Steder i Domkirken, saaledes foruden paa Altertavlen fra 1498, paa Søndersiden af Korets 1420 opførte Ringmur.

Naar vi se hvor strængt man gik tilværks lige over for hint store Træbillede af Domkirkens Skytshelgen, kan det ej andet end undre os, at en Relikvie, hvortil der knyttede sig saamegen papistisk Overtro som til Lucius's Hjærneskal, har kunnet blive bevaret i Domkirken vistnok i henved halvandet hundrede Aar, men et Stykke som det kunde jo rigtig nok Kannikerne lettere unddrage for Vanhelligelse — maaske efter at have ofret den sølvforgyldte Kapsel, hvori Hjærneskallen gjemtes —, og det er da senere draget frem og bevaret som et Kuriosum. Hjærneskallen var ifølge Justitsraad St. Friis's Mening vistnok blandt de Antikviteter, Karl van Mandern i Aaret 1665 modtog fra Domkirken til Kunstkammeret ifølge Frederik den tredjes Ordre[1]), og derfra kom den omsider til Museet for de nordiske Oldsager. Her ses den, som foran omtalt, bedækket med en Hue eller Kallot, som i de ældre Inventarielister angives som hørende til den. Huen, der kjendelig hidrører fra ældgammel Tid, er af gult Silketøj, vævet i smukke Mønstre, der vise springende Egern og Hjorte. Foroven er der en bred Aabning, langs hvis ene Side ses en smal Guldbrokades Bræmme; dette skyldes sikkert en i senere Tid sket mangelfuld Sammensyning af Huen, hvoraf der er tydelige Mærker, idet Bræmmen egentlig skulde have Plads om den nederste Rand. —

Som Relikvien nu ses i Museet, har den selvfølgelig ikke i den katholske Tid været at se paa Højalteret i Roskilde Domkirke, selv om Hovedets bedre bevarede Tilstand

---

[1]) Werlauff: De hellig tre Kongers Kapel i Roskilde Domkirke. Kjøbenhavn 1849. S. 15 Anm. h.

og Huens dengang kraftigere Farver kunde have formaaet at lade den træde værdigere frem for Beskuerens Øjne, end det nu kan siges at være Tilfældet. Der findes i de gamle Beretninger bestemte Antydninger af, at Pave Lucius Hjærneskal har pranget paa Højalteret med en Glans, der svarede til dens Hellighed, og denne Glans maa antages at have udstraalet fra det Relikviegjemme, hvori den har været indesluttet. Som hentydende til et saadant maa vi forstaa Povl Helgesens Ord i hans ovenanførte Brev, naar han beskriver Hjærneskallen som »argentea sed tenui qvidem bractea verumtamen inaurata circumdata« ɔ: omgiven med en tynd, sølvforgyldt Kapsel af drevet Arbejde, medens det ikke er ganske tydeligt, om der er tænkt paa det Relikvien umiddelbart omsluttende Gjemme eller paa et større Processionsskrin, hvori dette maa tænkes nedsat, naar det i det roskildske Breviarium fortælles, hvorledes Hjærneskallen føres »cum summa reverentia gemmis atqve purissimo aureo scrinio obvolutus«. At Relikviegjemmet her beskrives som værende af det pureste Guld og besat med kostbare Stene, medens det i Povl Helgesens Beskrivelse tager sig ej lidet fattigere ud, kunde vel skyldes de forskjellige Øjemed, hvori hine Beskrivelser ere givne, men det var dog muligt, at Povl Helgesens »bractea« og Breviariets »scrinium« antydede tvende forskjellige Gjenstande.

Povl Helgesen har da aabenbart haft Relikvien for Øje, som den stod paa Kirkens Højalter, og hvorledes det Gjemme har set ud, der her indesluttede den, kunne vi, støttende os til hans i og for sig ej synderligt oplysende Ord, maaske slutte os til ved Betragtning af forskjellige til vore Dage bevarede Mindesmærker af denne Art.

Vi vide, at det har været meget almindeligt at give Relikviegjemmerne en Prydelse eller en Form, som antydede, af hvilken Legemsdel Relikvien var. Dette har navnlig været Tilfældet med Knokkeldele af Arm og Haand samt af Hjærneskallen, og hvad Relikviegjemmer af

den førstnævnte Art angaar, opbevares endnu paa Museet et saadant af Træ med en forsølvet oprakt Haand foroven, som indeslutter en Relikvie med Paaskrift: *hic habet brachium vnius militis de x milia militum*[1]). Et andet lignende Relikviegjemme[2]) fra Midten af 12te Aarhundrede, der opbevares sammesteds, men som har tabt den Haand, der tydeligt har været anbragt ovenpaa, viser ved sin Emailleindlægning og sine store Bjærgkrystaller, med hvilken Pragt saadanne Relikviegjemmer ofte have været udstyrede. Den tabte Haand har været af Sølv, saaledes som paa lignende Gjemmer, der vides i den katholske Tid at have været i Lunds Domkirke[3]), i Kjøbenhavns vor Frue Kirke[4]) og i Ribe Domkirke[5]). Der er ikke her i Landet bevaret noget Relikviegjemme, hvis Form antyder, at det har indesluttet Dele af Helgenenes Hjærneskal, men vi have dog Efterretninger, der vise, at saadanne have prydet vore Kirkers Altre, ej mindre end Altrene i andre katholske Lande. I Lunds Domkirke fandtes saaledes »et stort Hoved af Sølv med forgyldte Haar og en forgyldt Krone paa«, som indesluttede Hjærneskallen af dette Domkapitels Skytshelgen, den hellige Laurentius[6]),

---

[1]) Levningerne af Sølvovertrækket paa Bagsiden viser et adeligt Vaabenskjold (Ulfstandernes) af Form som henimod Slutningen af det 15de Aarhundrede. Det kan mærkes, at den med Tøj omviklede Relikvie af en af de 10,000 Riddere, der ifølge Paaskriften er et Armben, tydeligt ses at være en Laarknokkel — Relikviegjemmet er afbildet i Worsaae: Nordiske Oldsager Fig. 607.

[2]) Det har tidligere indesluttet en Relikvie af hellig Olaf. Relikviegjemmet, som har tilhørt Trondhjems Domkirke, er afb. i Worsaae: Nord. Olds. Fig. 530.

[3]) Script. rer. Dan. VIII 448.

[4]) Smstds. 262.

[5]) Ribe Oldemoder, udg. ved O. Nielsen. Kjøbenhavn 1869. S. 116.

[6]) Script. rer. Dan. VIII, 449. — Relikvien og Gjemmet vare maaske en Gave fra Kong Henrik IV af England til Erkebisp Peder Lykke i Aaret 1401. Smhld. Anm. S. 449.

og et mindre Hoved af Sølv med Bispehue paa, hvilket Hoved »havde Skuldre« ɔ: Relikviegjemmet var et Brystbillede[1]). Heri laa bl. a. en Relikvie af den hellige Erkebisp Thomas af Canterbury. Saadanne »Brystbilleder«, af hvilke ikke faa bevares i Kirkeskattene i de katholske Lande[2]), synes at være almindeligere end Relikviegjemmer, der kun vise Hoveder[3]). Til Anskueliggjørelse er hidsat en Afbildning af et af de mærkeligste som Brystbilleder formede Relikvie-

Fig 6.

gjemmer, der findes i Domskatten i Aachen, og hvori Karl den Stores Hjærneskal indesluttes. Det er fra det 13de

---

[1]) Script. rer. Dan. VIII, 449.

[2]) Bock: Das heilige Kölln. Leipzig 1858. Tab. X, Fig. 42; XIII, Fig. 51. — Atlas kirchlicher Denkmäler des Mittelalters in Østerreichischen Kaiserstaate. Wien. 15 Lieferung Tab. 88 Fig. 1 - 3. 17 Lief. Tab. 98 Fig. 5.

[3]) Sidst cit. Værk. 15 Lief. Tab. 88 Fig. 1.

Aarhundrede, udstyret med megen Pragt og prydet med Indlægning af Emaille og ædle Stene[1]). Selve Relikvien er ikke fuldstændig usynlig; ved at aabne en lille Klap kan Helligdommen i det mindste til Dels beskues.

Det synes da ikke urimeligt at antage, at det sølvforgyldte Relikviegjemme af drevet Arbejde, der omsluttede den hellige Pave Lucius's Hjærneskal, netop har haft Formen af et Hoved, og det er med denne Mulighed for Øje næppe saa ganske uberettiget at tro, at det Brystbillede, vi finde i flere ældre roskildske Sigiller med Omskriften BEATUS

Fig. 7.

LUCIUS — saaledes i et Officialsigil, Oluf Bjørnsen førte 1302[2]) og i det her afbildede Sigil, som Provst Peder Saxesen benyttede samme Aar[3]), — ikke blot skal minde

---

[1]) Bock: Der Reliquienschatz des Lielefrauen-Münsters zu Aachen. Aachen 1860. S. 32.

[2]) Arnæm. Dipl. Fasc. LIV. 3.

[3]) Ibd. Fasc. LIV. 3 & 4; aftegnet i bedre bevaret Tilstand af Abildgaard i Langebeks Saml. af Danske Sigiller Fasc. 26. »Danske Domkapitler« (Gehejmearkivet), efter hvilken Tegning hosstaaende Afbildning er suppleret.

om Domkirkens Skytshelgen i Almindelighed, men særligt om den dyrebare Relikvie af ham, saaledes som den saas paa Højalteret[1]). Denne Formodning vinder yderligere Støtte ved det her afbildede roskildske Officialsigil, der næppe er senere end fra det 13de Aarhundredes første Halvdel[2]),

Fig. 8.

eftersom dette omkring Brystbilledet netop har Indskriften CAPVT S(AN)C(T)I LVCII.

Hvad selve den Hjærneskal angaar, som i den katholske Tid har været holdt for en Relikvie af den hellige Pave

---

1) Smhld. Fremst. af St. Halvords Helgenskrin i det Oslo'ske Kapitels Segl, afb. i Thorkel. Dipl. Arnæm. 2det B. VI, 12. Klemmen bevaret i Museet for de nord. Olds.

2) Et Exemplar af dette Sigil hænger nedenfor det oven aftrykte Brev om St. Lucii Alters Gods, et bedre bevaret findes i den Sigilsamling, Museets ant.-topogr. Arkiv har anlagt. Der forekommer ogsaa et yngre Officialsigil, som er en mindre god Kopi af det ældre og mangler Indskriften om Hovedet. Museet ejer Klemmen til et større Officialsigil fra det 13de Aarhun-

Lucius, da har den sikkert nok tilhørt et mandligt Individ af en Alder henimod de tredsindstyve Aar[1]); nærmere kunne vi ikke komme Sandheden. Men det blændende hvide Skjær, som fordum udstraalede fra den og ledede de roskildske Kanniker til at finde den rette Relikvie blandt de mange, er just ikke længer iøjnefaldende, ja Danmark er nu ej engang ene om den Ære at gjemme den hellige Pave Lucius's Hjærneskal, saavel Bajern som Bøhmen (München — Prag) vil gjøre os Rangen stridig[2]). Det vakte endog megen Forargelse, da Konferentsraad Thomsen, dengang hin Relikvie forevistes ham i München, overrasket udbrød: »Men den har jeg jo hjæmme i Kjøbenhavn i mit Museum!«[3]) og vovede at hævde Danmarks ved meget gamle Sagn hjæmlede Krav paa at eje den hellige Paves Hjærneskal.

---

drede, i hvilken kun en Bispehue er fremstillet. Aftryk af dette kjendes ikke; se Danske Mag. 4de R. II 305.

[1]) Denne Bestemmelse skyldes Professor i Anatomi, F. Schmidt.

[2]) Ogsaa i Spanien skal ifølge Etatsraad Worsaaes Meddelelse denne Relikvie opbevares.

[3]) Ifølge Meddelelse fra Justitsraaderne Herbst og Strunk. — Justitsraad St. Friis har senere meddelt Forf. et Brev fra Konferentsraad Thomsen, dateret Kbhvn. d. 16de Maj 1852, hvori denne selv fortæller hin Tildragelse.

OVANLIGT KUMMEL VID FORSTHEIM.

Af

G. BRUNIUS.
Fil Doctor.

Denna grafhög är belägen i Förkärla socken af Blekinge Län på en bergshöjd 2400 fot från landsvägen samt 2 mil från Carlskrona och 1 från Ronneby. På denna bergshöjd, hvilken ofvanpå är temligen jemn och ligger ungefär 1/4 mil från Förkärla hafsvik samt 105 fot öfver dess vattenyta, märkes ifrågavarande kummel, som, ehuru roflystnad och okunnighet skonslöst behandlat detsamma, likväl kan till sin hufvudsakliga anordning bestämmas med någorlunda säkerhet.

Denna grafkulle, som är på det närmaste rund, håller nära 80 fot i helt tvärmått samt 12 i lodrät höjd. Den utgöres af tvenne ringmurar, hvilka äro uppförda af bergfallen granit samt inrymma aflångfyrkantiga grafrum. Hela den inre fyllningen, som består af gråstenskuller, har för lång tid tillbaka blifvit i midten uppbruten och kringkastad och har deri tvifvelsutan funnits ett större grafrum. Den yttre ringmuren innehåller fyra och den inre sju grafrum, som alla äro mer eller mindre skadade. Bottnarne utgöras af sjelfva berghällen, sidorna och gaflarne likasom betäckningarne af större gråstenshällar, hvoraf en enda qvarligger på sin ursprungliga plats. Ett grafrum har, för uppförandet

af ett trätorn år 1852, blifvit förstördt. I grafrummen, hvilka ofelbart blifvit för lång tid sedan plundrade, hittades nu vid undersökningen flera fragmenter af mycket grofva och lösbrända lerkrukor samt askblandad jord. Att ringmurarne ursprungligen varit fristående kan möjligen tänkas, ty den kullersten, som nu ligger deromkring, har påtagligen blifvit vid grafkullens utbrytning ditkastad. En bifogad grundritning af ifrågavarande kummel ger närmare begrepp om dess hela anordning — Fig. 1.

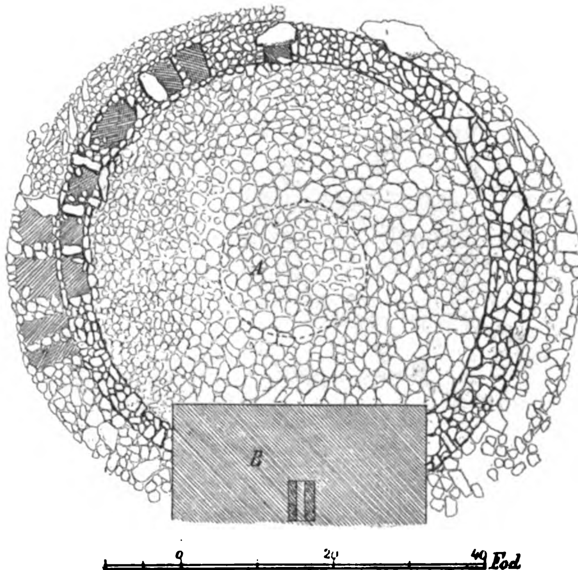

Fig 1.

Det grafrum, som minst lidit af högbrytningen, håller 6 fot i längd och 3 i bredd hvilket å Fig. 2 och 3 visas i grund- och uppritning. Tvärsöfver samma grafrum qvarligger en täcksten, och en sådan är deri nedfallen. Det tyckes som hvarje grafrum haft 3 à 4 täckstenar. —

Fig. 2.

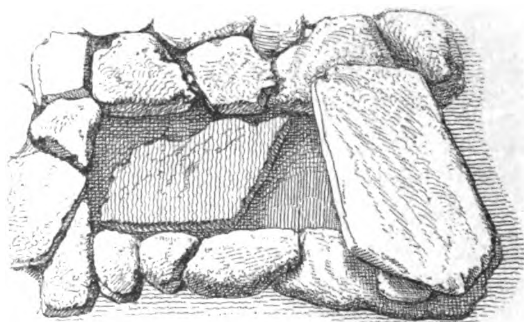

Fig. 3.

I sydvest, ungefär 500 fot från kumlet, märkes å sluttningen nära foten af samma bergshöjd ett lika stort grafrös. Här förmärkes intet spår af ringmurar, utan består grafhögen af idel gråstenskuller. I midten finnes ett grafrum 5 fot i längd, 4 i bredd samt 3 i höjd. Bottnen och den ena långsidan utgöras af en afsats i berget, men den andra jemte begge gaflarne bestå af trenne på kant stående gråstenshällar. En dylik utgör dess betäckning. Detta grafrum var till stor del fyldt med askblandad sammanpressad

jord. Med undantag af några helt små benbitar samt en glasperla fanns ingenting.

Vesterut från denna bergshöjd sträcker sig en dalgång ned till Förkärla hafsvik. Dalen, som genomskäres af en mindre bäck, bildar en bördig slättmark. Härå stå, på vidpass 400 fots afstånd från sistberörda grafrös, nio stycken upprättstående granit-hällar, såsom Fig. 4 utvisar. Den

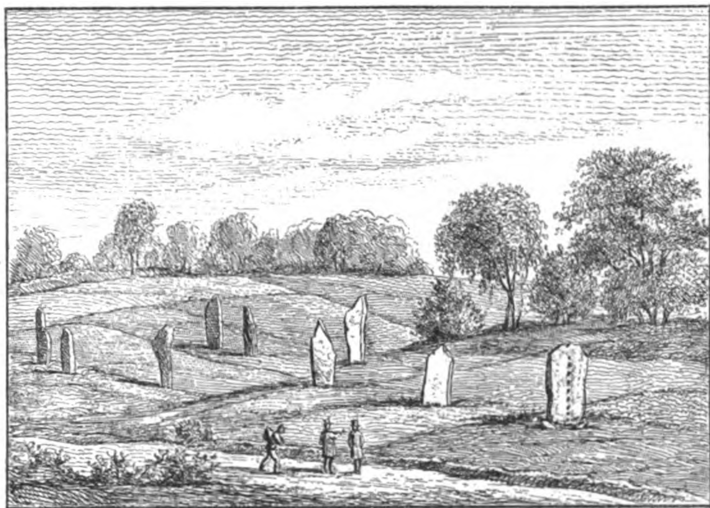
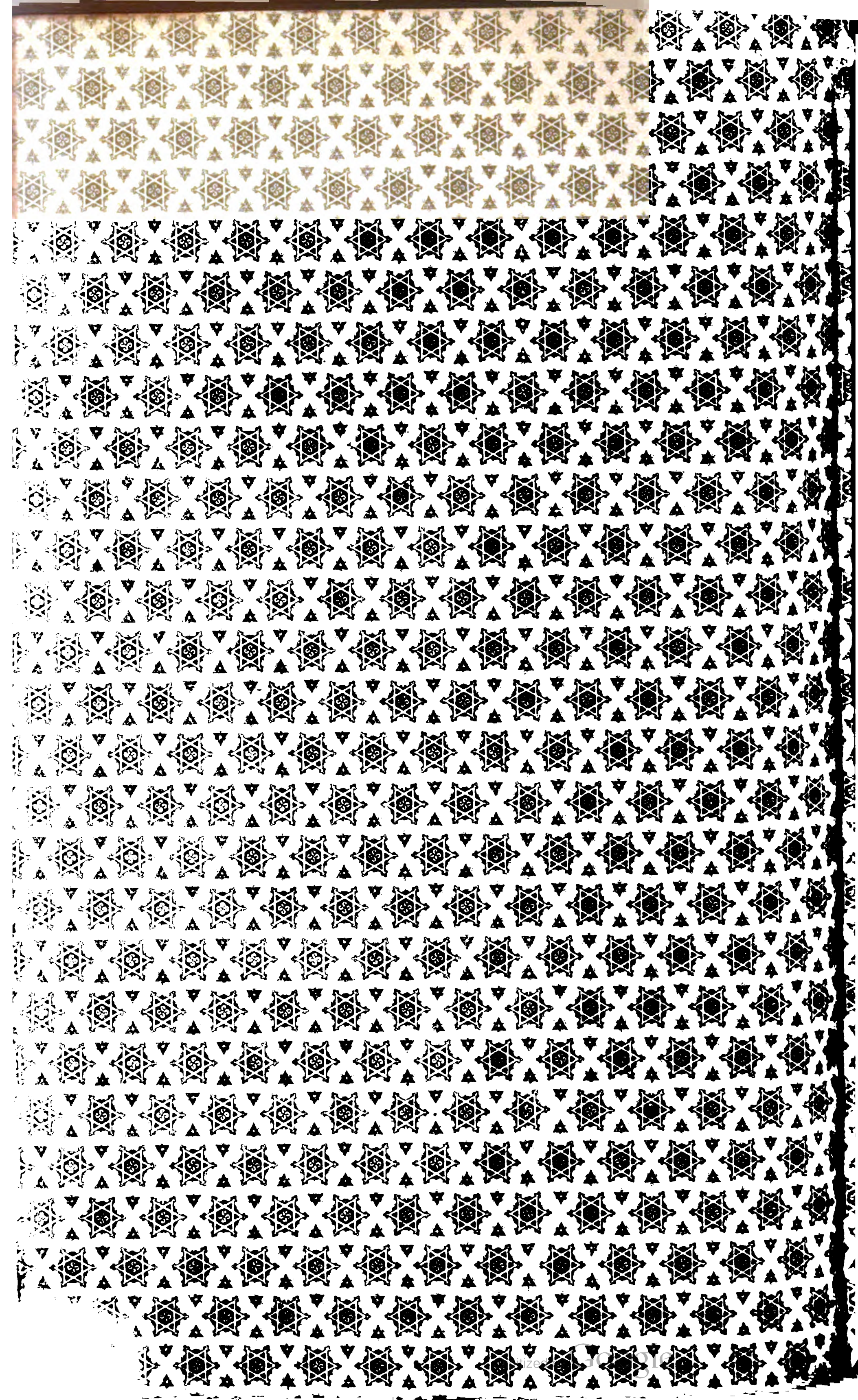

Fig. 4.

märkligaste af dessa hällar är 8 fot hög, $3^1/_2$ bred samt har en tjocklek af 2 fot. Å framsidan på denna häll synas 9 (nio) ovala urhålkningar, hvilka äro skåliga och i yttre kanten 3 tum långa, 2 breda samt i midten 2′ djupa, visa sig påtagligen vara med sten inknackade och afslipade. De öfriga hällarne äro ungefär lika stora, men mindre regelbundna än den nyssberörda. Straxt söder om dessa hällar märkas å en helt liten landhöjd 2ne ovala skepp-formiga stensättningar, hvilka omgifvas af stora kullerstenar och

inuti äro belagada med mindre sådana. — I närheten af och omkring dessa hällar finnas dessutom omkring 30 mindre grafhögar, hvilka utgöras af jord och kullersten.

Slutligen bör äfven nämnas, att man under plöjning omkring dessa mindre grafhögar funnit flera stenyxor och flintknifvar, men aldrig något af bronce eller jern.

UNIVERSITY OF MICHIGAN
3 9015 07705 7761

